«جوڭگو مەرخەل زورناللار بىيى» دىنى ئەشرىي ئەپتار
入选《中国期刊方阵》的刊物
«شىنجاڭ زورنال مۇخاپاتى» ئا تېرىشىدىن ئەشرىي ئەپتار
荣获《新疆期刊奖》的刊物

XINJIANG CIVILIZATION • СИНЬЦЗЯНСКАЯ КУЛЬТУРА • ئەدەبىيات • مەدەنىيەت • مەدەنىيەت • مەدەنىيەت

ساما رەسسام: غازى ئەھمەد

سەپاڭ مەدەنىيەتى

6

ISSN 1008-6498
11>
9 771008 649003

新疆文化 2007

«مەھمۇد قەشقەرىي»، «ئۇرخۇن شەجەرىسى»، «ئىدىقۇت بۇلتۇزى» قاتارلىق تارىخىي رومانلار، «ئالتۇن قان» دىكى توي» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمىنىڭ مۇئەللىپى، يازغۇچى، تىل تەتقىقاتچىسى، ئەدەبىي تەرجىمان پەرھاد جىلان ئەپەندى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

(56- يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

2007- يىل 6- سان

(ئومۇمىي 288- سان)

باش مۇھەررىر:
زۇنۇن باقى (قوشۇمچە)
(ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى)

دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل ئىجرائىيە مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:
قۇربان مامۇت
(ئالىي مۇھەررىر)

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:
رىسالەت مۇھەممەت
(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

تەكلىپلىك مۇھەررىر:
نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن
(ئەدەبىيات ماگىستىر ئاسپىرانتى)

تەكلىپلىك گۈزەل سەنئەت لايىھىلىگۈچى:
بەھرام قۇربان سىنتاش

●شوئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبابلىق، ئوقۇشچانلىق●

بۇ ساندا

سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ تەرەققىياتى، ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغايلى..... 2

شەھەر ھەققىدە قايتا ئويلىنىش

كۆزىمىزدە سوغۇق نۇر ..... نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن 3

ئېغىر تىنىقلار

بۇمۇ بىزنىڭ ئادەملەر .....(ھېكايە) .....جاپپار رەھمىي (روھلان) 19

تەقدىرلىك تەدبىرىگدە

«ئۆزۈڭدىن ھالقى»دىن تاللانغان ھېكمەتلەر ..... تەييارلىغۇچى: م. ئۇيغۇرزادە 22

مۇساپىرەتتىكى تۇيغۇلار

لوندوندىكى ئۇيغۇر باللىرى.....(شېئىر) ..... ئابدۇقادىر جالالىدىن 24

تەپەككۇر سەنئىتى

ئۇچ پوتلۇق(داڭقان) تەپەككۇر ئۇسۇلى توغرىسىدا .....ئابلەت مۇھەممەت 27

تەپەككۇر كۆزى

تەپەككۇر مېۋىلىرى ..... شەمشەمەر ئەبەيدۇللام قاتارلىقلار 47

تەرجىمە كۆزنىكى

مەنۇي مەدەنىيەتنىڭ ئىلغارلىق ئۆلچىمى .....ئابدۇلھەكىم ئوسمان ھەقىيار تەرجىمىسى 58

جۇڭگو مائارىپىنى زادى كىم «قەستلەۋاتىدۇ»؟ ..... ئەكبەر ئىلياس تەرجىمىسى 60

جۇڭگولۇقلاردىكى «تۆزۈم مەستانىلىقى» كېسىلى .....رابىگۈل ۋەلى تەرجىمىسى 62

ئاتىلار سۆزى ــ ئەقىلنىڭ كۆزى

ئەجدادلىرىمىزدا مۇھەبەت ئېڭى ۋە بىزدىكى «يامان بولىدۇ»لار ...ئىلغارجان مەتتۇرسۇن ئىسلام(ئۇيغۇشقاق) 63

تەرەققىيات ۋە ئەنئەنە

ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى .....دىلمۇراد مەھمۇد 68

تىلغا ئېتىبار ــ ئەلگە ئېتىبار

كۆڭلۈمنىڭ خۇشلۇقى ۋە غەشلىكى ..... مەھمۇت ئىلياس ئىدىقۇتلۇق 76

بۇ سانىمىزنىڭ ئىجرائىيە مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخنىكىلىق مۇھەررى: قۇربان مامۇت

سوتسیالىستىك مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ تەرەققىياتى، ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغايلى!

— ج ك پ 17-قۇرۇلتىينىڭ روھىنى ئىستايىدىل ئۆگىنىش ۋە ئىنزىللاشتۇرۇش توغرىسىدا

«خەلق گېزىتى»ئۇبزورچىسى

ج ك پ 17- قۇرۇلتىيىدا مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى يۈمشاق ئەمەلىي كۈچىنى ئاشۇرۇش نۇقتىلىق تەكتلىنىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغاش، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ تەرەققىياتى، ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئومۇميۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغاش — ئىقتىساد ۋە جەمئىيەتنىڭ مۇئەييەن تەرەققىيات باسقۇچىدىكى ئوبيېكتىپ تەلەپ.

29 يىل ئىلاھ قىلىش، ئېچۇۋېتىش ئارقىلىق سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغاشنىڭ ئەمەلىي شارائىتىنى ھازىرلىدۇق.

سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ تەرەققىياتى، ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە، ئەڭ مۇھىمى سوتسىيالىستىك ئىلغار مەدەنىيەتنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەش يۈنىلىشىدە چىڭ تۇرۇش، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغاش، پۈتكۈل مىللەتنىڭ مەدەنىيەت يارىتىشتىكى ھاياتىي كۈچىنى ئۇرغۇتۇش، دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى يۈمشاق ئەمەلىي كۈچىنى ئاشۇرۇش ئارقىلىق خەلقنىڭ ئاساسىي مەدەنىيەت ھوقۇق-مەنپەئىتىنى تېخىمۇ ياخشى كاپالەتلەندۈرۈش، ئىجتىمائىي مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى تېخىمۇ بېيىتىش، خەلقنىڭ روھىي قىياپىتىنى تېخىمۇ يۇكسەلدۈرۈش كېرەك.

ج ك پ 17- قۇرۇلتىيى دوكلاتىدا يۇقىرىقى نىشاننى چۈرىدىگەن ھالدا، سوتسىيالىستىك يادرولۇق قىممەت سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ، سوتسىيالىستىك ئىدېئولوگىيىنىڭ جەلپكارلىقى ۋە ئويۇشتۇرۇش كۈچىنى ئاشۇرۇش؛ ئىناق مەدەنىيەت بەرپا قىلىپ، مەدەنىي كەيپىيات يارىتىش؛ جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئۆچۈن ئورتاق مەنىۋى ئائىلە قۇرۇش؛ مەدەنىيەتتە يېڭىلىق يارىتىشنى ئالغا سىلجىتىپ، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت تۆت جەھەتتىكى ۋەزىپە ئوتتۇرىغا قويۇلدى. سوتسىيالىستىك يادرولۇق قىممەت سىستېمىسى- سوتسىيالىستىك ئىدېئولوگىيىنىڭ ماھىيەتلىك ئىپادىسى. ئىناق مەدەنىيەت — پۈتكۈل خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا ئىلگىرىلىشىدىكى مۇھىم ماددىي تايانچ. جۇڭخۇا مەدەنىيىتى — جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ئىتتىپاقلىشىپ، جاسارەت بىلەن ئىلگىرىلىشىدىكى پۈتمەس- تۈگىمەس ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ. مەدەنىيەتنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، تۈزۈلمىسى، مېخانىزمى ۋە ئۇنى تارقىتىش ئۇسۇلىدا يېڭىلىق يارىتىشنى دەۋرنىڭ يۇقىرى پەللىسىدە تۇرۇپ ئالغا سلجىتىش، مەدەنىيەت ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنى ئازاد قىلىش ۋە راۋاجلاندۇرۇش— مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ مۇقەررەر يولى. يۇقىرىقى تۆت جەھەتتىكى ۋەزىپىدە ھەم جۇڭگو مەۋقە قىلىنغان، ھەم دۇنياغا يۈزلىنىلگەن؛ ھەم مىللىي خاسلىق گەۋدىلەندۈرۈلگەن، ھەم دەۋر ئالاھىدىلىكى نامايان قىلىنغان؛ ھەم ۋارىسلىق قىلىش تەلىپى ئوتتۇرىغا قويۇلغان، ھەم يېڭىلىق يارىتىش ئارزۇسى ئىپادىلەنگەن. چوقۇم تونۇشنى تېخمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش، تەسەۋۋۇرنى تېخمۇ كېڭەيتىش ئاساسىدا تېخمۇ ئۇنۇملۇك سىياسەت، تېخمۇ ئۇنۇملۇك تەدبىرلەر ئارقىلىق مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئالغا سلجىتىشىمىز، تىرىشىپ يېڭىلىق يارىتىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيىتىمىزدە بارچە گۈللەر بەس- بەستە تېخمۇ رەڭدار ئېچىلغان، ساغلام، ئىلغار گۈللىنىش مەنزىرىسىنى ھاسىل قىلىشىمىز كېرەك.

سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغاش مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئورۇنلاشتۇرۇش بولۇپلا قالماستىن يەنە كەڭ چاقىرىق كۈچىگە ئىگە جاراڭلىق شوئار. خەلقنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى ئاساسىي رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، بارلىق مەدەنىيەت خىزمەتچىلىرىنىڭ ئاكتىپلىقىنى ئۇزلۇكسىز قوزغاپ، مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ تەرەققىياتىنى تېخمۇ ئالغا سۈرەلىگەن بىلەن ئىلگىرى سۈرەلمىگەن مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ ئەمەلىيىتىدە مەدەنىيەتنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مەدەنىيەت تەرەققىياتى ۋەزىپىسىنى

نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن

1

ئېسىمنى بىلسەم مەھەللىمىزدىكىلەر ناھىيە بازىرىنى «شەھەر» دەپ ئاتاپ ئادەتلەنگەنىكەن. ئۇلار ھېلىھەم ئاشۇ قايناق ناھىيە بازىرىنى «شەھەر» دەپ ئېغىزىغا چوك ئالىدۇ. سىرتتىن كەلگەنلەر، ناھىيە، شەھەر، ۋىلايەت دېگەندەك مەمۇرىي ئۇقۇملارنىڭ چەك- چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىپ مۇئامىلە قىلىدىغانلارنىڭ بۇنىڭدىن سەل- پەل غەيرىيلىك ھېس قىلىشى تۇرغانلا گەپ. ئەمما بىزچە چۆلىي ئەزىمىنىڭ يىراق بىر قەرنىگە قارىغاندا قايناق، ھەيۋەتلىك، زامانىۋى كۆرۈنگەن قاراقاش ناھىيە بازىرىنى «شەھەر» دېسە ئەرزىيىتتى. بىزنىڭ ساددا كاللىمىزدا شەھەر دېگەننىڭ دەسلەپكى ئوبرازى ئەنە شۇ ئاساستا شەكىللەنگەنىدى. كىشىلەر، توغرىسىنى ئېيتقاندا يېزىلىق- سەھرالىقلار ئۇنىڭ بىر قەدەر رەتلىك، ئازادە، ئاسفالىتلاشتۇرۇلغان، كەچلىكلىرىمۇ يورۇپ تۇرىدىغان يول، كوچا، ئىمارەت، دۇكان- سارايلىرىغا قانداقتۇر ئېيتىپ بولغۇسىز قىزىقىشى، ھەۋەس، تەلپۈنۈش بىلەن قارايتتى، تىل چاكىلدىتاتتى. ئەمما ئۇلارنىڭ ھەممىدىن بەك تارتىپ- سۆزەيدىغنى، يۇرىكىگە ئېيتىپ تۇگەتكۈسىز ھاياجان سالىدىغنى ئاجايىپ قايناق، ھەممىگە داڭلىق يەكشەنبە بازىرى ئىدى. ئادەم پاتمايِ مىغلىدىشىپ كېتىدىغان بازارنىڭ قاينىقلىقى، ئاۋاتلىقى، گۈرۈلدەپ تۇرىدىغان جۇشقۇنلۇقى، ھەرىەر- ھەرىەردىن كەلگەن كىشىلەرنىڭ قىزغىنلىق ئىچىدىكى تىرىكچىلىك ئىزدىنىشى ماھىيەتتە قاراقاشتىن ئىبارەت بۇ «شەھەر»نىڭ كىشىلەرنىڭ كاللىسىغا مەھكەم ئورناپ كەتكەن شەھەر ئوبرازى ئىدى. ئۇلار مانا شۇ قاينىقلىقنى، ھاياجانىنى ئىزدەيتتى. ئۇنىڭغا سودا، ئىنسانىي ئالاقە، دوست- بۇرادەرلىك، تۇغقاندارچىلىق، يالغانچى- كاززاپلىق، مۇتتەھەملىك، پۇختىلىق، پەسكەشلىك، ئاق كۆڭۈللۈك، بايلىق، دىۋانە- كەمبەغەللىك... ھەممە- ھەممە نەرسە مۇجەسسەملەنگەنىدى.

قاراقاشلىقلارنىڭ نەزەرىدىكى بۇ «شەھەر» بەجايىكى مىسلىسىز بىر ئىنسانىي قاينام ئىدى. سىز ئۇنىڭدىن جىمكى لازىم نەرسىگىزنى تاپالمىشىڭىز مۇمكىن ئىدى. كىشىلەر قىستىلىشىپ يۇرۇپ دۇغاپ ئىچەتتى، ناۋايخانىلارنىڭ ئىسلاش چەللىسىنىڭ ئاستىدا ئولتۇرۇپ شورپىسى ئېقىپ

تۇرغان گۆشگىردىلەرنى ئاۋايلاپ پۇۋلەپ يېيىشەتتى؛ ئۆيى «شەھەر»نىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكىلەرنىڭمۇ كوچىغا چىقىپ كىشىلەر بىلەن قىستىلىشىپ يۈرۈپ شاپتۇل ـ قوغۇن يەۋاتقىنىنى كۆرەتتىڭىز. قاراقاشنىڭ 17 يېزا ـ بازىرىدىنلا ئەمەس، گۈما، خوتەن، لوپ، ھەتتا بەزىدە قەشقەر ـ قاغىلىق، چەرچەن ـ چاقىلىقتىن كەلگەن خېرىدار، ئىلىپ ـ ساتارمەنلەرنمۇ ئۈچرىتىش تامامەن مۇمكىن ئىدى. ئەنە شۇ يەرلەردىن كەلگەن تۇرلۇك ـ تۇمەن ئۈچۈر، خەۋەر، گەپ ـ سۆز، مەدەنىيەت، ئادەت مانا بۇ بازارغا ـ «شەھەر»گە جۈغلىناتتى ـ دە، يەنە تەرەپكە تارايتتى.

ئەقلىمنى بىلگۈدەك چاغلاردا «شەھەر»نىڭ ھاياجانلىق تەرىپى ھەممىنىڭ ئېغزىدا ئىكەن. ئۇ چاغلاردا ماتورلۇق قاتناشنىڭ تاينى بولمىغاچقا، كىشىلەر كېچىلەپ ھارۇندا، ئات ـ ئېشەكتە، ھەتتا پىيادە «شەھەر»گە ئاقاتتىكەن؛ ھەپتىدە بىر شەھەر ئويناپ بازار كۆرۈش خۇمارىدىنمۇ، «شەھەر»دە قىلىدىغانغا ئىش ـ سودىلىقى، يانچۇقىدا پۇلى بولمىسىمۇ باراتتىكەن. ھېلىھەم زېمىنىڭ بۇ سىرلىق، خىلۋەت تامانىدا مۇنداق «شەھەر» ـ بازار قىزغىنلىقى سۇسلىغىنى يوق. ھازىرمۇ خېلى زامانىۋىلىشىپ، تارىيىپ كەتكەن قاراقاشتىن ئىبارەت بۇ «شەھەر»گە يەكشەنبە كۈنى بېرىپ قالسىڭىز، مىغ ـ مىغ ئادەم قاينىمىدىن بېشىڭىز قايىدۇ. ئۇلار «شەھەر»دە ئىشى بولمىسىمۇ، پۇلى بولمىسىمۇ بازارغا كېلىۋېرىدۇ، خۇشلانسىمۇ، خۇيلانسىمۇ؛ شادلانسىمۇ، دەردكە پاتسىمۇ كېلىدۇ. قارىغانداا، بازار ـ شەھەر ئۇلار ئۈچۈن سودىلىق كاتېگورىيىسىدىن ئاللىقاچان ھالقىپ كەتكەنىدەك قىلاتتى. ئۇلار «شەھەر»دىن ھاياتلىقنىڭ قاينىقلىقىنى، ئىنسانلىقنىڭ قىممىتىنى، تىرىكلىكنىڭ مەنىسىنى، ئۇيغۇرلۇقنىڭ تەمىنى ئىزدەۋاتقانىدەك، «شەھەر»نى ئۆز روھىيىتىنى تەڭشەپ تۇرۇشتىكى سورۇن قىلىۋالغاندەك قىلاتتى. ئۇلاردا قانداقتۇر بىر نەرسىگە ئاجايىپ زور تەشنالىق، ئېچىرقاش، زارىقىش باردەك، ئۇنى شەھەردىن، بازاردىن، ئادەملەر توپىدىن، ھەرجاي ـ ھەرجايىدىن ئېقىپ كېلىۋاتقان يېڭىلىقلار ئىچىدىن ئىزدەۋاتقاندەك قىلاتتى. بولمىسا، سودا بولمىسىمۇ ئون ـ يىگىرمە كىلومېتىرلاپ يولنى پىيادە، ئات ـ ئېشەك، ھارۇنلىق دېگۈدەك بېسىپ كېلىپ كۈنلەپ ۋاقتىنى سەرپ قىلغىلى شۇنچە كۆپ قاراقاشلىق ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش يەنە نۇرغۇن ئۇيغۇر سارائىمىتتى؟ سودىنى ھازىر شەھەردە قىلمىسىمۇ يېزىدا بازار، دۇكان دېگەن كۆپقۇ؟ ھەتتا ھەممە يېزىدا ھەپتىدە بىر كۈن بازار قىزىيدىغۇ؟!

مەدەنىيەت پىسخىكىسى نۇقتىسىدىن ئانالىز يۈرگۈزگەندە، قۇرغاق ئىقلىم يېتىلدۇرگەن مىجەز ـ پىسخىكا ئۇلارنىڭ قاينام ـ تاشقىنلىققا، جۇشقۇنلۇق، ھاياجان، غىدىقلاشقا تەشنا قىلغان بولسا، تۇرلۇك سىياسىي، ئىجتىمائىي قاباھەتنىڭ قىستىشى تۇپەيلى نادانلىق، جاھالەت، بىكىك بۇرۇقتۇرملىق ئىلكىدە قالغان روھىي چاڭقاقلىق ئۇلارنى يېڭىلىققا، مەدەنىيەتكە، تەرەققىياتقا، يۇكسىلىشكە سىزىك قىلمۇەتكەندى. ئۇلار تىنىپ كەتكەن ئاشۇ روھىي قەھەتچىلىك، مەنمۇى قاغجىراقلىق ئىلكىدە تۇرۇپ قەلبىدىكى تەشنالىق، تۇرمۇشىدىكى غۇربەتچىلىك، ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى قاتمۇ ـ قات بويۇنتۇرۇقنى پاچاقلاپ تاشلاشقا يول، كۈچ، جاۋاب ئىزدىگەن بولۇشى مۇمكىن. بىز شۇنداق دەپ خۇلاسە چىقىرىشنى ئەقلگە ئۇيغۇن دەپ قارايمىز. ئۇلار «شەھەر»دىكى ئاشۇ ئازغىنە تەرەققىيات، يۇكسىلىش مەنزىرىسىدىن كۆزىنى تويدۇرغان، مەنمۇيىتىنى قاندۇرغان، بېيىش، رونىق تېپىش، مانا شۇنداق راھەت، پاراغەت، بايىاشاتچىلىق، توقچىلىق، ئەركىن ـ ئازادىچىلىككە ئېرىشىش ئىستىكىگە تەسەللى ئىزدىگەن بولۇشى مۇمكىن. كىم ئۇلارنى شۇنداق ئويلىمىغان دېيەلەيدۇ؟ شەھەرگە كىرگەنلەر ئېگىز بىنالارغا، چىرايلىق زىننەتلەنگەن سودا دۇكانلىرىغا، سايىۋەنلىك ئاستىدا دۇغاپ ئىچىپ ئولتۇرۇپ رەخت، كىيىم ـ كېچەك سېتىۋاتقان سودىگەرلەرگە، ئىدارىلىرىغا ئالدىراش كېتىۋاتقان خىزمەتچىلەرگە ھەۋەس، قىزىقىش، ئەيمىنىش ئىچىدە قارايتتى. شەھەردە ھەممە نەرسە تەرەققىي قىلغان، مەدەنىيلەشكەن، بايىاشاتچىلىق، توقچىلىق ھۆكۈم سۈرگەن دەپ قاراش بىزدەك مۇتلەق كۆپ قىسىم سەھرالىقا ئورتاق ئىدى. ئۇلار شەھەر، شەھەرلىكلەر بىلەن ئۆزلىرىنىڭ تەقدىر ـ قىسمىتىنى باغلاپ تۇرۇپ ئويلايتتى. شەھەر، شەھەرلىك دېسە ئەيمىنەتتى، تەپتارتاتتى، ھەتتا قورقاتتى. ئۇلار شەھەردىن بەك چوڭ ئۈمىد كۈتەتتى، خۇددى ئاشۇ شەھەر ئاتىلىدىغان يوغان قاينامنىڭ ۋاستىسى بىلەنلا ئۆزلىرىنىڭ تەقدىرى بىردىنلا باشقىچە تۈس ئالىدىغاندەك يوشۇرۇن تۇيغۇ ئىلكىدە شەھەرگە تەلپۈنەتتى، شەھەردىن كەلگەنلەرنى چوڭ بىلەتتى، ئۇلارغا دەرد ئېيتىپ باققۇسى كېلەتتى، شەھەرگە بارغانلارمۇ ئۆزىنى يوغىناپ قالغاندەك سېزەتتى...

مەھەللىمىزدىكىلەرنىڭ شەھەرنى ئەنە شۇنداق زوق ـ ھەۋەس بىلەن تەرىپلىشى، شەھەرگە چىقىپ كىرگەنلەرنىڭ كېرىلىپ، ئېغزىنى تامشىتىپ سۆزلىشى ۋە ئامالنىڭ بارىچە شەھەرگە چىقىپ ـ كىرىش كويىدا بولۇشى مېنىڭ بالىلىق قەلبىمدىمۇ ئاجايىپ شېرىن ـ لەززەتلىك ئۇي ـ خىيال ئويغاتقاندى. رەھمەتلىك ئانامغا ئەگىشىپ يۈك ماشىنىسىدا نەچچە قويىنىڭ ئارىسىدا تۇنجى قېتىم «شەھەر»گە ماڭغاندىكى بالىلارچە سادداا قىزغىنلىقىم ۋە شۇ چاغدا

كاللامدا شەھەر توغرىسىدا ھاسىل بولغان ئوبراز- تەسىرات ھېلىھەم ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

كېيىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرىدىغان چاغلاردا مۇئەللىملەرنىڭ شەھەر، شەھەردىكى مەكتەپلەر ھەققىدىكى تېخىمۇ «جەلپ قىلارلىق»- قىزىقتۇرغۇچى گەپلىرىنى ئاڭلىدۇق. ئۇلار شەھەرلەرنىڭ ئازادىلىكى، ئىمتىھاندىن ئۆتۈۋالساقلا ئويۇن دېگەن شەھەردىكى مەكتەپلەردە ئىكەنلىكى، دەرسكە چىقامسەن- چىقمامسەن ھېچكىمنىڭ كارى يوقلۇقى، ھەتتا ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇئەللىملەرنى ئەخمەق قىلىپ، يالۋۇرتۇپ يۈرىدىغانلىغى ھەققىدە تالاي گەپ ساتقانىدى. بىزنىڭ كاللىمىزدا چوڭ شەھەر، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئەنە شۇنداق بىر كۆرۈنۈش- ئوبرازى يېزا ئاتلىماي تۇرۇپلا شەكىللەنگەنىدى. ۋەھالەنكى، بىز كېيىنچە ئالدانغانلىقىمىزنى، ئۇلارنىڭ بىزنى ئىمتىھانغا ياخشىراق تەييارلىق قىلدۇرۇش ئۈچۈنلا ئاشۇنداق رېئاللىقنى بوياپ كۆرسىتىش ئويۇنى ئوينىغانلىقىنى بىلدۇق. ئەمما خېلى كۆپ ۋاقتىمىز كاللىمىزدا بۇرۇنلا شەكىللەندۇرۇپ قويۇلغان شەھەر، شەھەردىكى مەكتەپلەرگە تەلپۈنۈش بىلەن ئۆتتى. كاللىمىزدا بۇرۇنلا شەكىللىنىپ قالغان ئاشۇ ئېزىتقۇ تۇمانلاردىن خالاس بولۇپ، ھەقىقىي رېئاللىققا يۈزلىنىپ بولغىچە بىز خېلى كۆپ ۋاقىت، زېھىننى بەدەل قىلغان، ھەتتا ، ياق، مەكتەپ دېگەن ئاشۇنداق بولۇشى كېرەكتىغۇ دەپ ئاغرىنغانىدۇق. ئادەم مەلۇم بىر نەرسىنى كۆرمەي تۇرۇپ كاللىسىدا بۇرۇن شەكىللەندۇرۇۋالغان نۇرغۇن ئوبراز- تەسىرات ھەقىقەتەنمۇ كېيىنكى رېئاللىقنى توغرا تونۇش، ئۇنىڭغا مۇئامىلە قىلىشتا ئويلاپ باقمىغان قىيىنچىلىق- توسالغۇلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

2001- يىلى سېنتەبىردە، مەن تۇنجى قېتىم ئۇرۇمچىگە، مۇنداقچە ئېيتقاندا دىيارىمىزدىكى مەركىزىي شەھەرگە قاراپ يولغا چىقتىم. ۋەھالەنكى، كاللامدا ئاللىبۇرۇنلا ئۇرۇمچى ھەققىدە غايىۋى شەھەر كۆرۈنۈشى شەكىللىنىپ بولغانىدى. كىتابلاردىكى ئۇرۇمچى ۋە شەھەر ھەققىدىكى بايان- تەسۋىرلەردىن، ئەڭ مۇھىمى، ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ كەلگەن ساۋاقداش، دوست- بۇرادەرلىرىمنىڭ ئېغىزىدىن ئاڭلىغان ئاجايىپ- غارايىپ ھېكايە، گەپلەردىن تەدرىجىي شەكىللەنگەن بۇ كۆرۈنۈش تولىمۇ خۇنۇك، شەپقەتسىز، قاراڭغۇ، مۇزدەك سوغۇق تۇيغۇلار بىلەن مەزمۇنلانغانىدى. ئۇرۇمچىگە بارغۇچە يول- ئۆتەڭلەرنىڭ قايسىبىرىدىكى ئۆكتەم- مۇتتەھەم ئاشپەز؛ ئاشخانىغا خېرىدار باشلىغۇچى لۈكچەك مىجەز زوراۋان كۈتكۈچى؛ بىر ماشىنا يولۇچىنى مەلۇم بىر ئاشخانىغا مەجبۇرىي تۆكۈپ بېرىپلا ھەقسىز غىزالىنىدىغان چالا كۆرەڭ شوپۇر؛ قايسىبىر ئۆتەڭنىڭ ھاجەتخانىسىغا مۆكۈنۈپ تۇرۇپ بولاڭچىلىق قىلىدىغان خەنجەر- پىچاقلىق قارا يۈز ئوغرى- قاراقچى؛ قورقۇنچلۇق تاغ- داۋان؛ دەھشەتلىك ماشىنا ۋەقەلىرى؛ قۇشلىرىمۇ قارىداپ كەتكەن، قىش- ياز قار- يامغۇر ئۆكسىمەيدىغان، ئىس- تۇتەك دەستىدىن ئاسماننىمۇ، كۈننىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان تۇمانلىق ئۇرۇمچى؛ لاي- پاتقاقلىق كوچىلار؛ ئادەم تىقما- تىقما قاينايدىغان دۆڭكۆۋرۈك؛ قايناق بازار؛ بازاردىكى تەپتارتماس ئوغرىلار؛ ئاشكارا خېرىدار چاقىرىدىغان پاھىشە سەتەڭلەر؛ كېچىلىك كۇلۇب- كىنوخانىلار؛ ئوغۇل- قىزلار كۈندۈزى ئاپئاشكارا سۆيۈشۈۋاتسىمۇ كارى يوق ئادەملەر؛ كۈندۈزى بوش قالىدىغان دەرسخانىلار؛ سىنىپتا ئۇخلاپ ئولتۇرىدىغان ئوقۇغۇچىلار؛ جۇپ- جۇپلەر بىلەن توشۇپ كېتىدىغان مەكتەپ قورۇسى، باغچىلار؛ كىملەرنىڭدۇ ئوقۇپ تۇرۇپ سىرتتىن ئۆي تۇتۇپ ئولتۇرغانلىقى، بويىدا قالغانلىقى، تۇغۇپ قويغانلىقى؛ بالىلارنىڭ ئاتا- ئانىسىنى ئالداپ پۇل ئېلىپ خەجلەيدىغانلىقى؛ ياتاقلاردىكى ئەپسانىۋى گەپلەر؛ ئىچىش، چېكىشۋازلىق، ئولتۇرۇش؛ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كوللېكتىپ ئۇرۇشۇپ كەتكەنلىكى، ھەتتا نەچچە ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆلگەنلىكى، ئۆزىنى بىنادىن تاشلىۋالغانلىغى... ئۇرۇمچىگە كېلىشتىن ئىلگىرى تولا ئاڭلىغان بۇ پارچە- پۈرات ۋەقەلىكلەرنى بىرلەشتۈرگەندە قورقۇنچلۇق، قاباھەتلىك، خۇنۇك، رەزىل، ئىپلاس بىر كارتىنا كۆزئالدىمدا پەيدا بولاتتى- دە، مەندە خۇددى تېررورلۇق قىلىملىرىدەك تەسىرات قالدۇراتتى. مەھەللىمىزدىكى ساددا دېھقانلار ئوتتەك قىزىقىش ۋە قانداقتۇر يوشۇرۇن ئۈمىد- ئىستەك بىلەن تەلپۈنىدىغان خوتەندىكى «شەھەر»دىن چىقماي تۇرۇپلا ئۇرۇمچىدىن ئىبارەت بۇ شەھەر ھەققىدە تولىمۇ ۋەھىمىلىك بىر تۇيغۇ كاللامنى قالايمىقان قىلىپ تۇراتتى. ھەتتا شۇ مەزگىلدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە خوتەندە ئېچىلغان «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى»نى تارقىتىش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھۆرمەتكە سازاۋەر بىر يازغۇچىمىز: «بارىمەن دەپ تەييارلىق قىپسىز، ياخشى بوپتۇ، بېرىڭ. ئەمما ئەقىدىڭىز بەركامىل بولغاي. بولمىسا، ئۇ شەھەر سىزنى تېزلا يەپكېتىدۇ» دېدى تولىمۇ كۆيۈنگەن ئاھاڭدا. «يائاللا،- دېدىم ئىچىمدە،- قانداق شەھەر ئۇ؟»... كاللامدا ئۇرۇمچى، شەھەر ھەققىدىكى ئوي- كۆرۈنۈش تولىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاساسەن ئېزىتقۇ، قاباھەتلىك- تەگسىز بىر قاينام سۈپىتىدە زاھىر بولماقتا ئىدى...

ھەقىقەتەنمۇ ئۇرۇمچىگە كەلگىچە بولغان ئارىلىقتا دەككە

ـ دۆككە، نامەلۇم قورقۇنچ، يوشۇرۇن ۋەھىمە ئىچىدە ئولتۇرغىنىم؛ ھاجەتكىمۇ قانداقتۇر ئەنسىزلىك ئىچىدە بارالماي قينالغىنىم؛ دادام قايتا ـ قايتا تاپىلاپ ئىزمىلاپ ئېتىۋەتكەن يانچۇقۇمدىكى پۇلنى يول بويى ئۇستىدىن بېسۋېلىپ ماڭغىنىم؛ ئاشپەز ـ كۆتكۈچىلەرگە ئەيمىنىپ قارىغىنىم ھەق ـ راست. سەپەر، شەھەر ھەققىدىكى ئاشۇ ۋەھىمىلىك گەپلەر ۋجۇدۇمغا ئورناپ كەتكەچكىمكىن، ھېلىھەم سەپەرگە چىقساممۇ ئاشۇ قورقۇنچلۇق بايانلار ئېسىمگە چۈشسە، مىيقىمدا كۈلۈپ سالىمەن.

ئۇرۇمچىگە قەدەم باسقىنىمدىن تارتىپ ھېسابلىغاندا، مانا ھەش ـ پەش دېگۈچە ئالتە يىل بوپقاپتۇ. بۇ يىللاردا ئۇرۇمچىگە كېلىپ ـ كېتىپ تۇردۇم. شەھەر توغرىلىق ئۆزۈمگە تۇشلۇق تەسىرات ـ خۇلاسىگە ئېرىشتىم. بۇ شەھەرگە كېلىشتىن بۇرۇن باشقىلارنىڭ پاراڭلىرى تەسىرىدە كاللامدا شەكىللەنگەن ھېلىقى كۆرۈنۈش بىلەن مەن كۆرگەن، ھېس قىلغان شەھەر رېئاللىقى ئارىسىدا خېلىلا پەرق، زىددىيەت بار ئىدى. بىرى ئۇنىڭغا تەلپۈنەتتى، ئۇنىڭدىن نېمىلەرنىدۇر ئېرىشىشنى ئىزدەيتتى. ئەمما يەنە بىرلىرى شۇ شەھەرده ياشاپ تۇرۇپمۇ ئۇنى بولۇشچە تىللايتتى، ئۇنى ئەڭ قاباھەتلىك تۇستە سۈرەتلەيتتى. بۇ ھال مەلۇم مەنىدە شەھەر، شەھەرلىشىش، تەرەققىيات مەسىلىلىرىگە كىشىلىرىمىزنىڭ قايتۇرغان ئىنكاسىنىڭ بىر قىسمى ئىدى. بىز بۇ ھەقتە ئەستايىدىل پىكىر يۈرگۈزۈپ باقمىساق بولمايدىغاندەك قىلاتتى.

2

دۇنيادىكى تۇنجى شەھەرنىڭ زادى قاچان پەيدا بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق ئۇچۇرغا ئىگە ئەمەسمىز. ئەمما ئۇ مەيلى قاچان شەكىللەنگەن ۋە قانداق يوسۇندا تەرەققي قىلغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، شۇبھىسىزكى، شەھەر ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيلىشىش، تەرەققي قىلىش يولىدىكى ئىزدىنىشىنىڭ كاتتا نەتىجىلىرىنىڭ بىرىدۇر. ئامېرىكىلىق شەھەرشۇناس لۇئىس ۋونفورت: «شەھەر ئەڭ دەسلەپتە سودا ياكى ئۇستىخانىلار جەملەنمىسى شەكلى بىلەن ئەمەس، بەلكى دىنىي مۇقەددەسلىك ئورنى بىلەن مەيدانغا چىققان. ئۇ ئەڭ ئالدى بىلەن مەنىۋى كونترول مەركىزى»[1] دەيدۇ ھەمدە شەھەرلەرنىڭ ئەڭ ئىپتىدائىي مەنبەسىنى ئۆلۈكلەر شەھرى ـ قەبرىستانلىققا باغلايدۇ. ئۇنىڭچە، ئەڭ دەسلەپكى شەھەرلەر دىن، قەبرە، چېركاۋلارنى مەركەز قىلىپ گۈللەنگەن. «قەدىمكىلەر ئۆلگەنلەرنىڭ لايىقىدا دەپنە قىلىنىشىغا ئەڭ كۆڭۈل بۆلگەن. ئۆلۈمگە بولغان ۋەھىمە ۋە قورقۇنچ ئۇلارنى ئاۋۋال ئۆلگەنلەر ئۈچۈن مۇقىم، كۆڭۈلدىكىدەك جاي تاللاشقا مەجبۇرلىغان... مانا شۇ تەرىقىدە قەبرىستانلىق، مۇنداقچە ئېيتقاندا ئۆلۈكلەر شەھرى، يەنى تىرىكلەر شەھرىنىڭ دەسلەپكى ئومۇرتقىسى، يادروسى شەكىللەنگەن»[2]. خەنزۇ تەتقىقاتچىسى دەي جۇنلياڭ بولسا مۇداپىئەلىنىش پسىخىكىسىنى تۈتقا قىلىپ تۇرۇپ: «شەھەر ئوخشاش بولمىغان جايلاردا ئوخشاش بولمىغان شەكىللىنىش، گۈللىنىش باسقۇچىنى بېسىپ ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەممىسى ھەممىسى ئوخشاش ۋەزىپە ئۆتەپ كەلدى. يەنى ھەممە شەھەر مۇداپىئە، قوغدىنىش مەقسىتى ئۈستىگە قۇرۇلغان»[3] دەيدۇ. ھەقىقەتەنمۇ، بۇ خىل مۇداپىئە پسىخىكىسى، قوغدىنىش ئېھتىياجى بىلەن شەھەر قۇرۇش ئوتتۇرا ئىقلىمدىكى ھەدىسلا شىمالدىكى ئاتلىق مىللەتلەرنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچراپ تۇرىدىغان مىللەتلەردە شەھەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىكى ئاساستۇر. «گېرمانىيىلىك جەمئىيەتشۇناس ماكس ۋېبىرمۇ جۇڭگودىكى شەھەرلەرنىڭ پەيدا بولۇش ۋە گۈللىنىشى كارخانىچىلارنىڭ رولىغا تايىنىپ ئەمەس، بەلكى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورگانلىرىنىڭ پىلانلىشى ئارقىسىدا بولغان. پات ـ پات يۈز بېرىپ تۇرىدىغان سىياسىي ئۆزگىرىشلەر ۋە سۇلالىلەرنىڭ ئالمىشىشلىرى ھۆكۈمرانلارنىڭ مۇداپىئەلىنىش ئېھتىياجىنى كۈچەيتىپ، شەھەرلەر قېلىن سېپىللار بىلەن قورشالغان. نەتىجىدە، پۇقرالار شەھەر ئىچىگە بېكىنىپ ياشاپ، ئەركىن سودا كارۋانلىرىغا ئايلىنالمىغان دەپ شەرھىلەيدۇ»[4]. دېمىسىمۇ، غەربتە شەھەر ئۇقۇمى خەنزۇلىرىدىكى شەھەر سۆزى ئۆز ئىچىگە ئالغان «سېپىل، قەلئە، بازار، قورغان» مەنىلىرىدىن ئىبارەت مەدەنىيەت كونتېكىستلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالماستىن، بەلكى پۇقرا ۋە ئۇ بەھرلىنىدىغان ھوقۇق ئىبارىسىدىن شاخلىنىپ كەلدى ھەمدە يەنىمۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا مەدەنىيەت ئۇقۇمىغا باغلاندى. ئەرەب تىلىدىكى «مەدەنىيەت»، «مەدەنىي» دېگەن ئاتالغۇلارمۇ ئەڭ دەسلەپ شەھەرلىشىش مەنىسىدىن كېلىپ چىقىدى. شەھەر سۆزى بىزگە پارسچىدىن كىرگەن بولۇپ، «تۇركىي تىللار دىۋانى»غا ئاساسلانغاندا قەدىمدە «كەنت، بالىق، ئوردا» ئاتالغۇلىرى شەھەر مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن ھەمدە «شەھەر، قەلئە، ئوردا، خان شەھرى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كەلگەن[5]. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، خەلقىمىز شەھەر ئۇقۇمىنى بىۋاستە ھالدا ھاكىمىيەت، ھوقۇق، دۆلەت ئۇقۇمى بىلەن باغلاپ چۈشەنگەن. ئۇنىڭدىنمۇ ئىلگىرىكى مەنبەلەرگە، مىسالەن «ئوغۇزنامە»، «مەھمۇد تاشلار پۈتۈكلىرى» دىكى بايانلارغا قاراپ باقساق، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزدا شەھەرگە سولىنىپ ياشاپ ھاكىمىيەت تەشكىللەش ياكى مۇداپىئەلىنىش

پسخىكسىنى دۆلەت، شەھەر ھاياتىنىڭ باش مزانى قىلىشتەك مۇنداق ھالنى ئاساسدن ئۇچرىتالمايمىز. تارىخىي مەنبەلەردە خەلقىمىزنىڭ تۇركىي قوۋملار ئىچىدە ئەڭ بالدۇر شەھەر ھاياتىنى باشلىغانلىقى ھەمدە بۇ يەرلەردە شەھەر ھاياتىنىڭ ئىنتايىن جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. دېمىسمۇ، ھەربىر تارىخىي پاكىت بىزگە بۇ زېمىندا تالايلىغان سەلتەنەتلىك شەھەر مەدەنىيىتىنىڭ بولۇپ ئوتكەنلىكىدىن دېرەك بېرىپ تۇرىدۇ. بىز يېپەك يولى (كارۋان يولى) بويلاپ گۈللەنگەن پارلاق سودا لىنىيىسىنى ۋە بۇ سودىنى كونترول قىلىپ، تۇتۇپ تۇرغۇچىلارنىڭ ئورۇن، ھوقۇق، سالاھىيەت مەسىلىسىنى ئويلىساقلا بۇ دىياردىكى شەھەر، مەدەنىيەت، ئىجتىمائىي ھايات، يۈكسەلگەن ئاڭ- تەپەككۇر، تەرەققىي قىلغان ئىگىلىك، گۈللەنگەن ئەدەبىيات- سەنئەتنى ناھايىتى ئاسانلا كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرەلەيمىز. يېپەك يولىنى بويلاپ قۇرۇلغان ھەربىر خانلىق، سۇلالىنىڭ ھاياتىي كۈچى، رىقابەت ئىقتىدارى، مەۋجۇدلۇق قىممىتى ماھىيەتتە ئۇنىڭ مانا شۇ سودا لىنىيىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان شەھەرلىرىنى قانچىلىك دەرىجىدە كونترول قىلىپ تۇتۇپ تۇرالىشى، گۈللەندۈرەلىشى، تاشقى دۇنيا بىلەن قانچىلىك دەرىجىدە ئاكتىپ دىئالوگ ئېلىپ بارالىشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. سودا، ئالاقە، سىرتقا تەسىر كۆرسىتىش جەھەتتە ئاكتىپ ھالەتكە ئۆتۈش ھەممە جەھەتتىكى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتىن دېرەك بېرەتتى ۋە شۇنداق ئۈستۈنلۈك نەتىجىسىدىلا ئەمەلگە ئاشاتتى. بۇ نۇقتىدا بۇ بىپايان زېمىندا قەد كۆتۈرگەن شەھەرلەر باشلامچىلىق بىلەن ئەڭ ئالدىدا سەپ تارتىپ كەلگەنىدى. مەدەنىيەت، مەربىەت، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، كىيىنىش، ئوقيا ئېتىش، ھەتتا قانداق ئات مىنىشقىچە ئۇلاردىن تارىغانىدى؛ ئۇلار ئالدىدا تىزى بارلار تىزلانغان، بېشى بارلار باش ئەگكەنىدى؛ بۇ ئەلنىڭ ئوغلانلىرى ئىسكەندەر زۇلقەرنەين كەبىي جاھانگىرنى تەپتارتقۇزغانىدى؛ چىگگىزخاندەك ياۋايى جاھان ئەركىسى بولمىش ئىستېلاچىلارغا ئىلمىدىن ئىزۋۇق، قول- تىلىغا يېزىق بەرگەنىدى؛ ھىندىستاندا مەيدانغا كەلگەن بۇددىزم ئۇدۇن، كۈسەندە ئۆزىنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى ياراتقان ۋە ئوتتۇرا ئىقلىمنى بۇددىلاشتۇرۇشتا چوڭ رول ئوينىغان، بىباھا بۇددا مەدەنىيىتى، مائارىپى، تەرجىمىشۇناسلىق، ئەدەبىيات- سەنئەت نەمۇنىلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرگەنىدى؛ پىرسىيەدە مەيدانغا كەلگەن، ھېچقانداق ئەلدە دۆلەت دىنىغا ئايلىنىپ باقمىغان مانى دىنى ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىگە كەلگەندە دۆلەت دىنى شەكلىدە تېزلا گۈللىنىشكە ئېرىشىپ پارلاق مانى مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلدى؛ ئەرەبستان چۆللىرىدە ۋەھىي قىلىنغان ئىسلام دىنى قاراخانىلارنىڭ ھاكىمىيەت سىستېمىسى بىلەن بىرلىشىپ كېيىنكى مەزگىللەردە گۈللەنگەن مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىنى، مەشھۇر مەدرىسەلەرنى، ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىرلارنى، دانا يولباشچىلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن، ئەتراپتىكى ئەل- خەلقلەرنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۈلگە بولۇپ ماڭالىغان؛ تىل، مەدەنىيەت، مائارىپ، ھاكىمىيەت، ئەدەبىيات- سەنئەت جەھەتتە غالىبلارچە بەيگىگە چۈشەلىگەنىدى: يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «بۇ بەك ئەزىز بىر كىتابتۇر... مەشرىق ۋىلايىتىدە، پۈتكۈل تۈركىي خەلقلەر ياشايدىغان يەرلەردە، بۇغراخان تىلىدا تۈركىي سۆز بىلەن ھېچكىم بۇنىڭدىن ياخشىراق بىر كىتابنى يازغىنى يوق»[6] دەپ غۇرۇر بىلەن مەيدە قاقتى: «مەن شۇ تۈركىلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكرىنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن، ئەڭ زېرەكلىرىدىن» دەپ يۈكسەك ئىشەنچ بىلەن ئېيتقان مەھمۇد قەشقەرىيمۇ: «ئەبەدىي يادىكارلىق ۋە پۈتمەس- تۈگمەس بىر بايلىق بوپقالسۇن دەپ، ئۇلۇغ تەڭرىگە سېغىنىپ، بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىقتىم»[7] دېدى ئالدىن كۆرەرلىك بىلەن: «مەن تۈركىي خەلقلەرنىڭ خۇش تىللىرىغا بۇيۇك بىر ھەۋەسنى ئىسپاتلاپ بەردىم»[8] دېدى ئۇلۇغ شائىر مەۋلانە ئەلىشىر نەۋائىي تۈركىي تىلنىڭ يۈكسەك پاساھەت، بالاغەتنى نامايىش قىلىپ تۇرۇپ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ۋايىغا يەتكەن تەرەققىيات، مەدەنىيلىشىشتىن دېرەك ئىدى. مەدەنىيەت جەھەتتىكى يېتەكچىلىك، سودىدىكى ئاكتىپ تەمىنلەش، ئىدىيە جەھەتتىكى تەڭمۇ تەڭ دىئالوگ پەقەت مەدەنىيەت، ئىجتىمائىي ھاياتتا ئۈستۈن ئورۇندا تۇرغۇچىلارنىڭ قولىدىنلا كېلەتتى. يۇك ئارتىلغان تۆگە كارۋانلىرىغا قۇشۇلغان ھالدا ھەرقايسى بوستانلىقتىكى خەلقنىڭ مەدەنىيىتى بىر- بىرى بىلەن ئۆزئارا ئۇچراشقانىدى. تەشەببۇسكار، قىزغىن ھاياتىي كۈچ ئىچىدىكى بۇ خىل ئىنتىلىش تەبىئىي ھالدا خەلقىمىزنىڭ گۈللەنگەن شەھەر مەدەنىيىتىنىلا ئەمەس، شەھەر، شەھەر ھاياتىغا، مەدەنىيلىشىشكە، شەھەرلەردە كەڭ كۆلەمدە ئەمەلگە ئاشالايدىغان مەدەنىيەتلەر ئۇچرىشىشىغا بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقىنمۇ دەلىللەپ تۇرۇپتۇ. بىز فارابىينىڭ «پەزىلەتلىك شەھەر» ھەققىدىكى ئاجايىپ ئۆزگىچە ئىجتىمائىي غايىسىدىن ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك»تە چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىر ئاساسىدا ياراتقان ئۇتوپىك جەمئىيەت لايىھەسىدىن شەھەر مەدەنىيىتىنىڭ خېلىلا تەرەققىي قىلغانلىقىنى، شەھەرگە بولغان قىزغىنلىق، كۆڭۈل بۆلۈشنىڭ ئەقلىي بالاغەت دەرىجىسىگە يەتكەنلىكىنى بايقايمىز. بۇ ھەرگىزمۇ مۇنداقلا قىزغىنلىق،

كۆڭۈل بۆلۈش ئەمەس، بەلكى ۋايىغا يەتكەن شەھەر مەدەنىيىتىدىن دالالەتتۇر. ھەقىقەتەنمۇ قوچۇ، كۈسەن، كروران، نىيا قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى، قەشقەردىكى ۋە يەنە باشقا جايلاردىكى تالاي قەدىمىي ئىز، پاكىت، يازما ھۆججەت - ۋەسىقە ئاشۇ پارلاق شەھەرلەرنىڭ سودا، ھاكىمىيەت، ھوقۇق، دىن، مائارىپ، ئىدىيە، ئەدەبىيات - سەنئەت مەركەزلىرىگە ئايلانغانلىقىنى، بۇ شەھەرلەردە گۈللەنگەن مەدەنىيەت ئويغىنىشى ھەرىكەتلىرىنىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكىنى مۇنازىرىسىز دەلىللەپ تۇرۇپتۇ.

دېمەككى، شەھەرلىشىشنىڭ ئىپتىداسىنى ئەسلەپ كۆرگەن ھەرقانداق ئادەم بىزدە شەھەر، شەھەر ھاياتىغا نىسبەتەن بىر خىل ئاكتىپ ئىنتىلىشنى كۆرىدۇ - ھەمدە بىزدىكى شەھەرلەرنىڭ مۇداپىئەلىنىش، قوغدىنىش ئېھتىياجى ئۈستىگە ئەمەس، بەلكى زوراۋانلىق، باستۇرۇپ بېرىشنى ئادەت قىلغان يىراق زاماندىكى ئاتلىق مىللەتلەرنىڭ بىر خىل ئەركىن تۇرمۇش سىستېمىسىغا ئىنتىلىش پىسخىكىسى ئاساسىدا شەكىللەنگەنلىكىنى ھېس قىلالايدۇ.

شۇنداق. شەھەر ئەنە شۇ يوسۇندا شەكىللەندى ۋە تەرەققىي قىلىپ مەدەنىيەتنىڭ، مەدەنىيلىشىشنىڭ بالىياتقۇسىغا ئايلاندى. ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ بۈيۈك مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى شەھەرلەرنى ئاساس قىلغان ھالدا بارلىققا كەلدى ۋە كېڭەيدى. پېتېر بۇركىي: «شەھەرلەر بولمىغان بولسا، ئەدەبىي ئويغىنىشمۇ بولمىغان بولاتتى» [9] دەيدۇ. شەھەرلەر بولمىغان بولسا مەدەنىيەتمۇ بولمىغان بولاتتى. بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئەسىرلەردىن كېيىنكى دۇنيانىڭ تەرەققىياتىدا شەھەرلەرنىڭ ئوينىغان رولى مىسلىسىز بولدى. شەھەر بارلىق ئىجتىمائىي ئىنقىلاب، سىياسىي بۇرۇلۇش، تېخنىكا يېڭىلىنىشى، مەدەنىيەت ئۆزگىرىشىنىڭ ئاۋانگارت سەھنىسى بولدى. ھەم مانا شۇ دەۋردىكى شەھەرلەرنى بەلگە قىلغان ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر نۇرغۇن ئەلنىڭ كېيىنكى نەچچە يۈز يىللىق تەقدىر - ئىستىقبالىنى، دۇنياۋى رىقابەتتىكى ئورنىنى بەلگىلەپ قويدى. رىم، فلورېنسىيە قاتارلىق شەھەرلەرنى مەركەز قىلغان ياۋروپا ئەدەبىي ئويغىنىشىغا تەڭكەش بولغان ھالدا شەرقتە سەمەرقەند، ھىرات قاتارلىق شەھەرلەرنى مەركەز قىلغان ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرى مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ[10]، لېكىن «شۇنىڭدىن كېيىنكى ئوتتۇرا ئاسىيا جايلارنى ئۆز ئالدىغا بۆلۈشۈۋالغان، راۋاج تاپمىغان مۇسۇلمان پادىشاھلارنىڭ تەسىر دائىرە تالىشىش سەھنىسى بوپقالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رايوننىڭ ھەممىلا يېرىدە توختاپ قېلىپ ئالغا باسماسلىق ھالىتى شەكىللىنىپ، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئىلغار مەدەنىيەتلىرىنى قوبۇل قىلىش پۇرسىتى قولدىن كېتىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالىمۇ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ يەككە - يېگانە ھالىتىنى كۈچەيتىۋەتتى» [11]. ياۋروپادا باشلانغان ئىدىيىۋى ئويغىنىش ناھايىتى تېزلا ئادەمىيەت پەنلىرى ۋە تەبىئەت پەنلىرىگە تەرەققىي قىلدى - دە، كېيىنچە ئاڭ ئىنقىلابى پارتلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ھالدا سانائەت ئىنقىلابىغا تەرەققىي قىلدى. ۋەھالەنكى، ئوتتۇرا ئاسىيا ئايىغى چىقماس ئىچكى تەپرىقىچىلىك، تاشقى سىڭدۈرمىچىلىك ۋە توختاۋسىز نىزا ئاسارىتىدە ئەسلىدىكى شانۇ - شەۋكىتىنى توپىغا كۆمگىنىچە ئۆزىنىڭ سىرلىق، خىلۋەت، تار، بېكىك ئىچكى ئېقىنىغا بېشىنى تىقىپ ئىچكىرىلەپ كېتىۋەردى - دە، چۈشكۈنلۈك بۇ زونىدىكى ئەللەرنىڭ كېيىنكى نەچچە ئەسىرلىك تارىخىي قىسمىتىنىڭ خۇلاسىسى بوپقالدى. مەدەنىيەت ئوچاقلىرىنىڭ سىمۋولىغا ئايلانغان ئاۋات شەھەرلەر خارابىلىككە ئايلاندى؛ كېچە - كۈندۈز ئىلىم - مەرىپەت ھەققىدە تۈگىمەس ئىلمىي مۇتالىئە - تەلقىنلەر بىلەن قىزىپ تۇرىدىغان مەدرىسە - مۇتالىئە سورۇنلىرى «جاھالەت پىرلىرى» بولمىش تەلۋە، ئەسەبىي سوپى - ئىشانلارنىڭ ھەلقە - ساما، «ھۇم - ھۇم»لىرى بىلەن تولىمۇ قورقۇنچلۇق، «ئاللاغا مەدھىيە ئوقۇماستىن، ئەكسىچە كىمگىدۇر تەھدىت سېلىۋاتقاندەك»[12] تۇيۇلىدىغان ۋەھىمىلىك چاچراندىلىرىغا لىق تولدى؛ كۇتۇپخانا، رەسەتخانىلار، دەستە - دەستە كىتابلار گۇرۇلدىتىپ كۆيدۈرۈلدى؛ تامامى ئەھلىي ئىلىمنىڭ ساقىلىدىن سۆرەپ چىقىرىلدى؛ ئەلنىڭ يۆلىكى، يۈرىكى بولمىش ساخاۋەتلىك مۆتىۋەر بايلارنىڭ ھەننىۋا بايلىقلىرى بۇلاپ - تالاندى؛ جەسەت - كاللىلاردىن مۇنار تىكلەندى، قانلار دەريا بولۇپ ئاقتى... بۇ خىل ئىلىمنى، ئالىمنى، باينى، بايلىقنى، مەرىپەت، مەرىپەت ئەھلىنى، كىتاب - كۇتۇبخانىلارنى دەپسەندە قىلىش، تۈگىتىش ھەرىكىتى تاكى 20 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە، ھەتتا سولچىل سىياسىي ھەرىكەتلەر تۈپەيلىدىن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنمۇ تۈگىمەي تاكى 1970 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە ئۈزۈلمەي داۋاملاشتى. ھەيھاتكى، ھېلىمۇ بۇ ئەلدە ئالىم تولىكەن، ئىلىم تولىكەن؛ چىدام تولىكەن، ئۈمىد - ئارمان تولىكەن! دۇنيا تارىخىدا مۇنداق نەچچە ئەسىرلەپ ئالىم - ئۆلىمالىرى ئۆلتۈرۈلگەن، كىتاب - دەستۇرلىرى كۆيدۈرۈلگەن، خەلقى شەپقەتسىزلەرچە قىرغىن قىلىنغان ئەل بەكمۇ، بەكمۇ كەم ئۇچرايدۇ!

ئەپسۇس، مىڭ ئەپسۇسكى، ئاشۇ خورلۇق، بولاڭ - تالاڭ بىلەن ئۆتكەن ئەنسىز يىللار خەلقىمىزدىن دۇنياۋى رىقابەتكە تەشەببۇسكار ئورۇن، ئاكتىپ روھ، ئۈستۈن

ئەۋزەللىك بىلەن قاتنىشىدىغان ساپا- خسلەتنى ئېيكەتتى. ئۇلار قاتمۇ- قات زۇلۇم ئىسكەنجىسى ئاخىر سەل- پەل بوشاپ، دېمىنى ئېلىپ دۇنياغا باققىندا باشقىلار «سۇدا ئۇزۇپ، كۆكتە ئۇچۇپ» (ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى) يىراققا ئۇزاپ كەتكەن، «ئۆتمۈشتە ئىلىم ۋە مەدەنىيەتنىڭ مەركىزى بولغان بۇ ئانا يۇرت نۇرسىز، يولسىز، سۇسىز قېلىپ خارابلاشقاندى»[13]. بىر ئەلنىڭ تەرەققىيات ئەندىزىسىنى بەلگىلەپ ماڭغۇچى سەرخىللارنىڭ تايىنى قالمىغان؛ ئىگىلىك، سانائەت، ئىقتىساد، ئىددىيە ھارۇلىرىنىڭ چاقى سۇغۇرۇۋېلىنغان، شوتىسى سۇندۇرۇۋېتىلگەن؛ تەرەققىيات ھارۇسىنى ئىنتىرىپ ماڭغۇچى ئاۋامنىڭ ئالقى- ساپاسىدا قۇرغاق ھاياجاندىن ئۆزگە چوڭقۇر ئەقلىي تەپەككۇرنىڭ ۋەزنى يوقىغان بىر ھالدا بىز ئاللىقاچان ھەقىقىي مەنىدىكى زامانۇى شەھەرلىشىش، سانائەتلىشىش، يەر شارلىشىش دولقۇنىدا شىددەت بىلەن غۇلاچ تاشلاپ كېتىۋاتقان تاشقى دۇنيانىڭ رەھىمسىز رىقابىتىگە دۇچ كەلدۇق. ھەممىدە ئۇرغۇپ تۇرغان ھاياجان بار ئىدى، ئەمما قولدىكى، كاللىدىكى ئەقىل- تەجرىبە، خۇلاسە، پىلان- لايىھىنىڭ تايىنى يوق ئىدى. مۇبىر بالالىقتا ئېرىشكەن بۇ ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ ئاجايىپ زور ئىشلارنى قىلىۋەتكۈسى بار ئىدىيۇ، بۇنىڭغا ۋاقىت، جەريان، جۇغلانما كېرەك ئىدى. ھەممىنىڭ تاشقى ئالەم بىلەن باراۋەر دېئالوگلىشىپ ماڭغۇسى بار ئىدىيۇ، ئەمما ماغدۇر، قۇۋۋەت، كۈچ لازىم ئىدى...

ئۇزۇن مۇددەت بېكىكلىكتە تۇرغان خەلقىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئىشكنى ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى شەھەرلىشىشكە دۇچ كەلگەندىكى پسىخىكىسى تولىمۇ مۇرەككەپ بولدى. ئۇلار تاشقى دۇنيا ۋە ئۇنىڭ يۇزلىنىشى ھەققىدە ئېنىق چۈشەنچە تۇرغۇزۇپ بولغۇچە، نۇرغۇن يېڭىلىق تۇرمۇشىمىزغا كەلكۈندەك باستۇرۇپ كەلدى- دە، ئومۇميۈزلۈك جەمئىيەتلىشىشكە باشلىدى. دېمەككى، شەھەرلىشىش ئۇيغۇرلاردا بۇ ھەقتە ھېچقانداق تەييارلىق يوق، شەھەرلىشىشكە قاتناشقۇدەك ئىقتىدار- ساپا ھازىرلانمىغان، ھەتتا شەھەرلىشىش جەريانىدا نېمىلەرگە دۇچ كېلىش، نېمىنى قوبۇل قىلىش، ئۆزىدىكى قانداق ئېلىمىنېتلارنى ساقلاپ قېلىش ھەققىدە ئاڭ- ئوي شەكىللەنمەي تۇرۇپلا خۇددى «توققۇز قىزنىڭ تولغىقى تەك تۇتقان»دەك باشلىنىپ كەتتى. بىز ئاكتىپ قىزغىنلىق، تەشەببۇسكار ئورۇن، قىزغىن ئىشتىراكچىلىق ھوقۇقى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاڭلىق، ئاڭسىز ھالدىكى ئەگىشىش، خالىغانچە دوراش، پاسسىپ قوبۇل قىلىش مەيدانى بىلەن قاتناشتۇق. بۇ ھال تەبىئىيلا ئاستا- ئاستا نۇرغۇن مەسىلە، ئويلىنىشنى ئېيكەلدى.

ھەرقانداق يېڭىلىق ھەرقانداق بىر ئەلدە ئۆزىگە يارىشا ئىنكاس- تەسىراتلارنى پەيدا قىلغىنىدەك، يېڭىدىن گۈللەنگەن شەھەرلىشىش بىزدىمۇ ئوخشاش بولمىغان ئىنكاسلارنى شەكىللەندۇردى. دەسلەپكى مەزگىلدە ئۇ ناھايىتى ئاددىيلا بىرده ئەنئەنىنى تۇتقا قىلىۋېلىپ ھەممىنى قارا قويۇق ئىنكار قىلىش ياكى بولمىسا يېڭىلىق دەپلا يېپىشقىنىچە ھەممىسنى قوبۇللاۋېرىش شەكلىدە زاھىرلانغان بولسىمۇ، لېكىن بارا- بارا شەھەر، شەھەرلىشىش جەريانىدا پەيدا بولغان تەسىرلەرنى نوقۇل سوغۇق نەزەر بىلەن كۆزىتىش خېلىلا ئەۋج ئېيكەتتى. بىر چاغلاردا يېپەك يولىنى بويلاپ تارقالغان ھەرقايسى بوستانلىقلاردا يۇلتۇزدەك چاقنىغان شەھەر- ئۆتەكلەردە ئۆزلىرىدىكى تەشەببۇسكار، ئاكتىپ قىزغىنلىق بىلەن گۈللەنگەن شەھەر مەدەنىيىتىنى رويابقا چىقارغان ئەل- خەلقنىڭ بۇگۈنكى ئەۋلادلىرى شەھەر، شەھەرلىشىشتە تەشەببۇسكار مەيداندىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئۈستىگە يەنە بۇ خىل مۇقەررەر يۇزلىنىشكە شۇبھە، گۇمان، ئەندىشە، ئەيىبىلەش، يىرگىنىش بىلەن نەزەر تاشلاۋاتقاندەك، ئۇنىڭدىن ئۆزلىرىنى ئېيقىچىۋاتقاندەك بىر ھالنى شەكىللەندۇرۇپ قويۇۋاتاتتى. بىز، ھەتتا مەندەك تەنتەك ھەۋەسكاردىن تارتىپ تونۇلغان ئەدىبلىرىمىزگىچە شەھەرنى «تاش» دەپ تولىمۇ سوغۇق، خۇنۇك، مېھرسىز، غېرىبلىق، چۈشكۈنلۈك، زۇلمەتكە تولغان بىر تەرزدە بولۇشچە سۈپەتلىگەنىدۇق. شەھەر ئەك گۈزەل ئەخلاق، ئەنئەنە، ۋاپا، دىيانەت، مۇھەببەت، سەمىمىيەت، كىشىلىك قەدىر- قىممەت، ئىنسانىي غۇرۇر، پەزىلەتلەرنى دەسسەپ- چەيلەيدىغان، كىشىلەرنى يولدىن چىقىرىدىغان، قىزلارنى بۇزىدىغان، ئەر- يىگىتلەرنى كاردىن چىقىرىپ ناجىنس مەخلۇقلارغا، خانىم- قىزلارنى شاللاق، ھاياسىز، رەسۋا، بۇزۇقلارغا، بالىلارنى تەبىئەتتىن ئايرىپ ھېچقانداق ئەقەللىي ئەخلاق، ئادەت، ئار- نومۇسنى بىلمەيدىغان، خېنىم مىجەز، لاتا غىلاپ، غىتمەك، بىر توپ قېچىر ئەۋلادقا ئايلانىدۇرۇپ قويىدىغان بىر سېسىق دەرگاھ سۈپىتىدە تەسۋىرلەندى. شەھەر كۆپىنچىمىزنىڭ ئېڭىدا بارلىق بىمەنىلىك، رەزىللىك، ئىپلاسلىق، ھاياسىزلىق، بۇزۇقچىلىق، شەھۋەتخورلۇق، مەنپەئەتپەرەسلىك، روھىي قۇلچىلىق، خېنىم مىجەزلىك، زەھەر، پاھىشىنىڭ ئۇۋۇسىغا ئايلىنىپ قالدى. مەن بۇ يەردە بىزنىڭ ئەسەرلىرىمىزدىكى بۇ ھەقتىكى تەسۋىرلەرنى، فىلىملىرىمىزدىكى كۆرۈنۈشلەرنى بىرمۇ- بىر تىزىپ، ساناپ ئولتۇرۇشنى ھەقمۇ تەنمۇ ئەپسىز كۆردۇم. ئەمما بىز شەھەر تېمىسى، شەھەر ھاياتىغا بېغىشلانغان ھەرقانداق بىر يازما

ياكى فىلمنى كۆرۈپلا بايقىشىمىز تەس ئەمەسكى، بىز ھەقىقەتەنمۇ شەھەرنى تولىمۇ قورقۇنچلۇق ۋەھىمىلىك قاينام، ھەتتا دوزاخ سۈپىتىدە تەسۈرلەپتىمىز. ھەرقانداق بىر غەيرىي، بىنورمال، بىمەنە ئىجتىمائىي ئادەتنىڭ سەۋەبىياتى ئۈچۈن بىز ئالدى بىلەن شەھەر، شەھەرلىشىشنى جاۋابكارلىققا تارتىپتىمىز. توساتتىن چۆچۈپلا كەتتىم: بىز نېمە ئىش قىلىۋاتىمىز ـ ھە؟! شەھەر قانداق جاي؟ ئۇ راستىنلا جىمى جىنايى ـ جاھالەت، زىنايى ـ زالالەتنىڭ ئۈۋىسىمۇ؟ بىزنى ئىجتىمائىي قاباھەتلەرگە سۆرىگىنى راستىنلا شەھەر، شەھەرلىشىشمۇ؟ شەھەر، شەھەرلىشىشنى بۇنچە ۋەھىمىلىك تەسۈرلەيدىغان ئاك بىزگە نەدىن كەلدىيۇ، نېمە ئېپكەلدى؟

3

«شەھەرلىشىش قوش بىسلىق پىچاق»[14]. شەھەرلىشىش سېپى ئۆزىدىن زىددىيەتلىك جەريان. چۈنكى، شەھەرنىڭ ئۆزى يارىتىش ۋە ۋەيران قىلىشتىن ئىبارەت زىددىيەتلىك توقۇنۇش ئۈستىگە قۇرۇلغان. شەھەردىن، شەھەرلىشىشتىن ئۆرلەپ تۇرىدىغان مۇنداق زىددىيەتلىك تۈيغۇ ۋە ئاھاڭنى كېلىشتۇرۇش، ماسلاشتۇرۇپ ئېلىپ مېڭىش تولىمۇ قىيىن، ھەتتا بەزىدە مۇمكىن ئەمەس!

شەھەر شەكىللەنگەن دەقىقىدىن باشلاپلا ئۇ ئۆزىدىكى زىددىيەتلىك تەرەپتىن سىرت تەبىئىي ھالدا يەنە بىر ئاپئاشكارا سېلىشتۇرما مەنبەگە، كىشىلەر ھاياتىنىڭ قات ـ قېتىغا ئورناپ كەتكەن ئەنئەنىۋى كۈچتىن بىرىگە دۇچ كەلدى. ئۇ بولسىمۇ يېزا ـ سەھرا! شەھەر، شەھەر ھاياتىغا دۇچ كەلگەن كىشىلەر ئۆزلىرى نەچچە ئەسىرلەپ ئۇن ـ تىنسىز ياشاپ كەلگەن ئەسلىي بوشلۇقنىغا قايتىدىن سەپسېلىشقا ۋە بۇ يېڭى شەيئىگە تېخىمۇ ئۆتكۈر تەنقىدىي نەزەردە قاراشقا، ئىككىسىنى سېلىشتۇرۇشقا باشلىدى. بۇ ئەلۋەتتە ھەرقانداق بىر يېڭىلىق دۇچ كېلىدىغان مۇقەررەر جەريان. ئەمما يېزا ـ سەھرانىڭ كىشىلەرنىڭ قەلبىدىكى ئورنى شەھەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى، بولۇپمۇ سانائەت ئىنقىلابىدىن كېيىنكى شىددەت بىلەن كېڭەيگەن زور شەھەرلەرنىڭ قەد كۆتۈرۈشى بىلەن تېخىمۇ ئېنىق ھالدا گەۋدىلىنىشكە باشلىدى ـ دە، پۈتكۈل دۇنيادىكى ھەممە زاتى ئىنسانىنىڭ ئاك ـ تەپەككۇردا مۇنداق شەكىلدىكى روشەن سىمۋوللۇق سېلىشتۇرما باش كۆتۈرۈپ چىقتى:

شەھەر ـ دوزاختەك رەزىل؛ سەھرا ـ جەننەتتەك گۈزەل؛

شەھەر ـ شاۋقۇن ـ سۈرەنگە تولغان؛ سەھرا ـ ئارامبەخش، جىمجىت؛

شەھەر ـ ئىس ـ تۈتەككە تولغان؛ سەھرا ـ ساپ ھاۋالىق، پاكىز؛

شەھەر ـ غېرىبلىق، ياتلىشىش، شەخسىيەتچىلىك، مەنپەئەتپەرەسلىككە تىمسال؛ سەھرا ـ ئۆملۈك، قوشنىدارچىلىق، تۇغقاندارچىلىق، كوللېكتىپ ھەمكارلىق، ئوچۇق قول مەردلىككە سىمۋول؛

شەھەر ـ ئەخلاق ـ ئەنئەنىلەرنى ئاياغئاستى قىلغۇچى رەزىل ماشىنا، ئىنسانىي تۈيغۇلارنى كاردىن چىقارغۇچى سېسىق ئازگال؛ سەھرا ـ ئەخلاق ـ ئەنئەنە، پاكىز تۈيغۇلارنى يۇيۇپ چايقاپ جۇلالاندۇرغۇچى سۈزۈك بۇلاق؛

شەھەر ـ پۇل، ھوقۇقنىلا تونۇيدۇ؛ سەھرا ـ ئىنسانىي مۇناسىۋەت ئۈستىگە قۇرۇلغان؛

شەھەر ـ شەھۋەتكە يېقىن؛ سەھرا ـ ئېپىپەتكە ھەمرا؛

شەھەر ـ ئاياللىق نازاكەتنى، ئەۋرىشىملىكنى بەكرەك تەلەپ قىلىدىغان، ئەركەكلىكنى ئۆلتۈرىدىغان مۇدھىش سولاق؛ سەھرا ـ ئەركەكلىكنى، باتۇرلۇقنى، ئادەمىيلىكنى يېتىلدۇرىدىغان مۇنبەت تۈپراق؛

شەھەر ـ تەبىئەتتىن يىراق، سۈنئىي، يالتىراق خالتا؛ سەھرا ـ كائىناتنىڭ تىنىقىنى تىڭشاپ ياتقان بەردەم بوۋاي، تەبىئىي، يەرلىك...

بۇ خىل سېلىشتۇرما يەنە ئۆز نۆۋىتىدە بىر ـ بىرىنىڭ بەزىبىر ئارتۇقچىلىق ۋە چەكلىمىلىكلىرىنى تارتىپ چىققان ھېسابتا تۆۋەندىكىدەك ئەكسى سېلىشتۇرمىۋي ئۇقۇم سىستېمىسىنى تىزىپ چىققان بولدى:

«شەھرىئەزىم، سەھرايىقىيامەت» (ئۇيغۇر خەلق ماقال تەمسىلى. ـ مەسئۇل مۇھەررىردىن) :

شەھەر ـ رىقابەتكە تولغان؛ سەھرا ـ لايغەزەل، سۆرەلمە؛

شەھەر ـ ئەك سەرخىل كۈچلەر جۇغلانغان مەركەز؛ سەھرا ـ ياۋاش، ئاجىز، جىق نەرسە بىلمەسلىكمۇ بولۇۋېرىدۇ؛

شەھەر ـ ئۇچۇر مەركىزى؛ سەھرا ـ ئۇنتۇلغان بۇلۇك؛

شەھەر ـ ھوقۇق، ھۆكۈم چىقارغۇچى قازىكالان؛ سەھرا ـ ئىتائەتمەن ئىجراچى؛

شەھەر ـ ئەركىنلىككە ئىشارە؛ سەھرا ـ قاتمۇ ـ قات ئەخلاق ـ ئادەت زەنجىرىدە كىشەنلىۋېتىلگەن، نېمە ئىش قىلساك ياماق بولىدۇ؛

شەھەر ـ زامانىۋى، ئىلغار، يېپىيڭى؛ سەھرا ـ خۇراپىي، كونا، زامانىنىڭ كەينىدە قالغان، قالاقلىققا ئىشارە؛

شەھەر ـ چىرايلىق ياسانغان، ھەممە يېرىدىن ياشىلىق، شاشلىق، ھاياجان تەپچىپ تۇرىدىغان تولغان سەتەك؛ سەھرا ـ مەھكەم پۇركىنىۋالغان، بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەيدىغان خېنىم ـ چوكان؛

شەھەر ـ ياش يىگىت: سەھرا ـ ئاقساقال بوۋاي:
شەھەر ـ پۇرسەت، ئىمكانىيەتلەر ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرىدۇ: سەھرا ـ پۇرسەت، ھالقىش، ئۆرلەش بوشلۇقى كەم، بىر ئىش قىلماق تەس؛
شەھەر ـ تۇرمۇش قۇلاي، نېمە ئىزدىسەك تېپىلىدۇ؛ سەھرا ـ خاپىلىق تولا، «دېھقان بولماق تەس»؛
شەھەر ـ ئويۇن، نېمە ئويناي سىز؟؛
سەھرا ـ زېرىكمىلىك؛
شەھەر ـ قاياق؛ سەھرا ـ بۇرۇقتۇرما؛
...

بىز تەبىئىي شەكىللەنگەن بۇ ئىككى خىل ياشاش بوشلۇقى ئۈستىدە كىشىلىرىمىزنىڭ كاللىسىدا ئوخشايلا شەكىللىنىدىغان يەنە نۇرغۇن سېلىشتۇرما تىزمىسىنى تىزىپ چىقالىشىمىز مۇمكىن. ئەمما شۇ نەرسە ئايانكى، تاياقنىڭمۇ ئىككى ئۇچى بار. ھەرقانداق نەرسىدە ئىككى ھال مەۋجۇد. بىز شەھەر ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزگىنىمىزدىمۇ ئۇنىڭ ھەر ئىككى يۈزى ھەققىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ بېقىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. ئەمما بۇ يەردە شۇنداق بىر مەنتىقي ھۆكۈم كاللىمىزدا ئېنىق بولۇشى كېرەككى، شەھەر بىر ياشاش بوشلۇقى بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇزمايدۇ ھەم تۇزمەيدۇ، ئۇرمايدۇ ھەم قۇرمايدۇ. ئۇ پەقەتلا ھېسسىز ماكان، سۈكۈتتىكى جىمجىت باياۋان. ئۇنى ھەرىكەتكە، مەنىگە، ئۆزگىرىشكە، گۈزەل ماكانغا ياكى ئىپلاس جاھانغا ئايلاندۇرىدىغىنىمۇ ئەنە شۇ شەھەرنىڭ ئەھلىي پۇقراسى، ئىنسان، ئادەم! سىز ئۇنى دوزاختا ئوخشاتسىڭىز، چوقۇمكى ئۇ ۋەيلۇنغا ئايلىنىدۇ. جەننەت كەبىي ئىللىق بىر ئائىلىگە ئايلاندۇرۇش نىيىتىدە ۋە ھەرىكىتىدە بولسىڭىز چوقۇمكى بۇ شەھەر دىللارنى خۇرسەن قىلغۇچى ئارامبەخش ماكانغا ئايلىنىدۇ. دېمەك، شەھەرنى نېمىگە، قانداق مەنىدىكى يەرگە ئايلاندۇرۇش ئەك ئالدى بىلەن شۇ شەھەردە ياشىغۇچى خەلقنىڭ ھەرىكىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. شەھەرگە گۈل قويسىڭىز باغ بولىدۇ، كۈل تۆكۈپ، ئوت قويسىڭىز تاغ بولىدۇ. شۇ شەھەرنىڭ ھەقلىق جامائەسىگە خاس سالاھىيەت بىلەن ئۇنىڭ قۇرۇلۇشى، تەرەققىي قىلىشى، سىزگە تەۋە مىللىي ئۆزلۈك ئېچىدە گۈللەپ ياشنىشىغا دادىل قاتناشسىڭىز ئۇ سىز ئۈچۈن ئاجايىپ زور مەۋجۇدلۇق مەنسىگە ئىگە بولىدۇ. بولمىسچۇ؟

شەھەر ـ زىددىيەتلىك جەريان. ئۇنىڭغا قۇرۇش، يارىتىش، بەرپا قىلىش روھى، شۇنداقلا يەنە بۇزۇش، ۋەيران قىلىش خۇسۇسىيتى تەك مۇجەسسەملەنگەن. مانا مۇشۇنداق زىددىيەتلىك جەريان كىشىلەردىمۇ شەھەرگە قارىتا ئاجايىپ زىددىيەتلىك تونۇش، پوزىتسىيىنى مەيدانغا چىقارغان. بولۇپمۇ كىشىنى ئوخايلا گاڭگىرىتىدىغان كۆپ قۇتۇپلۇق زىددىيەت سانائەت ئىنقىلابىدىن كېيىنكى ياۋروپا جەمئىيىتىدە بارا ـ بارا روشەن گەۋدىلىنىپ چىقىشقا باشلىدى. مۇھىت، ئىجتىمائىي ئالاقە، كىشىلىك ھايات، ياشاش ئۇسۇلى، تۇرمۇش تەرتىپى قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەھەر بىلەن يېزا ـ سەھرا ئوتتۇرىسىدا ئۇنچۇالا زور پەرق، زىددىيەتنىڭ بولغانلىقى خاتىرىلەردە ئانچە كۆپ ئۇچرىمايدۇ. ئەمما ماشىنىلىشىش، سانائەتلىشىشنىڭ تۇرتكىسىدە شەھەرلەر شىددەت بىلەن كېڭەيدى، كۆمۈر سانائىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشى تەرەققىياتنى تېخىمۇ زور كېرەكلىك ئېنېرگىيە مەنبەسى بىلەن تەمىنلىدى. زاۋۇت ـ فابرىكىلارنىڭ قۇرۇلۇشى ئىنتايىن كۆپ ساندىكى ئەمگەك كۈچىنى شەھەرلەرگە مەركەزلەشتۈردى. بۇنىڭ بىلەن شەھەرلەر ئېگىز تۇرخۇنلار، زاۋۇت بىنالىرى، زىچ ئولتۇراق ئۆيلەر بىلەن قورشالدى. 18 ـ ئەسرنىڭ ئاخىرىدا كەشىپ قىلىنغان ۋاكسىنا ئۆلۈم نىسبىتىنى زور دەرىجىدە ئازايتىپ، نوپۇسنىڭ شىددەت بىلەن كۆپىيىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. قىستا ـ قىستاڭچىلىق، مەينەتچىلىك، قالايمىقانچىلىق، ۋاراڭ ـ چۇرۇك، شاۋقۇن ـ سۇرەن، ئىس ـ تۈتەك مەلۇم مەنىدە شەھەرلەرنىڭ بەلگىسىگە ئايلىنىپ قالدى. ئادەمنىڭ كۆپ بولۇشى تەبىئىي ھالدا شەھەردىن ئىبارەت بۇ تار بوشلۇققا نۇرغۇن مەسىلىنى سۆرەپ كىردى. رەھىمسىز سودا رىقابىتى، كەسكىن ئۇستۇنلۇك تالىشىش، مەنپەئەت ئۇرۇشى، تىرىكچىلىك غېمى تۇپەيلى شەھەردىكى ئىنسانىي مۇناسىۋەت بەزى ھاللاردا جىددىي، رەھىمسىز، ھەتتا ھايۋانىي تۈس ئېلىشقا باشلىدى. ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈك، ئالدامچىلىق، ئىپتىنى سېتىش، زەھەرلىك چېكىملىك، بىر ـ بىرىنى ئېزىش دېگەندەك مەسىلەرمۇ باش كۆتۈردى. بولۇپمۇ 18 ـ ، 19 ـ ئەسرلەردىن كېيىنكى ياۋروپا جەمئىيىتىدە شەھەرلەردىكى مۇنداق ھال خېلىلا ئەۋجىگە چىقتى. ئىنسان تېخنىكىنىڭ ئالدىدا بىچارە، ئەرزىمەس ھالغا چۈشۈپ قالغاندەك، ئىنسان ئارىسىدىكى نورمال ھېسسىي مۇناسىۋەتلەر تامامەن بىتچەت بولغاندەك، كىشىلەرنىڭ قەلبىدە خۇدانىڭ ئىناۋىتى، ئورنى، ئىمتىيازى قالمىغاندەك چەكسىز كۆڭۈلسىز، ئۈمىدسىز بىر ھال باش كۆتۈرۈشكە باشلىدى. شەھەرنى ئىنسانىي تۈيغۇلارنى چەيلەپ ـ دەپسەندە قىلغۇچى چىركىن ماشىنا، بارلىق رەزىللىك ـ ئىپلاسلىقنىڭ ئۇۋۇسى، ئۆلۈم كۆلەڭگىسى ئەگىپ يۈرگەن، خۇدا، ئادەم ئۇنتۇلغان قورقۇنچلۇق باياۋان، جەزىرە، ھەتتا ئىپلاس دوزاخ سۈپىتىدە تەسۋىرلەش شۇ قەدەر ئومۇميۈزلۈك ھادىسە بولدىكى، مۇشۇ دەۋردە ۋە شۇنىڭدىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن ھەرقانداق بىر ئەسەر تىنغ ئۇچىنى

بىۋاسىتە ھالدا ئەۋج ئېلىپ كېتىۋاتقان ئىجتىمائىي جاراھەتلەرگە قارىتىپ بولۇشچە قويۇۋەتتى. «زولانىڭ قەلىمى ئاستىدىكى پارىژ گويۇاكى دوزاخنىڭ تەققاسىغا، مەدەنىيەت تونىي ئاستىدىكى چىركىنلىكنىڭ سىمۋولىغا ئايلاندى»[15] . ھيوگو، بالزاكلار فرانسىيە جەمئىيىتىنىڭ ئىنسانىدەك ياشاي دەيدىغانلارنى ئەسلا سىغدۇرمايدىغان، ئېپلاسلىقلارغا تولۇپ كەتكەن يىرگىنىشلىك قارانغۇ تەرىپىنى ھارماي تەسۋىرلەپ چىقتى. مۇپاسسانىنىڭ نەزىرىدە پارىژ بۇزۇقچىلىق قاپلاپ كەتكەن بىر سېسىق ئازگالغا ئوخشاپ قالغاندى. «ئۇلار ھېچقاچان بويىدا قالماي تۇرۇپ توي قىلغىنى يوق، بۇ ئىش بۇ يەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى بوپقالدى»[16] دەپ يازىدۇ ئۇ. زولا، بالزاك، ھيوگو، مۇپاسسانلارنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى پارىژ ـ پاھىشە دېگەن سۆزنىڭ تىمسالىغا ئايلىنىپ قالغاندى. ھەقىقەتەنمۇ، «18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا پارىژ پاھىشىلىرى 30 مىڭغا، 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 50 مىڭغا يەتكەنىدى»[17] . كۆرۈنمەس چۈشكۈنلۈك ۋە ھەممىلا نەرسىگە سوغۇق نەزەر، ئەھمىيەتسىز تەرزدە تىكىلىش بىر فرانسىينىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل ياۋروپا جەمئىيىتىنىڭ 19 ـ ئەسىردىن كېيىنكى مەزگىللىك ئىجتىمائىي ھاياتىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتتى. ھەمدە شۇنداق كېيىنكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت، پەلسەپە، ئىستېتىك ئىدىيىلەرنىڭ خېمىر تۈرۈچىغا ئايلاندى. نېچشې، سارتېرې، كامۇ، بودلېر، ئېللىئوت، كافكا... قاتارلىق نۇرغۇن يازغۇچىنىڭ نەزىرى يۈكسەك دەرىجىدىكى تېخنىكىلاشقان، شەھەرلەشكەن مۇھىتتىكى كىشىلەرنىڭ روھىدىكى غېرىبلىق، ئايرىلىش، تەنھالىق، خۇداسىزلىق قاتارلىق تەرەپلەرگە مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەيۈس كۆزلىرىدىن ئېغىر پەرىشانلىق، نارازىلىق، مۇدھىش سوغۇق نۇر چاقناپ تۇرىدۇ. گەرچە ئۇلار «ئۆلۈملا ھەقىقىي نەرسە»، «ھايات پۈتۈنلەي بىمەنە، ئۆلۈمدىن باشقا ھەممە نەرسە يالغان، بىمەنە، رەزىل، مەنىسىز، ئەھمىيەتسىز»، «بارلىق ئەنئەنە ـ ئەڭ مۇدھىش، ئېپلاس توسالغۇ»... دېگەندەك بەزىبىر چەكتىن ئاشقان ئەسەبىي ئىدىيىلەرنى مەيدانغا چىقارغان بولسىمۇ، بىز بۇلارنى شەھەرلىشىش، سانائەتلىشىش جەريانىدا كېلىپ چىققان تۈرلۈك ـ تۈمەن ئىجتىمائىي مەسىلىگە قايتۇرۇلغان شۇ دەۋر كىشىلىرىنىڭ ئىنكاسى سۈپىتىدە چۈشىنىشىمىزگە، ئۇنىڭدىن ئۆزىمىزگە خاس تەجرىبە، خۇلاسە ئېلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

دېمەك شەھەر، شەھەرلىشىش جەريانىدا مەيدانغا چىققان زىددىيەت ناھايىتى تېزلا كىشىلەردە نارازىلىق، غەزەپ، ھەتتا بىزدىن بەتتەر ئېغىر مەنىۋى، ئەخلاقىي يوقىتىش قىسمىتىدە جان تالىشىۋاتقان ئەل ـ قوۋملارمۇ نۇرغۇن. ئەمما مەسىلىگە قارىپلا ئولتۇرۇۋېلىش، كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋېرىش خاھىشى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. «مانىتا كۆرمىگەن قەلەندەر قاسقانغا دۇم چۈشۈپتۇ» دېگەندەك، بىزمۇ يېڭىلىق، يۇزلىنىش نامىدا نۇرغۇن نەرسىنى قوبۇل قىلغان بولدۇق. ئەمما بىزدىمۇ تېزلا شەھەرلىشىش ھەققىدە ئويلىنىش باش كۆتۈردى ـ دە، باشتا قەيت قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك مەسىلىگە ئېسىلۈۋېلىپلا ئۇنى تولىمۇ سوغۇق نەزەردە تەھلىل قىلىش ھەمدە شەھەرنى بىر قورقۇنچلۇق ـ ۋەھىمىلىك قاينام سۈپىتىدە تەسۋىرلەش ئۈسۈلى باش كۆتۈردى. گەرچە بۇ خىل تەھلىل ئۇسۇلىنىڭ ئەڭ تۈپكى چېقىش نۇقتىسى يەنى مىللەتتىكى ئىللەتنى تۈگىتىپ ساغلام تەرەققىي قىلىش، مەدەنىيلىشىشنى تەشەببۇس قىلىشتىن ئىبارەت ئىدىيىۋى غايە شەك ـ شۈبھىسىز توغرا بولسىمۇ، لېكىن شەھەر بىزنىڭ تەرەققىياتىمىز، يۈكسىلىشىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن ۋەيران قىلغۇچ رول ئويناۋاتقاندەك، شەھەرلىشىش ئاخىرقى ھېسابتا بىزگە زىيانىدىن، مەدەنىيەت جەھەتتە شالغۇتلىشىش، يوقىتىشتىن ئۆزگە تەقدىر ئېپكەلمەيدىغاندەك بىر تەسىرات ـ تۇيغۇنىڭ شەكىللىنىپ قالغانلىقىمۇ ھەق ـ راست. ئىشەنمىسەڭلار قاراپ بېقىڭكى، سوغۇق بىر نەزەر، رەنجىش، قايغۇرۇش، ئۈمىدسىزلىك، تۈگىمەس قاقشاش، زارلاش، تاپا ـ تەنە، دوق بىزدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم ئەسەرنىڭ ئومۇمىي ئاھاڭى، مۇتلەق كۆپ قىسىم كىشىنىڭ ئەڭ دائىملىق ھالەت پىسخىكىسى! ھەمە نەرسىنىڭ يامان تەرىپىنى تارتىپ چىقىرىپ زارلىۋېلىش بۇگۈنكى ئۇيغۇر روھىيەت پىسخىكىسىنىڭ ئەڭ نېگىزلىك قىسمى بوپقالماقتا. بىز بۇنى دۇنياۋى تەرەققىيات بىلەن ئارىمىزدىكى يوغان ھاڭدىن كېلىپ چىققان كۆڭۈلسىز كەيپىيات ۋە ئارىمىزدا باش كۆتۈرۈۋاتقان بەزىبىر ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈك، مەنىۋى پاجىئە، ئېغىرلاۋاتقان ئائىلە كرىزىسى، ياشلىرىمىزدىكى ئاينىش، شىددەت بىلەن كېڭىيۋاتقان نەچىس بالايىئاپەت بولمىش ئەيدىز، زەھەرلىك چېكىملىك، ئىناۋەتسىزنى يەرگە ئۇرۇۋاتقان پاسىق ئوغرىلىق، تىلەمچىلىك، ساپاسىزلىق، بوشاڭلىق قاتارلىق ئىللەتلەرگە بولغان نارازىلىق تۈپەيلى شەكىللەنگەن پىسخىك ھالەت دېيىشىمىز مۇمكىن. ئەمما كۆيۈنۈش، كۆڭۈل بۆلۈش ئاساسىغا قۇرۇلغان بۇ پىسخىك كەيپىياتىمىز بىزنىڭ نورمال ئالغا بېسىش، تەرەققىي قىلىش يولىمىزنى توساپ قويىدىكەن، بۇ پاجىئە ئۇستىگە ھەسسىلەپ يۈكلەنگەن تېخىمۇ ئېغىر تراگېدىيە، مىسلىسىز چوڭ يوقىتىش بوپقالمدۇ! ھەرقانداق بىر مىللەت مۇنداق روھىي ئاينىش قىسمىتىگە دۇچ كەلگەن، ھەتتا بىزدىن بەتتەر ئېغىر مەنىۋى، ئەخلاقىي يوقىتىش قىسمىتىدە جان تالىشىۋاتقان ئەل ـ قوۋملارمۇ نۇرغۇن. ئەمما مەسىلىگە قارىپلا ئولتۇرۇۋېلىش، كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋېرىش خاھىشى

باشقا ئەللەردە قانچىلىك سادىر بولۇپ، قانچىلىك داۋاملاشتى، بۇ ماڭا قاراڭغۇ. بىزنىڭ ئەمدىكى ئاقىلانە تاللىشىمىز- مەسىلە ئۇستىدىمۇ ئىزدىنىش، ئەمما ئەڭ مۇھىمى ئۇنۇملۇك تەرەققىيات يولى توغرىسىدا ئىزدىنىش، كىشىلەرنى شۇ تەرەپكە باشلاش، مۇمكىن بولسا، يوقىتىش جەريانىدا ئېرىشكەنلىرىمىز ھەققىدىمۇ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش بولسا كېرەك. بەلكىم بىز ھەرقاچان يوقاتمىغاندىمىز، بىزمۇ مەلۇم نەرسىلەرگە ئېرىشكەندىمىز! ياشلىرىمىزنىڭ، شەھەرگە كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى بۇزۇلمىغاندۇ! شەھەردىكى جىمى نەرسە ئۇنچۇلا ئىپلاس، رەزىل ئەمەستۇ! شەھەرنى، شەھەرلىشىش جەريانىنى ئالۋاستى— بۇ- بۇ كۆرسىتۈپرىش بەلكىم ھاجەت ئەمەستۇ!

توغرا، بىز نۇرغۇن نەرسىنى يوقاتتۇق، بەلكىم ئېرىشكەنلىرىمىزدىن يوقاتقىنىمىز كۆپ بولغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما بىز تەرەققىيات ئىزدىگەندۇق، يېڭىلىق- يۇكسىلىش ئىزدىگەندۇق. بۇ جەريانىدا بىز ھەيلى بىلەيلى ياكى بىلمەيلى كۆپ نەرسىنى ئۆزىمىز خالاپ قوبۇل قىلدۇق. ھاراق ئىچكەن، زەھەرلىك چېكىملىك چەككەن، قىز- خوتۇنلارنى يولدىن چىقارغان، ئەيدىزنى سۆرەپ كىرگەن، بەل- كۆكسىمىزنى ئاچقان، ئاينىغان، ياتلاشقان بولساق، ئۆزىمىز خالاپ قىلدۇق. بەلكىم بۇلار شەھەردە بەكرەك مەركەزلىك يۇز بەرگەندۇ. ئەمما بۇنى شەھەر بۇزدىمۇ؟ يېزا- سەھرا ساقلاپ قالدىمۇ؟ گۇناھنى جانسىز ماكانغا، پەقەت كىشىلەر ۋاستىسى ئارقىلىقلا ئەمەلگە ئاشقان بىر جەريانغا ئارتىپلا خۇلاسە چىقىرىشقا ئۇرۇنساق، بۇ بەلكىم تولىمۇ كۆلكىلىك بىمەنىلىك بولۇشى مۇمكىن. ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈكنىڭ شەھەرلەردە بەكرەك روشەن گەۋدىلىنىپ چىققىنىنى دەپلا شەھەرنى، شەھەرلىشىشنى تىللاش بەكلا ئاددىي ئەخمىقانىلىكتۇر. مەسىلە، دەل بىزدىكى ئەقىدە- ئېتىقادنىڭ ساغلام، مۇستەھكەم ئەمەسلىكىدە، قەلبىمىزنىڭ چوڭقۇر قېتىدىن ئورۇن ئالالمىغان ھاياتلىق مەپكۇرىمىزدا. ئەگەر سەن روھىي جەھەتتىن ئاللىقاچان چىرىپ- يىمىرىلىپ بولغان بولساڭ، شەھەر بولمىسىمۇ بۇزۇلۇپرىسەن، تاپتىن چىقىپرىسەن. ئەقىدەڭدە بەركامال بولساڭ، شەھەرنىڭ ئەڭ مەيىنەت، پاسىق كوچىسىدىمۇ سەن مەرۋايىتتەك جۇلالاپ چاقنىيالايسەن. پاھىشخانىغا سېتىۋېتىلسەڭمۇ ۋىجدان ۋە ئىپپىتىڭنى ساقلىيالايسەن، يۈندى ئازگىلىغا تاشلىۋېتىلسەڭمۇ ۋۇجۇدۇڭ پاكىز چىقالايسەن. بولمىسچۇ؟ ھەرقانچە گۈزەل، خىلۋەت، پاكىز، ئەنئەنە- ئادەت كۈچى مۇستەھكەم سەھرادىمۇ، ئاتاڭ قازاقتا سولاپ باقسىمۇ بۇزۇلسەن، سېسىسەن. ھەتتا نېمىنىڭ گۈزەللىك، نېمىنىڭ مۇھەببەت، قوشنىدارچىلىق، ئەخلاق، ئىپپەت، ئەركەكلىك ئىكەنلىكىنىمۇ بىلدىمەي، ھېس قىلالماي چىرىپ تۈگىشىڭمۇ تامامەن مۇمكىن. دېمەككى، ئادەمنىڭ بۇزۇلۇش- تۈزۈلۈشىدە ماكان مۇھىم ئەمەس، شۇ ئىنسان ئۆزى مۇھىمدۇر. شەھەرمۇ، يېزا- سەھرامۇ مۇتلەق مەنىدىكى ياخشىلىق ياكى يامانلىق، ھالال ياكى ھارامغا تەڭ ئەمەس. ھەرقانداق ماكان- زامان پەقەت ۋە پەقەتلا ساپالىق، ئېسىل ئەھلىي جامائىسى بىلەنلا گۈزەل، يېقىشلىقتۇر. باغلاپ قويىسمۇ قاچىدىغان گۈزەل، ھاۋالىق يۇرت- ماكان بارکى، چەكلەپ تۇرسىمۇ تەلپۈنىدىغان ئەسكى چەللە، ۋەيرانە مەھەللىمۇ ھەم بار. سېنىڭ مەۋجۇدلۇقۇڭ ئۇچۇن نېمە، قايسى يەر- ماكان مۇھىم، ئەھمىيەتلىك بولسا شۇ يەر سەن ئۇچۇن ئەڭ قەدىرلىك، مۇقەددەستۇر. خوش، بىز ئۇچۇن قەيەر بەك مۇھىم؟

ئەقلى ئويغاق ھەرقانداق ئەھلىي ئۇيغۇرنىڭ بۇنىڭغا ئىككىلەنمەي، ئەجدادلىرىمىز ماكان تۇتۇپ كەلگەن ھەربىر چىمدىم تۇپراق بىز ئۇچۇن مۇقەددەستۇر، دەپ جاۋاب بېرىدىغانلىقىغا ئىمانىم كامىل! ھەئە، بىز ئۇچۇن بۇ زېمىن، بۇ شەھەر، بۇ مەھەللىلەر بەكلا، بەكلا ئەزىز، قىممەتلىكتۇر. بىز مانا مۇشۇ شەھەرلىرىمىز، مەھەللە- كوچىلىرىمىز بىلەنلا ئۆز مەۋجۇدلۇقىمىزنى، ھاياتىمىزنىڭ، ئۇيغۇرلۇقىمىزنىڭ تەم- تۇز، مەنىسىنى ئەڭ چوڭقۇر دەرىجىدە ھېس قىلالايمىز. بۇ كوچىلار مەيلى قانچىلىك تار بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ھامان ئۇيغۇر پۇرايدۇ! شەھەرلىرىمىز مەيلى قانچىلىك تەرەققىي قىلىپ كېڭەيسۇن ياكى ئۇنىڭ ئىچى مەيلى قانچىلىك ئەخلەت- چەرەندىلەر بىلەن تولسۇن، ئۇ بىزنىڭ ئۇي- ئېڭىمىزدىكى شەھەرگە مەيلى قانچىلىك ئوخشىسۇن ياكى ئوخشىمىسۇن، بىز ئۇنىڭدا ئۆز ئورنىمىزنى مەيلى قانچىلىك تاپايلى ياكى تاپالمايلى، ئەمما «كېچەلمەيمەن سېنىڭدىن ۋەتەن»- مانا بۇ ھەممىمىزنىڭ نەپسى ۋۇجۇددىن پارتلاپ تۇرىدىغان ئورتاق سادا، ئوتلۇق ندا! ئەمما يۇرت- شەھەرگە بولغان مۇھەببەتنى قۇرۇق قەسىدە شەكلىدە ئەمەس، رېئال ھەرىكەت شەكلىدە ئىپادىلىگىنىمىزدە بىز تەبئىي ھالدا مۇنداق دوقالغا دۇچ كېلىمىز: ئىنسان ياشايدىغان زېمىن يېزا- سەھرا ۋە شەھەردىن ئىبارەت مۇنداق ئىككى خىل تىرىكچىلىك بوشلۇقىغا كەسكىن ئايرىلغان زاماندا، بىز زادى قايسىسىنى مەركەز ۋە ئۆرلەش، تەرەققىي قىلىش پەللىسى قىلىپ تاللىۋالىمىز ھەمدە شۇ ئاساستا كېيىنكى مەۋجۇدلۇق تەقدىرىمىز ئۈستىدە ئىزدىنىمىز؟

بۇ ئەلۋەتتە ئىككىنىڭ بىرىگىلا تۇرۇپ، يەنە بىرىنى تاشلىۋېتىشنى تەكتىلەيدىغان تاق تاللاش ئويۇنى ئەمەس.

بەلكى بىرىنى مەركەز قىلىپ تۇرۇپ يەنە بىرىگە تايىنىش ئارقىلىق ئومۇميۈزلۈك ئورۇن ــ سالاھىيەت تىكلەش، تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى ئىگىلەش لايىھىسىدۇر. مۇنداق زور تاللاشقا بىر ئادەمنىڭ ھەممىنى قايىل قىلغۇدەك جاۋاب ـ خۇلاسە چىقىرالمىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ ھەقتە سەرخىللارنىڭ ئەستايىدىل مۇھاكىمىسىگە قۇلاق سالماي بولمايدۇ. ئەمما پىقىرنىڭ ئاددىي كاللىسىنىڭ ئۈيغۇر جەمئىيىتىنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىنى كۆزىتىشچە، خەلقىمىزنىڭ كۆپ قىسىم ئاھالىسى يېزا ـ سەھرالاردا دېھقانچىلىق بىلەن ياشايدۇ. نوپۇسنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشپ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان تېرىلغۇ يەر كۆلىمى بارغانسىرى ئازايماقتا، سۇ مەنبەسىنىڭ يېتەرسىز، ھۆل ـ يېغىننىڭ كەم بولۇشى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يەر ئېچىشنى چەكلەپ تۇرماقتا؛ يېزىلاردا زاۋۇت ـ كارخانا قۇرۇش ئىمكانىيىتىنىڭ كەم بولۇشى تۇپەيلى يېزىلاردا ئىنتايىن زور كۆلەمدىكى مېۋە ـ چۈە، يېمەكلىكلەر ئاساسەن چوڭ ئىقتىسادي قىممەتكە ئايلىنالمايۋاتىدۇ. گەرچە يېزىلاردىكى بۇ بېھسىاب بايلىق مەنبەلىرى ئەمدىلەتىن دىققەتنى تارتىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن سېسىپ، قۇرۇپ، خوراپ كېتىۋاتقان خام ئەشيالارنىڭ ھەددى ـ ھېسابىنى ئېلىپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. دېمەككى، يېزىلاردا ئېشىنچى ئەمگەك كۈچى، بىكار ۋاقىت، ئېشىنچى خام ئەشيالار كۆپىيىشكە باشلىدى. كۆپ بولمىسىمۇ بىر تۈركۈم دېھقانلار بوش ـ بىكار ۋاقىتلىرىدا ئاكتىپلىق بىلەن يېزا ـ رايون، ئۆلكە ـ شەھەر ئاتلاپ ئىشلەشكە، سودا قىلىشقا باشلىدى. ھەتتا ئاپتونوم رايون مەخسۇس ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ئادەم ئېھتىياجلىق ئورۇنلار بىلەن ئالاقىلىشىپ بەزى جايلاردىن مەخسۇس ئىشلەمچىلەر قوشۇنى تەشكىللەپ ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئەۋەتكەنمۇ بولدى. ۋەھالەنكى، شۇنداق بىر قارا يۇمۇر كۆز ئالدىمىزدا تۇرۇپتىكى، ستاتىستىكىلارغا قارىغاندا، ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا پۇرسەت، ئىش، ئەمگەك، بوشلۇق ئىزدەپ چىقىۋاتقان ئىشلەمچىلەرنىڭ سانى يىلدىن يىلغا ھەسسىلەپ كۆپىيىۋاتىدۇ ۋە بۇ ئىشلەمچىلەر تېزلا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تامامي يېزا ـ قىشلاقلىرىغچە يېتىپ بارىدى ـ دە، تۇرلۇك ـ تۇمەن يول ـ ۋاستە بىلەن، ھەتتا ئەخلەت تېرىپ سېتىپ بولسىمۇ تېزلا قەد كۆتۈردى، بېيىدى. خوش، شىنجاڭدا ئىش بارمۇ؟ بار. بېيىش مۇمكىنمۇ؟ شۇنىمۇ سورامسىز! پۇرسەت بارمۇ؟ ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرۇپتۇ. نەدە؟ ھەممە يەردە. كىمگە؟ ئىجتىھات قىلىشنى بىلمىدىغان ھەرقانداق تىرىك جانغا.

بىز باشقا نەرسىگە قايىل بولمىساقمۇ، ئەمما نۇرغۇن ئەمگەك كۈچىنىڭ بىكاردىن بىكار خوراپ ياتقانلىقى، ھەتتا ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ بارغان كۇرمىكلىغان ياشىنىڭ ئاساسەن لاغايلاپ يۈرۈۋاتقانلىقىدەك مۇنداق بىر رېئال پاكىتقا كۆز يۇمالمايمىز. نېمىشقا بىراۋلارنىڭ تېزلا رونىقى تېپىپ، يەنە بىراۋلارنىڭ تېخىچە چاپىنى تىزىدىن ئاشمايۋاتقانلىقىدەك ئەھەلىيەتكە نەزەر سالساقلا يۈرىكىمىز ئاچچىق بولىدۇ. سەۋەب نەدە؟ نۇرغۇن سەۋەبنى قاتارىسىغا تىزىشىمىز مۇمكىن. ئەمما ھەممىدىن مۇھىم شۇنداق بىر پاكىت بارکى، بىز تېخنىكىدا، سودا رىقابىتىدە، ئىگىلىك تەكلەشتە، پۇرسەتنى بايقاش، تۇتۇشتا، ئىشلەشتە، تىرىشىشتا، چىدامچانلىقتا، بىرلىشىش ـ ھەمكارلىشتا بەكلا ئاجىز. بۇ بەلكىم ئۇزۇن مۇددەتلىك بېكىنمىچىلىك يېتىلدۇرگەن ئاجىز پسىخىكا، بىزدىكى تەجرىبىنىڭ كەملىكى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان ئەھۋالدۇ. ئەمما شۇنداق بىر گەپ بار: «مەغلۇبلارنىڭ باھانە كۆرسىتىش ھوقۇقى يوق» ھەم پايدىسىمۇ يوق. يېزىلاردا ئەمگەك كۈچى ئارتۇق، پۇرسەت، ئۆرلەش بوشلۇقى ھەم كەمچىل مۇنداق شارائىتتا ئەمدى بىزنىڭ قىلىدىغىنىمىز يېزىلاردا يېتەرلىك ئەمگەك كۈچىنى ساقلاپ، ئۇ يەردىكى ئەۋزەل خام ئەشيا بازلىرىمىزنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىگەن ھالدا، ئارتۇق بارلىق كۈچىمىز بىلەن شەھەرلەرگە يۈزلىنىشتۇر. شەھەرگە كىرىش، ئېغىر ـ يېنىك، ئاز ـ جىق، ياخشى ـ ياماندىن پاكىز ـ پاسكىنا دېمەي ھاللىكى ئىش بولىدىكەن، ئىشلەش، قىلىش؛ قانداقلىكى تېخنىكا بولىدىكەن، جان چىقسىمۇ ئىگىلەش، ئۆگىنىش، قولغا كەلتۈرۈش؛ قۇرغىلى بولىدىغانلىكى زاۋۇت ـ كارخانا، ئىگىلىك شەكىللىرىنى كۆپلەپ مەيدانغا چىقىرىپ بۇ ساھەدىكى ئورۇن، بوشلۇقنى ئىگىلەش، ھەتتا مونوپول قىلىش؛ ئىش ئورنى يارىتىش؛ ئەسلي ـ ۋەسلىمىزنى سېتىپ بولسىمۇ ئوقۇش، ئۆگىنىش؛ ئىلىم ـ تېخنىكىنىڭ ھەممە ساھەلىرىگە يۈرۈش قىلىش؛ ئۆز ساھەسىدە نوپۇزلۇق پىكىر بايان قىلالىغۇدەك سالاھىيەت ھازىرلىغىچە بوشاشماي تىرىشىش؛ ئىزچىللىقنى ساقلاش؛ مەغلۇب بولسىمۇ دەس تۇرۇش؛ ئاچلىق، خارلىق ـ خورلۇقتا قالسىمۇ ۋىجدانى بىلەن ياشاش... مانا بۇلار بىزنىڭ مۇقەددەس مىزانىمىز بولماي تۇرۇپ بىز ھېچقانداق بايلىق، ئورۇن، پۇرسەت، ھوقۇققا ئېرىشەلمەيمىز. مانا مۇشۇنداق جان ـ جەھلىمىز بىلەن شەھەرلىشىشنى مەركەز قىلغان چېغىمىزدىلا، تېخنىكا، سانائەت، سودا ـ سېتىق، ئىستېمال بازارلىرىدا تۈزۈك پۇت دەسسەپ تۇرالىغان چېغىمىزدىلا يېزىلاردىكى ئەۋزەل ئورنىمىز بىلەن ئۇنى بىرلەشتۈرۈپ تېخىمۇ كۆتۈلدىكىدەك تەرەققىياتقا ئېرىشەلەيمىز ھەمدە يېزىلاردىكى ئىشلەپچىقىرىش، ھاياتنىڭمۇ گۈللىنىشىنى قولغا كەلتۈرەلەيمىز. تەتقىقات،

تېخنىكا، ئىشلەپچىقىرىش، ياساش سانائىتى، سودا ـ سېتىق سىستېمىسىدا بەلگىلىك ئورۇن تۇتماي تۇرۇپ، يېزىلاردىكى ئەۋزەل ئورنىمىزنى ساقلاپ قالالىشىمىزمۇ نائېنىق بىر گەپكە ئايلىنىپ قالىدۇ.

ــ خوش، بىز شەھەرگە يۆزلىنىشىمىز كېرەكمۇ؟

ــ ھەئە!

ــ بىز شەھەرلىشىشكە قاتنىشىشىمىز كېرەكمۇ؟

ــ ھېلىمۇ كۆپ كېچىكتۇق!

ــ شەھەر، شەھەرلىشىش بىزنى بۆزماسمۇ؟

ــ بۇزۇلغانلارنىڭ تۇزۇلۇش ھوقۇقىمۇ ئۆزىدە!

ــ شەھەرلىشىش بىزنى يەپ كەتمەسمۇ؟

ــ «يۇتسىمۇ تېز،

قىلتىرىق بىز

بوغۇزىدا دۇنيانىڭ» [18].

«دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ شەھەرلەرگىمۇ ھېچقاچان بۇگۈنكىدەك مۇنداق زور ھوقۇق، كاتتا بايلىق، بېھىساب پۇرسەت، شۇنداقلا نامراتلىق، زۇلۇم، تەڭسىزلىك سەدىلىپ باقمىغان»[19].

شەھەر ــ ئۇ ھوقۇقتۇر. ئۇ يالغۇز سىياسىي مەنىدىكى ھوقۇق ئەمەس، بەلكى بۇگۈنكى دەۋر يېزا ـ سەھرالىرى رېئاللاشتۇرۇپ بېرىشى بەزىدە خېلى تەسكە توختايدىغان ھەقىقىي مەنىدىكى ئىنسانىي ياشاش ھوقۇقى، رىقابەت ھوقۇقى، ئىجتىمائىي ئورۇن ھوقۇقى، سودا ھوقۇقى، مەدەنىيەت ھوقۇقى، ئۆز ـ ئۆزىنى ئىپادىلەش ھوقۇقى، بەھرىمەن بولۇش ھوقۇقى، ھەتتا ئۆلۈش ھوقۇقىغىچە بولغان نۇرغۇن ھوقۇق ـ ئىمكانىيەتنى رېئاللاشتۇرۇشتىكى غايىۋى مەركەزگە ئايلاندى؛

شەھەر ــ بايلىق جۇغلىنىدىغان سېھرىلىك مەركەز. بايلىق مەنبەلىرى بۇ مەركەزگە جۇغلاندى ھەمدە مانا مۇشۇ مەركەز ئارقىلىق تەقسىملەندى، كېڭەيدى. ئۇ ھەم ئىشلەپچىقىرىش ھەم ئەڭ چوڭ ئىستېمال بازىرى بولۇشتەك مۇنداق زور بايلىق تەڭشەش فۇنكسىيىسى ئارقىلىق ھەممىنى جەلپ قىلدى. قابىلىيىتى، كۆچى، بىلىمى بارلار، يول ئېچىپ مېڭىشنى بىلىدىغانلىكى بەندە ئۆچۈن شەھەر بېيىشتىكى ئەڭ كۆڭۈلدىكىدەك سورۇنغا ئايلاندى؛

شەھەر ــ قولىدىن ئىش كېلىدىغانلىكى، مۇناداقچە ئېيتقاندا ئىش قىلىشنى خالايدىغانلىكى ھەرقانداق بىر ئىنسان ئۆچۈن پۇرسەت تولۇپ ياتقان بىر بوشلۇقتۇر. مېھنەت قىلىشنى بىلىدىغانلىكى تىرىك جان بۇ بوشلۇقتىن مېھنىتىگە يارىشا قىممەتكە ئېرىشەلەيدۇ؛

شەھەر ــ ئەڭ يېڭى بىلىم ـ تېخنىكا جۇغلانغان تەربىيىلىنىش، ئۆگىنىش سورۇنى.

شەھەر ــ ئەركىن بوشلۇق. پاھىشخانىغا كىرەمسىز ياكى مەسچىت ۋە مەكتەپكىمۇ؟ بۇ سىزگە قالدۇرۇلغان.

يەنىچۇ؟

راست، بىز ئاغرىنغانىدەك بۇ يەردە قوشنىدارچىلىق سۇس، تۆمۈر ئىشكىلەر ھىم ئېتىلگەن، تۇرمۇش رېتىمى شۇ قەدەر تېز، شەپقەتسىز، كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن پەرۋايى پەلەك، كىشىلەر بىر ـ بىرىگە شۇبھە، گۇمان، ئىشەنمەسلىك بىلەن قاراۋاتقاندەك سوغۇق تۇيۇلىدۇ. ئەمما مۇنداق نۇقتىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. ئىدۋارد كرۇپات ئېيتقاندەك: «شەھەر پوستى قاتتىق بىر تۇخۇمغا ئوخشايدۇ. بۇ يەردە ئۆزئارا تونۇشۇش پۇرستى ۋە مۇھىتى كەم. ئەمما بېكەت، ۋوگزال، قەھۋەخانا، ئاشخانا ئىشكىلىرىدە ئۆزئارا دوقۇرۇشۇپ قالىدىغان ئاشۇ كىشىلەر ئەمەلىيەتتە تونۇش ناتونۇشلاردىندۇر. بەزىلەر ئالاقە ماھارىتىنىڭ ناچارلىقى، تەشەببۇسكارلىقنىڭ كەملىكىدىن تاماممەن چەتتە قېلىشى مۇمكىن. لېكىن كىشىنى قايىل قىلىدىغىنى شۇكى، ناتونۇشلارنىڭ كۆپ بولۇشىنىڭ ئۆزىلا ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن دوستلۇقىنى دەللىلەيدىغان پاكىتتۇر. ئۇلاردا تۇرمۇش ئۇسۇلى، قىزىقىشىنىڭ كەڭرىلىكى جەھەتتە ئوخشاشلىق بار ھەم بۇ كىشىلەر شەھەرگە ئاساسەن كۆچمەندۇر. شۇ سەۋەبلىك مەلۇم بىر توپ ياكى تور ئىچىگە كىرگەن ھامانلا ئۇلار ئۇزلۇكسىز كېڭىيىشچان مۇناسىۋەت قۇرۇلمىسى بەرپا قىلالايدۇ» [20] . سىز تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىڭىزنى ساقلىيالمىسىڭىزلا شەھەردە دوست ـ بۇرادەر، تۇغقان، سىرداش ـ مۇڭداشتىن تولا نېمە يوق. جامائە ئېڭى ناھايىتى كۈچلۈك بىزدەك خەق ئۇچۇن تۇرمۇش رېتىمى تېز شەھەرنىڭ سوغۇق تۇيۇلغانلىقىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. ئەمما جاھاننىڭ تەرەققىيات سۇرئىتى بىزنىڭ رايىمىزغا باقمىغان ھالدا گۈلدۇرلەپ كېتىۋاتقان بىر زاماندا يەنە شۇ تۇگمەس بېرىش ـ كېلىشلەر، ھال ـ مۇڭ بولۇشلارنىڭ بىزنىڭ مەۋجۇدلۇق تەقدىرىمىز ئۇچۇن قانچىلىك رولى، ئەھمىيىتى، قىممىتى بارلىقىنى دەڭسەپ باقماي بولمايدۇ. چەت ئەللەرگە چىقىپ باققان كىشىلەر تېخى بىزنىڭ شەھەرلىرىمىزدىكى بېرىپ ـ كېلىش، تۇغقاندارچىلىق، قوشنىدارچىلىق، مېھماندارچىلىق ئادەتلىرىمىزنىڭ دۇنيانىڭ يەنە باشقا يېرىدە قالمىغان بىر ئېسىل ئادەت ئىكەنلىكىنى بايان قىلىشىدۇ. بۇ ھەرگىزمۇ بۇ ئادەتلىرىمىزنى چەتكە قاقىغانلىق ئەمەس، ئۇلارنى ئەلۋەتتە ساقلاپ قېلىشىمىز كېرەك. لېكىن بۇ ئادەتلەر بىزنىڭ دۇنياغا تېخىمۇ رېئال، ئەمەلىي نەزەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشىمىزغا توسقۇن بوپقالماسلىقى كېرەك. مەنغۇ بىزنىڭ بۇ شەھەرلىرىمىزنىڭ، توغرىسى شەھەردىكى كىشىلىرىمىزنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى، رېتىمىنى تېز ئەمەس،

ھەتتا تولمۇ بىغەم دەپ قارايمەن. دۇنيانىڭ تەرەققىيات رىتىمىغا سىلىشتۇرغاندا بىز تېخى سۆرەلمە، لامزەللە، ھۇرۇن، تىرىشماس، بوشاڭ. بۇ شەھەرنىڭ جىددىيچىلىكىدە بەرىكەت، ئۇنۇم، قىممەت بولۇشى كېرەك ئىدىغۇ؟! بەرىكەت بولمىغان مۇنداق جىددىيچىلىكنى پاتپاراقچىلىق دېيىشلا مۇمكىن. ئەگەر بىز ئۇنى مۇۋاپىق يوسۇندىكى مەنە ـ مەزمۇن بىلەن بېزىسەك ۋە ئېسىل ئادەمگەرچىلىكلىرىمىزنى تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك، زامانغا ماسلاشقان تەرزدە ئېلىپ ماڭساق، بۇ بەلكىم قالتىس ئېسىل شەھەرلىشىش مەدەنىيىتىنىڭ ئۇلگىسىگە ئايلىنىشى مۇمكىن.

شەھەردىكى ھايات رىقابەتنىلا تونۇيدۇ. ئۇ تولمۇ شەپقەتسىز، رەھىمسىز جەڭگاھ. ئۇ بوشاڭلىقنى، لامزەللىكنى، ساختىپەزلىكنى كېرەك قىلمايدۇ. بۇ جەڭگاھتا ئاخىرقى ھېسابتا كۈچلۈكلەر، يەنى روھتىمۇ، تەندىمۇ كۈچلۈكلەر يېڭىدۇ. شەھەر ئەنە شۇنداق خىرىسقا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان، كۈچلۈك رىقابەتكە دەرمىنى يېتىدىغانلار كۆكلەيدىغان، ئۆرلەيدىغان، ئاجىزلار رەھىمسىزلىك بىلەن سۈپۈرۈپ تاشلىنىدىغان سەھنە بوپقالدى. دېمەككى، شەھەرلىشىش مەلۇم مەنىدە ھەرقانداق بىر ئىنسان ۋە قوۋمنىڭ ھاياتلىق ئىقتىدارىنى سىنايدىغان ئۆتكۈر سىناققا ئايلاندى. مۇنداق چاغدا شەھەردىن، شەھەرلىشىشتىن ئۆزنى ئېپقېچىش جەڭدىن قورقۇپ مۆكۈۋالغانغا ئوخشايدۇ. سىز مەيلى قاتنىشىڭ ياكى قاتناشمىڭ، بۇ جەڭ ئاللىقاچان باشلىنىپ بولدى ھەم سىزنىڭ پۈتكۈل تۇرمۇش ئۇسۇلىڭىز، روھىيىتىڭىز، ھاياتىڭىز، كۈندىلىك ئىشلىرىڭىزنىڭ ئەڭ ئىنچىكە ھالقىلىرىغىچە سىڭىپ كىرىپ بولدى. بۈگۈنكى دۇنيادا ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىغان بىرەر ئىنسانىنمۇ تېپىش بەك تەس. دېمەككى، مۇنداق زور دولقۇن ئالدىدا بىزنىڭ بىردىنبىر تاللىشىمىز شائىرانە نازۇك ـ يىغلاڭغۇ ھېس ـ تۇيغۇلارنى چۆرۈۋېتىپ مەردانىلىك بىلەن ئۇنىڭغا يۈزلىنىش ۋە بىر ئامىللارنى قىلىپ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈشتۇر. ئەدەبكى مەدەنىيەتلەرنىڭ مۇنداق چوڭ ئۇچرىشىشىدا، ئەقىل، ئەخلاق، بايلىق، ئىدىيە ـ قاراشلارنىڭ مىللەت، دىن، ئىرق ئۇقۇملىرىدىن ھالقىپ مۇنداق كەڭ كۆلەملىك يۈغۇرۇلۇشىدا بىزنىڭ مەۋجۇدلۇقىمىزنى ساقلاپ قالالايدىغان، نامايان قىلالايدىغان بىردىنبىر يول پەقەت ۋە پەقەتلا بارلىق كۈچىمىز بىلەن شەھەرلىشىش، يەرشارىلىشىش دولقۇنىغا يۈزلىنىشتۇر؛ تىل، مەدەنىيەت، ئۆرپ ـ ئادەت مىراسلىرىمىزنىڭ ئەۋزەللىكىنى مۇشۇ چوڭ قاينام ئىچىدە، تەرەققىياتقا يۈزلەنگەن سۈپەتتە قايتىدىن نامايان قىلىشتۇر. «تالاي يىللار زۇلمەتتە تىنەپ خار بولدۇق»[21]، تارىخنىڭ تالاي سىلكىپ تاشلىۋېتىشلىرى، يەكلەپ ـ ئەخمەق قىلىشىغا ئۇچرىدۇق. ئەمما كۇلۇمبىيىلىك يازغۇچى گارسىيە ماركوز نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنى قوبۇل قىلىش مۇراسىمىدا سۆزلىگەن نۇتقىدا ئېيتقانىدەكلا: «ئېزىلىش، تالان ـ تاراج ۋە تاشلىۋېتىش ئالدىدا بىزنىڭ جاۋابىمىز داۋاملىق ياشاش. مەيلى كەلكۈن ياكى ۋابا بولسۇن، مەيلى ئاچارچىلىق ياكى ئىجتىمائىي ـ سىياسىي داۋالغۇشلار بولسۇن، ھەتتا نەچچە ئەسىرلەردىن بېرى داۋاملىشىۋاتقان ئۇرۇشلارمۇ ھاياتنىڭ ئۆلۈمىنى بېسىپ چۈشىدىغان قەيسىرانە كۈچىنى ئاجىزلىتالمىغان ئەمەس»[22] . خەلقىمىزنىڭ ھەرقانداق مىسلىسىز خورلۇق، بالايىئاپەت ئالدىدىكى مەيدانى ئىزچىل ھالدا ئۆمىد بىلەن ياشاش، ھەتتا پۈرسەت تاپسىلا ئامال قىلىپ ئۆزىگە خاس مەۋجۇدلۇق روھى، كىملىك قىممىتىنى نامايان قىلىش بوپكەلگەن. دېمەككى، بۇ ئەلدە، بۇ يەردە شۇنداق بىر ھېكمەتلىك، قىممەتلىك روھ بارکى، ئۇ ئوتايلىقچە سولمايدۇ ھەم سۇنمايدۇ، ئۆچمەيدۇ ھەم ئۆلمەيدۇ، ئۆچمەيدۇ ھەم كۆچمەيدۇ! ھەتتا 1858 ـ ، 1859 ـ يىللىرى قەشقەرگە تەكشۈرۈشكە كەلگەن روسىيەنىڭ قازاق ئوفىتسېرى چۇقان ۋەلىخانوف شۇ پاراكەندىچىلىك، ئېزىلىش، قىرىلىش، مەھكۇملۇق مۇھىتىدا تۇرغان خەلقىمىزنىڭ چۈشكۈن تۇرقىنىڭ چوڭقۇر تەكتىدە لاۋۇلداپ تۇرغان بىر چوغنى كۆرۈپ ھەيرانلىق ئىلكىدە شۇنداق يازغانىدى: «بۇ مىللەتتە باشقا مىللەتلەرگە نىسپ بولمىغان شۇنداق بىر سېھرىي كۈچ بارکى، ئەگەر بۇ مىللەت باشقىچە بىر ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولالىسىلا، ئۆزلىرى بىلەن بىر دىنىدىكى باشقا مىللەتلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى»[23]. شۇنداق بىر ئەھەلىيەت ھەممىمىزگە ئېنىق بولۇشى كېرەككى، بۈگۈنكى دەۋر رېئاللىقىنى ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامانىدىكى نەچچە ئەسىرلىك ھاياتىغا قارىغاندا تەرەققىيات ئۇچۇن خېلىلا ياخشى دەۋر دېيىشكە بولىدۇ. بۇ بەلكىم چۇقان ۋەلىخانوف ئويلىغان ئاشۇ «ئەۋزەل شارائىت» شۇدۇ ياكى ئەمەستۇ. ئەمما ئاشۇ قاراڭغۇ ئۆتمۈشكە سىلىشتۇرغاندا بۈگۈننى مىڭ ھەسسە ياخشى، كاتتا ئەۋزەل شارائىت، پۈرسەت دەپ تونۇساق ھەرگىز خاتالاشقان بولمايمىز. بەزىلەرنىڭ «ئىمكانىيەت يار بېرىپ، مۇنداق ئوبدان زامانلار كەلسە...» دېگەندەك تولمۇ غۇۋا، ئەپسانىۋى خىياللار بىلەن قورشالغان ئۇلۇغ قۇرۇق پىلانلىرىنى ئاڭلاپ قالمەن. ئوبدان، ياراتقۇچى نىسىپ قىلسۇن! ئەمما خام خىيال قىلماڭكى، ھەرقانداق ئادەم ئۇچۇن بۈگۈنىمۇ ئارتۇق پۈرسەت، ھازىردىنمۇ كاتتا بايلىق، مۇشۇ دەقىقىدىنمۇ ئەۋزەل شارائىت يوق ھەم بەلكىم مەڭگۇ كەلمەسلىكى

مۇمكىن. بولۇپمۇ بىز ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق. ئەگەر كەلگەندىمۇ ئۇ بۇگۈنكىلەرنىڭ ھازىرنى چىڭ تۇتۇپ قىلغان كۈرەش- خىزمەتلىرى نەتىجىسىدە مەيدانغا كېلىدۇكى، ئۇنداق يېتىپ بەڭگىنىڭ خىيالىنى قىلىش بەدىلىگە كەلمەيدۇ. بۇگۈن ئېرىشەلمىگەن نەرسىگە ئەتە ئېرىشەلىشىمىز ناتايىن. ئېرىشكەن تەقدىردىمۇ ئۇ چوقۇمكى بۇگۈنكىدەك قىممەت يارىتالمايدۇ. ئابدۇقادىر دامۇللام، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىيلارنىڭ ئويغىتىش سادالىرىنىڭ شۇنچىلىك زىلزىلىلىك بولۇشى، دەل ئۇلارنىڭ لازىم چاغدا توۋلىيالمغانلىقىدا! ئەتە- ھۇرۇنلارنىڭ غايىسى، ئاجىزلارنىڭ تەسەللىسى! ئەتە بەلكىم شەھەرلىشىش، يەرشارلىشىشنىڭ تەسىرى بىزنى تېخىمۇ ئېغىر سىناقلارغا قىستىشى مۇمكىن. تىلمىز، دىلمىز، دىنىمىز، گېنىمىز، جېنىمىز، قېنىمىز مۇندىنمۇ جىددىي كىرزىسلارغا يولۇقۇشى مۇمكىن. ئۇ چاغدا تەرەققىي قىلمەن، پۇل تاپمەن، ئورنۇمنى تىكلەيمەن، كىشىلەرگە ئۆزۈمنى تونۇتمەن دېيىش تېخىمۇ شەپقەتسىز بەدەللەرنى تەلەپ قىلىدۇ، تېخىمۇ ئېغىر يوقىتىشلارنى ئېپكېلىدۇ. ئەتىنىڭ ساماۋى تۆشەكلىرىگە ئەمەس، بۇگۈننىڭ نەق ئۆزىگە يۇزلىنىش، رېئال ھەرىكەت ئېلىپ بېرىش بىزنىڭ مەيدانىمىز بولۇشى كېرەك. بۇگۈنكىدەك كەسكىن رىقابەت ئىچىدە پۇل تاپالمغانلار، يول تاپالمغانلار ھەققىي نوچىلاردۇر. مۇشۇنداق رەھىمسىز قانۇنام ئىچىگە قورقماي سەكرەپ كىرەلىگەنلەر ۋە ئۆزىگە تۇشلۇق ئورۇن، ئىمتىياز، سالاھىيەت تىكلىيەلىگەنلەرنىڭ ئەتىسىدىن ئەنسىرەش ئارتۇقچە! ئەنسىرەشكە، ئەپسۇسلىنىشقا توغرا كەلسە جەڭگە چۈشەلمىگەنلەردىن، جەڭدىن قورقۇپ بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالغانلاردىن ئەنسىرىگۈلۈك! ئەيىبلەشكە توغرا كەلسە ئەھلىي جامائەسىنى قەتئىي ئىشەنچ، زەربىدارلىق بىلەن جەڭگە باشلاپ ماڭغان قوماندانىدىن ئەمەس، ئۇرۇشنىڭ ۋەھىمسىنى كۆككە كۆتۈرۈپ، ئالامانىنى يۇرەكئالدى قىلىۋەتكەن سەركەردىدىن ئاغرىنغۇلۇق!

4

كۆزىمىز، نەزەرىمىزدىكى سوغۇق نۇر ھەققىدە قايتىدىن ئويلىنىپ باقمىساق، خەلقىمىزگە ھەدىسلا يېغلاڭغۇ، مىسكىن قاقشاش ئەمەس، بەلكى روھلۇق، ئۈمىدۋار، جۇشقۇن يۇزلىنىش ھەققىدە چوڭقۇر مۇھاكىمە بەرمەسەك بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. توۋا، ھاياتقا ئەزەلدىن ئۈمىد، قالتىس ھاياجان بىلەن قاراپ كەلگەن بىزگە نېمە بولدى- ھە؟! ئەجەبا، جۇشقۇنلۇق، شوخ- ئۈمىدۋارلىق بىزنىڭ ناخشا- ئۇسسۇللىرىمىزدىلا قېپقېلىپ، ئىدىيە- تەپەككۇرىمىزنى ئېغىر غەم بۇلۇتلىرىلا قاپسىۋالدىمۇ؟ ھەققەتەنمۇ، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرىي، ئەۋائىيدىن كېيىن ھېچبىر ئەدىب ئۇنداق مەردانىلىك بىلەن مەيدە قېقىپ باقماپتۇ. بۇنى كېيىنكى قىسمەتلەرگە باغلاپ چۈشەنگەندىمۇ، ئەمما ئۇيغۇرنىڭ ھەرقانداق مۇشكۈلچىلىك ئىچىدىنمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق خۇشلۇق، ئۈمىد تېپىپ جار سېلىپ چىقىپ كېتەلەيدىغان ئۇستۇن، كۆتۈرەڭگۈ، مەغرۇر روھىيەت مەجبۇرىي پىسخىكىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مۇنداق كۆڭۈلسىز كەيپىيات ھەقىقەتەنمۇ بىزگە يات، ناتونۇشتۇر. قارىغاندا، ئەشۇ سوغۇق كۆزلىرىمىزگە يەنە بىر مەرتە سوغۇققانلىق بىلەن نەزەر سېلىپ بېقىش زۆرۈرىيىتى قىلىدۇ. پۈتكۈل ئەسەرلىرىمىز، فىلىملىرىمىزدىن مىش- مىش يېغلا پۇراپ تۇرسا (چوڭقۇر ئەقلىي تەپەككۇر بىلەن تويۇنغان بولسا كاشكى)، شەھەر تېمىسى چىقسلا بۇزۇقچىلىق، ئاينىش، ياتلىشىش دەۋالساق، بۇ، خەلق چوقۇم يۇزلىنىشى كېرەك بولغان ئېقىم ھەققىدە جەزمەنكى يامان تەسىر پەيدا قىلىپ قويىدۇ. دېمىسىمۇ، مەن نۇرغۇن ئاتا- ئانىنىڭ، ھەتتا بىر چاغلاردا شەھەر ھەققىدە مېنىڭ قەلبىمگىمۇ ئۇنتۇلغۇسىز ئوت- تۇيغۇ سالغان مەھەللەمدىكىلەرنىڭمۇ شەھەر، شەھەردە ئوقۇپ كەلگەنلەرگە ئىشەنمەسلىك، يىرگىنىش، نارازىلىق ئىلكىدە قاراۋاتقىنىنى بايقاپ قالدىم. ھەتتا بىر نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا يېقىن بۇرادىرىمىزدىن بىرى: «كېچە- كۈندۈز خۇدادىن ئۇرۇمچىگە چىقىپ باقمىغان بىر قىزنى خوتۇنلۇققا نېسىپ قىلسىكەن دەپ تىلەيمەن» دېگەنىدى ماڭا. ئەمدى ئويلاپ ئۆزۈمۇمۇ تىترەپ كەتتىم. مانا بۇ تېخى خوتەن تەۋەسىدىن ئاتلاپ باقمىغان بىر ئادەمنىڭ شەھەر، ئۇرۇمچى ھەققىدىكى تەسىرات- تونۇشى ئىدى. ھەيلى، بىر تۇركۈملەر ئاشۇنداق بۇزۇلدى، يولدىن چىقىپ كەتتىمۇ دەيلى، ئەمما بۇنىڭلىق بىلەنلا مۇنداق زور يۇزلىنىشكە ئارقىمىزنى قىلمۇالغىلى بولاتتىمۇ؟ دەريادىن ئۆتۈش سەن ئۇچۇن قېپقالغان بىردىنبىر تاللاشقا ئايلانغاندا، بىر نەچچە ئادەمنىڭ سۇغا تۇنجۇقۇپ كەتكىنىنى دەپلا سۇغا سەكرىمەسلىك ئاقىلانىلىكمۇ؟ ياكى بىخەتەر قارشى قىرغاققا ئۇلىشىدىغان ئامال- چارە ئۇستىدە ئىزدىنىش كېرەكمۇ؟ مەھرۇم بولغانلىرىمىزدىن، سادىر قىلغان خاتالىقلىرىمىزدىن ئىبرەت ئېلىپ ئۆزىمىزگە خاس يول بىلەن شەھەر ياراتقان كاتتا ئىمكانىيەتلەردىن بەھرلىنىش ۋە شۇ يوسۇندا ئۆزىمىزنىڭ مىللىي كىملىكىنى قايتا جۇلالاندۇرۇش بىزگە قالدۇرۇلغان ئاخىرقى تاللاش ۋە ھوقۇقتۇر. فارابىي ھەزرەتلىرى: «ئاھالىلىرى پەقەت بەختكە ئېرىشىش مەقسىتىدە ئۆزئارا ھەمكارلاشقان شەھەر پەزىلەتلىك شەھەردۇر. پۈتكۈل شەھەرلىرى بەختكە ئېرىشىش يولىدا قول تۇتۇشۇپ تىرىشىۋاتقان بىر مىللەتمۇ پەزىلەتلىك مىللەتتۇر»[24] دېگەنىكەن. بىز پەزىلەتلىك شەھەر ئەھلى،

پەزىلەتلىك مىللەت بولۇشنى چىن كۆڭلىمىزدىن خالايمىز ۋە جەزمەن يېڭىمىز!
شۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشىشنى ئىزدەيمىز. كۆزىمىزگە، ئۆزىمىزگە
مىسكىن، سوغۇق نۇر ئەمەس، تەشەببۇسكار، ئۇمىدۋار،
جەڭگىۋار، جۇشقۇن روھ يار بولسۇنكى، بىز بۇ جەڭدە

2007 ـ يىل 13 ـ نويابىر ، شەھىرى ئۈرۈمچى

ستاتىامەنبەلىرى

[1] سۇن جۇنلىڭ، چېن جيەنشياڭ: «چەت ئەللەرنىڭ شەھەرشۇناسلىق ئەسەرلىرىدىن تاللانما»، گۇيجۇ خەلق نەشرىياتى 1984 ـ يىل نەشرى 46 ـ بەت.

[2] لۇئىس ۋونفورت: «شەھەر تەرەققىيات تارىخى»، جۇڭگو قۇرۇلۇش سانائىتى نەشرىياتى 1989 ـ يىل نەشرى 4 ـ بەت.

[3] دەي جۇنلياڭ: « جۇڭگو شەھەر تەرەققىيات تارىخى »، خېبىلۇڭجياڭ خەلق نەشرىياتى 1992 ـ يىل نەشرى 28 ـ بەت.

[4] ئابدۇقادىر جالالىددىن: «مەدەنىيەت ئېڭىنىڭ ياتلىشىشى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 1997 ـ يىل 5 ـ سان؛ «ئابدۇقادىر جالالىددىن ماقالىلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 ـ يىل نەشرى 127 ـ ، 128 ـ بەتلەر.

[5] مەھمۇد قەشقەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 ـ تۇم ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981 ـ يىل نەشرى 447 ـ ، 448 ـ ، 449 ـ ، 491 ـ ، 492 ـ بەتلەر.

[6] يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبلىك»، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1984 ـ يىل نەشرى 3 ـ بەتلەر.

[7] مەھمۇد قەشقەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 ـ تۇم ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981 ـ يىل نەشرى 2 ـ ، 3 ـ بەتلەر.

[8] ئەلشىر نەۋائىي: «مۇھاكىمەتۈل لۇغەتەين»، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1988 ـ يىل نەشرى 53 ـ بەت.

[9]، [10] ئەسەد سۇلايمان: «نەۋائىي دەۋرى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىي ئۇيغىنىشى»، «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 ـ يىل نەشرى 230 ـ بەت.

[11] خانىدا تورۇ: «غەربىي يۇرت مەدەنىيەت تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985 ـ يىل نەشرى 187 ـ ، 188 ـ بەتلەر.

[12] ئادىل ياقۇپوۋ: «ئۇلۇغبەگ خەزىنىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2006 ـ يىل 2 ـ نەشرى 6 ـ بەت.

[13] ئوئىشى شىنچىرۇ: «نوشىرۋان يائوشېڭنىڭ سىياھىتى ھەققىدە»، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 2004 ـ يىل 2 ـ سان.

[14] ئانتونىي گىددېنس: «جەمئىيەتشۇناسلىق»، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2003 ـ يىل نەشرى 567 ـ بەت.

[15] چېن شياۋلەن: «ئەدەبىياتتا پارىژ ۋە شاڭخەي»، گۇاڭشى پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2006 ـ يىل نەشرى 86 ـ بەت.

[16] مۇپاسسان: «ھايات»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1983 ـ يىل نەشرى 160 ـ بەت.

[17] چېن شياۋلەن: «ئەدەبىياتتا پارىژ ۋە شاڭخەي» 100 ـ بەت.

[18] ئادىل تۇنىيازنىڭ «بىلىق تازىلاش» ناملىق شېئىرىدىن، «چۈمبەلدىكى كۆز»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 ـ يىل نەشرى 367 ـ بەت.

[19] ئانتونىي گىددېنس: «جەمئىيەتشۇناسلىق» 547 ـ بەت.

[20] ئىدۋارد كرۇپات: «شەھەردىكى كىشىلەر»، كامبرىج ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1985 ـ يىل نەشرى ، ئانتونىي گىددېنسنىڭ «جەمئىيەتشۇناسلىق» ناملىق كىتابىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىل، 551 ـ بەت.

[21] مەمتىلى ئەپەندىنىڭ «بىز ـ مۇئەللىم» ناملىق شېئىرىدىن، «مەمتىلى ئەپەندى شېئىرلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 ـ يىل نەشرى 38 ـ بەت.

[22] گارسىيە ماركوز: «نوبىل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنى قوبۇل قىلىش مۇراسىمىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 1998 ـ يىل 2 ـ ، 3 ـ (قوشما) سان.

[23] چۇقان ۋەلىخانوفنىڭ «ئالتە شەھەر خاتىرىلىرى»دىن دوكتور ئەسەد سۇلايمانىنىڭ «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە» ناملىق ماقالىسىگە كەلتۈرۈلگەن نەقىل، «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 ـ يىل نەشرى 41 ـ ، 42 ـ بەتلەر.

[24] فارابىي: «پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسى»، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى 2006 ـ يىل نەشرى 88 ـ بەت.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇر ھازىرقى، بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى بويىچە 2006 ـ يىللىق ماگىستىر ئاسپىرانتى، ژۇرنىلىمىزنىڭ تەكلىپلىك مۇھەررىرى (M1)

بۇ سانىنىڭ مەسئۇل كوررېكتورى: قۇربان مامۇت
كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: ماشىنىست ۋە بەتچى رىسالەت مۇھەممەت

ئۇيغۇر يېزىقى ئىلگىرى قانداق بولغان

(ھېكايە)

جاپپار رەھمىي (روھلان)

ئابدۇخالىق ھاجىمنىڭ ھاۋارەڭ پىكاپى كەنتكە كىرگەندە پۈتكۈل يۇرت-جامائەت تەۋرەپ كەتتى:

— جالالىددىنخان ھاجىمنىڭ ئوغلى شۇ دەيدىغۇ ؟!

— شۇ بولمامدۇ؟ تۇنۇگۈن ئۇ قەشقەرگە كېلىپلا تېلېفون بېرىۋەتكەنكەن. شۇڭا ئۇنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ كۆزى تۆت بولۇۋاتىدۇ.

— ھوي ئۇ ئەرەب يېرىدىن كەلگەن تۇرۇپمۇ چاچ قويۇۋاپتىغۇ؟!

— ئۇ قۇرئانچە سۆزلەرمۇ ئەمدى؟

— تەكتى بىز خەق بولغاندىكىن....

پىكاپ بىر ياڭاقلىق ھويلا ئالدىدا توختىدى. دىدارلىشىش ئۈچۈن توپلانغان يۇرت ئەھلى، ھاجىمنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى غەيرىي كېينىگەن بۇ مېھمانغا سالام بەجا كەلتۈردى:

— ئاھ، ھاجى غوجام بالام، ئاللا سېنى بىز بىلەن ساق-سالامەت يۇز كۆرۈشتۈردى. خۇداغا مىڭ شۈكۈر!

ئوبدان تۇرۇپسەن بالام، جالالىددىنخان ھاجى ئاكاملار، ھاجى تاغام، ھاجى خېنىملار ئوبدان تۇرۇۋاتامدۇ؟

سېرىق زەر گۈللۈك قارا رومال بىلەن يۈزىنى ئورۇۋالغان گۈلشادىخان ھاجىم دوڭقاقلاپ كېلىپ ئابدۇخالىق ھاجىمنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغا سالدى. ھاجىمنىڭ باشقا تۇغقانلىرىمۇ ئەزىز مېھمىنى بىلەن يىغا-زار ئىچىدە دىدارلاشتى.

مېھمان ئۆزرە-تەكەللۇپ بىلەن ئايۋانغا باشلاندى. يۇرت ئەھلى ئايۋان ئىچىگە لىق تولدى. ئابدۇخالىق ھاجىم دۇئاغا قول كۆتۈردى. 30 ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، قاپقارا يۇمران ساقاللىق بۇ يىگىت دۇئا-تەگبىردىن كېيىن:

— يۇرت-قوۋمنىڭ ماڭا سالامغا چىققانلىقىغا رەھمەت! مەن سىزلەرگە ئاتام جالالىددىنخان ھاجىم، ئانام ساراخان ھاجىم، تاغام باھاۋىددىنخان ھاجىم ۋە ئاكا-ئىنىلىرىمنىڭ سېغىنىشلىق سالمىنى يەتكۈزىمەن، - دېيىشگە جامائەت بىردەك باركاللا-تەشەككۈر ئېيتىشتى.

گۈلشادىخان ھاجىم ۋە ئۇنىڭ پەرزەنتلىرى بۇ ئەتىۋارلىق مېھمىنىنى كۈتۈش ھەلەكچىلىكىدە پايپىتەك

ئېغىر تىنىقلار

ئىدى. مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامى ئۆيگە تىقىلىشۇالغانلارغا مۇراجىئەت قىلدى:

ــ تۇغقانلار قايتىپ كەتسەك، ھاجمنى چارچىتىپ قويمايلى، ھاجىم ئۇزاق سەپەردىن كەلدى، بىرەەم ئارام ئېلىۋالسا.....

جامائەت قايتىش تۈگۈل قىمىرلاپمۇ قويمىدى. شۇنداقتىمۇ مېھمانغا داستىخان سېلىندى. ئالدىدا چاي، قوروما، ئاندىن كېيىن پولۇ، مانتا كەلتۇرۇلدى. كىشىلەر تېخىچە مايمۇن ئويۇنى كۆرۈۋاتقانىدەك قارىشىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئۇششاق باللىرىنىڭ: «ئانا نان، گۆش» دەپ ئېسىلىپ يىغلاشلىرىمۇ قىلچە تەسىر قىلمىغاندەك ئىدى. مېھمان كۈتكۈچىلەر تىقما ـ تىقماق ئادەملەر ئارىسىدىن قىستىلىشىپ ئۆتۈشۈپ يۈرەتتى.

بۇ يۇرتتىكى مۆتىۋەر دەپ ئاتالغانلارمۇ، باللارمۇ ۋە چوڭلارمۇ خىش ياتقۇزمىغان ئۆي پەگاسدا توپا ـ چاڭ ئۆرلىتىپ، بۇ غەيرى كىيىنگەن مېھماننىڭ كۆزىگە بېزىرىپ مىختەك قادىلىپ تۇرۇشاتتى. مېھمان ئۆزىنى قانداقتۇ بىر سىقىلىش، قورۇنۇش ئازابى ئىچىدە ھېس قىلدى بولغاي، تاماققا قول ئۇزارتقۇسى كەلمىدى. چۈنكى ئۇ بىر توپ تاماشىبىن ئىچىدە ئۆزىنى بىر كومېدىيە ئارتىسدەك ھېس قىلىپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ تاماققا زورلىغۇچىلارنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ، بىر ـ ئىككى لوقما تاماق يەپلا قولىنى سۈرتتى ۋە ئاتىسى كۆرۈشۈپ كېلىشنى ھاۋالە قىلغان ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئىسىم ـ شەرىپىنى ئاتاپ سۈرۈشتە قىلىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەن، بەزىلىرىنىڭ ھايات بارلىقى مەلۇم بولدى. بىراق ئۇشتۇمتۇت كۆتىرىلگەن غۇلغۇلا ئابدۇخالىق ھاجمنى مەڭدىتىپ قويدى. ئىسمى چىقماي قالغان بەش ـ ئالتە كىشى: «ھاجى ئاتىمىز بىزنى ئۇنتۇپ قاپتۇ، ۋاي خۇدايىمەي، بىز مانچىنچى تۇغقىنى ئىدۇق. بىز پۇستانى تۇغقىنىڭ نەۋرىسى ئىدۇق» دېيىشىپ يىغا ـ زار قىلىشقا باشلىدى.

ئابدۇخالىق ھاجىم غەۋغانى بېسىش ئۈچۈنمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر، مەككە مۇكەرەمەدىن ئالغاچ كەلگەن زەمزەم، خورما، ئەتىر، سۈرمە، ھالقا، ياغلىق، قەنت ـ گىزەك قاتارلىق سوۋغاتلىرىنى چاماداندىن چىقىرىپ چوڭلاردىن كىچىكلەرگىچە ھەممىگە تارقاتتى. جامائەت مەككە مۇكەرەمەنىڭ زەمزەم سۇيىدىن ئوتتىلدى.

ئابدۇخالىق ھاجىم كېچىچە تۇزۇك ئۇخلىيالمىدى. ئەتىسى سەھەردە نامازغا بامداتتىن كېيىن گۈلشادىخان ھاجىم ۋە باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىلەن چايغا ئولتۇرۇپ، ئاتىسى جالالىددىنخان ھاجمنىڭ ئۇنى ئۇزىتىپ چىغدا: «ئوغلۇم، كۆزۈمنىڭ ئوچۇق چىغدا مەن تۇغۇلغان يۇرتنى سەنمۇ بىر كۆرۈپ كەل، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنى يوقلا، يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلا، ئاندىن يۇرتىمىز ئۈچۈن بىرەر خەيرلىك ئىش قىلىپ بەر. مانا پۇل، بۇنى زايا قىلماي شۇ ئىشلارغا ئىشلەتكىنىڭى ئاڭلىسام، كۆزۈم يۇمۇلسمۇ ئارمىنىم يوق.....» دېگەنلىكىنى ئېيتىپ، گۈلشادىخان ھاجىم ۋە باشقا تۇغقانلىرىنىڭ مەسلىھەتىنى ئالغاندىن كېيىن، كۆرۈشكىلى كەلگەن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، يۇرت ئەھلىگە ئۆز مۇددىئاسىنى ئاددىيلا چۈشەندۈرۈپ قويۇپ شەھەرگە كىرىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ھاجىم شەھەردە ئىككى كۈن تۇرۇپ قالدى. بۇ ئاردا كەنتتىكى غۇلغۇلا يەنمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى:

ــ جالالىددىنخان ھاجمنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئابدۇخالىق ھاجىم بىزلەرگە پۇل تارقىتىپ بېرەرمىش.

ــ جالالىددىنخان ھاجىملار بىزنىڭ مۇشۇ يۇرتتىن چىقىپ باي بولغان. بېيىغاندا يۇرتداشلىرىغا ئانچە ـ مۇنچىدىن پۇل ـ مال ئۈلەشتۈرۈپ بېرىش پەرزىنىڭ ئورنىدا بىر ئىشقۇ.

ــ ھوي، بىرەردىن كالا ئېلىۋالغۇدەك پۇل بېرەرمۇ؟

ــ ھەيتاڭ، پاقلان كەلگىدەك پۇل بەرسە چوڭ گەپ.

ــ ئۇنداق قىلمىسمۇ سەت تۇرار.

...

ئابدۇخالىق ھاجمنىڭ پىكاپى كەنتكە قايتىپ كىرگەندە، پىكاپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن كىشىلەر ئېتىزلىقتىكى ئىشلىرىنى تاشلاپ گۈلشادىخان ھاجمنىڭ مەھەللىسىگە يۈگرۈشتى. ئابدۇخالىق ھاجىم مەھەللىگە كېلىپ پىكاپتىن چۈشەر ـ چۈشمەيلا ئۇرۇق ـ تۇغقان، يۇرتداشلىرىنىڭ قورشاۋىدا قالدى.

تۇرسۇن شەيخمنىڭ كەنجى ئوغلى باقى سوپى بۇقۇلداپ يىغلىغان پېتى يۈگۈرۈپ كېلىپ ئابدۇخالىق ھاجمنىڭ بوينىغا ئېسىلدى:

ــ ۋاي جانجىگىرىم، ئاتىمىز جالالىددىنخان ھاجىم بىلەن دادام رەھمتلى يېقىن ئۇلپەتلەردىن ئىدى، دادامنى كۆرگەندەك بولدۇم...

نورۇز موللام بىلەن سەيدىن كاروك، مايىل

خەلپەملەر ھاجمغا ئېسىلىپ يىغلىشاتتى:

ــ بالام، جالالىددىنخان ئاتىمىزغا قۇيۇپ قويغانىدەك ئوخشايدىكەنلا، ھاجى ئاتىمىزنى كۆرگەندەك بولدۇق. بىز ئۆزلىرى بىلەن ئۇچ بىر تۇغقان بولىمىز! بىزنىمۇ ئۇنتۇپ قالمىغايلا...

ــ بىزنىڭمۇ ئۆزلىرى بىلەن تۇغقان ئىكەنلىكىمىزنى بىلىپ قويسىلا، جېنىم ھاجىم بىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ يېقىن پۇشتى، ــ ئىگەمبەردى كارناي بىلەن ئەبەي داخان كۆز ياشلىرىنى يەڭلىرى بىلەن سۈرتۈشۈپ كىشىلەر ئارىسىدىن قىستىلىشىپ چىققان پېتى ئابدۇخالىق ھاجمغا يېپىشتى.

ــ ئىنشائاللاھ، ئىنشائاللاھ، شۇنداق بولغاي قېرىنداشلار، ــ ئابدۇخالىق ھاجىم نېمە قىلارىنى بىلەلمىگەندەك شۇنى تەكرارلايتتى.

ــ بىزگىمۇ ئاتىدارچىلىق قىلىپ قويارلا، ھاجىم بالام.

ــ بىزمۇ جانابي جالالىددىنخان ھاجىم بىلەن ھەقەمسايە ئىدۇق....

ــ بىزنىڭ بېشىمىزنى سىلاپ قويسىلا، ئاللاتائالا بىرگە مىڭنى بېرەر...

ئابدۇخالىق ھاجىم ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان بۇنداق مۇھىت ئىچىدە نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ تۇرغاندا، شەھەردىن ھاجىم بىلەن بىرگە چىققان ناھىيە ھاكىمى يۇقىرى ئاۋازدا توۋلىدى:

ــ يۇرت ئەھلى، تىنچلىنىڭلار!

ھەممەيلەن ھاكىمغا سوئال نەزەرى بىلەن قاراپ قېلىشتى. ياڭاقلىق ھويلا تىمتاسلىققا چۆمدى. ھاكىم گېپىنى بىر قىرنۇپلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ يۇرتىمىزدىن چىقىپ سەئۇدىي ئەرەبىستاندا ئىگىلىك تىكلەپ، ھالال ئەمگىكى بىلەن بېيىغان جالالىددىنخان ھاجىمنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئابدۇخالىق ئەپەندىم مۇشۇ كەنتىكىلارغا بىر باشلانغۇچ مەكتەپ سالدۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە 500 مىڭ يۈەن ئىئانە قىلدى. مەن پۈتكۈل ناھىيە خەلقى نامىدىن جالالىددىنخان ھاجىم، ئابدۇخالىق ئەپەندىمنىڭ يۇرتىنىڭ پەن-مائارىپ ئىشلىرىنى قىزغىن قوللاشتەك ئالىيجانابلىقىغا روھمغا ئاپىرىن ئوقۇيمەن.

ھاكىم سۆزىنى تۈگىتىپ ئابدۇخالىق ھاجىمنىڭ قولىنى چىڭ سىقتى. سۈكۈت ئۆزۈن داۋاملاشمىدى، توپلانغان كىشىلەر بىر-بىرىگە سوئال نەزەرى بىلەن قارىشىپ قويۇپ، بىر-بىرلەپ تارقىلىشقا باشلىدى. ياڭاقلىق ھويلا ئالدىدا داڭ قېتىپ تۇرغان ئابدۇخالىق ھاجىمنىڭ قۇلىقىغا ئۇزاپ كېتىۋاتقان بىر نەچچە كىشىنىڭ كوتۇلدىغان پاراڭلىرى ئاڭلاندى:

ــ نېمە قىلىدۇ، مەكتەپ سالىمەن دەپ.

ــ شۇ پۇلنى بىز خەقكە بۆلۈپ بەرسە، بىرمۇنچە ساۋاب ئالمامتى.

ــ مەكتەپ سېلىپ ئۇششاق باللىرىمىزنى ئوقۇتقىلى يىغۋالسا، قوي - كاللارنى كىم باقىدۇ؟

ــ شۇ ئەمەسمۇ؟

ــ ھاجىم ئالجىپتۇ.

ئابدۇخالىق ھاجىمنىڭ قەلبىدە قانداقتۇر بىر تاغ گۈمۈرۈلگەندەك پۈتكۈل ۋۇجۇدى سلكىنىپ كەتتى. لەۋلىرى قىمىرلاپ، كۆزىدىن ئىككى تامچە ياش سرغىپ چۈشۈپ، ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كەتتى.

ئاپتور: قاراقاش ناھىيە سىياسىي كېڭەش خادىمى(M1)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۇرۇمچى شەھىرى، ئاپتونوم رايون ۋە دۆلەت بويىچە «ئىزچىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ ۋە پارچە تارقىتىلىدۇ. كىتاب-ژۇرنال تىجارەتچىلىرى ۋە ژۇرنىلىمىزغا يوچتىدىن مۇشتەرى بولالمىغان ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ «ئىزچىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىنى سورايمىز.
كىتابخانا ئادرېسى: ئۇرۇمچى شەھەر «غالىبىيەت» يولى 100- نومۇر، ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 2850601 - 0991، ئالاقىلاشقۇچى: نۇرشاد ھاكىم

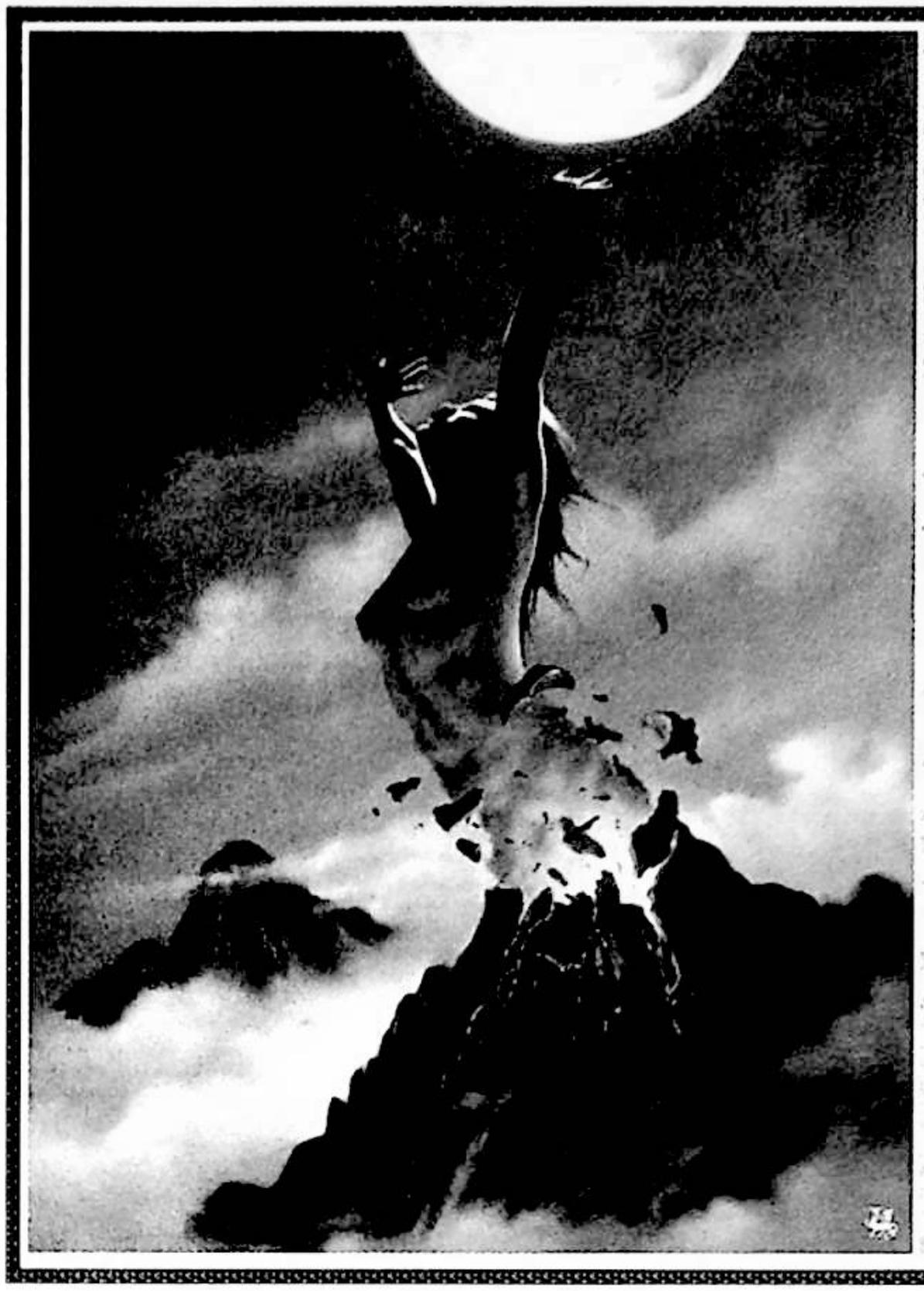

«ئۆزۈڭدىن ھالقى»دىن

تاللانغان ھېكمەتلەر

▲ رېئاللىق خۇددى پىشىپ ۋايىغا يەتكەندىن كېيىن توككىدە يەرگە چۈشكەن ئالمىغا ئوخشايدۇ. بۇنداق ئالمىنى ھېچكىم شاختا تۇتۇپ قالالمايدۇ.

▲ ھازىرقى دۇنيادا مۇلايىملىق قىلساڭ بەئەينى ساختىپەزگە ئوخشاپ قالىسەن.

▲ كونا ئاڭ رامكىلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاش ــ رىقابەتتە ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىشنىڭ ئاچقۇچى.

▲ ئادەم باشقىلاردىن ئۈمىد كۈتۈش ئىمكانىيىتى قالمىغاندا ئۆزىگە تايىنىشى كېرەك.

▲ ئۆزىنى بايقاش ــ دۇنيادىكى ئەڭ كاتتا بايقاشتۇر.

▲ ئۆز تەقدىرىڭگە ئۆزۈڭ ھۆكۈم قىلمىساڭ، مەيلى نەگىلا بارمىغىن پۇت تىرەپ تۇرغىدەك ئورۇننى تاپمىقىڭ مۇشكۈل.

▲ ئوزغۇنلارغا خاس ئورۇنغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئۆزۈڭنى چۈشەنمىكىڭ كېرەكتۇر. بولمىسا، ھەرقانچە چىرايلىق سەھنىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا سېنىڭ قەبرەڭگە ئايلىنىدۇ.

▲ ھەرقانداق ئىشنىڭ ئىپتىداسىدىلا ئۆزۈڭگە ھەم ئاددىي، ھەم توغرا تەبىر بېرەلىسەڭ، ئەتەڭ ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىدىغان ئوبدان بىر باشلىنىش نۇقتىسىنى تېپىپ بولغان بولىسەن.

▲ غالىبلار بىلەن مەغلۇبىيەتچىلەرنىڭ ماھىيەتلىك پەرقى ــ دەل ئۆزىنى بايقاشتىن ئىبارەت ئاشۇ كۆۋرۈكتىدۇر.

▲ ھەرقانداق ئادەم پەقەت سوئال سوراشنى بىلسىلا، ھەرگىزمۇ نادان ــ ئەخمەقلەردىن بوپقالمايدۇ.

▲ دۇنيادا ئەڭ ياخشى لايىھە مەۋجۇد ئەمەس، پەقەت ئەڭ ياخشى ھەرىكەتلا مەۋجۇد.

▲ ھاياتىڭنىڭ ئاخىرلىشىپ قېلىشىدىن ئەمەس، بەلكى رەسمىي باشلانماي قېلىشىدىن ۋەھىمە يېگىن!

▲ ھە ـ ھۇ بىلەنلا ئۆزۈڭگە ئىشىنىپ كەتمە؛ ئۆزۈڭنىڭ زادى نېمەڭگە ئىشىنىدىغانلىقىڭنى بىل!

▲ ئۆزۈڭدىن ھالقىماقچى بولساڭ، ئۆزۈڭنى چوقۇم يىپىپىڭى بىر دەۋرگە يۈزلەندۈرۈشۈڭ كېرەك.

▲ ئالدىن كۆرەر ئادەم، ئەتىنىڭ مەنزىرىسىنى بۈگۈن كۆرەلەيدۇ.

▲ مەسئۇلىيەتچانلىق ــ ئىشەنچ ۋە ئىناۋىتىڭنى ياراتقۇچى تۈپكى ئەخلاق ئۆلچەملىرىدىندۇر.

▲ مۇۋەپپەقىيەت ــ پەقەت پەۋقۇلئاددە ئۈستۈنلۈكۈڭنى جارى قىلدۇرۇشۇڭغىلا باغلىق.

▲ «تەلەي ـ پېشانە»دېگەن نەرسىلەر ئۆزىمىز ئويلاپ تاپقان «بەزلەش دورىسى»، خالاس.

▲ ئورنۇڭ ــ ھوقۇقۇڭنى بەلگىلەيدۇ. ھوقۇق بولسا نېمە

تەقدىرىڭ تەدبىرىڭدە

قىلالايدىغانلىقىدىن، قانداق ئورۇندىن بەھرىمەن بولىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

▲ ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئۆزۈكسىمان ھەقىقىي ئورنۇشنى تولۇق بايقىيالىغانلىقىڭ، تاكلا بەش كۈندىن كېيىن «ئاپلا»دەپ پۈشايمانغا قالغىنىڭدىن كۆپ ياخشى.

▲ ھاماقەتلىكىڭ بىرەر ئىشنى بۇزۇپ قويغانلىقىڭدا ئەمەس، بەلكى ھازىرمۇ ئاشۇنداق بىھۇدە ئىشنى قىلىۋاتقانلىقىڭدا.

▲ ھەربىر ئادەم ئۆز ئالدىغا كارامەت ئىگىسىدۇر.

▲ ئەتىكى غايىلىرىڭنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ بىردىنبىر توسالغۇسى ــ بۈگۈنكى تەشۋىشلىرىڭدۇر!

▲ ئۆزۈڭنىڭ قىممىتىڭنى ياراتمىساڭ يوقلىسەن!

▲ سەن ھەر قېتىم ۋاز كەچكەن پۇرسەت، ئۇدۇللۇق بېرىپ باشقىلارنىڭ بايلىقىغا ئايلىنىدۇ.

▲ بارلىق كۈچ-قۇدرىتىڭنى ئىشقا سالاي دېسەڭ، باشقىلارنىڭكىگە ئوخشمايدىغان پەۋقۇلئاددە ۋە ئۆزگىچە تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئۆگەن!

▲ مۇۋەپپەقىيەتنىڭ ئۇدۇل يولى خاسلىقتا.

▲ كەلگۈسىڭنى پەرەز قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى ــ ئۆنى ئۆز قولۇڭ بىلەن يارىتىشتۇر.

▲ خاسلىقنى گەۋدىلەندۈرۈشتىن مەقسەت ــ كونا سالاھىيەتكە يېڭى لىباس كىيدۈرۈشتۇر.

▲ دىلىنى قىسماققا بەند قىلغانلار ــ دۇنيادىكى ئەڭ ھارغىن كىشىلەردۇر.

▲ نىشان، ئۇ باشقا نەرسە ئەمەس، بەلكى سېنىڭ رىقابەتچىڭ ۋە رەقىبىڭ. ئۇنى مات قىلغان ھامان ئۇزغۇنلارغا ئايلىنىسەن.

▲ ھاياتقا بولغان قارىشىڭ ھاياتىڭدىن نېمىگە ئېرىشىدىغانلىقىڭنى بەلگىلەيدۇ.

▲ بۈيۈكلۈكنىڭ نۇرلىرىنى كۆرەي دېسەڭ، بۈگۈننىڭ قوينىدا ياشا!

▲ مەغلۇبىيەت ــ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنى ئۆگىنىش ئۈچۈن تۆلىگەن ئوقۇش پۇلۇڭدۇر.

▲ غالىبلارنىڭ ئەقىدىسى شۇكى: ئېلىشىشتىن توختاپ قالمىساڭلا، ھەممىنى كۆرىسەن.

▲ مەغلۇبىيەتكە مۇلايىملىق بىلەن تەن بەرگىنىڭدىن كۆرە، ئاخىرقى بىر مۇشتنى كېلىشتۇرۇپ ئېتىۋالغىنىڭ تۈزۈك.

▲ ئۆزىدىن ھالقىشنى نىيەت قىلغان ھەرقانداق ئادەم ئۈچۈن ئېيتقاندا، مەزكۇر «ئۇرۇش»پارتلىغان ھامان قوللىنىشقا تېگىشلىك ئەڭ ئاقىلانە ئۇسۇل شۇكى ــ ئۇ تاكتېكىسىنى ئۆزگەرتىپ تۇرۇشقا ھەرۋاقىت تەييار تۇرسۇن!

▲ سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈشكە پىتنالمىغان ئادەم ھېچقانداق ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمايدۇ. چۈنكى ھەربىر ئەت بولغانكەن، سەۋەنلىكتىن ساقلىنىش تەس گەپ.

▲ خىرىس ــ كۈچ سىنىشىش دېمەكتۇر.

▲ زېھنىڭنى ئىشنى توغرا قىلىشقا ئەمەس، بەلكى توغرا ئىشنى قىلىشقا قاراتقىن!

▲ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ــ قازىنالماسلىقىڭ، مەغلۇبىيەتكە قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىڭغا باغلىقتۇر.

▲ بىرەر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان چېغىڭدا ، يېڭى بىر شەيئىگە يۈز تۇتقان بولسەن.

تام. گىنىك، جون.كوتتېر (ئامېرىكا)نىڭ سېيىت تىلۇئالدى خەنزۇچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 2007-يىل ئاپرېلدا نەشر قىلغان «ئۆزۈڭدىن ھالقى: بۈيۈكلۈككە يېتىشنىڭ بەش تۈرلۈك ھالقىسى» ناملىق كىتابىدىن تاللاپ تەۋسىيە قىلغۇچى: ئاقتو ناھىيە بارىن يېزا قىزىلئۆستەڭ كەنت لەڭگەر مەھەللىسىدىن مەھمۇتجان ئابدۇۋەلى داۋۇد ئۇيغۇرزادە (M2)

ئاپتوردىن:

ئەسسالامۇئەلەيكۇم قەدىرلىك ئوقۇرمەنلىرىم. بۇ سىزلەرگە ئەنگلىيەدىكى بىر يىللىق مۇساپىرلىقنى تۇگىتىپ كەلگەندىن بۇيانقى تۇنجى مەتبۇئات سالىمەن. بەزىلەر تېلېخەت، بەزىلەر تېلېفون بىلەن نېمە يېزىۋاتقىنىمنى سوراشتى؛ خېلىدىن بېرى بىزنى تەرك قىلىۋەتتىڭىز، دەپ رەنجىش ئىزھار قىلىشتى. بۇنىڭدىن خىجىل بولىدۇم، سۆيۈبى، راست شۇنداق بولدى. يەنە بۇنىڭدىن خۇشھال بولىدۇم. سۆيۈبى، ئوقۇرمەنلىرىم مېنى سېغىنىپتۇ. مەندە باشقىلارنى ئاز- تولا سېغىنىدۇرغۇدەك قىممەت بار ئوخشايدۇ.

«بىلمىگەن يەرنىڭ ئوي- دۆڭى كۆپ» دېگەندەك، يات مۇھىتنىڭ تۇرمۇشى زېھنىڭىزنى يەيدۇ. بۇنداق يەردىكى ماڭغان- تۇرغانىنىڭ ھەممىسى تۇيغۇلىرىڭىزنى يېڭىلاپ، پىكىر جەھەتتە بىر قېتىم قاتتىق تاشلاتقۇزىدۇ. بىر يىل جەريانىدا تەنھا ئۇزۇمنى تىڭشىدىم، ئاڭلىغانلىرىم نەچچە ئەسىر تەنھالىقتا يوقاتقانلىرىمىزدىن ئاپىرىدە بولغان يوقلۇق شۇرغانلىرى بولدى. قىزىق يېرى، ئاڭلىغانلىرىمنى يەنىلا يالغۇزلۇق ھەسرەتلىرىنىڭ پىنھان ھاڭلىرىغا تاشلىۋەتتىم.

ھازىرچە سىزلەرگە «لوندوندىكى ئۇيغۇر بالىلىرى» ناملىق شېئىرىم بىلەن دىدارى ئايان قىلىپ تۇرايى. ئېھتىمال، لوندون ھەققىدىكى بۇ شېئىر سىزنىڭ ياۋروپا ھەققىدىكى شېئىرىن تەسەۋۋۇرلىرىڭىزنى بۇزۇپ، ئەندىكتۇرۇپ قويار. بۇنداق شېئىرىي تەسىرات گەرچە يېقىمسىز بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن پاكىتنىڭ ئېچىدىكى مۇزدەك چىنلىققا ئېرىشىسىز. چىنلىق دېگەن بەربىر چىنلىق- تە، ئۇ ھامان ئەقىل كۆزىڭىزنى ئېچىپ قويىدۇ. ناقىس قەلبىم بۇ قېتىمقى مۇساپىرەتتىن ئىبرەتلىك تەسىرات سۇنۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆرگۈسى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقىت كېرەك. قېنى، بىز ھازىرچە مۇشۇنداقلا كۆرۈشۈپ تۇرايلى.

قارا ھىجران، دەردكە قېلىپ ئانىلار،
پۇل تاپىمەن دەپ چىڭقىلىپ دادىلار،
كىرىپ چۈشكە ۋەتەندىكى دالىلار،
سېغىنىشتىن چوڭايسىمۇ ياركىلار،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

مۇساپىرەتتىكى تۇيغۇلار

كېلىپ راسا ئوقۇي دېگەن نىيەتكە،
كېلەي دەپ ھەم كەلگۈسىدە كېرەككە،
ئىلىم- پەندە قاتنىشاي دەپ كۆرەككە،

ئارمانلىرى ئارام بەرمەي يۈرەككە،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

سۈرۈشتۈرسەم، سانى يۈزدىن ئاشارمىش،
ھەر تەرەپتە، ھەر شەھەردە ياشارمىش،
يالغۇزلۇقتا پىغانلىرى تاشارمىش،
قاتتىقلىقتا ھايات گويا ھاشارمىش،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

لوندون دېگەن بەكمۇ يوغان شەھەركەن،
پۇرسەتكىمۇ شۇنچە تولغان شەھەركەن،
ھەر قەدىمى پۇلغا تۇرغان شەھەركەن،
پۇلى يوقنى يەرگە ئۇرغان شەھەركەن،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

خېنىملاردەك تارتتى مېنى جىلۋىسى،
تەمتىرەتتى پۇلپەزلىكتە ھېيلىسى،
توپلىنىپتۇ ئادەملەرنىڭ لولىسى،
دەردىمەن ئىكەن كەلگىندىنىڭ تولىسى،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

«زىيارەتچى ئالىم» دېگەن ئاتاقتا،
كېلىپ ياتتىم كاتەكچىلىك ياتاقتا،
پۇلۇم يەتمەي قالامدىم دەپ چاتاقتا،
غەم قاينايدۇ كاللا دېگەن قاپاقتا،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

بىلگەنلىرى مېنى ھۆرمەت قىلىشتى،
بوسۇغامغا زىيارەتكە كېلىشتى،
بەزىلىرى تۇز ھەم تائام بېرىشتى،
قولى يەتمەس هېممەتكىمۇ ئېرىشتى،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

بۇ شەھەردە كۈننى ئالماق تەس ئىكەن،
باللارنىڭ ھالى شۇڭا پەس ئىكەن،
گۈلدەك چىراي ئالتە كۈندە خەس ئىكەن،
ياشاش دېگەن بەك مۇرەككەپ دەرس ئىكەن،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

بۇ جاھاندا دەردى يوقلار نەدە بار،
گەپ سورىساڭ ھەممىسىنىڭ دەردى بار،
بەزىسىنىڭ بەزىسىدىن ئەرزى بار،
يۈرىكىدە شەلۋەرىگەن دەزى بار،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

يىگىتلەرمۇ قۇرامىغا يېتىپتۇ،
تەنھالىقنىڭ مۇڭلىرىغا پېتىپتۇ،
كېچىلىرى خىيال سۈرۈپ يېتىپتۇ،
ئۈيقۇلىرى نەلەرگىدۇر قېچىپتۇ،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

قاراپ باقسام، قىزلارمۇ بەك ياش ئىكەن،
قاش- كۆزلىرى چىرايلىقكەن، شاش ئىكەن،
قىلغانلىرى بىر- بىرىگە پاش ئىكەن،
شۇڭا بەزەن كۆزلىرىدە ياش ئىكەن،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

قىز- ئوغۇللار بىر- بىرىنى ياراتماي،
بىر- بىرىنى بوسۇغىغا يولاتماي،
ئوغۇل تۇرۇپ قىز بالىغا ئۇناتماي،
قىزلارمۇ ھەم تەمەننانى غولاتماي،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

پۇل تاپمىساڭ ئوقۇشلارغا نە چارە،
خەق ئالدىدا بوپقالسەن بىچارە،
تاپشۇرمىساڭ ئۆز ۋاقتىدا ئىجارە،
تالادىسەن، سەرسانلىقتا ئاۋارە،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

ئىشلىگەندە، قاپتۇ ئوقۇش بىر ياقتا،
غايىلەرمۇ دەسسىلىپتۇ ئاياقتا،
مەن ئۆزۈمنى تاپالايمەن نە ۋاقتا؟-
كېلەچەككە ئاخىرى يوق سوراقتا-
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى باللار.

گۈرۈھ بولۇپ ھەر تەرەپكە چېچىلىپ،
بەزى تۇتۇق، بەزىلەردە ئېچىلىپ،
ئۆزىدىن بەك باشقىلارغا ئېچىنىپ،
خىزمەت چىقسا قىزغىنىشتا ئېتىلىپ،

ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

ئوقۇمسا كېلەچەككە چارە يوق،
ئوقۇي دېسە، ياندا ئاقچا ـ پارە يوق،
خوتۇن ئالاي دېسە قىز بار، يارى يوق،
قىزلارنىڭمۇ بۇ ئىش بىلەن كارى يوق،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

تورغا چىقىپ ئېلخەتلەرنى يوللىشىپ،
يېراقتىكى بىرسى بىلەن مۇڭدىشىپ،
تەسەللىدە بىر ـ بىرىنى قوللىشىپ،
روھلانسىمۇ ئاخىر يەنە سولىشىپ،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

مۇساپىرلىق ھەممىمزنى تاسقايدۇ،
بىرەر كۈنمۇ ھايات كۈلۈپ باقمايدۇ،
يات شەھەردە جان قىينىلىپ قاقشايدۇ،
شۇنداق قىلىپ بېلى بوشنى تاۋلايدۇ،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

ياشاشقىمۇ ياراپ قاپتۇ بالىلار،
ئانچە ـ مۇنچە بىلىم ئاپتۇ بالىلار،
پۇلمۇ يىغىپ، يۇرتقا ساپتۇ بالىلار،
جۆرىسى يوق، قاراپ قاپتۇ بالىلار،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

ئەجىر قىلساڭ كۆيۈپ بىرەر ئارماندا،
مۇرادىڭنى تاپالايسەن جاھاندا،
قالسىمۇ گەر مۇساپىرلىق ـ تۇماندا،
ئەپلەشمىسە يەنە يېڭى پىلاندا
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

دەيمەن، ئانا ۋەتىنىڭنى ئۇنۇتما،
ۋەتەندىكى يىلتىزىڭنى قۇرۇتما،
ئۆز ئېلىڭگە ئاسىلىقنى يولاتما،
يۇرتكىڭدە مۇھەببەتنى سوۋۇتما،
ئوقۇيدىكەن لوندوندىكى بالىلار.

2006 ـ يىل دېكابىر، لوندون

ئاپتور: شىنجاڭ ماتارىپ ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە تارماق ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسورى(M1)

ئىناق جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى

1. دېموكراتىك بولۇش، قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىش، يەنى ھەممە ئادەم تولۇق دېموكراتىيە ۋە ھوقۇق ـ مەنپەئەتتىن بەھرىمەن بولىدىغان، ھەممە ئىش قانۇن بويىچە يۈرگۈزۈلىدىغان بولۇش؛

2. ئادىل، ھەققانىي بولۇش، يەنى جەمئىيەتنىڭ ئادىللىقى ۋە ھەققانىيلىقى كىشىلەر تايىنىدىغان بىر ئاساسىي پرىنسىپقا ئايلانغان بولۇش؛

3. سەممىي، دوستانە بولۇش، يەنى كىشىلەر ئۆزئارا باراۋەر، دوستانە، چىقىشىدىغان، ياردەم بېرىشىدىغان، سەممىي، لەۋزىدە تۇرىدىغان بولۇش؛

4. ھاياتىي كۈچكە تولغان بولۇش، يەنى ھەممە ئادەمنىڭ بىلىمى، ئەمگىكى، ئىجادىيىتى ۋە ئىقتىدارى تولۇق ھۆرمەتلىنىدىغان ۋە جارى قىلدۇرۇلىدىغان بولۇش؛

5. تىنچ، تەرتىپلىك بولۇش، يەنى پۇقرالار خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىدىغان، جەمئىيەت تەرتىپى ياخشى بولۇش؛

6. ئادەملەر بىلەن تەبىئەت «ئىناق ئۆتۈش»، يەنى پاراۋان تۇرمۇش بىلەن گۈزەل مۇھىت بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدىغان بولۇش.

سۆيۈملۈك (داستان)

سۆزبىلەن سۆيۈملى

سۆيگۈر سىددىقا

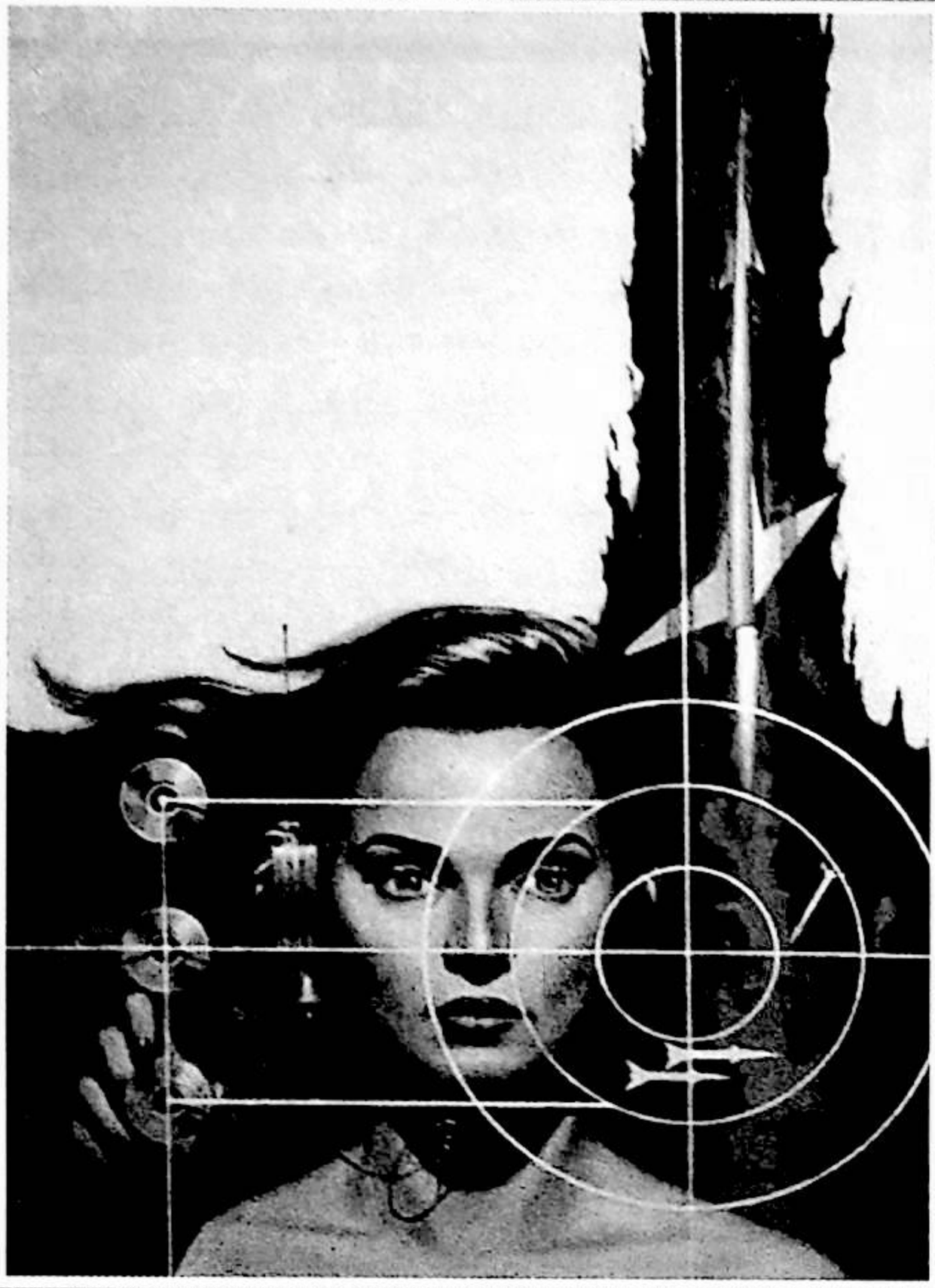

ئابلەت مۇھەممەت

مەن يېقىندا ئۆزى ماتېماتىكىغا تۇغما ماھىر ئەمما پەلسەپىلىك مەسىلىلەر ئۈستىدىمۇ قىزغىن پىكىر يۈرگۈزىدىغان، قىزىقىش دائىرىسى كەڭ بىر ياش ستۇدېنت بىلەن تەپەككۇر ئۇسۇلى توغرىسىدا پاراڭلىشىپ قالدىم. ئۇ بالا«تۆت پۇتلۇق نەرسىلەر ئۆزئارا جۈپ ھەم پاراللېل بولغاچقا يەنىلا ئىككى تەرەپنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇلارغا سېلىشتۇرغاندا ئۈچ پۇتلۇق نەرسىلەرنىڭ ھەر بىر پۇتى ئۆز ئالدىغا ئايرىم تەرەپنى شەكىللەندۈرىدۇ ھەم ئۆزئارا پاراللېل بولمايدۇ. مىسالەن، ئۈچ پۇتلۇق داڭقان دېگەندەك. كىشىلەرنىڭمۇ ئەڭ ئىشەنچلىك تەپەككۇر ئۇسۇلى ئۇنداق ئۆزئارا تايىنىدىغان جۈپ ھەم پاراللېل شەكىللىك تەپەككۇر ئەمەس، بەلكى ئۆز ئالدىغا ئايرىم، مۇستەقىل مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدىغان ئاشۇ داڭقان پۇتىدەك مۇستەھكەم تەپەككۇر بولۇشى كېرەك»دېدى. ئۇ بالا يەنە «بۇنداق تەپەككۇر ئۇسۇلى دەل مۇبارەك ئۇلۇغ پەيلاسوپ ئالىمىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلىدۇر. ئۇلۇغ ئالىم ھاكىمىيەتنى ئۈچ پۇتلۇق تەختكە ئوخشاتقان. ئۈچ پۇت باراۋەر ۋە مۇستەقىل ھالدا تەختنى تەرەپ تۇرغاندا تەخت مۇستەھكەم پۇت دەسسەپ تۇرالايدۇ دېگەن»دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئويلىنىپ قالدىم. بىز پايدىلىنىۋاتقان بارلىق نەرسە مۇئەييەن قانۇنىيەت ھەم تەرتىپ بويىچە ياسالغانىكەن. ئۇنداقتا، بىزنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلىمىزمۇ جەزمەن ئاشۇ قانۇنىيەتلەر ئىچىدە بولۇشى زۆرۈر ئەمەسمۇ؟

تۇغرا تەپەككۇر ھاسلاتى مۇئەييەن ئۆزلۈك شەرتىنى چىقىش قىلىدۇ

مەلۇمكى، بىرخىل شەيئى ياكى ھادىسە ئۈستىدە خىلمۇ خىل مۇھاكىمە، پىكىر ۋە قاراش مەيدانغا چىقىدۇ. ئەگەر ئۇ مۇئەييەن ئىلمىي قانۇنىيەتكە ئاساسلانغان ئىزغا چۈشمىسە، روشەنكى، قاتمال ۋەزىيەت، ئاڭ ـ چۈشەنچە قالايمىقانچىلىقى داۋاملىشىۋېرىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا نېمىنىڭ خاتا، نېمىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئېنىق ئايرىش، پىكىرده بىرلىككە كېلىش بەسىي مۇشكۈل. خۇددى بىز تەرەققىي تاپقان ئەللەرنىڭ مەدەنىيىتىگە مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدە ھازىرغىچە قويۇق جاڭگاللىققا كىرىپ قېلىپ چىقالمايۋاتقىنىمىزدەك. ئەمما، ئەگەر سىز مۇستەقىل

تەپەككۇر قىلسىڭىزلا ئۆز خاسلىقىڭىزغا ئاساسەن ئەڭ توغرا يەكۈنگە كەلمەي قالمايسىز. بۇ مەسىلىدە ھەممىگە ئورتاق شەرت شۇكى، سىزدە جەزمەن رېئاللىققا ھۆرمەت، ھەقىقەتكە نىسبەتەن سەممىيەت، شۇنداقلا ئېتىراپ قىلىشقا جۇرئەت قىلىدىغان روھ بولۇشى كېرەك. ئەگەر سىز ئۆزىڭىزنى مەلۇم ئىجتىمائىي رامكا ياكى نوقۇل ـ بىرتەرەپلىمە «ئېتىقاد»ئىسكەنجىسى بىلەن چىرمىۋالىدىغان بولسىڭىز، سىز ھېچقاچان تەپەككۇرنىڭ ئازادە ـ كەڭرى مەيدانىغا چىقالمايسىز، شۇنداقلا ئىلمىي ھەقىقەتكە ئېرىشەلمەيسىز. مانا بۇ بىزنىڭ پۈتكۈل پائالىيىتىمىزنى ھەرقايسى نۇقتىدىن بەلگىلەپ تۇرىدىغان تەپەككۇرنىڭ شەرتى.

ھۆكۈم مۇئەييەن تەپەككۇرنىڭ مەسئۇلى

راست گەپنى قىلغاندا، ئۆزىنىڭ ئىرادىسىدىن مۇستەسنا قىلىنغان تەپەككۇر ۋە ۋە ھۆكۈمگە ئاساسلىنىپ سۆزلەنگەن نۇتۇق، يېزىلغان ئەسەرنىڭ كېيىنكى تەقدىرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئاپتورنىڭ ئۆزىمۇ پەرەز قىلالايدۇ. ئەكسىچە بولغاندا، نۇتۇق ياكى ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇقتىئىنەزەرنىڭ توغرىلىقى ۋە كېيىنكى جەريانلارنىڭ ئىسپاتلىشىغا بولغان تولۇق ئىشەنچ بولۇشى كېرەك. بىز نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ئەپسۇسلىنارلىق بىلەن كۆرۈپ كېلىۋاتىمىزكى، ناتىقلار، بىزنىڭ خېلى بىلىملىك ئاپتورلىرىمىز كونا مۇقام، رامكا، ھېسسىيات ، ھېسداشلىق چەمبىرىكىدىن چىقالماي كەلدى. نەتىجىدە ئېيتىلمىلار، يېزىلمىلاردا ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇقتىئىنەزەرلەر ئازراق ۋاقىت ئۆتمەيلا دۇم بوپقېلىۋاتىدۇ.

ئادەتتە بىر مەسىلە ئۇستىدە ئوتتۇرىغا چىققان قاراش، نۇقتىئىنەزەر كۆپىنچە ئىككى خىل بولىدۇ. ئۇنىڭ ھامان بىرسى توغرا بولىدۇ. مىسالەن: ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ رەئىس جۇمھۇرى J.W بۇشنىڭ ئىككىنچى قېتىم يەنە رەئىس جۇمھۇر بولۇپ سايلىنىشى. بۇ مەسىلىدە بىر قىسىم كىشى مېدىيىلەرنىڭ رولىنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇپ، كىشىلەر ئىرادىسىگە سەل قارىدى؛ يەنە بىر قىسىم كىشى بولسا ئۇ قاراشنى رەت قىلىپ، بۇشنىڭ يەنە بىر نۆۋەت سايلىنىشى ئامېرىكا خەلقى ئىرادىسىنىڭ نەتىجىسى دېدى. مۇشۇ ئىككى خىل قاراشنىڭ قانداقلىكى بولسۇن بىرسى ـ ياكى مېدىيىلەر(ئاخبارات ـ تەشۋىقات ۋاستىلىرى)ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ ياكى ئامېرىكا خەلقىنىڭ ھەم يۇقىرىغا چىقىرالايدىغان ھەم ۋاقتى كەلگەندە چۈشۈرۈۋېتەلەيدىغان ئۆزلۈك ئىرادىسىنى ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ دېگەنلەرنىڭ بىرسى توغرا بولىدۇ. بىزنىڭ بۇنداق مەسىلىدە توغرا تاللاپ ھۆكۈم چىقىرالىشىمىزدا تەپەككۇر كۈچىمىز بىلەن بىللە يەنە تەپەككۇر ئۇسۇلىمىز ھالقىلىق ئامىل بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، قانداقلىكى بولمىسۇن بىز مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇشنى قۇۋۋەتلەيمىز . مەسىلە تەپەككۇرنىڭ مەسئۇلى. كۆپلىگەن شەيئىنى مۇرەككەپلەشتۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويغاندىن ئادەتىلاشتۇرۇپ ئەقەللي ئۆلچەم بويىچە ئوتتۇرىغا قويغان مۇۋاپىقراق بولىدۇ. ۋېجدانىنى ئۆلچەم قىلىپ، ئەقىلنى كۆپرەك ئىشقا سېلىپ، ئۆزىنىڭ كۆزىنى ئاساس قىلىپ، مەسئۇلىيەت دېگەن بۇ ئاتالغۇنى داۋامەن قىبلىنامە قىلىپ سۆزلىگەندە ، يازغاندىلا بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن تامامەن چىققىلى بولىدۇ.

ئەمما بۇيەردە تەپەككۇر ھەل قىلىدىغان بىر نۇقتا بار. ئەگەر مۇھاكىمىگە تەئەللۇق مەسىلە بولسا، بۇنىڭ ئاكتىپ تەشەببۇس بولىدىغانلىقىدا گەپ يوق. ئەمما مۇنازىرىگە تەئەللۇق بولغان مۇئەييەن سىياسىي، ئىجتىمائىي نۇقتىئىنەزەرنى قارشى نۇقتىدىن رەت قىلىدىغان (ياكى مۇئەييەنلەشتۇرىدىغان)مەسىلە بولسا قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇيەردە گەپ مەسىلىنىڭ ماھىيىتى بىلەن مەسىلە قويغۇچنىڭ نۇقتىئىنەزەرنى ئىسپاتلاش ئاساسى ۋە مەنتىقە كۇچىدە. ئەگەر شۇنداق ئىشەنچلىك تەييارلىق ۋە كۈچ بولسا قەتئىي ئىككىلەنمەي ئوتتۇرىغا قويۇش كېرەك. سىزنىڭ ئۆزىڭىزگە بولغان ئىشەنچىڭىز سىزنى ئېتىراپ قىلىشقا ئېرىشتۇرىدۇ. ئەمما يېتەرلىك دەللىلەش كۈچىڭىز ۋە ئىشەنچىڭىز بولمىسا، ئەڭ ياخشىسى نۇقتىئىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويماي تۇرغان تۈزۈك. كىشىلەر ئۆچرايدىغان كۆپلىگەن كىپلىشمەسلىك، بېھۇدە ئاۋارىچىلىكنىڭ تۈپكى بىر سەۋەبى دەل مۇشۇ نۇقتىغا سەل قارىغانلىقىدا. «ئاۋۋال ياخشى ئويلاپ، كېيىن قارار قىلىش»دېگىنى دەل شۇنىڭغا قارىتىلغان. ھېسسىياتنى ئەقىل بىلەن قاتتىق كونترول قىلىش زۆرۈر. ئەڭ ئاۋۋال ھەل قىلىۋالىدىغان ئاڭدىكى مەسىلە ئۆزىنىڭ ئاكتىپ ئورۇن ياكى پاسسىپ ئورۇندىن ئىبارەت ئىككى تەرىپىنى تارازىغا سېلىپ دەڭسەپ كۆرۈش ، تارازا چوكىسىدىكى مىقدار سانلارغا قەتئىي ئىشىنىش. سىز ئۇنۇپ چىقىشنى مەقسەت قىلغانىكەنسىز، بۇ نۇقتىغا جىددىي دىققەت قىلىڭ. بىر ئاكتىپ ئۇستۇنلۇكنىڭ بولۇشى، ھۆكۈم قىلىشتا ھېسسىياتقا بېرىلمىگەنلىكتۇر. بىز بولۇپمۇ مەركىزىي ئاسىيالىقلار ، غەربىي ئاسىيالىقلار كۆپىنچە قىزىققان كىپلىمىز، ھېسسىياتقا بېرىلمىز. بۇ بىزنىڭ كۆپىنچە ئىشىمىزنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجىلەنمەي كەلگەنلىكىنىڭ تۈپ سەۋەبى.

بىز ئۇيغۇرلارمۇ ھېسسىياتنىڭ ئىلكىدىن قۇتۇلالمايلا تارىخىمىزدا ئورنىنى تولدۇرۇۋالغۇسىز سەۋەنلىكلەرنى كەينى ـ كەينىدىن سادىر قىلدۇق. ئۆزىمىز قىزىقىدىغان خەلقئارا مەسىلىلەردىمۇ ئىشلارغا ھېسسىياتىمىز بويىچە مۆلچەرلەپ باھا بەردۇق.

نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ تەپەككۇرىمىز يەنىلا قاتمال ھېسسىياتنىڭ ئىلكىدىن قۇتۇلۇپ كېتەلمىدى؟ بىز ئوتتۇرىغا

قويغان مەسىلىلەر ۋە ھۆكۈملەردە يەنە قانداق ماھىيەتلىك بىنورماللىقلار مەۋجۇد؟ يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا پىكىر يۈرگۈزۈپ باقساق بولىدۇ.

غەرب مەدەنىيىتى (غەرب) كە تۇتۇلىدىغان پوزىتسىيە ھەققىدىكى تەپەككۇر

بۇ مەدەنىيەتكە بولغان مۇئامىلە ھەرقايسى خەلقتە ھەرخىل بولۇپلا قالماستىن بىر خەلق ئىچىدىمۇ ھەرخىل. مەدەنىيەت ئىنكارچىلىرى ئىچىدە غەرب تاجاۋۇزچىل خاراكتېرىغا ئىگە، ئۇنىڭ مەدەنىيىتى چىرىك مەدەنىيەت دەيدىغانلارمۇ، بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىز ھەممىدىن ياخشى، باشقىلارنىڭ مەدەنىيىتىدىن ئۆگىنىشنىڭ لازىمى يوق دېگۈچىلەرمۇ بار. بۇ خىل ئىنكارچىلىق خاھىشىدىكىلەرنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى تولىمۇ ئاددىي ۋە زىددىيەتلىك. مەدەنىيەت قوبۇللاشقا ۋەكىللىك قىلغۇچىلار بولسا، ئىلغار مەدەنىيەتلەرنى چەتكە قېقىش خاتا. ئۇنىڭدىكى پايدىلىق تەركىبلەر بىلەن ئۆز مەدەنىيىتىمىزنى تېخىمۇ بېيىتىش - كۈچلەندۈرۈش زامانىنىڭ تەقەززاسى دەپ قارايدۇ. ئىش يۈزىدە بولسا مەيلى ئىنكار قىلغۇچىلار بولسۇن ياكى مۇئەييەنلەشتۈرگۈچىلەر بولسۇن ھەممىسلا ئۆزلىرى كىيىۋالغان بۇ رەھىمسىز غەرب رېئاللىقىنىڭ چاپىنىنى سىلىپ تاشلىۋېتىپ ئوتقا تاشلاشقا، ئەسلىي مەدەنىيىتى بويىچە يۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ.

ئېلېكتر توكى، رادىئو، تېلېۋىزور، كومپيۇتېر، توڭلاتقۇدىن تارتىپ ئەقەللىيسى بىز ھەر كۈنى كىيىۋاتقان كىيىملىرىمىزنىڭ تۈرىگىچە ھەممىسلا غەرب مەدەنىيىتىنىڭ رېئاللىقى، ھەرگىزمۇ شەرقنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى ئەمەس. پۈتكۈل دۇنيا ھازىر ئۇن-تىنسىزلا مۇشۇ مەدەنىيەت ھاۋاسىدىن نەپەس ئالماقتا. بۇ رەھىمسىز، كىشىلەر ئىرادىسىدىن مۇستەسنا رېئال پاكىتلار ئالدىدا بىز يەنە نېمە دېيەلەيمىز؟! ئەسلىدە قاتمالليق تەپەككۇر ئەمەس. بەزىلەر بۇنى ئاڭدىكى بىغەرەزلىك دەيدۇ. ئىسلاھ قىلىش كېرەكمۇ-يوق؟ ئەلۋەتتە بۇ مەدەنىيەت مەسلىسىدە بىز ئۆزىمىزنىڭ قانداق دەۋردە ياشاپ تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى چۈشىنىپ يېتەلىسەكلا، بىز جانلىق ئۆرنەك قىلىدىغان ئەندىزىلەر ھەر قەدەمدە ئۇچراپ تۇرۇپتۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ رېئاللىقىدىن ئوخشاشلىقنى ۋە شۇنداقلا پەرقىنى ھەرزامان كۆرمەي قالمايمىز. ئۇنداقتا، بىزنىڭ مەدەنىيەت ئۇستىدىكى تەپەككۇر ئۇسۇلىمىز نېمىنى چىقىش قىلىشى كېرەك؟

روشەنكى، ئۆزگىمۇ، ئۆزگىمۇ توغرا مۇئامىلە قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى سەمىيەت ۋە ئادىللىقتۇر

مەن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە ھەرقايسى مەزگىلدە بارغان، خېلى تۇرغان بولسامۇ غەرب مەدەنىيىتىنى، غەربلىكلەرنى بىرتەرەپلىمە ھالدا قارىغۇلارچە ئەيىبلىگەن ئادەمنى ئۇچراتمىدىم. ئۇلار: باشقىلار مەدەنىيىتىنى بىزگە زورلاپ تاڭمىغان تۇرسا، ئۇلارنى ئەيىبلەيدىغان تامغا ئوسكىنەك بىمەنىلىك بولمامدۇ، دەپ قارىشىدىكەن. بۇيەردە ئىلغار شەيئىلەرگە بولغان قىزىقىش، مۇئەييەن ئېتىراپ ئالاھىدە روشەن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ؛ ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئۆزئارا تەسىرلىشىپ ئىلگىرىلەپ كەلگەن تارىخ ئىكەنلىكىگە بولغان چۈشۈنۈك چوڭقۇر ئىكەن؛ باشقىلارنىڭ پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە ئىلغار تەرەپلىرىنى ئېتىراپ قىلىش، ئۆزلىرى ئۆچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش بىر يۈزلىنىش بولماقتا؛ بېيكىنمىچىلىك، قاتمالليق بۇزۇپ تاشلىنىپتۇ. ئاشۇ غەربلىكلەرمۇ بۇيەردە ناھايىتى تەرتىپلىك، ئەدەبلىك يۈرۈشىدىكەن.

مەن 2006-يىلى 27-دېكابىردا خېنى شەھىرىدە كەچ سائەت تۆتلەر ئەتراپىدا مۇنداق بىر تېلېۋىزىيە نومۇرىنى كۆردۈم: ئاياللار فىگۇرىسىنى گۈزەللەشتۈرىدىغان ئىلمىي نۇقتىدىن ئىشلەنگەن، كىيىمگە مۇناسىۋەتلىك بۇ نومۇردا شۇ كىيىمنى لايىھىلىگەن ياش، كېلىشكەن فرانسىيلىك ئايال دوكتورنى جۈڭگوغا تەكلىپ قىلىپ، سەھنىدە مەزكۇر كىيىمنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغانىكەن. بۇيەردە مەن تەپسىلىي جەريان ئۇستىدە توختالمايمەن. ماڭا تەسىر قىلغان نەرسە شۇكى، بۇ لايىھىلەش ئۇستىسىنىڭ چۈشەندۈرۈش ئۇسۇلى (دەرس ئۆتۈشى دېسەكمۇ بولىدۇ)، سورالغان سوئاللارغا نەق مەيداننى ئاساس قىلىپ، بۇ كىيىمنىڭ ئىنچىكە سىرلىرىنچە ئەمەلىيەت بىلەن نەزەرىيە ئاساسلىرىنى بىرىكتۈرۈپ، شۇنداق جانلىق، شۇنداق چۈشىنىشلىك قىلىپ تونۇشتۇرۇپ چىققانلىقى. بۇ دوكتور ئاياللىقنىڭ سەھنىدىكى ھالىتى، سۆزلەش ئۇسۇلى، قول ھەرىكەتلىرى، ئىسپاتلاش جەريانى، چىراي ھالىتىدىكى سەممىي مۇلايىملىق، تەبىئىيلىك، تەمكىنلىك، ئەدەب-ئەخلاق، ئەقىل، باشقىلارنىڭ غۇرۇرىغا بولغان ھۆرمەتكە دىققەت قىلىشتەك بارلىق خۇسۇسىيەتنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرۈپ، ئۆزىنى بىر ھەقىقىي ئىنسان، پىشقان ئوقۇتقۇچى - ئايال زاتى سۈپىتىدە ئاشۇ سەھنىدە نامايان قىلالىغانلىقى. بۇ غەربلىك ئايال مۇتەخەسسىسكە بولغان قايىللىقنى سەھنىدىكى رىياسەتچى، نومۇرغا چىققان ئاياللار ۋە سەھنە ئەتراپىدا تولۇپ ئولتۇرغان بارلىق ئايالنىڭ چىراي ئىپادىلىرى ۋە سورالغان سوئاللارغا ئالغان جاۋابلىرىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مانا بۇ فرانسۇز ياش ئايال مۇتەخەسسىس بىز دەل مەدەنىيەتتە كۆزىمىزگە سىغمايدىغان«جىنسىي ئەركىنلىك دۆلىتى»فرانسىيىنىڭ ئوبرازىغا ۋەكىللىك قىلالىغان ئايالدۇر.

بىز مەسلىگە ۋۇجۇدىمىزغا گرانت تاشتەك ئورناپ

كەتكەن بىر تەرەپلىمە ئېتىقادىي ھېسسىيات، ئادەت كۈچلىرىمىز نۇقتىسىدا تۇرۇپ ئەمەس، بەلكى ئاشۇ تەكلىپ قىلغۇچىلاردەك پايدىلىنىش قىممىتى، ئىلمىي تەرەققىيات نۇقتىسىدىن قاراپ تەپەككۇر يۈرگۈزسەك،بۇ ئايال مۇتەخەسسىس ۋە ئۇنىڭ ئەمگىكىگە ئىجابىي باھا بېرەلەيمىز.

ئەلۋەتتە، ھېچكىم مەدەنىيىتىنى بىزگە زورلاپ تاڭالمايدۇ. قانداق قىلىش، ئىختىيار يەنىلا ئۆزىمىزدە. ئەمما باشقىلارنىڭ مەدەنىيەت ھەققىدىكى تەپەككۇرى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ تەپەككۇرىنى سېلىشتۇرۇپ باقساق بولىدۇ. نېمە ئۈچۈن؟ دېگەنگە جاۋاب بولۇشى كېرەكتە.

خوش، بىز دۇچ كېلىۋاتقان يۇقىرىقىدەك ئەھمىيەتلەرنى يېكى ئىجابىي نۇقتىدا تەپەككۇر يۈرگۈزۈپ مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ياكى سەلبىي نۇقتىدىن تۇرۇپ رەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. زادى قايسى مۇئامىلە ئاخىرقى ھېسابتا پايدىلىق؟

نوپۇزنى ماھىيەتەن بىلىشنىڭ ئۆزلۈك شەرتى نېمە؟

ئۇنى بىلىش ئۈچۈن نوقۇل ھالدىكى بىلىملا كۇپايە قىلمايدۇ. يەنە باھالاش ئېقتىدارىغا ئىگە تەپەككۇر ھەم ئۆزىگە تەن روشەن كۆز بولۇشى كېرەك. مىسالەن ئېيتايلى، نوپۇزغا چوقۇنۇش، ئاتالمىش چوڭ «سەرخىل مېڭە» لەرنىڭ نۇقتىسىنەزەرلىرىنى شۇ بويىچە كۆچۈرۈپ، قول تەگكۈزۈشكە بولمايدىغان مۆجىزە ئورنىدا كۆرۈپ مۇئەييەنلەشتۈرۈش، نوپۇزغا جەڭ ئېلان قىلىش كۆچىنىڭ بولماسلىقى. بۇ بىزنىڭ ئەسلىدە زور يوشۇرۇن تەپەككۇر كۆچىگە ئىگە زىيالىيلىرىمىزنى چەكلەپ تۇرۇۋاتقان ئەجەللىك ئاجىزلىقىمۇ ـ قانداق؟ ئېيتايلۇق، سەيمىل خانتېكتون زادى قانداق «سەرخىل مېڭە»؟ بۇنىڭغا ھۆكۈم قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ نۇقتىسىنەزەرلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ شەرھلەشىمۇ، ئوتتۇرىدا بىقارارلىقنى ئىپادىلەشمۇ، باشقىچە نۇقتىسىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشمۇ بولىدۇ.

يەنە بىر خىل تەپەككۇر ئۇسۇلىدا ئاشۇ سەرخىل«مېڭە»گە ھۆكۈم قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ نۇقتىسىنەزەرلىرىنى شەرھلەش زۆرۈر ئەمەس. مۇھىمى، ئۇنى پايدىلىنىدىغان تۈتقا قىلىپ، ئۆزىمىزنىڭ نۇقتىسىنەزەرلىرىنى ئۆزىمىزنىڭ كۆزى ئارقىلىق ئۆز مېڭىمىزدە مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىپ، مەيدانغا چىقىرىشقا جۈرئەت قىلىش كېرەك. تەپەككۇر گۈمانىي پوزىتسىيىدە بولۇشى زۆرۈر. شۇنداقلا بەزى نوپۇزلارنىڭ سىرىنى بىلۈۋېلىپ، رەت قىلۈۋېتىش مۇمكىن. كەلگۈسىدىكى ئىشلارغا پەقەت ئېنىق ، قەتئىي ھۆكۈم قىلالايدىغان «ئەۋلىيا»لا بولمىسا، ئادەتتە ئىنسانلار يەنىلا تەخمىنىي ئېھتىماللىقلارنى، پەرەزنىلا ئوتتۇرىغا قويۇشتىن نېرىغا ئۆتەلمەيدۇ، خالاس. ئەمما پەرەز يەنىلا پەرەز. ئۇ، جەريانىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتۈشى كېرەك.

مۇشۇ نۇقتىدىن بىز سەيمىل خانتېكتوننىڭ «مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشى ۋە دۇنياۋى تەرتىپنىڭ قايتا ئورنىتىلىشى» دېگەن كىتابىدا (بۇ كىتاب ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، 2003 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان) يوق يەردىن تۇك ئۇندۇرۇپ، ھازىر نوقۇل ئوتتۇرا شەرق ۋە بىر قىسىم رايوندىكى رايون خاراكتېرلىك توقۇنۇشنى كەلگۈسى دۇنيادىكى پۈتكۈل خرىستىيانلار بىلەن مۇسۇلمانلاردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ سەپكە ئايرىپ، كېڭەيتىپ، ئىككى چوڭ ئېتىقاد ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ئىچىگە سۆرەپ كىرمەكچى بولۇشى(يەنى شۇنداق ھۆكۈم) نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ بۇنىڭدىن ئۇنىڭ تولىمۇ گۇمانلىق بىر سىياسىي شەخس ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئامېرىكىدىكى مۇئەييەن بىر سىياسىي كۈچ، مەخسۇس كىشىلەرنىڭ ئېڭىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، ئوتتۇرىدىن پايدا ئېلىشنى كۆزلىگۈچى مۇئەييەن بىر تەشكىلات ئۈچۈن كەتمەن چاپمايدۇ، دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ دەپ ئۆزىمىزنىڭ بۇ نوپۇزغا بولغان گۇمانىي قارىشىمىزنى تامامەن قويالايمىز.

تەپەككۇردىكى بىر مۇھىم مەسىلە ھەرخىل نوپۇزغا باھا بېرىش، ھەق ـ ناھەقنى ئايرىش. كۆپىنچە ھالدا نوپۇزلۇقلار ئەڭ كۆپ خاتالاشىدۇ. چۈنكى بۇنىڭ ئۇلارنىڭ ئورۇن ھالىتى بەلگىلىگەن. ھوقۇق ـ ئىمتىيازلار گويا بىر«شەرەپ»سۈپىتىدە نوپۇز ھالىتىدە ئىپادىلىنىپ، ئۇلارنى ئېسەنگىرىتىپ قويىدۇ. ئۇلارنى ئۆزىگە ئوخشاش ئىنسان تېپىدىن ئايرىمچە بولغان بىر تېپقا مەنسۇپ قىلىپ قويىدۇ. دۇنياۋى دانا داھىي ھېسابلانغان شەخسلەر ستالىن ۋە ماۋزېدۇڭمۇ ئېغىر خاتالىقلارنى ئۆتكۈزۈپ قويۇشتىن خالىي بولالمىغان. شۇنداق ئىكەن، تۆۋەندىكى نوپۇزلۇقلار ـ مىسالەن: مەنسەپ دەرىجىسى بىلەن ئىپادىلىنىدىغان يېزا، شەھەر ۋەھاكازا دېگەندەك دەرىجىسمان ھوقۇق ئىگىلىرىنىڭ ھوقۇقتىن تېخىمۇ ئېسەنگىرەپ، ئالاھىدە ئىمتىيازلىق زەنجىرسمان قاتلامنى شەكىللەندۈرۈپ قويۇشى تېخىمۇ ئاسان. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاۋام ۋە دۆلەتنىڭ مەنپەئىتىنى دەخلى ـ تەرۇزگە ئۇچرىتىپ، ھەققانىيەتتىن يىراقلاپ كېتىۋاتقانلىقى تولىمۇ روشەن. بۇ ھالدا ھەقنەتكە يېقىنراق تۇرۇۋاتقان ئاۋامنىڭ چوقۇم بۇ مەسىلىلەرنى تەپەككۇر قىلىپ ، ھەق ـ ناھەقنى ئايرىپ، ئۆزىنىڭ جانجان مەنپەئىتىنى قوغدىمىقى زۆرۈر.

مەنسەپ نوپۇزلۇقلىرى كۆپىنچە ھالدا تولىمۇ ھەيۋەتلىك قىياپەت تۇسىدە كىشىلەر ئالدىدا نامايان بولىدۇ. ئاۋام كۆپىنچە ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشتىكى نوپۇزى(ھەيۋىتى)ئالدىدا

تەپتارتىپ قالىدۇ. جۇرئەتسىنى يوقتىپمۇ قويىدۇ. بۇ، ئاۋامنىڭ ھوقۇق، ئورۇن نوپۇزى ئالدىدىكى بىر ئەمدلىي ئاجىزلىقى. قەتئىي، مۇستەقىل پىكرىلىك كىشىلەر، پەلسەپىلىك خەلقلەر نوپۇزلۇق شەخسلەرگە غۇرۇرىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، باراۋەرلىك نۇقتىسىدا مۇئامىلىدە بولىدۇ. (مەسئۇل مۇھەررىردىن: ئەمدلىيەتتە ھوقۇق شۇ مەنسەپكە ئېرىشكەن ھەر بىر شەخس بىر مەزگىل نۆۋەت بىلەن كىيىدىغان ھۆكۈمەت چاپىنى. چاپان ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قايتۇرۇۋېلىنىپ نۆۋىتى كەلگەن يەنە بىر شەخس كىيگەندىن كېيىن كۆرۈسزكى، مەنسەپتىن قالدىغىنى سىز بىلەن بىزگە ئوخشاش ئادەمكى، ھەرگىز ئەۋلىيا-ئەنبىيا، ماشايىخ ئەمەس.) شۇڭا ئۆزىمىزنىڭ ئىنسانىي كىشىلىك قىممىتىمىزنى ھىمايە قىلىش، قەدىرلەش، ئىنسان سۈپىتىدىكى غۇرۇرىمىزنى ھەر زامان نامايان قىلىپ تۇرۇشىمىز ئۈچۈن نوپۇزنى بەكلا مەنسىتىپ كەتمەسلىك، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىللە نوپۇزغىمۇ سەل قارىماسلىق كېرەك.

مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇشتا تەپەككۇردىكى مۇھىم ئامىل نېمە؟

كۆپلىگەن كىشى، مەيلى زىيالىيلار بولسۇن ياكى مەنسەپدارلار ۋە ياكى باشقىلار بولسۇن ئادەملەرنىڭ ئوقۇغان، بىلىملىك، ئۆتكۈر دېگەن تەرەپلىرىگە كۆپرەك نەزەر ئاغدۇرىدۇ. ئەمما ئەقىلدىن ئىبارەت بۇ نۇقتىغا ئانچىۋالا دىققەت قىلىپ كەتمەيدۇ. خۇددى كادىر تاللاشتا ئىلگىرى كىم ئەڭ كەمبەغەل بولسا شۇنى، كېيىن بولسا دېپلومى، بىلىمنى ئاساس قىلغاندەك. ئەمما مەسىلىگە جىددىي، ماھىيەتلىك قارالغاندا بىلىم بىلەن ئەقىلدە مۇئەييەن پەرق كۆرۈلىدۇ، رولى، نەتىجىلىرىمۇ خېلى پەرقلە ئىگە بولىدۇ. شۇڭا مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇشتا تەپەككۇردىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە خاس، ئۆزلۈك ئەقىلنى ئىشقا سېلىش. دائىم دەپ كېلىۋاتقىنىمىزدەك، باشقىلارنىڭ مەسىللىرىدىن كۆرۈۋالماق تەس ئەمەسكى، مەدەنىيەت، تەرەققىيات مەسىلىسىدە قانداقتۇر تەرەققىي تاپقان ئەللەرنى ئەيىبلەش ياكى كۆككە كۆتۈرۈش دېگەن مەسىلە ئەسلا نوقۇل مەۋجۇد مەسىلە ئەمەس. نورمال تەپەككۇردىكى ئاقىلانە كىشىلەر دۇنيانىڭ ھازىرغا قەدەر ئۆزئارا تەسىرلىشىپ ئىلگىرىلەپ كەلگەن دۇنيا ئىكەنلىكىنى دىققەتتىن ساقىت قىلالمايدۇ. ئەگەر بىز مەسىلە ئوتتۇرىغا قويغاندا پاكىتلارغا ھۆرمەت قىلماي، ھەدىسلا ئۆزىمىز بىلەن بۇئاسىتە مۇناسىۋىتى، ئاداۋىتى بولمىغان باشقىلارنى قالايمىقان ئەيىبلەپ، غەيۋەتخورلۇق، پىتنىخورلۇق قىلىپ يۈرسەك، ئۇلار بۇ غەلىتە قىلىقتىن ئەجەبلىنىپ: بۇ خەق ئېلىشىپ قالغانمۇ-نېمە دېيىشى تۇرغانلا گەپ. يەنە بەزىلەر بولسا: «مېنىڭسى ئاددىي» دەپ قاراپ پەرۋاسىزلىق بىلەن كۆلۈشمۇ تۇرغان گەپ. شۇڭا بىز دۇنيانىڭ يۈزلىنىشىنى ئېنىقلاپ، ئۆزىمىزنىڭ پايدا-زىيىنى بىلەن پۇختا تەتبىقلاپ، نوقۇل ھېسسىيات رامكىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ، ئاقىلانە ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك. دۇنيادىكى باشقا پرىنسىپال خەلقلەرنىڭ ھەممىسى مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇشتىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ مەسلىلىرىنى ئاساس قىلىپ، ئۆزلىرىگە تەن پايدا-زىيان مەسلىسىنى ئىنچىكە تەتقىق قىلغان. بىزمۇ ئەمدى ھەرخىل سىياسىيغا چېتىلىدىغان مەسىلىلەردە ئەنە شۇنداق ئىنچىكە تەتقىق قىلىدىغان ئەقىل ئاساس قىلىنىدىغان تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشىمىز، بىلىمىنى ئەقىل بىلەن بىرلەشتۈرۈشىمىز زۆرۈر.

تەپەككۇر ئۇسۇلىدىكى بىر مۇھىم مەسىلە ئۆزىنى بىلىشتۇر

بىز ئۇيغۇرلار دۇنيادىكى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، مۇئەييەن كەڭرى زېمىندا ياشاپ كەلگەن مىللەتلەرنىڭ بىرى. ئۆتكەن ئەسىردە دۇنيادىكى تۈركشۇناسلاردىن گېرمانىيىلىك گابائىن خانىم، رۇسىيىلىك ئاكادېمىك رادلوۋ، باسكاكوف قاتارلىق كۆپلىگەن ئالىم ئۆز تەتقىقاتىدا نۇقتىلىق ھالدا ئۇيغۇرشۇناسلىقىمۇ ئەھمىيەت بەرگەنىدى. پەن-تېخنىكا يۈكسەك تەرەققىي قىلىپ بۈگۈنگە يەتكەن زامانىمىزنىڭ مۇشۇ دەۋردە تۈرلۈك سەۋەبكە بىنائەن باشقىلار قاتاردا ئۇيغۇرلارغىمۇ يەنە قىزىقىش پەيدا بولدى. ئەلۋەتتە بۇ مىللەتنىڭ دۇنيا مىللەتلىرى ئىچىدىكى تۇتقان ئورنى ئانچە سىر بولمىسىمۇ، ئادەملىرىمىزنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكسىنىڭ ئېنىق بىلىپ كەتكەنلىكى ناتايىن. بولۇپمۇ كومپيۇتېر ئومۇملىشىپ دۇنياۋى ئۇچۇرلار خەۋەر قىلىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە مۇلاھىزە قىلىشقا تېگىشلىك تۈرلۈك-تۈمەن ئۇچۇردىن ھېچبولمىغاندا ئازدۇر-كۆپتۇر خەۋەردار بولۇش ئىمكانىيىتى يوق ئەمەس. ھازىر باشقا خەلقلەر قاتاردا ئۇيغۇرلارنىڭمۇ گېن، قان تىپلىرى، ئىرقىي ئۆزگىچىلىكلىرى ئومۇمەن ئېنىقلىنىپ چىقىپتۇ. چۈنكى بۇ بىر ئىلىم-پەن مەسلىسى. دۇنيادىكى مۇھىم ئەللەرنىڭ ئاخبارات ۋاستىلىرى دۇنيانىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغىچە تەرىكىلەرگە، جامائەت پىكرىلىرىگە دائىر ھەربىر تەپسىلاتقىچە دىققەت قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. ئۇلار باشقىلارغا قىزىقىپ كۆپلىگەن نەرسىنى بىلمۇالغان يەردە، بىز ئۆزىمىزنىڭ دۇنيادىكى ۋە دىيارىمىزدىكى ئورنىمىزنى بىلمەسەك-ھە؟! ئەگەر بىر مىللەتنىڭ زىيالىيلىرى، كادىرلىرى ئۆزىنى، ئورنىنى بىلمىگەنىكەن، ئۇنداقتا ئۇ نېمىگە ئاساسلىنىپ تەپەككۇر قىلىدۇ. نېمىگە ئاساسلىنىپ خەلققە باشلامچى بولىدۇ؟! بۇ ھەرقانداق بىر خەلقە

نسبەتەن بىنورمال ئەھۋال. خەتەرلىك ئەھۋال. شۇڭا بىز تەپەككۇردىكى بىر مۇھىم مەسىلە دەپ ئۆزىنى ، ئۆز قوۋمىنىڭ ئورنىنى چۈشىنىشنى قويىمىز. بىزنىڭ ھەرتەرەپلىمە نامراتلىقىمىزغا ماس ھالدا تەپەككۇرىمىزمۇ شۇ دەرىجىدىكى (قورقۇنچلۇق دېسەكمۇ بولىدۇ)، بىزدىكى تالاي كىشى ھېلىمۇ مىللىتىڭ نېمە دەپ سورىسا، مەن مۇسۇلمان دەيدۇ. سادىغائكېتەيلەر. دۇنيادا نەدىمۇ ئالاھىدە مۇسۇلمان مىللىتى بولسۇن. ئاشۇ سابىق يۇگوسلاۋىيىدىكى مۇسۇلمان سېربلارنى تېخى يېقىندىلا دۇنيا ئېتىراپ قىلدى. لېكىن ئۇلار تىل ئىستېمالى ۋە ئېتنىك جەھەتتىن يەنىلا سېربلارغا مەنسۇپ ئىكەن.

دىنىي ئېتىقاد ئايرىم بىر دۇنياۋى ئۇقۇم. ئۇ ئونلىغان، يۈزلىگەن خەلقنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇڭا ئۇنى مىللەت بىلەن ئاريلاشتۇرۇۋېلىشقا بولمايدۇ. ئەگەر سىز بۇگۈنگىچە يەنىلا مىللىي ئېتنىك ئالاھىدىلىكىڭىزنى بىلمەي يۈرسىڭىز ، ئېتىراپ قىلىشنىمۇ خالىمىسىڭىز، دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق خورلۇق، گۇمراھلىق بولامدۇ؟!

بىزگە قېرىنداش قازاق خەلقى مىللىتىنى پەخرلىنىپ «بىزنىڭ قازاقلىرىمىز »دەپ تولۇق ئاتايدۇ؛ ئۆزبېكلەر بولسا، «بىز ئۆزبېكلەر»دەپ ئالاھىدە ئۇرغۇ بىلەن تىلغا ئالىدۇ. ئەمما بىزنىڭ بەزى كىشىلىرىمىز ھەتتا ئۇيغۇر دېگەن سۆزنى توغرا تەلەپپۇز قىلماي «ئۇرغۇي » دەيدۇ. ئاشۇلارغا سېلىشتۇرغاندا بىزنىڭ بۇ تارىخى ئۇزۇن، دۇنيا ئېتىراپ قىلغان شەرەپلىك مۇساپىلەرنى بېسىپ كەلگەن بۇ مىللىتىمىز بۇگۈنگە كەلگەندە نېمە بولغىنى!؟ تازا ئوبدان ئويلىنىپ كۆرەيلى، تەپەككۇر قىلايلى، بولمىسا، بىز باشقىلارنىڭ كۇلكىسگە قالىمىز. ئاشۇنداق بىپەرۋا، بىغەملەرلا بولمىدىكەن ، ئۇنداقتا بىزنى كۇتۇۋالمىغىنىمۇ يەنىلا ئۆزىمىزنىڭ نادان، گۇمراھلىقىمىز كەلتۈرۈپ چىقىرمىغان ئېچىنارلىق ئاقىۋەت بولماي يەنە نېمە بولىدۇ؟ ئۇ ۋاقىتتا بىز كىملەردىن رەنجىيمىز!؟ پەقەتلا ئۆزىمىزنىڭ نىيەت ـ ئىقبالى، خۇي ـ پەيلىدىن كۆرمەي ئامالىمىز يوق. مۇشۇ يېقىنقى زامان جاھالەتلىك تارىخىمىزنىڭ بېشى بولغان ئافاق خوجا ۋەتەن ـ مىللەتنى تونۇمىدى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ھوقۇقنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش ئۈچۈن تىبەت لاماسىنىڭ تاپىنىغا باش قويۇپ يارەم سوراپ، جۇڭغار قالماقلىرىنى مۇقەددەس زېمىنغا باشلاپ كېلىپ، پۈتۈن بىر خانىدانلىقنى ۋەيران قىلىپ تاشلىدى. مۇقەددەس ئېتىقادمۇ، ئاخىرەتنىڭ سورىقىمۇ ئۇنىڭ نەزەرىدە قىلچە بولمىدى. ئەگەر بىز تەپەككۇر يۈرگۈزۈشتە ئاڭقاۋ ـ نادان خەلق بولمىساقلا بۇ ئېغىر تارىخىي پاجىئە ھەققىدە ئويلىنىپ، بىر خۇلاسگە كېلەلەيمىز . ھەقىقەتەنمۇ ئۆزىنى، قوۋمىنى بىلمىگەن ئادەملەرنى زامان نېمە بىلەن «تارتۇق»لايدۇ؟ جاۋاب شۇنداقكى، ئەگەر بىر قەۋۋم ئۆزىنى تولۇق چۈشەنمىسە، ئۆزىگە مەڭگۈلۈك مەنسۇپ بولۇشى كېرەك بولغان قىممەتلىك نەرسىلىرىنمۇ ساقلاپ قالالمايدۇ.

ئوبېيېكتقا ئۆزىنىڭ قانداقلىقىنى تونۇتىپ قويۇش

بۇ، تەپەككۇردىكى يەنە بىر مۇھىم مەسىلە. كۆپىنچە ھالدا كىشىلەر ئوبېيېكتنىن نارازى بولىدۇ. ئوبېيېكت ھاكىمىيەتتە ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان قوۋمغا تەئەللۇق بولسا، مۇقەررەركى، ئوبېيېكت مۇئەييەن ئۇستۇنلۇك، ئەۋزەللىكلىرىنى نامايىش قىلىشتىن خالي بولالمايدۇ. ئېرىشىش ھوقۇقى ۋە خىلمۇخىل مەنپەئەت زەنجىرىدە ئاساسى ئورۇن ھالىتىنى تۇتىدىغان بۇ ئوبېيېكت باراۋەرسىز ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئاساسلىق تەئەللۇق تەرىپى. روشەنكى، بۇنداق ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە قوۋۇم نىسبەتەن پاسسىپ ئورۇندا تۇرۇۋاتقان قوۋۇم ئالدىدا تۇرلۇك «ئوقۇشماسلىق »نى سادىر قىلىپ قويماي قالمايدۇ. ھەتتا بۇ قوۋمنىڭ غۇرۇرى ۋە قەلبىگە ئازار بېرىپ قويۇشى مۇمكىن. ئەمما ئۇلارنىڭ بۇنىڭ ھەممىسنى ھېس قىلىپ كېتىشىمۇ ناتايىن. دۇنيادا ھېچقانداق بىر قوۋۇم تەڭسىزلىكنىڭ «قانۇن»لاشتۇرۇلۇپ قېلىنىشىنى قوللىمايدۇ. شۇڭا ئوبېيېكتقا زامانىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولغان تەڭلىك ـ باراۋەرلىك نۇقتىسىدىن تۇرۇپ، ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلار بويىچە سەۋەنلىكنى قىلچە ياسمايى، يۈز ـ خاتىرە قىلماي سەممىي ۋە كۇچلۇك خاراكتېر بويىچە بىلدۇرۇش، ئوبېيېكتقا ئۆزىنىڭ قانداقلىقىنى تونۇتىپ قويۇش كېرەك. بۇ ھەركىمنىڭ ھېچكىم تارتۇالالمايدىغان ھەقلىق ۋە ھەققانىي ھوقۇقى. پرىنسىپ ئالدىدا سودىلاشماسلىق، پرىنسىپال جىددىي خاراكتېر ئوبېيېكتنىڭ ئۆزىنى ئاخىرقى ھېسابتا چۈشىنىشىگە تۇرتكە بولىدۇ.زىددىيەتلەر ئالدىدا ئارىسالدى بولماسلىق، قەتئىي خاراكتېرنى ناماياں قىلىش ئوبېيېكتنىڭ ئىككىنچى تەرەپنى چۈشىنىشىگىمۇ تۇرتكە بولىدۇ. ئەگەر سىز ۋە سىزنىڭ قوۋمىڭىز بوشاڭ، جۇرئەتسىز بولسا، ھەقلىق ۋە ھەققانىي ئېرىشىش ھوقۇقنى دادىل ھمايە قىلىش ئىرادىسى بولمىسا، ئوبېيېكت سىزنى ھەرزامان مەنسىتمەيدۇ. بۇ دۇنيا رىقابەت دۇنياسى ئىكەن، پەقەت باراۋەرلىكتە چىڭ تۇرۇپ، ھەققانىيەتتە ئۆزىنى ناماياں قىلالىغانلىكى كىشى ۋە قوۋۇم ھامان ئوبېيېكتنىڭ قايىل بولۇشىغا ، ھۆرمىتىگە ئېرىشىدۇ. شۇڭا بەھۇدە زىيان ۋە روھىي ئازابتىن ئامال بار خالىي بولماقچى بولغاندا ئوبېيېكت ئۇستىدە ۋە ئۆزىنىڭ ئورۇن ھالىتى ئۇستىدە رېئال پاكىت ۋە تارىخىي ئەھمىيەت

نۇقتىسىدا تەپەككۇر قىلىش، بىلدۇرۇش زۆرۈر. بۇ مەلۇم مەنىدە ئوبيېكت ئۇچۇنمۇ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزى ئۇچۇنمۇ پايدىلىق.

ھۆددىسىدىن چىقماق ئەڭ تەس بولغان تەپەككۇر نەتىجىسى نېمە؟

كىشىلەر ئەقەللىي ئادەمىيلىك ئۆلچىمىنىڭمۇ ھۆددىسىدىن چىقمىقى تەسكە توختاۋاتقان جەمئىيەتتە، ھەقىقىي ئادەم بولۇشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقماق بەسىي مۇشكۇل . ئۆزىدە غايەت مول مەنىۋى كۈچ توپلىيالمغان ناھايىتى كەم تېپىلارلا مۇئەييەن ھەل قىلغۇچ شارائىتتا نامايان بولالايدۇ. ئادەتتە، نىسبەتەن يېتىلگەن پەلسەپىۋى تەپەككۇرلۇك خەلقىردە مەنسەپ ـ ئەمەل، بايلىق ھاياتلىقنىڭ بىردىنبىر مەزمۇنى ئەمەس بەلكى نىشان، مەقسەت. روھىيەت ئۇستۇنلۇكى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ.

قەدىمكى رىمدا كۆپ قېتىم رەھبەر بولغان مەشھۇر سەركەردە گاي ماريي ھەر قېتىملىق غەلىبىلىك ئۇرۇشتىن يانغاندىن كېيىن يېزىسىغا قايتىپ تېرىقچىلىق قىلىدىكەن. ئامېرىكىنىڭ دۆلەت ئاتىسى جورجىي ۋاشىڭتون ئامېرىكا مۇستەقىللىق ئۇرۇشى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن دەسلەپ باش قوماندانلىقتىن ئىستېپا بېرىپ، ئۆز قورۇقىغا قايتىپ بىرمەزگىل دېھقانچىلىق قىلغانىكەن. ئاتا تۈرك غازى مۇستاپا كامال پۈتكۈل زېھنىي كۈچىنى تۈركىيىنى قۇدرەت تاپقۇزۇشقا بېغىشلاش ئۈچۈن ئۆمۈر بويى ئۆيلەنمىگەن. دۇنيادىكى 1 ـ چوڭ باي، «كومپيۇتېر پادىشاھى» بىل گېتىس يېگىرمە نەچچە مىليارد دوللار پۇلىنى ئافرىقىدىكى نامرات رايونلارغا ئىئانە قىلىۋەتكەن. ئەمما ئۆزى ئوغلىغا مىراس قالدۇرمايدىغانلىقىنى بىلدۇرگەن دېگەن گەپمۇ بار ۋە باشقىلار.

ھازىرقى تەرەققىي قىلغان پەلسەپىلىك، سىياسىي مىللەتلەردە بولسا بۇ تولىمۇ روشەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي مەيدانى ، نىشانى، ئۆزلۈك قارىشىنى ئاساس قىلىپ ھاكىمىيەت كۈرىشى ئېلىپ بارىدۇ. مۇشۇ يولدا غەلىبە قىلسا، ماس ھالدا مەنسەپ تۇتىدۇ. بولمىسا، ھوقۇق كۈرىشىدىن چېكىنىدۇ. سىز شەخس، رەھبەر، ھاكىمىيەت، دۆلەت ئاتالغۇلىرىنىڭ ماھىيىتىنى ئېنىقلاپ تەپەككۇر يۈرگۈزۈپ بېقىڭ. ئىجتىمائىي جەمئىيەتتە بۇنىڭ يادروسى مەسئۇلىيەت دېگەن بىرلا ئاتالغۇغا مۇجەسسەملىشىدۇ. مەسئۇلىيەت ھەقىقىي مەنىدە ئېغىر تاپمىغان جەمئىيەتتە ھەقىقىي ئىنسان، رەھبەر، ھاكىمىيەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بۇنداق جەمئىيەت يۈگەنسىز ئاساۋۇ ئات، قارائىغۇ جائىگال، قالايمىقانچىلىق قاپلىغان رەزىللىكلەر دۇنياسىدۇر، خالاس. دانىيېنىڭ باش ۋەزىرى دىنىئانانىڭ«ئىروئىن ۋەقەسى» مۇناسىۋىتى بىلەن ۋەزىپەمنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىدىم دەپ ئۆزلىكىدىن ئېتىراپ قىلىشى ۋە ئاكتېپلىق بىلەن پۈتكۈل كابېنىتى بويىچە ئىستېپا بەرگەنلىكى ئادەمىيلىك مەسئۇلىيەتنىڭ ماھىيىتىنى ھەقىقىي مەنىدە نامايان قىلغانلىقىنىڭ يارقىن كۆرۈنۈشىدۇر. بىز تەپەككۇر قىلىپ باقتۇقمۇ، باشقىلارغا سېلىشتۇرغاندا، بىزنىڭ ئەمەل ـ مەنسەپ، ئىمتىياز، بايلىق، يىغىپ كەلگەنىدە ئادەمىيلىك چۈشەنچىمىز قايسى دەرىجىدىكەن؟

جانلىق تەپەككۇر كىشىلەرنى ئازادە پائالىيەت سەھنىسىگە ئېلىپ چىقالايدۇ

مەلۇمكى، بىر قوۋۇم ، بىر ئەلنىڭ دوستلارسىز يېگانە قىلىشى تولىمۇ خەۋپلىك. شۇڭا بۇ، ئىستراتېگلار تارىختىن بۇيان بەكلا ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن ، دىققەت مەركىزىدىن ھەرگىز ساقىت قىلمىغان مەسىلە ئىدى. بۇنى ھەل قىلىشنىڭ ئۈسۈلى جانلىق تەپەككۇر ئىدى. بۇ ھەقتە ھازىرغا قەدەر مىساللار تولۇپ تۇرۇپتۇ. جۇڭگونىڭ «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» قاتارلىق جەڭنامىلىرىدا بىر تەرەپ قارشى تەرەپنى مەغلۇب قىلىش ئۈچۈن ئامال بار ئۈچىنچى تەرەپنى ۋاقتىلىق بولسىمۇ قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشقانلىقىدەك مىساللار بار. ئەينى ۋاقىتتا پۈتكۈل ياۋروپانى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش ئۈچۈن ھېتلېرمۇ، شۇنداقلا مۇئەييەن مەقسەتنى چىقىش قىلىپ ستالىنمۇ «گېرمانىيە ـ سوۋېت دوستلۇق ـ ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى»تۈزۈشكەنىدى. كىشىلەرنىڭ ئېسىدە بارکى، 1950 ـ يىللاردا (سابىق) سوۋېتلەر ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگو «دۇنيا سوتسىيالىزم چوڭ ئائىلىسى»دىكى قان ـ قېرىنداشلاردىن ئىدى. 1960 ـ 1970 ـ يىللاردا بولسا ، بىرىنچى نومۇرلۇق رەقىبىلەرگە ئايلاندى. 1980 ـ يىللاردىن كېيىن مانا ھازىر روسىيە بىلەن جۇڭگونىڭ دوستلۇق مۇناسىۋىتى «ئىستراتېگىيىلىك ھەمراھلىق»نى چىقىش قىلىپ قايتا ئەسلىگە كېلىپ، خەلقئارا ئىشلاردا خېلى ماسلىشىشچان پائالىيەتلەردە بولۇۋاتىدۇ. ھازىر جۇڭگو بىلەن روسىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بەش دۆلەت «شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى»چەمبىرىكى ئىچىدە پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا. يېقىندا روسىيە بىلەن جۇڭگو ئون بەش دۆلەتنىڭ ئىرانىنى بىرلىكتە چەكلەش كېلىشىمىگە قاتناشتى .1991 ـ يىلىدىكى پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدا ئىراقنىڭ يېتىم ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشى ۋە باشقىلار. يۇقىرىدا مىسال قىلىنغان تەرەپلەرنىڭ ھەممىسى بىر ـ بىرىنى شەرت قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ ئۆزىگە تەن ھېساب ـ چوتى بار ئىدى. بۇنى ئۇلارنىڭ سىياسىي مۇددىئاسى ،تۈزۈلمىسى ۋە جۇغراپىيىلىك ئورۇن

ئالاھىدىلىكى قاتارلىق بىر قاتار ئاممىلىرى ئومۇمەن بەلگىلەپ قويغاندى. ئەينى ۋاقىتتىكى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن گېرمانىيىنىڭ «دوستلۇق ـ ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى»پەقەت ئىككى يىللا داۋاملىشالىغان.ئاخىرى دۇنيانىڭ زور بىرقسمىنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان ئۇرۇش ئاپىتى «دوست ـ ئىتتىپاقداشلار»ئوتتۇرىسىدا پارتلىغانىدى. ئەمما دەل ئاشۇ قىسقا ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرۈۋېلىش ھەر ئىككىلا تەرەپ ئۈچۈن جىددىي ئېھتىياجلىق ئىدى. بۇ مەسىلىنى ھەرقايسى تەرەپ جانلىق تەپەككۇر ئارقىلىق ئەينى ۋاقىتتا بىر تەرەپ قىلالمىغانىدى. دېمەك، ئىستراتېگلار ئەزەلدىن مۇئەييەن مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن پارچىلاپ يوقىتىش ئۇسۇلىغا بەكلا ئەھمىيەت بەرگەن، ئىتتىپاقلىشىشقا بولىدىغانلىكى كۈچلەر بىلەن ئىتتىپاقلاشقانىدى. بۇنىڭ ھەممىسى بىر تارىخىي ساۋاق، رېئال ئەمەلىيەت ئىدى.

دەرۋەقە، باشقىلار قاتاردا بىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭمۇ تارىختا يول باشلىغۇچىلىرى، قەھرىمانلىرى بولغان. ئالدىن كۆرەر، بىلىملىك، كاللىسى ئۆتكۈر زىيالىيلىرىمىز بولغان. ئەمما دۇنيادىكى ھەممىلا بىلىملىك، ئۆتكۈر كىشىنىڭ تولۇق ئەقىللىق بوپكېتىشى ناتايىن. بىز مۇشۇ يېقىنقى تارىخىمىزدىكى تۆمۈر خەلپە پاجىئەسىنى بىلمەمىز. كېيىن ئوخشاشلا ھالدا يەنە مۇشۇنداق پاجىئەلەر يۈز بەردى. نېمە ئۈچۈن ئالدىنقىلار كېيىنكىلەر تەرىپىدىن ساۋاق قىلىنمىدى؟! بۈيەنىلا باشتا يۇقىرىقى مىساللار بىلەن گىرەلەشكەن تەپەككۇر ئۇسۇلىمىزدىكى گادايلىق بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ماۋزېدۇڭ جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ بېشىدىلا «كىملەر بىزنىڭ دوستىمىز، كىملەر بىزنىڭ دۈشمىنىمىز، بۇ مەسىلە ئىنقىلابتا ئەڭ مۇھىم مەسىلە» دەپ كەسكىن كۆرسەتكەنىدى. دوستلار ۋە رەقىبلەرنىڭ چەك ـ چېگرىسىنى ئەنە شۇنداق ئېنىق ئايرىش مەسىلىسى ھەرقايسى دەۋردە بىزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەل خەلقلىرى ئالدىدا داۋاممەن مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ ۋە ئىستىقبالىنى بەلگىلەپ قويىدۇ.

كۆپىنچە ھالدا دوستلۇقمۇ شەرتلىك، نىسپىي بولىدۇ. يۇقىرىقى پاجىئەلەر ئېھتىمال ھازىرغىچە تۇرلۇك ئۆيلىنىش، پىكىر، يېزىلمىلارنىڭ مىللىتىمىز ۋۇجۇدىدا تېخى ھەل قىلىنىپ كېتىلمىگەن تېمىسى بولۇپ تۇرماقتا. كىشىلىرىمىزنىڭ مىللىتى(ئۆزى)ھەققىدىكى ئاچچىق مۇھاكىمىلىرى بولۇپ تۇرىدۇ. بەزىلەر رەنجىپ: «بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئەقلى گەجگىمىزگە ئۆتۈپ قالدىمۇ ـ نېمە؟» دېيىشىدۇ. يەنە بەزىلەر ئىلگىرىلەپ مۇھاكىمە قىلىپ: ئېھتىمال بۇ مىللىتىمىز روھىيىتىدىكى ئاجىز ھالقا بوپكەلگەن پرىنسىپال مەسىلىدە ئەقىل تەپەككۇرى ئورنىغا ھېسسىياتنى ، كۆچلۈك مىللىي خاراكتېر ئورنىغا ئېرىشچان كۆڭۈل بوشلۇقنى دەسستىپ قويۇشتەك ئومۇمىي«كەڭ قورساق»مىللىي خاراكتېرىمىزنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىپ تۇرغانلىقىدىنىدۇر. چەكتىن ئاشقان ئاق كۆڭۈللۈك ئەخمەقلىقتا ئېلىپ بارىدۇ.بەھۇدە كېلىشمەسچىلىكلەردىن ئامال بار ساقلىنىش ئۈچۈن بىزمۇ باشقا خەلقلەردەك روھىيىتىمىزنى ئىسلاھ قىلمىساق، زامانغا خاس يېڭىلىمىساق بولمايدۇ، دەپ قارىشىدۇ.

شۇنداق. كۆپىنچە ھالدا پرىنسىپال ئادەملەرنىڭ دوستلۇقى مۇستەھكەم بولىدۇ. ھەرقانداق دوستلۇقنى، مەيلى ئۇ تۆت كۈنلۈك بولسىمۇ ، ھېساب ئۈستىگە قۇرۇشنى ئۆگىنىۋېلىش، سانغا قەتئىي ئىشىنىش زۆرۈر. ئەگەر بىز تارىختىن بۇيان گاداي روھىيەتنىڭ ئەسىرى بوپكەلمىگەن بولساق بىزنىڭ بۇ تارىخىي، ئىنتىلىشچان مىللىتىمىز ھەرگىزمۇ دەۋرنىڭ بۇنداق ئارقىسىدا قالمىغان بولاتتى. بۇ بىزگە جانلىق تەپەككۇر ئۈسۈلىنى ئۆز ئىشلىرىمىز بىلەن بىرلەشتۈرۈپ قوللىنىشنىڭ جىددىي زۆرۈرلىكىنى بىلدۈردى. يۇقىرىقى جانلىق تەپەككۇرغا ئائىت قاراشلار مەيلى قانداقلىكى بولمىسۇن، كىشىلەردە ئومۇمەن مەۋجۇد بولغان مۇئەييەن تەپەككۇرنىڭ ھاسلاتى. جانلىق تەپەككۇر قىلىنىدىغان نۇقتا ھەرخىل، قاراش، يەكۈنمۇ تەبىئىيكى ھەرخىل. مۇھىمى شۇكى، ئەگەر بىز قاتمال تەپەككۇرگە خاتىمە بېرىپ، ئەمدى شەيئىلەر ئۈستىدە يېڭىچە ئويلىنىش بىلەن جانلىق تەپەككۇر ئۈسۈلىنى قوللىنىشقا يۈزلەنسەكلا ، ياخشى ـ ياماندىيىلگەن دۆۋىلەنمىلەر ئىچىدىن ئوڭۇشلۇق بۆسۈپ ئۆتۈپ ، ئازادە پائالىيەت سەھنىسىگە چىقالايمىز.

تەپەككۇردا بىرخىل ھۆكۈمگە مېخلىنىپ قالماسلىق كېرەك

تەپەككۇر ئىچىدىمۇ تەپەككۇر، ھۆكۈم ئۈستىدىمۇ ھۆكۈم بولۇشى كېرەكمۇ ـ يوق؟ بىز ئەڭ توغرا ھۆكۈمگە ئېرىشىش ئۈچۈن قېلىپلىشىپ ئەنئەنگە ئايلىنىپ قېلىۋاتقان ھۆكۈملەر ئۈستىدىمۇ زامان ۋە ماكان، ۋاقىت ئۆزگىرىشلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ قايتا كۆرۈپ چىقىش زۆرۈر دەپ قارايمىز. بىز بۇيەردە باشقا نەرسىلەر ئۈستىدە توختالماي، نۆۋەتتە ھەتتا ئەڭ ساۋاتسىز كىشىلەرمۇ قىزىقىپ كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان پارس قولتۇقى ئۇرۇشىنى مىسال قىلايلى. پارس قولتۇقى ئۇرۇشى مەسىلىسىدە كۆپلىگەن كىشى بۇ قولتۇقتىكى ۋەقەلەر تىلغا ئېلىنسىلا قانداقتۇر بىرەر قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ بۇ رايوندىكى زومىگەرلىكى، نېفىت ئىستراتېگىيىسى، ھەتتا كىمكى پارس قولتۇقىنى تىزگىنلەسە دۇنياغا شۇ خوجا بولىدۇ دېگەندەك قېلىپلاشقان سۆزلەر ئەينى پېتى مۇتلەق ھەققەتتەك كۆچۈرۈلۈپ بايان قىلىنىدۇ. مۇشۇ تېرمىنلار ھەققىدە يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ تەھلىل

يۇرگـۈزۈش، مەزكـۇر رايونـدىكى ئەللەرنـىڭ سياسـي يۆنىلىشىنىڭ ھەل قىلغۇچ بىر ئامىل بولىدىغان تەرىپىنـىڭ بارلىقىنى ئويغا كىرىپ چىقمايدۇ.

بۇنىڭ ئەكسىچە يەنە بىر خىل ئىلگىرىلەپ تەپەككـۇر يۇرگۈزگۈچىلەر بولسا: ئەمەلىيەتتە ئۇيەردە نوقۇل ھالـدا قانداقتۇر نېفىت ئىستراتېگىيىسى، زومىگەرلـىك مەسىلـسى قانداقتۇر بىرەر دۆلەتكە تەئەللۇق ھالدا مەۋجـۇد ئەمەس. ئۇ يەر ماھىيەتتە ئىككى خىل دۇنياۋى سياسـي كۈچنـىڭ (روسىيەدىن ئىبارەت ئۈچىنچى خىل قىستۇرما كۈچمۇ بـار) ئېلىشىش مەيدانى. دەل مۇشۇنداق زىـددىيەتلەرنىڭ پەقەت كېيىنكى ۋاقىتلاردا بۇ رايونغا مەركەزلىشىپ قېلىشى ئـۇيەردە تىنچسىزلىق كۆرۈنۈشى بىلەن بىـلە يەنە نـىسپي مۇقـىم ۋەزىيەتنى ھەم ساقلاپ تۇرالايـدۇ. يەنە بىـر جەھەتتىـن ئالغاندا ، ئۇ رايونـدىكى نـىسپي كۈچلۈكـرەك ئەللـەر ھېسابلانغان ئىراق بىلەن ئىـران سـەككىز يىـل ئـۇرۇش قىلىشتى .ئىراق كۇۋەيتنى يۇتۇۋېلىش ئۇرۇشـى قوزغـىدى. نەتىجىدە بۇ ۋەقەلەر باشـقىلارنىڭ ئارىلىشـىشى ئۈچـۈن بوشلۇق پەيدا قىلىپ قويىدى، دەپ قارايـدۇ. بـۇ قـاراش بويىچە بولغاندا 1991ـ يىلىـدىكى ئىـراق ھاكىمىيىتىنىـڭ كۇۋەيتنى يۇتۇۋېلىش غەرىزى بىلەن پارتلىغـان بىرىنچـى قېتىملىق پارس قولتۇقى ئۇرۇشىغا شۇ رايوندىكى سـەئۇدي ئەرەبىستانى قاتارلىق بىر قىسىم ئەلنى ئۆز ئىچىگە ئالغـان كۆپ دۆلەت قىسىملىرى قاتناشقاندى. بۇ قېتىمقى ئىرانىـى چەكلەش كېلىشىمىگە 15دۆلەت قاتناشتى. بۇنـىڭ ئىچىـدە جۇڭگومۇ بار. ئۆزىگە يېقىن بۇ رايونغا ئەزەلدىن چـىشنى بىلەپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى تەسـىرچان دۆلەت روسـىيەمۇ قاتنىشىشتىن چەتتە قالالمىدى. دېمەك، پارس قولتۇقىدىكـى مەسىلىلەر قانداقتۇر بىر زومىگەر دۆلەتنىڭ مەسلىسى ئەمەس بەلكى ھەرقانـداق بىـر كۈچلـۈك دۆلەت ئـۆز ئالدىغـا ھۆددىسىدىن چىقمىقى تەس بولغان، ھەرتەرەپلىـمە ئامىلغـا چېتىشلىق مەسىلە بوپكەلدى دەپ قارايدۇ.

يۇقىرىقى قاراش بىلەن گىرەلەشكەن مۇنـداق قاراشـمۇ دىققەتكە سازاۋەردۇر. بۇ قاراش بويىچە بولغاندا، ھازىرغـا قەدەر قانداقتۇر بىر زوراۋان كۈچلـۈك دۆلەتنـىڭ پـارس قولتۇقى ئەللىرىنـىڭ نېفتىـنى ئـۆز ئالـدىغا مونوپـول قىلىۋالغان، خەلقئارا نېفت تەشكىلاتى بەلگىلەپ، تەڭـشەپ تۇرۇۋاتقان نېفت باھاسىنى زورلـۇق بىـلەن ئۆزگەرتىـپ، ئۆزئالدىغا باھا چىقىرىپ ئالغىنىنىڭ مىسالى كۆرۈلگىنى يوق. ئەگەر نېفـت زومىگەرلىكـى راسـتىنلا مەۋجـۇد بولغـان بولسا،1950ـ يىللارنىڭ ئالدىدا ئاشۇ قولتۇقتىكـى نوقـۇل يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق ، سەدەپ، مەرۋايـت تېرىـش بىلەن تەبىئي تېرىكچىلىك قىلىدىغان ئەينى ۋاقىتتىكى بىـر قىسىم كەمبەغەل ئەلـلەر نەچـچە ئـون يىلغـا يەتمەيـلا بۇگۈنكىدەك «يولـدا ئـالتۇن كۆرسـەمۇ كـۆز قىرنـى سالمىغىدەك» دەرىجىدە چەكـسىز بېيـىپ كېتەلەرمـىدى؟ سەئۇدي ئەرەبىـستانى، كۇۋەيـت، قاتـار، بەھـرەين... قاتارلىق ئەللەرنىڭ ھەممىسلا ھازىرغىچە تىنـچ، بـىتەرەپ سىياسەت يۇرگـۈزۈپ، نەتىجـىدە دۇنيـادىكى ئەڭ بـاي 15ئەلنىڭ ئىچىگە كىردى. ئەگەر قارا نېيتى ئۇرغۇپ تۇرغان سابىق ساددام ئىراق ھـاكىمىيىتى ئەتراپىـدىكى ئەللـەرگە ئۇرۇش ئاپىتىنى تاڭمىغان بولسا، ئىراقمۇ تېخىمـۇ بېيـىپ كەتكەن، ھازىرقىدەك پاجىئەلىك ھالغا قالمىغان بولار ئىدى. بۇ ئەللەر تىنچ،ئۆزىنى گۈللەندۇرۇشـىنى مەقـسەت قىلغـان سىياسەتنى ئىزچىل يۇرگۈزسلا ، مۇقىم ۋەزىيەتنى ساقلاپ، داۋاملىق بېيـىپ كېتىۋېرىـدۇ. زوراۋان دېيىلـگەن باشـقا كۈچلەرنىڭ ئارىلىشىشىغا بوشلۇقمۇ، ھـاجەتمۇ قالمايـدۇ. شۇڭا بۇ رايوندىكى مەسىلە سۇرۇشتۇرۇپ كەلگەندە ، مۇشۇ رايوندىكى ئەللەرنىڭ ئۆزىدىن كېلىـپ چىققـان، قانـداق سىياسەت يۇرگۈزۈشگە باغلىق مەسىلىدۇر، دەپ تەپەككـۇر قىلىشىدۇ. دېمەك، پارس قولتۇقى مەسىلىسىدىكى بىرىنچـى خـىل قېلىپلاشـقان ئەنئەنـىۋى قاراشـنىڭ قارشـىسىدىن چىقىرىلغان كېيىنكى ئىككى خىل دادىـل يېڭـى قاراشـمۇ ئويلىنىشقا ئەرزىيدۇ.

پادرو قوراللىرىنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، بۇ، سابىق ئىراق ساددام ھاكىمىيىتى بىر تەرەپ قىلىنغاندىن كېيىن چاۋشىيەن ۋە ئىرانىنى چۆرىدىگەن ھالدا قايتا قوزغالغان قىزىق تېما- مۇھاكىمە، يېڭى دۇنياۋى تېمىلارنىڭ بىـرى. «سەندە بـار نەرسـە مەنـدە بولـسا ، تېـمە ئۈچـۈن بولمايـدىكەن؟» بـۇ، قارىماققـا ئەزەلـدىن يوللـۇق بوپكېلىۋاتقان سوئال. بۇ ھەقتە كىشىلەر ھەرخىل مەقسەت، ھەرخىل ھېسسىياتنى چىقىش قىلىپ پىكـىر يۇرگۈزۈشـىدۇ. ئېيتايلى، بىرىنچى خىل قاراشتا بەزىلەر «چـوڭ دۆلەتـلەر يادرو قوراللىرىغا ئىگە بولغـانىكەن، ئىقتىـدارى يەتـكەن ئادەتتىكى دۆلەتلەر ئىگە بولسا نېمە ئۈچۈن بولمايدىكەن» دەپ قارىشىدۇ. ئەمما بۇنىڭ قارشىسىدىن بەزىلەر مۇنـداق قاراشنى «ئادەتتىكى، ئىقتىسادى نىسبەتەن ئارقـىدا قالغـان دۆلەتلەرنىڭ يادرو قوراللىرى ياسىشنىڭ پايدـىسى يـوق. غايەت زور مەبلەغنىڭ ھەربـي سـاھەگە يۆتكىۋېتىلـشى دۆلەتنـىڭ تەرەققىياتىغـا پاسـسىپ ئـاممىلارنى پەيـدا قىلىدۇ.خەلقنىڭ ئۇستىدىكى يۈكنى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئەڭ يامـان يـېرى، بەزى ئەسـەبي كـىشىلەر ھـاكىمىيەت يۇرگۈزۈۋاتقان دۆلەتلەر يادرو قوراللىرىغا ئىـگە بوپقالـسا، دۇنيانى يادرو ئۇرۇشىنىڭ ئوت دېڭىزىغا ئايلاندۇرۇۋېتـىشى ئېھتىمال. شۇڭا، يادرو قوراللىرىنىڭ كېڭىيـىپ كېتـىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، چەكلەش ئىنـسانىيەتكە پايـدىلىق» دەپ قارىشىدۇ.

مۇشۇ ئىككىنچى خىل قاراش بىلەن گىرەلەشكەن ئۇچىنچى خىل يادرولۇق قاراشتىكىلەر بولسا: «يادرو قوراللىرى ئىلگىرىلا يادرو قوراللىرىغا ئىگە بولغان چوڭ دۆلەتلەر دائىرىسىدىلا بولغىنى ياخشى. يادرو قوراللىرىنى ئەمدى كېڭەيتىۋېتىشكە بولمايدۇ. چوڭ دۆلەتلەر ئۆز قوللىرىدىكى يادرو قوراللىرى ئارقىلىق بىر ـ بىرىگە تەھدىت ھاسىل قىلىپ، بىر ـ بىرىنى چەكلەپ، يادرو ئۇرۇشىنىڭ پارتلاش ئېھتىمالىنى تىزگىنلىشى، ئاخىرقى ھېسابتا يادرو قوراللىرىغا خاتىمە بېرىشكە قاراپ يۈزلىنىشى مۇمكىن» دېيىشىدۇ. 1945 ـ يىلى ئامېرىكا ياپونىيىگە ئاتوم بومبىسى ئىشلىتىپ، ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەيلا (سابىق) سوۋېتلەر ئىتتىپاقىمۇ ئاتوم قورالىنى ياسىدى. 1950 ـ يىلى باشلىنىپ، بىرنەچچە يىل داۋام قىلغان چاۋشىيەن ئۇرۇشىدا ئامېرىكا ئاتوم بومبىسى ئىشلەتمىدى. ئۇرۇش مۇنتىزم قوراللار ئۇرۇشى بولدى. چۈنكى، ئېھتىمال بۇ يەردە جۇڭگو ۋە چاۋشىيەن بىلەن بىر ئېتىقادىي سەپتىكى (سابىق) سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ قولىدىكى ئاتوم بومبىسى بۇ ئۇرۇشنىڭ ئاتوم قورالىدىن مۇستەسنا بولۇشىدا چەكلەش رولىنى ئويىنىغان بولۇشى مۇمكىن.

خوش. دېمەك يۇقىرىقى ئەقەللىي مىساللار بىزگە بىر خىل قېلىپلاشقان ئەنئەنىۋى(نوپۇزلۇق)قاراشقا ئۆلۈك ھالدا مىخلىنىپ قالماسلىقنى ، ھەرقانداق بىر ھۆكۈم ئۇستىدە يەنە قايتا تەپەككۇر يۈرگۈزۈپ، يېڭى ھۆكۈمگە يەنە ئېرىشىش مۇمكىنچىلىكى ھەققىدە ئويلىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئەسكەرتىدۇ.

شۇنداق. مۇشۇ ھەرخىل تەپەككۇر ھاسلاتى ئىچىدىن ئەڭ ئەقلىي ۋە توغرا ھۆكۈم مەيداندا ھامان مەزمۇت پۇت تىرەپ تۇرالايدۇ.

تەپەككۇر مۇئەييەن ئېتىقاد قارىشىدىن ھالقىپ ئۆتۈشى كېرەكمۇ - يوق؟

كىشىلەر ھەرخىل ئېتىقاد ۋە سىياسىي تۈزۈلمىگە ئىگە جۇڭگو، روسىيە، قازاقىستان، ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستان، تۈركمەنىستان،تاجىكىستان قاتارلىق يەتتە دۆلەتنىڭ «شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى»غا قاتناشقانلىقىنى بىلىدۇ. مانا مۇشۇ يېقىندىلا ئۇنىڭدىنمۇ كەڭرى بولغان ھەرخىل ئېتىقاد ۋە سىياسىي تۈزۈلمىگە ئىگە 15دۆلەت ئىرانىنى بىرلىكتە چەكلەش كېلىشىمىگە قاتناشتى. بۇنىڭ ئىچىدە جۇڭگومۇ ، ئوتتۇرا شەرقتە ئىلگىرىكى تەسىر دائىرە چۈشىنى قايتا كۆرۈش نىيىتىدىن يانمايدىغان روسىيەمۇ قاتنىشىشقا مەجبۇر بولدى. رېئال تەپەككۇر قىلىنسا، مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى مۇئەييەن ئېتىقاد(دىنىي ۋە سىياسىي ئېتىقاد)تىن كۆرە مۇئەييەن سىياسىي ھەرىپەئەت ئۇستىگە قۇرۇلغان دېگەن ھۆكۈمگە كەلمەي مۇمكىن ئەمەس. مۇشۇنىڭغا قارىغاندا، بىزنىڭ تەپەككۇرىمىزنىڭ نوقۇل ئېتىقادىي قاراشتىن ھالقىپ كېتەلمەسلىكى بىزدىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي شۇنداقلا مەدەنىيەت ئېڭى قاتمالليقىنىڭ بىر مەنبەسىمۇ - قانداق؟ ھازىرقى دۇنيادا نوقۇل ھالدىلا ئېتىقاد قارىشىنى ھەممىنىڭ ئۇستىگە قويۇۋېلىش، ھەممىنى دىنىي ئېتىقاد ئۆلچىمى بويىچە باھالىغا ئىگە قىلىش پەقەت بىز ئۇيغۇرلاردىلا مەۋجۇد بوپكېلىۋاتقان سىياسىي ساددىلىقمۇ - قانداق؟

روشەنكى، تەپەككۇردا بىرخىللىقتىن ھالقىپ كېتەلمىگەن، تەپەككۇردا نامرات ، پەلسەپىسىز مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ئېنىق سىياسىي نىشانسىز مىللەتلەردۇر. بۇنداق خەلقنىڭ كۆپلىگەن شەيئى ئۇستىدە توغرا ۋە بىرلىككە كەلگەن ھۆكۈم ھازىرلىمىقى تولىمۇ تەسكە توختايدۇ. بىر نۇقتىدا جاھىلانە تىرەجەپ تۇرۇۋېلىش ئاخىرقى ھېسابتا كىمگە زىيانلىق؟

سۇكۇت مۇئەييەن تەپەككۇرنىڭ نەتىجىسىمۇ - يوق؟

سۇكۇت مۇئەييەن تەپەككۇردىن شەكىللەنگەن ھالەت. چوڭقۇر دەريانىڭ ئۇستىدىكى يۈزىنىڭ ئېقىمى تىنچ، ئاستىنقى ئېقىمى شىددەتلىك بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ سۇكۇتتە قېلىشى مۇئەييەن جەمئىيەتنىڭ ئەڭ خەتەرلىك ھالەتكە مەھكۇم قىلىنغانلىقىنىڭ بەلگىسى. ئىنسانلارنىڭ سۇكۇت ئىچىدە قېلىشى قەلبىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان غەزەپ- نەپرەتنىڭ پارتلاش ھارپىسى. چوڭ ئۇرۇش ئالدىدىكى ساختا تىنچ ھالەت تىنچلىق ئەمەس. ئوخشاشلا ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى خىلمۇخىل زىددىيەت مەركەزلەشكەن مۇئەييەن جەمئىيەت ئاپپاراتلىرىنىڭ زىددىيەتلەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇشى، زىددىيەتلەرنى سۇنئىي جىمجىتلىق ئىچىگە يوشۇرۇشى خەۋپلىك ھالەتنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

جىمجىتلىق ـ سۇكۇت ماھىيەتتە ئاشكارىلىق بولمىغان بىرلا خىل سىياسىي تەشەببۇسلۇق جەمئىيەتنىڭ مەھسۇلى . ئەكس ھالدا جانلىق، خىلمۇ خىللىق ئىچىدىكى جۇشقۇن، مۇنازىرە قاينىغان جەمئىيەتنىڭلا ھاياتىي كۈچى زور بولىدۇ. كۆپىنچە ھالدا ئۇلۇغ قۇرۇق گەپ، ساختا مەدھىيىلەردىن كۆرە ئاچچىق پىكىر، مۇئەييەن قارشى پوزىتسىيىلەر رېئال ئەمەلىيەتنىڭ ئىنكاسى بولىدۇ. بەلگىلىنىدىغان توغرا سىياسەت ۋە سىياسىي تەدبىرلەر دەل ئەنە شۇنداق ئاچچىق ئەمەلىي ئىنكاسلاردىن كېلىدۇ. سىياسىي تۇرغۇنلۇق، بۇرۇقتۇرمىلىقنى بۇزۇۋېتەلىگەن ، قارشى نۇقتىدىن تەپەككۇر يۈرگۈزۈشكە ئىلھام بېرەلىگەن جەمئىيەتلەرلا ھەقىقىي رەھبىرىي تىپلىق جەمئىيەت ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، دېموكراتىك

تۇرمۇش بۇزۇلغان،ئاممىۋى نازارەت چەتكە قېقىلغان، ئەشەددىي ھوقۇقچىلىق ، مۇستەبىت كۈچ زوراۋانلىقى چەكتىن ئاشقان زېمىنلاردا كىشىلەرنىڭ ھەرتەرەپلىمە ئىنسانىي ھوقۇقلىرىنى قوغداش يوللىرى تەھلىكە ئاستىدا قالمىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر غەزەپ ـ نەپرىتىنى سۆكۈت ئىچىگە يوشۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. مۇئەييەن پەيتتە ئۇ ھامان ۋولقانەك پارتلاپ چىقىدۇ. ئەپسۇسكى، دۇنيادا بىر قىسىم يېتەكچى تېپىنىڭ شەيئىلەر ھەققىدىكى تەپەككۇر ئۇسۇلى يېپىقلىققا مايىل بولغاچقا، بۇنداق سۆكۈتنى «تىنچلىق»دەپ ئۆز ـ ئۆزىنى ئالداپ تەسەللى تېپىشقا ئادەتلەنگەن.

دېموكراتىك تەپەككۇر تارىخىي يىلتىزغا ئىگە

روشەنكى، دېموكراتىك تەپەككۇرنىڭ ئوچىقى ياۋروپا. ئۇ، ياۋروپادا چوڭقۇر تارىخي يىلتىزغا ئىگە. بۇگۈنكى دۇنيانىڭ ئاساسي ئېقىمى بولغان دېموكراتىيە ئاشۇ تارىخي مەنبەنىڭ تەرەققىياتىنىڭ نەتىجىسى.

خەلق ھوقۇقى مەسىلىسى ئىدىيىسى ۋە جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى مىلادىدىن ئىلگىرىلا قەدىمكى رىمدا بارلىققا كەلگەن. قەدىمكى رىم جۇمھۇرىيىتىدە دېموكراتىيىنىڭ دەسلەپكى شەكلى قۇلدارلىق جەمئىيەت دېموكراتىيىسى تۈزۈمى ئىدى. كەڭ رىم پۇقرالىرى مەيلى ئۇ ئادەتتىكى ئاۋامدىن كېلىپ چىققان بولسۇن ياكى ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسىدىن بولسۇن جەڭ مەيدانىدىن ئىبارەت ھايات ـ ماماتلىق سىنىقىنى بېشىدىن كەچۈرەتتى. دەھشەتلىك جەڭ مەيدانىدا كۆرسەتكەن باتۇرلۇقىغا يارىشا تەقدىرلىنەتتى، ئۆستۈرۈلەتتى. دۆلەتنىڭ پۈتكۈل ھوقۇقى ئاقسۆڭەكلەر كېڭىشى يەنى سىناتتا ئىدى. سىنات دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا ھوقۇقنى بىر ئادەمگە مەركەزلەشتۈرۈش ئەمەس بەلكى ئىككى كونسۇل ئارقىلىق بىر ـ بىرىنى چەكلەپ، ئۇنۇملۇك دۆلەت باشقۇرۇش مېخانىزمىنى بەرپا قىلغانىدى. كونسۇللارنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى بىر يىلدىن ئاشمىغان. مەيلى ئۇ قانداق خىزمەت كۆرسىتىشتىن قەتئىيىنەزەر يېڭىلىنىپ تۇراتتى. بۇنداق باقمەندىلىكتىن خالي، شۇنداقلا ھوقۇقنىڭ ئىككى تەرەپكە تەقسىملىنىشى ئاشۇ قەدىمكى زامان ئۇچۇنلا ئەمەس، بەلكى بۈگۈنكى دەۋر ئۇچۇنمۇ رېئال ساۋاق قىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. دەل مۇشۇنداق مەنبە بولغاچقا ياۋروپادا دۇنيانىڭ باشقا قۇرۇقلۇقلىرىغا نىسبەتەن بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابى بۇرۇن باشلاندى ۋە بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىدىيىسى ئالدىن شەكىللەندى. نەتىجىدە بۇھالەت ياۋروپادا دېموكراتىيە ئىدىيىسىنى يەنمۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىلغارلىققا، ئاممىۋىلىققا ئىگە قىلدىغان تەپەككۇرنىڭ راۋاجلىنىشىغا كەڭ زېمىن ھازىرلىدى. ئاقىۋەت دۇنيانىڭ ئاساسي مەزمۇنى بولغان دېموكراتىيە، ئىنسان ھوقۇقى ۋە ئەركىنلىك شوئارلىرىنىڭ شەكىللىنىشىگە تۈرتكە بولدى.

«غەربتە بىلىم كۈچ، شەرقتە ھوقۇق كۈچ» (مەسئۇل مۇھەررىردىن) دېگەندەك، ئاسىيادا بولسا تاكى 20 ـ ئەسىرنىڭ خېلى بىر مەزگىلگىچە يەنىلا پادىشاھلىق ھاكىممۇتلەقلىق تۈزۈمى ساقلىنىپ كەلدى. بۇنداق فېئودال پادىشاھلىق تۈزۈم ھالىتىنىڭ ئۇزۇن داۋاملىشىشى ۋە ئۇنىڭ تەسىرى تېخى ھازىرقى ئاسىيادىكى يېڭى دېموكراتىك ئەللەردە تۇغدىپ كەتكىنى يوق. بۇ ھالەت جەمئىيەت تەرەققىياتىغا پايدىسىز ئامىللارنى تېخىپ تۇرماقتا. ھوقۇق مەسلىكى ــ ھوقۇقچىلىق ئاسىيادا يەنىلا بەلگىلىك ئېغىر تەسىرگە ئىگە. ئۇ، دېموكراتىك تەپەككۇرنى چەكلىمىگە ئۇچرىتىپ، دېموكراتىيىنىڭ ھەقىقىي ئومۇملىشىشىغا توسالغۇ بولۇپ تۇرماقتا. بىمەنە، لوگىكىسىز سەپسەتىلەر دەۋران سۈرمەكتە. شۇڭا بىز ئاسىيالىقلارغا نىسبەتەن ماھىيەتلىك دېموكراتىك تەپەككۇرنى ئىزچىللاشتۇرۇش يوللىرىنى تېپىش، شەكىللەندۇرۇش، دېموكراتىك ۋاستىلەرنى راۋاجلاندۇرۇپ مۇكەممەللەشتۇرۇش، ھەقىقىي ئەمەلىيلەشتۇرۇپ ئاۋامنىڭ قولىدىكى قورالغا ئايلاندۇرۇش ــ جەمئىيەتنى تۈزەپ، ئىجتىمائىي ئادىللىققا ھەقىقىي يول ئېچىشتا يەنىلا ھەل قىلغۇچى مۇھىم مەسىلىدۇر. مۇشۇنداق بىر ئۆزگىرىش قىلالامدۇق ـ يوق؟ شەكىلسىز ۋە شەكىللىك توسالغۇلار يەنىلا كۆچلۈك. بىز ئاسىيالىقلار باشقا دۇنياغا سېلىشتۇرۇپ تەپەككۇر قىلىپ باقايلى. «سىياسىي مەدەنىيەت» جەمئىيەت ئاتمۇسفېراسىغا ئايلانغان داغدام يولغا چىقىش ئۇچۇن بىزگە نېمىلەر كېرەك؟

تەپەككۇر ئۇسۇلىغا ئېنىقلىما بېرىش كېرەك

بىز ئۆزىمىزگە زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان تەرەققىيات مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردا تەپەككۇرنى قانداق ئايرىيمىز ۋە قىلىمىز؟ روشەنكى، 1. مۇشۇ بىرنەچچە يۈز يىلدىن بۇيان ياۋروپانى تەرەققىياتنىڭ ئاۋانگارتىغا ئايلاندۇرۇپ كەلگەن تەپەككۇر ئوك تەپەككۇردۇر، تەرەققىياتقا پايدىلىق ھاسىلات ئېلىپ كەلگەن توغرا تەپەككۇردۇر. دەل مۇشۇنداق ئوك، توغرا تەپەككۇر ئۇلارنى پەلسەپىلىك سىياسىي مىللەتلەرگە ئايلاندۇردى. ھېتلېرچە كىشىلەرنىڭ تەپەككۇرى، چىرىكلىك، پاراخورلۇق، يالغان ـ شەكىلۋازلىققا يول ئاچقۇچى كىشىلەرنىڭ تەپەككۇرى دەل تەتۇر، خاتا تەپەككۇردۇر.

2. توغرا تەپەككۇر سەممىي، راستچىل خاراكتېرنىڭ ئىپادىسى، شەيئىلەر تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئەكس ئەتتۇرىدۇ. سەممىي خاراكتېر توغرا تەپەككۇرنى بەلگىلەيدۇ. سۆزى بىلەن ھەرىكىتى بىردەك بولمايدىغان مۇناپىق ـ كاززاپ كىشىلەرنىڭ تەپەككۇرى ئەڭ

سەممىيەتسىز تەپەككۇر. يالغانچى، ساختا مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىدىغان كىشىلەرنىڭ تەپەككۇرى شەخسىيەتچىلككە ئاساسلانغان تەتۇر تەپەككۇردۇر.

3. خەتەرلىك تەپەككۇر مۇستەبىتلىك خاھىشىنىڭ كىشىلەرنىڭ ھەتتا مېڭە توقۇلمىلىرىغىچە ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا ئۇرۇنىدىغان تەپەككۇر ئۇسۇلىدۇر. بۇنداق تەپەككۇر قوماندانلىقىدىكى كىشىلەرنى تار رامكا ئىچىگە بەند قىلىدىغان تەپەككۇرگە زورلايدۇ. ئىجادچانلىقنى چەكلىمىگە ئۇچرىتىدۇ. سانسىزلىغان بولغۇسى ئىقتىدار ئىگىسىنى نابۇت قىلىۋېتىدۇ. شۇڭا، كىشىلەرنىڭ ئۆز ئىقتىدار ئالاھىدىلىكىنى نەزەرگە ئىلماي، قارىغۇلارچە ھەرىكەت قوللىنىدىغان بۇنداق خەتەرلىك تەپەككۇر يېتەكچىلىكى نەدىلا بولىدىكەن، شۇيەردە كىشىلەرنىڭ يېڭىلىق ياراتمىقى ناھايىتى ئاستا بولىدۇ.

4. تەسرلىشىشكە قانداق مۇئامىلىدە بولۇش تەپەككۇرىدىكى بىر مۇھىم مەسىلە. خىلمۇخىل خەلق، خىلمۇخىل مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى ـ مانا بۇ دائىم كىشىلەرگە ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان تېما. ئىجتىمائىي تەسرلەرنىڭ ھەرخىللىقىغا بىنائەن، تەبىئىيكى، تۇرلۇك خەلقتە ئۇنىڭغا تۇتۇلىدىغان مۇئامىلىدىكى تەپەككۇر ئۇسۇلىمۇ مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە بولىدۇ. تۇرلۇك خەلقتە ئۇزۇن تارىخي جەريانىدا سىڭىشىپ شەكىللەنگەن مىللىي ئادەت كۆچلىرى ئوخشاش بىر مەسىلە ئۇستىدە ئوخشىمىغان تەپەككۇر پەرقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مىسالەن: مەدەنىيەت بىلەن ئەنئەنىنىڭ مۇناسىۋىتى، مەدەنىيەت بىلەن ئېتىقادنىڭ مۇناسىۋىتى، ئېتىقاد بىلەن تەرەققىياتنىڭ مۇناسىۋىتى، شەخس بىلەن ئومۇمنىڭ مۇناسىۋىتى ۋە باشقىلار.

زامانىمىزدا ھەرقانداق بىر مىللەت ئۆز ئالدىغا مۇئەييەن بىر كۆچلۈك ئېتىقاد ئارقىلىق خىلمۇخىل مەدەنىيەت قورۇلمىلىرىنىڭ تەسىرىنى تولۇق چەكلەشكە ئاجىزلىق قىلىدۇ. مەدەنىيەت قورۇمچىلىقىنىڭ زۆرۈرىيىتىمۇ، پايدىسىمۇ يوق. چۈنكى بىز ھەممىمىز ئاشۇ دۇنياۋى ھاۋانىڭ ئىچىدىن نەپەسلىنىۋاتىمىز. ھازىرغىچە دۇنيادىكى ھېچقانداق بىر خەلق، مەيلى ئۇ قايسى دىنىي ئېتىقادقا تەۋە بولمىسۇن، ئايرىلمەن دەپمۇ ئەمەلىيەتتە بۇ ھاۋادىن ئايرىلالمىغنى يوق. شۇڭا بىز ئامال بار ئۆز ـ ئۆزىمىزگە ئىگە بولغان ھالدا ئاشۇ ھەرخىل مەدەنىيەت قۇرۇلمىلىرىغا ئىجابىي نۇقتىدىن قارشى ئېلىش پوزىتسىيىسىدە بولۇشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. تۇرلۇك خەلقنىڭ ئارىلىشىپ ياشىشى بۇگۈنكى دۇنيانىڭ بىر ئالاھىدىلىكى. شۇڭا، ئەلۋەتتە بەزى تەسرلەردىن ھوشيار بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئەگەر كونكرېت ئايرىپ ياخشى ـ ياماننى ئۇستىدە تەپەككۇر قىلىنمىسا، باشقىلارنىڭ ناچار ئادەت كۆچلىرىنىڭ ئەسىرىگە ئايلىنىپ قالىدىغان گەپ. شۇڭا تەسىر قوبۇل قىلغاندا ئەقلىي تەپەككۇرنى ئىشقا سېلىش، نېمىنىڭ توغرا ئادەت، نېمىنىڭ خاتا ئادەت ئىكەنلىكىنى ئالدى بىلەن ئايرىۋېلىش، ئۆزىمىزنىڭ نېمىلەرنى قەتئىي ساقلاپ قېلىشىمىز، نېمىلەرنى شاللىۋېتىشىمىز كېرەكلىكىنى ئويلىشىمىز كېرەك. بەزى تەپەككۇر ئۇسۇللىرى تولىمۇ خەتەرلىك. ئۇنى ئۆگىنىشكە، قوللىنىشقا بولمايدۇ. ئەمما بىز يەنىلا شۇنىڭ ئىسكەنجىسىدە تۇرۇۋاتىمىز. مىسالەن: ئىقتىدارنى نابۇت قىلىۋېتىدىغان قاتمال مائارىپ تەپەككۇر ئۇسۇلى. ئۇ تار مىللىي رامكا، فېئوداللىق ئۆگىنىش ـ تەربىيە ئۇسۇلىدىن مېھرىنى ئۈزەلمەسلىك. بىزنىڭ تەسرلىشىش مەسىلىلىرى ئۇستىدە قىلىدىغان تەپەككۇرىمىز دەل ئۆزىمىزنى مەركەز قىلىشنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، مۇشۇنداق ھادىسىلەرنىڭ شاكىلى بىلەن مېغىزىنى ئايرىش ئۇچۇن بولىدۇ.

تەپەككۇردىكى ئەڭ جاھىلانە ھادىسە بىغەرەز تەپەككۇردۇر

بۇ كۆپىنچە مەدەنىيەت بىلەن ئېتىقادنىڭ مۇناسىۋىتى، مەدەنىيەت بىلەن ئەنئەنىنىڭ مۇناسىۋىتىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسىدە كۆپرەك ئۇچرايدۇ. بىغەرەز تەپەككۇر ئېتىقاد بىلەن تەرەققىياتنى، مەدەنىيەت بىلەن ئەنئەنىنى ئۆزئالاھىدە خاسلىقى بويىچە ئايرىپ مۇئامىلە قىلىش زۆرۈرىيىتىنى چەتكە قاقىدۇ. ئۇلارنى ئومۇمەن بىر-بىرىگە قارشى قويۇۋالىدۇ. بولۇپمۇ ھەممىلا مەدەنىيەت ھادىسىسىنى ئېتىقاد ئۆلچىمى بويىچە بىرتەرەپ قىلىشتا چەك تۇرۇۋالىدۇ. بۇگۈنكى دۇنيانىڭ ماددىي مەزمۇنى بوپقېلىۋاتقان زامانىۋى تەرەققىياتنىڭ بارلىق ئېلىپمېنتىدىن ھەرقانداق ئېتىقادتىكى ئىنسانلار قېچىپ مۆكۈۋالىدىغان بىرەر بۇلۇڭ ـ پۇچقاقنىڭ يوقلىقىنى بىلىپ تۇرۇقلۇق پاكىتقا ئارقىسىنى قىلىپ تۇرۇۋالىدۇ. ھەتتا ئۆزىنىڭ پۈتكۈل جىسمىدىكى مەۋجۇد نەرسىلەرنىمۇ ئېتىراپ قىلماي تۇرۇۋالىدۇ. مىسالەن: رادىئو، تېلېۋىزور، كومپيۇتېر، ئەقەللىيسى، ئاشۇ ئادەتتىكى پولات مىخ، كىچىككىنە يىڭنىدىن تارتىپ ئۇچسىدىكى كاستۇم ـ بۇرۇلكىمۇ دەۋر تەرەققىياتىنىڭ يېڭىلىقى، مەدەنىيەتلەر تەسرىنىڭ نەتىجىسى بولسىمۇ كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ، ئىنكار قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ ـ يۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلالمايدۇ. ئاشۇ چەتنىڭ ھەرزامانەم ئۆزلىرى بىلەن بىللە بولۇۋاتقان «نەپرەتلىك» مەدەنىيەتلىرى، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى سېلىپ تاشلىۋېتىپ، ئوتقا تاشلاپ كۆيدۇرۇۋېتىپ ئورنىغا ئۆزىنىڭ يارىشىملىق ئەنئەنىۋى مىللىي كىيىملىرىنى كىيىشنى خالىمايدۇ. سىز بۇ نۇقتىنى كۆرسىتىپ بەرسىڭىز ھەرگىز قوبۇل قىلمايدۇ. مانا بۇ زىددىيەتكە تولغان روھىي ھالەت

تەپەككۇرى ھەققەتەنمۇ بىغەرەز تەپەككۇرنىڭ ھاسلاتىدۇر.

ئېتىقاد بىلەن مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇناسىۋىتى

بۇ، نۆۋەتتە بىز ئەستايىدىل تەپەككۇر قىلىپ، توغرا ۋە مۇۋاپىق ھەل قىلىشىمىز زۆرۈرىيەت بولۇپ تۇرۇۋاتقان مەسىلىدۇر. بۇ ھەقتىكى تەپەككۇر كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئاڭ قۇرۇلۇشىدا ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ھاسىلات پەيدا قىلىشى كېرەك. ياۋروپانى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە ئىلگىرى باستۇرغان ئامىل مارتىن لۇتېرنىڭ دىنىي ئىسلاھات ھەرىكىتى ۋە تەبىئىي پەنلەردىكى زور بايقاشلاردۇر. بۇ ئىككى ئامىل ياۋروپالىقلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئېتىقاد ئېڭىدا زور بۇرۇلۇش ھاسىل قىلىپ، دىن بىلەن سىياسىينى ئايرىۋېتىش، ئېتىقاد بىلەن تەرەققىياتنىڭ مۇئەييەن زىددىيەت ھالىتىنى توغرا، مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىشقا زېمىن ھازىرلىغانىدى.

بىز ھازىر دىنىي ئىسلاھات ھەققىدە ئېغىز ئېچىشتىن يەنىلا يىراقتىمىز. ئېتىقادىي ئاڭدا ئەقەللىي ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىش تەشەببۇسلىرىمۇ ئېتىقادىي ئاڭنىڭ جاھىلانە قارشىلىقىغا دۇچ كەلمەكتە. بىر تەرەپ: بىر خەلقتە چوقۇم مۇئەييەن ئېتىقادمۇ بولۇشى، مۇئەييەن تەرەققىيات يولىمۇ بولۇشى زۆرۈر، بۇلار بىر-بىرىگە زىت ئەمەس، دېسە، يەنە بىر تەرەپ: ھەممىدە ئېتىقاد بىرىنچى، ھەممىلا نەرسە ئېتىقادقا بويسۇنۇشى كېرەك، دېمەكتە. مانا يىلدىن بۇيان نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇرنىڭ ئورنى توختام سۈدەك بوپكەلدى؟ باشقىلار ئالدىغا ماڭغانسېرى، ئۇيغۇرنىڭ ھالى خاراب‌لىشىپ كەينىدە قېلىۋەردى؟ بۇنىڭ سەۋەبلىرى ھەققىدە جانلىق تەپەككۇر قىلغۇچىلار: سەۋەب ئومۇمەن ئىچكى ئامىلدا. ھەممىدە بىرتەرەپلىمە ھالدا ئېتىقادنى ئۆلچەم قىلىۋېلىپ، بۇ يورۇق ئالەمنىڭ ئىشلىرىنى باشقىلاردەك چىڭ تۇتۇپ قىلمىغىنىمىزدا. باشقىلار ئېتىقاد بىلەن تەرەققىياتنى تەڭ تۇتتى. ئىسلاھ قىلدى، ئۆزگەرتتى. شۇڭا تەرەققىي قىلدى. بىز بولساق مىخلاپ قويغاندەك بىر تەرەپكىلا يېتىۋالدۇق. غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغانمىدۇق. ئالدىغا مېڭىشنى خالىماي، قاشاڭ ئاتتەك ئارقىغا داجىپ تۇرۇۋالدۇق. ھازىرمۇ يەنىلا دۇنيا بىلەن كارىمىز بولماي ئۆتمۈشكە سېغىنىپ خىيالىي دۇنيا ئىچىدە ياشاۋاتىمىز. بىز سەۋەب قىلىشقا، تەپەككۇر يۈرگۈزۈشكە ھۇرۇنلۇق قىلغاچقا، بىزنىڭ بۇ يورۇق ئالەمدىن ئالدىغان نېسىۋىمىز باشقىلاردىن كۆپ ئاز بولماقتا. شۇڭا ھالىتىمىزنى ئۆزگەرتىمىز دېسەك جەزمەن ئېتىقادىي ئاڭدا ئىنقىلاب قىلىشىمىز كېرەك، دېيىشىمەكتە.

شۇنداق. ھەربىر خەلق بۇ دۇنيادا ئۆزئارا تەسىرلىشىشتىن مۇستەسنا ئىلگىرى باسالمايدۇ. بىز ئۆزىمىزگە پايدىلىق بولغان مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى قوبۇل قىلىشتا قاتمال، قاشاڭ ھالدىتە تۇرۇۋاتىمىز. بىز يېڭىلىق قوبۇل قىلىشتا ئەتراپىمىزدىكى ھەممىلا مىللەتنىڭ كەينىدە تۇرۇۋاتىمىز. نۆۋەتتە زادى بىزگە قايسىسى پايدىلىق ئىكەن؟ زادى ھەممىدە ئېتىقادنى ئۆلچەم قىلىۋېلىپ، باشقا ھەممىنى چەتكە قېقىشمۇ ياكى بىر قولدا ئېتىقادنى، يەنە بىر قولدا زامانىنىڭ ئىشلىرىنى چىڭ تۇتۇشمۇ؟ سەممىيەت بىلەن ئىش قىلايلى. بولمىسا باشقىلار «سەندە يوق نەرسە بىزدە بار» دەپ ئۆز ئەۋزەللىكلىرىنى نامايىش قىلىپ، جەلپكارلىق بىلەن ئەزىز پۇشتلىرىڭىزنى تارتىپ كېتىۋېرىدۇ. بۇگۈنكى دۇنيادا يەنىلا ئېشەك ھارۋىسىغا چىڭ يېپىشىۋېلىپ، ماشىنا، ئايروپىلانغا دۇمبىسىنى قىلىۋېلىش ئۆز پۇشتى — ئەۋلادلىرىغا قىلچە مەسئۇل بولمىغان بىلەن باراۋەر.

يەكۈن شۇنداق: مۇشۇ دۇنيادا بىلىپ تۇرۇپ ئۆزىگە ئۆزى زۇلۇم سېلىشنى راۋا كۆرگەن ئادەم ئېتىقادىغىمۇ مۇقەررەر زۇلۇم سالىدۇ.

سانائەت بىلەن بىزنىڭ باغلىنىشىمىز زادى قانچىلىك؟

سانائەت ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان ھەل قىلغۇچ ياشاش مەزمۇنلىرى زامانىمىزدا ئىجتىمائىيەتنىڭ ھەممە تەرىپى بىلەن چېتىلىدۇ. شۇڭا دەۋرىمىزدە سانائەت ۋە سانائەتلىشىش دەرىجىسىنىڭ قانداقلىقى بىر خەلقنىڭ زامانىمىزدىكى ھەر تەرەپلىمە ئورنىنى شەرتسىز كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان باروميېتىردۇر. بىز ئۆزىمىزگە، جەمئىيەتتىكى ئورنىمىزغا باشقىلار ئالدىدا جاۋاب بەرگەندە ئاشۇ ئۆلچەمنى تونۇشىمىز، شۇ ئۆلچەم بويىچە ئېرىشىلىدىغان باھانى ئېتىراپ قىلىشنى راستچىللىق دەپ كەسكىن مۇئەييەنلەشتۈرۈشىمىز كېرەك. ئۇنداقتا، سانائەتلىشىش بىر خەلقە نېمىلەرنى ئېپكېلىدۇ؟

مەلۇمكى، زامانىمىزدىكى قۇدرەت تاپقان باي، مەدەنىيەتلىك مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى سانائەتلەشكەن خەلقلەردۇر. سانائەت قوشۇنىدا بىر مىللەتنىڭ ئىقتىساد، ئىلىم-پەن، تېخنىكا ۋە ئۇنۇمۇبرسال مەدەنىيەت، ساپا ھالىتى ئوبرازلىق ئەكس ئېتىدۇ. شۇڭا سانائەتلەشمىگەن خەلقلەرگە نىسبەتەن سانائەتلەشكەن خەلقلەرنىڭ زامانىمىزدىن ئالىدىغان نېسىۋىسى چوڭ بولىدۇ. شۇڭا ئېچىلغان مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى سانائەتتىن ئىبارەت بۇ زامانىۋى رىقابەت مەيدانىغا ئۆزىنى ئۇرىدۇ. بىز يۇقىرى سانائەتلەشكەن ياۋروپا، ئامېرىكا، ياپونىيە قاتارلىقلارنى دېمەيلا قويايلى، جۇڭگونىڭ بېيجىن، شاڭخەي، گۇاڭجۇ، شېنجىن ۋە باشقا چوڭ سانائەت شەھەرلىرىدىكى ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى، رايونىمىزدىكى ئۇرۇمچى،

قاراماي، مايتاغ، پوسكام قاتارلىق سانائەت بازىلىرىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ۋە باشقىلار بىلەن ناتوغرا ـ تەبىئىي ئىگىلىكتىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش، تەربىيىلىنىش، مەدەنىيەت ساپا دەرىجىسىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى، پەرق قانچىلىك؟ ئەگەر بىر خەلىق زامانىمىزنىڭ مۇشۇ دەۋردە يەنىلا 80% ـ 90% كىچە يەرگە باغلىنىپ ياشىسا ، سانائەت ۋە سانائەتلىشىش ھەققىدە ئويلانمىسا، ئىمكانىيەت ۋە سەۋەب ـ نەتىجە توغرىسىدا تەپەككۇر قىلمىسا، ھەققانىي ۋە ھەقلىق بولغان زامان نېسىۋىسىگە ئېرىشىش ھوقۇقىدىن يەنە نەچچە ئەۋلادقىچە مەھرۇم بولۇپ قېلىۋەرمەسمۇ؟ ھازىر بىزنىڭ بىر مەدەنىي خەلق دېيىشكە سالاھىيىتىمىز توشمايدۇ؛ باشقا خەلقلەر بىلەن مۇشۇ ھالىتىمىزدە ھەققانىي رىقابەت ۋە تەرەققىيات سۈرئىتى ھەققىدە گەپ ئېچىشقا سالاھىيىتىمىز توشمايدۇ. ئۆزىمىزنىڭ ۋە ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئەندىكى بەختى ئۈچۈن بىز ماڭىدىغان يول پەقەت بىرلا. ئۇ بولسىمۇ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، باشقىلار قاتاردا سانائەتلىشىش ئىمكانىيىتى ۋە ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش. بىز زادى شۇنداق قىلالامدۇق ـ يوق؟ ئىرادە كۈچىمىز قانچىلىك؟ مانا بۇ ئومۇمەن بىر خەلق ئالدىغا قويۇلىدىغان زامانىمىزنىڭ جىددىي تەپەككۇر تېمىلىرىنىڭ بىرسىدۇر.

ئىقتىساد ۋە بايلىق ھەققىدە ئەقەللىي ئۆزلۈك تونۇش بولۇشى زۆرۈر

ئىقتىساد ھەققىدە بىز بۇيەردە ئىنسانلار تەبىقە، دەرىجىلەرگە بۆلۈنۈشكە باشلىغان نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيانقى ئىزدىنىشلەر، ھازىرغىچە بولغان بۇ ھەقتىكى جەمئىيەت چوڭ قانۇنلىرى توغرىسىدا توختىلالمايمىز. بولۇپمۇ ئىنسانلار كاپىتالىزم جەمئىيىتىگە كىرگەندىن كېيىن جەمئىيەتشۇناس ئالىملار، ئىجتىمائىي پائالىيەتچىلەر جىددىي تەتقىقات ئېلىپ باردى. بۇنىڭ ئىچىدە ماركسنىڭ «كاپىتال»دىگەن ئەسىرى ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگىدۇر. ئەمما بىز بۇنداق چوڭ تېمىلارنى ئىچكىرىلەپ تەپەككۇر قىلىپ باقمىدۇق. شۇڭا بىز بۇيەردە پەقەت تۈرمۇشتىكى ئادەتتىكى بايلىق چۈشەنچىسى ھەققىدىكى تەپەككۇر ھەققىدىلا توختىلىمىز.

بايلىق دېگەن نېمە؟ ئۇنىڭغا قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك؟ سىز بايلىقىڭىزغا مەڭگۈ باقمىدە بولالمىشىڭىز مۇمكىنمۇ؟

بايلىق ئىنسانلاردا ئادەتتە ماددىي بايلىق ۋە مەنىۋى بايلىق دەپ ئىككى چوڭ تۈرگە ئايرىلىدىغانلىقىنى بىلىمىز. ئەمدى مۇشۇ بايلىق ھەققىدىكى تەپەككۇردا كىشىلەر مۇنداق ئۇچ خىل ھالەت ئىلكىدە ياشايدۇ: بەزىلەر بېيىسمۇ روھىي دۇنياسىمۇ ئومۇمەن تەڭ بېيىيدۇ. بەزىلەر بايىغان بىلەن روھى گاداي، قۇرۇق بولىدۇ. بەزىلەر باي ئەمەس، بايلىققا ئانچە ئىنتىلىپ كەتمەيدۇ. ئەمما غايىچان، روھى باي كېلىدۇ. بىرىنچى خىلدىكى ئومۇمەن روھىمۇ تەڭ بېيىغان كىشىلەر قاتارىغا مىللىتىمىز ئىچىدىكى بەزى داڭلىق، مۇنەۋۋەر ئەر ـ ئايال كارخانىچىلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن. روھىي گادايلار قاتارىغا ۋاستە تاللىماي بايلىق توپلاشقا ئۇرۇنىدىغان پاراخور، خىيانەتچى، بۇزۇقچىلىق، ئەيىش ـ ئىشرەت بىلەن پاراغەت قوغلىشىدىغانلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن. ئۈچىنچى خىل كىشىلەر، يەنى غايە ۋە يۈكسەك روھنى ئەڭ زور بايلىق دەپ قارىغۇچىلارغا ئىدسون، كېۋرىي خانىم، ئېينىشتېين، نوبىل كەبى تەبىئىي پەنلەر ئالىملىرىنى، ۋاشىڭتون، لىنكولن، ماركس، لېنىن، ماۋزېدۇڭ، كاستروغا ئوخشاش ئىجتىمائىي ئىنقىلابچىلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن. بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ماددىي بايلىققا ئۆزىنى ئۇرمىغان. ھەقىقىي بايلىقنى ئۆزلىرىنى ئومۇمىي جەمئىيەت ئىچىگە قويۇپ، ھەممىگە ئورتاق بايلىق يارىتىشتىن ئىزدىگەن.

ئەلۋەتتە، ئىلگىرى بىرمەزگىل «شەرەپلىك كەمبەغەللىك» دەۋران سۈرگەن بىلەن ھازىر دوختۇرخانا دەرۋازىسى ئالدىدا جان بېرىدىغان گەپ. شۇڭا، ئەلۋەتتە بايلىق يارىتىش ئۈچۈن بوشاشماي تىرىشىش كېرەك. گەپ، پەقەت مەقسەت ۋە ئۇسۇلدا. ئېھتىمال غەربلىكلەر بىلەن شەرقلىقلەرنىڭ شەخسكە مەنسۇپ بولغان بايلىق ھەققىدىكى تەپەككۇردا خېلىلا پەرق بولۇشى مۇمكىن. بىلىشىمىزچە، گەرچە غەربلىكلەر ئىقتىسادتا بېيىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا پۇلغا، بېيىشقا ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرسىمۇ، يەنىلا ئومۇمەن ئىقتىسادچىل، تېجەشلىك ياشاش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن. بۇ يىل (2006 ـ يىل) مارتتىكى بىر گېزىتتىن كۆرۈشۈمچە، تېخى ئانچە بېيىمغان جۇڭگونىڭ پۇلدارلىرىنىڭ يېمەك ـ ئىچمەك چىقىمى ياۋروپادىكى ئەڭ باي دۆلەتلەرنىڭ بىرسى بولغان ھوللاندىيىلىكلەر چىقىمىنىڭ تۆت ھەسسىسىگە توغرا كەلگەن. بايلىققا تويمىغان ئاچ كۆز كىشىلەرنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا ئۇيغۇرلاردىمۇ مۇنداق بىر تارىخىي رىۋايەت بار. پېرسىيە پادىشاھسى كۇرس تاجاۋۇز قىلىپ دىيارىمىزغا كىرگەندە ، قوۋمىمىزنىڭ باتۇر ئانىسى تۇمارس ئۇرۇشتا كۇرسنى ئەسىرگە ئالغىنىدا «بايلىققا تويمىغان بولساڭ مۇنۇنى ئىچ» دەپ ئاغزىغا ئېرىتىلگەن ئالتۇننى قۇيغانىكەن. دۇنيا بويىچە 1 ـ چوڭ باي ــ «كومپيۇتېر پادىشاھى»، ئامېرىكىلىق بىل گېيتىس ئۆزىنىڭ يىگىرمە نەچچە مىليارد دوللار پۇلىنى ئافرىقىنىڭ نامرات رايونلىرىنىڭ سەھىيە ئىشلىرىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن ئىئانە قىلىۋەتكەن.

ھازىر ھەممىلا ئادەم ئامال بار بېيىش قايغىسى ئىچىگە

كىرىپ كەتتى. بېيىش ئۇسۇلى ھەرخىل. تەپەككۇرمۇ ھەرخىل. كۆپىنچە «ئاق مۇشۇك، قارا مۇشۇك، چاچقان تۇتسىلا ياخشى مۇشۇك» ــ ۋاستە تاللىماسلىق ئومۇمىي ئەھۋال بولماقتا. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ھەرخىل تىپ بېيىش دولقۇنىدا ھەممىلا ئادەمگە ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. بىز بۇ ئالەمنىڭ ئۆتكۈنچى يولۇچىسى بولۇپ تۇرغىنىمىز بىلەن قانداق بېيىشىمىز، نېمىلەرنى ساقلاپ قېلىشىمىز، نېمىلەردىن ساقلىنىشىمىز، نېمىلەرگە بەدەل تۆلىشىمىز، شۇنداقلا ئۆزىمىزگە جىددىي زۆرۈر ئەمما ئېرىشىش ئىمكانىيىتىمىز تېخى بولمىغان نەرسىلەر ھەققىدە تەپەككۇر قىلىپ كۆرۈشمىز كېرەك. ۋىجدان، مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت نۇقتىسىدا تۇرۇپ، جەمئىيەت بىلەن بىللە ئۆزىمىزنىمۇ بىر تەپەككۇر قىلىپ تەكشۈرۈپ باقساق بولىدۇ.

تەپەككۇر مۇئەييەن قانۇنىيەت ئىلكىدە بولۇشى زۆرۈر

تەپەككۇردا ھەرگىز ساقىت قىلىشقا بولمايدىغان مۇھىم نۇقتا شۇكى، ھەرقانداق شەيئىنىڭ شەرتلىك، نىسپىي، ئۆتكۈنچى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ قائىدىدۇر. ئىچكى ۋە خەلقئارا ھەمدەملىكمۇ دەل ئاشۇ قائىدە چەمبىرىكىدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ. بۇ قائىدىدىن مۇستەسنا قىلىنغان تەپەككۇردىن چىقىرىلغان يەكۈن، ھۆكۈملەرنىڭ ھەممىسلا ئاخىرقى ھېسابتا خاتالىققا ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا تەپەككۇردا ئاشۇ شەرتلەر ھەممىگە تەتبىقلىنىشى زۆرۈر. بۇ مەيلى ئادەتتىكى شەخسلەر بولسۇن، يازغۇچى، سىياسىيون ياكى مەنسەپدار بولسۇن، جەمئىيەتتىكى ھەممىلا ئەقىل ئىگىسىگە زىچ باغلانغان ئىستىقبالنى بەلگۈلىگۈچتۇر.

ئەپسۇسكى، ھۆكۈمران كۈچلەر، ھوقۇق ئىگىلىرى كۆپىنچە دەل مۇشۇ قانۇنىيەتنى دىققەتتىن ساقىت قىلىدۇ. بۇنى ئىلمىي قانۇنىيەت سۈپىتىدە ئىتىراپ قىلىشتىن قاچىدۇ.ھوقۇق، ئىمتىياز، ھۆكۈمرانلىقنى ئۆتكۈنچى ئەمەس بەلكى مەڭگۈلۈكتەك ھېس قىلىشىدۇ. نەتىجىدە ئىجتىمائىي تەتۈرلۈك جەمئىيەت ھالىتى سۈپىتىدە داۋاملىشىپىرىدۇ. ئەمما ئاخىرقى نەتىجە نېمە بولىدۇ؟ بىلىشىمىز كېرەككى، دۇنيادا سوراقسىز ئىش بولمايدۇ. ئىشنىڭ باشلانغانلىقى ئۇنىڭ ئاخىرلىشىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. شەرتلىك، نىسپىي، ئۆتكۈنچىلىك ھامان كىشىلەر ھاياتىنىڭ مۇئەييەن دەۋرىگە كەلگەندە شۇ كىشىلەرنى تەبىئىي ھالدىلا سەھنىدىن چۈشۈشكە ھامان مەجبۇر قىلىدۇ. مەزگىللىك ھەيۋەت ئاخىرلىشىپ، ئادەتتىكى ئاۋام بىلەن قايتا تەڭلىشىپ قېلىش ئىككىنچى بىر ھاياتلىقتىكى تەبىئىي ئورۇن ئالمىشىش بولىدۇ. باھا ھامان ھايات ۋاقتىدىمۇ ، بۇ ئالەمدىن خوشلاشقاندىن كېيىنمۇ مۇناسىپ بولىدۇ. بۇ چاغدا تۇمەنلىگەن سوغۇق كۆز ئالدىدا ئۆتمۈشىگە مىلكى پۈشايمان قىلسىمۇ بىكار. شۇڭا ھەرقانداق شەخس ئۆزىنىڭ ياخشى ۋە يامان دېپىلگەن ھايات باسقۇچلىرىدا ھايات قانۇنىيەتلىرىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويماسلىقى زۆرۈر.

ئەپسۇسكى، كىشىلەر ھاياتلىقنىڭ يۇقىرىقى قانۇنىيەتلىرىنى ھەرزامان كۆرۈپ تۇرۇۋاتسىمۇ كۆزىنى يۇمۇۋېلىشىدۇ. ئامال بار شان-شەرەپ، ئىناۋەت، نوپۇز دېگەن نەرسىلەرنىڭ تولىسى كۆپۈككە ئوخشايدۇ. ئۆلگەندىن كېيىن روھى ۋە جىسمىدىن پەقەت بىر ئۇچۇم جانسىز توپىلا قالغاندا، ئۇنىڭ شۇ كىشىگە يەنە ئەھمىيىتى بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ شۇڭا دانالار ئەزەلدىن ئىككى نەرسىگە قىزىقمىغان. بىرسى بايلىق(ماددىي)، يەنە بىرسى ئەمەل-مەنسەپ. ئەمما كىشىلەر تەبىئىي ھالدىلا نام-نىشاندىن ئىبارەت بۇ شەرەپنى خالىس كىشىلەرگە ئاتاپ قالمايمۇ قالمىدى. بىز بىر قىسىم كىشىنىڭ مەنسەپ-ئەمەلگە ئۆزىنى ئۇرۇپ، ئۆزىنى شانۇ-شەۋكەتنىڭ ئۆزى دەپ قارىغانلىقىنى، ئەمما ئۇنىڭدىن ئايرىلغاندا بولسا ئۇلارنىڭ كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن تېزلا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنلىكىنى بىلمەيز. بىز بۇيەردە راستچىللىقى بىلەن تەبىئىي تونۇلغان تەبىئىي پەنلەر ئالىملىرى، پەيلاسوپلار ئۈستىدە توختالمايمىز. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ھەممىلا بايلىقى سەمىمىيەت ۋە خالىسلىقتۇر.

ئىجتىمائىيەتتە بەزىلەر ئۇچۇن نېمىشقا خاتىرە يېزىلمىدى؟ ئېنىقكى، ئۇلار چاكنا ئارزۇ-ھەۋەسنىڭ قۇربانى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆزىنى مىللەتنىڭ ئالدى دەپ ھېسابلىغان، مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئالغان، خېلى جىق ئەسەر يازغان. ھايات ۋاقتىدا قووۇمنىڭ ئۆزىنى يوقلاپ ، قەدىرلىشىنى ئۈمىد قىلغان بولۇشى مۇمكىن. «قەدىرىمنى بىلمىدى» دەپ ئۆز قووۇمدىن رەنجىگەن بولۇشى مۇمكىن. ئەمما كېيىن ئۆزىنىڭ نېمىدە خاتا قىلغانلىقىنى بىلگەن چېغىدا ، ياكى دەسلەپتىلا ئاشۇ«شانۇ-شەۋكەت»كە بېرىلگەنلىكىنىڭ ئۆتكۈنچى مەنسىز نەرسە ئىكەنلىكىنى

ئەمدى سەزگەن چېغدا ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ. ئاجىز هاياتنى ئۆكۈنۈش، پۇشايمان ئىلكىده تاماملايدۇ. بۇ كۆپىنچە مەنسەپ ـ ئىمتىيازنىڭ شوتىسىدا تۇرغانلاردا ، يازغۇچىلاردا ئۇچرايدۇ. ئەمما بەزىلەر مەنسەپ تۇتمىغان، يەنە بەزىلرىنىڭ هايات ۋاقتىدا يازغانلىرىمۇ كۆپ ئەمەس، ئەمما ئۇلارنى كىشىلەر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، ئابدۇرېهىم ئۆتكۈر، زوردۇن سابىر دەپ هازىرغىچە نام ـ نىشانىنى خاتىرىلەپ، قەبرىلىرىنى دىيارىمىزنىڭ هەممە يېرىدىن هەتتا چەت ئەللەردىن زىيارەتچىلەر خالىس كېلىپ يوقلاپ، دۇئا قىلىپ تۇرىدۇ. نېمە ئۈچۈن بۇ كىشىلەر ۋاپاتىدىن كېيىنمۇ هەر زامان كىشىلەرنىڭ تىلىدا، دىلىدا. مانا شۇنداق تەبىئىي ئېتىراپ قىلىنغان... پەرق، سەۋەب نېمىدە؟

هايات يولىنى باشتىلا ئېنىق تەپەككۇر قىلىپ سەممىي ۋە توغرا بەلگىلۈپلىش، نېمىگە ئىنتىلىپ، نېمىدىن ۋاز كېچىشنى بىلىش... بۇ رېئال ساۋاق كىشىلەرگە هەرزامان هاياتلىق قەدىمىنىڭ سالمىقىنى دەۋسەپ بېسىش، ئامال بار ئالدىنراق تەپەككۇر قىلىشنى دائىمىي ئادەتكە ئايلاندۇرۇش زۆرۈرلۈكىنى كۆرسىتىدۇ.

ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ۋە مىللەت ، مىللىي روهنى كىشىلەر قانداق باغلاپ تەپەككۇر قىلغان؟

ۋەتەنپەرۋەرلىك دائىم تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان، ماهىيەتتە سالمىقى ئېغىر ئۇقۇم. بۇ، ئادەمنىڭ روهى بىلەن ئۆلچىنىدىغان تەپەككۇر ئېڭى مەسلىسى. بىر قىسىم خەلقىردە ۋەتەنپەرۋەرلىك، مىللەت ئۇقۇمى تولىمۇ ئىپتىدائىي هالەتتە. شۇنداق ئادەملەر ئەتراپىمىزدا تالاي. ئۇلار شەخس بىلەن دۆلەت مەنپەئىتى، باشقىلارنىڭ مەنپەئىتى توقۇنۇشۇپ قالغاندا ئاۋۋال ئويلايدىغنى شەخس ـ ئۆزى. ئەلۋەتتە بۇنداق ۋاقىتتا مەسىلىنى ۋەتەنپەرۋەرلىك، هەققانىيلىك نۇقتىسىدا تۇرۇپ بىر تەرەپ قىلىشنى ئىسگە ئېلىپمۇ قويمايدۇ. خىيانەتچى، پاراخور، شەكىلۋاز، چەكتىن ئاشقان شەخسىيەتچى تىپلار دەل شۇنداق ساختا ۋەتەنپەرۋەرلەر تىپىغا مەنسۇپ. ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇكى، ئۆزىنىڭ باشقىلارغا شەرت قويۇش سالاهىيتى ماهىيەتتە قىلچە بولمىسىمۇ ، ئۆزلىرىنى باشقىلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك شەرتى، سىياسىي قىياپەت شەرتى قويۇش هوقۇقىغا ئىگە سۈپىتىده ناماياں قىلىدۇ. بۇ مەسىلىده دۇنيادا گېرمانلارنىڭ تەپەككۇرى دىققەتكە سازاۋەر تەپەككۇردۇر. نېمە ئۈچۈن گېرمانىيىده سانائەت شۇنچە يۇكسەك تەرەققي قىلغان بولسىمۇ مۇهىت پاكىز، سۈلىرى شۇنداق سۈزۈك،باغ ـ ئورمانلاشقان، تەرتىپ ۋە ئەخلاق يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدۇ؟ ئەلۋەتتە گېرمانلار ئىلمىي، پەلسەپىلىك مىللەت. ئۇلار شەخسىي ئۆيىنى ئايرىم مۇداپىئە قىلغاندىن كۆرە دۆلەتنى مۇداپىئە قىلىش مۇهىم دەپ قارايدۇ. دۆلەتنى جان تىكىپ قوغدىغاندىلا ئائىلىسنى هەم قوغداپ قالالايدىغانلىقنى چوڭقۇر چۈشىنىدۇ. بۇيەردە تەپەككۇر ئۇسۇلىدىكى مەسىله يەككىلىك بىلەن ئومۇملۇقنى، يەنى قول بىلەن پۈتكۈل بەدەننىڭ ئورگانىك مۇناسىۋىتىنى ئەڭ توغرا بىر تەرەپ قىلىش . بىز بولساق تېخىچە كۆز ئالدىمىزدىكى مەنپەئەتنىلا قوغلىشىش، نەزەرنى يىراقراقا تىكىشنى بىلمەسلىكتىن قۇتۇلالمايمىز. ئەمەلىيەتتە بىزنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يەرگە تۈكۈرۈپ، مەشقىرىپ، قالايمقان يۇندى ــ ئەخلەت تۆكۈپ يۇرگىنىمىز بىزنىڭ ئومۇم دېگەن چوڭ ئۇقۇمغا، ماهىيەتتە ئومۇمنى ئويلاش روهىنىڭ يادروسى بولغان هەممىگە ئورتاق ۋەتەن ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك دېگەن ئۇقۇمغا بولغان تەپەككۇرىمىزنىڭ تولىمۇ ئىپتىدائىي باسقۇچتا ئىكەنلىكىنى تەن ئالماي ئامالىمىز يوق.

مىللىي روه بىلەن ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى زېچ باغلانغان. مىللەت، مىللىي روهنى تەكتلىگەندىلا ، ئېتىراپ قىلغاندىلا ۋەتەنپەرۋەرلىك روهى مەۋجۇد بولىدۇ. مىللەت، مىللىي روه بولمىغان كىشىلەردە هەقىقىي مەنىدىكى ۋەتەن تۇيغۇسىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. دۇنيا تارىخىنىڭ هەممە بۇلۇڭ ـ پۇچقىدىن مىللىتىنى، ۋەتىنىنى سېتىۋەتكەن مۇناپىقلارنىڭ مىسالىنى كۆرۈشكە بولىدۇ. مەردۇ ـ مەردانە ۋەتەنپەرۋەرلەر ئۆزىنىڭ مىللىي روهنى هەرقانداق ئەهۋال ئاستىدا نامايان قىلالايدۇ. مۇنۇ ئىككى مىسال مىللىي روهنىڭ يارقىن نامايەندىسىدۇر.

1. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا گېرمانىيە ئىشغالىيىتىدىكى گرېتسىيىدىن بىر گرېتسىيلىك ئالىم بىلەن يەنە بىرەيلەن چەت ئەلگە چىقىپ كەتمەكچى بولىدۇ. ئۇلار گرېتسىيە چېگرىسىغا كەلگەنده چېگرىنى قامال قىلىۋاتقان گېرمان ئەسكەرلىرى گېرمانىيىلىكلەر بولسا ئۆتكۈزۈپ، باشقىلارنى گۇمانلىق دەپ قاراپ شۇيەردىلا ئېتىۋەتكەنلىكىنى كۆرىدۇ. شۇ چاغدا ئالمىنىڭ هەمراهى: «سىز گېرمان تىلىنى گېرمانلاردەكلا سۆزلىيەلەيسىز، ئۇلار سورىغاندا ئۆزىڭىزنى گېرمان دەڭ» دەپ مەسلىهەت بېرىدۇ. ئەمما نۆۋەت بۇ ئالمىغا كەلگەنده ، ئالىم مىللىي روهنى ئۆلۈمدىن ئۈستۈن كۆرىدۇ. ئۇ تەنتەنىلىك هالدا « مەن گرېتسىيلىك» دەپ جاكارلاپ بۇ دۇنيادىن خوشلىشىدۇ.

2. چارروسىيە هۆكۈمرانلىقىدىكى پولشىنىڭ بىر داڭلىق مۇزىكانتى تەكلىپ بىلەن چار پادىشاه ئوردىسىدا رويالنى شۇنداق ماهىرلىق بىلەن چېلىپ قالتىس ئالقىشقا ئىگە بولىدۇ. مۇزىكا تەسىرىده قاتتىق هاياجانلىنىپ كەتكەن چار پادىشاه مۇزىكانتنى ماختاپ: «بىزنىڭ روسىيلىك»دەيدۇ.

شۇ ۋاقىتتا مۇزىكانت پادىشاھقا قىلچە پىسەنت قىلماي «مەن پولشىلىق» دەپ، شۇ سورۇندىلا چار پادىشاھنى ئوسال قىلىدۇ. مانا بۇلار ھەققىي پرىنسىپال مىللىي خاراكتېر، مىللەت روھى ــ ۋەتەنپەرۋەرلىكتۇر. بىز بۇلارنى ئۆزىمىزگە باغلاپ قانداق تەپەككۇر قىلىشىمىز كېرەك؟ ئېڭىمىزدا نېمىلەرنى ھەل قىلىۋېلىشىمىز زۆرۈر؟

ئەقلگە باھا بېرىش تەپەككۇرىدىكى ئالاھىدە بىر مەسىلە

بۇ، بىلىم بىلەن ئەقلىنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشنى بىلىشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ مەسىلىدە ئەنئەنىۋى مىللىي ئادەت كۆچلىرى، تەرەققىياتتىكى دەۋرلىك پەرق تۈپەيلى ئەقىل ھەققىدە تونۇش ۋە باھا بېرىشمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ھازىرغىچە بولغان دائىمىي ئالامەتلەردىن مەلۇمكى، بولۇپمۇ ئەنئەنىۋى جۇڭگولۇقلار (خەنزۇلار)دا ئەقىل ئۇقۇمى نىسبەتەن ئېنىق، تۇراقلىق بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان ئۇلارنىڭ نەزەردە ھېيلە-مىكىر، قۇۋۇلۇق، شەكىل پەيدا قىلىش، ھەرقانداق ۋاستە ئارقىلىق مەقسىتىگە يېتەلەيدىغان كىشىلەر ئەقىللىق ھېسابلىنىدۇ. مىسالەن: ئىككى مىڭ يىلدىن بۇيان جۇڭگولۇقلار نەزەردە رىۋايەتكە ئايلىنىپ كەتكەن دانا جۇگېلياڭ شۇنداق جۇڭگوچە ئەقلىنىڭ نامايەندىسى. ئۇنىڭ «قۇرۇق شەھەر ھېيلىسى»، «ئوقيا يىغىۋېلىش»دېگەندەك پىلان-تەدبىرلىرى كىشىلەرنى قايىل قىلىدۇ. شۇڭا «ئۇچ جۇۋېچى (ياكى ئۇچ ئادەم) باش قوشسا، بىر جۇگېلياڭ بولىدۇ»دېگەن تەمسىل بار ئىكەن. ئۇلاردا يەنە مۇنداق ئەقلىيە ــ پىلانلار بار. مىسالەن: «يولۇاسنى ئالداپ تاغدىن ئايرىۋېتىش»، «ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ شوتىنى ئېلىۋېتىش» دېگەندەك. بۇ تەپەككۇر ئۇسۇلى بويىچە ئۆتمۈشتىكى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمران تىپلار ھەرقايسى تارىخىي دەۋردە مۇئەييەن مەقسەتلىرىگە يېتىكەن. تۆمۈر خەلپە پاجىئەسى بىلەن خوجىنىياز ھاجى پاجىئەسى دەل ئاشۇ ئەقلىيلىك پىلانلارنىڭ نەتىجىسىدۇر ۋە باشقىلار.

بىر قىسىم خەلقلەر ئۇدۇل، كەسكىن، كونا مەردانە كېلىدۇ. مىسالەن: ياۋروپالىقلاردا تاكى 19 - 20-ئەسىرلەرگىچە داۋاملاشقان «دوئېل» ۋە ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىدىكى مەيدانداسىپنى بۇزماي روبىرو تۇرۇپ ئۇرۇشۇش. بۇنىڭدا قارامىلىق، كونا مەردانىلىك، جان تىكىشلا بارىكى، تەدبىر، پىلان ئۇستىدە ئويلىنىش كەم ئىدى. شۇڭا بۇنىڭ چۈشەنگەن ئەقىللىق جۇڭگولۇقلار «توكيودىكى شائېخەيلىكلەر» فىلمىدە بىر قىزنىڭ ئاغزى ئارقىلىق «ياپون ئەرلىرىنىڭ مېڭىسى ئاددىي»(ئالداش ئاسان دېمەكچى) دېيىش ئارقىلىق ئەقىل مەسلىسىگە باھا بەرگەن. ئەمەلىيەتتە، غەربلىكلەر ئەكسىچە، بىلىم، تېخنىكا، كەشپىيات، مۇستەقىل تەپەككۇرنى ئەقىلنىڭ بەلگىسى دەپ قارايدۇ. مانا بۇلار ئەقىل توغرىسىدىكى ئىككىنچى خىل تەپەككۇرنىڭ ھاسلاتى.

تەپەككۇرىدىكى ئەقىللىي شەرتلەر نېمە؟

1. يېتەكچى ئىدىيىنى توغرا بەلگىلەش ــ شەيئىلەر ئۇستىدە تەپەككۇر يۈرگۈزگەندە رېئاللىقنى، تەبىئىي قانۇنىيەتلەرنى قەتئىي ئاساس قىلىش، ھېسسىياتقا، ھېسداشلىققا بىر تەرەپلىمە بېرىلىپ تەپەككۇر يۈرگۈزۈشتىن قەتئىي ساقلىنىش، بولۇپمۇ ئېتىقادىي ھېسسىياتنى قەتئىي تىزگىنلەش. ئېتىقادنى جەمئىيەت رېئاللىقى ئۇستىگە قەتئىي قويۇۋالماسلىق، مۇئەييەن تەرەپكە ئېغىشتىن قەتئىي ساقلىنىش. تارازا تەڭپۇڭلۇقى مەركىزىدە تۇرۇپ، مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىش. ئەگەر ئادىل يەكۈننى چىقىرىشقا ئادەتلىنىش زۆرۈر. ئەكس ھالدا، سىزنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان نۇقتىئىنەزەرلىرىڭىز (ئەسەردە)يىپقا تىزغانداق چىقىۋېرىدۇ.

2. بىر ئەسەرنىڭ جېنى بىرىنچىدىن تۇرمۇش چىنلىقى، ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي چىنلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈش دەرىجىسىدە بولسا، ئىككىنچىدىن، ئۇنىڭ يېڭى قاراش، يېڭى شەيئىلەر ئۇستىدە داۋامەن ئىزدىنىش، ئېقىمپەرەسلىكنى سەقىپ چىقىرىش لازىم. بىر خىل «ئەنئەنىۋى پىكىر ئوربېتىسى»دىن چىقىپ تەپەككۇر يۈرگۈزۈشكە جۈرئەت قىلىشىڭىز كېرەك. ئەكس ھالدا بولغاندا تەپەككۇر ھاسلاتىڭىز جانسىز، كونا، ئىستىقبالسىز بولىدۇ.

3. ھەرقانداق بىر خەلقتە ئاڭ، ھەرىكەت، ئېتىقاد، جامائەت پىكرىنىڭ يۆنىلىشىگە مۇناسىۋەتلىك سىياسىي يېتەكچى ئىدىيىۋى پىكىر ئېقىملىرىنىڭ قانداقلىقى ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. بۇ ئۇنداق دېسەممۇ، بۇنداق قىلسامۇ بولۇۋېرىدۇ، دەيدىغان مەسئۇلىيەتسىز ئويۇن ئەمەس. ئەگەر سىز ئەتراپلىق، ئىنچىكە تەپەككۇر يۈرگۈزمەي، خاھىشىڭىز بويىچىلا ئوتتۇرىغا چىقارغان نۇقتىئىنەزەرلىرىڭىز بىلەن جامائەت پىكرىنى تەتۈر يۆنىلىشكە داۋاملاشتۇرۇپ باشلىۋەتسىڭىز، ئۇنىڭ ئاقىۋىتىگە ئىگە بولالامسىز؟ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ نەچچە ئەسرلەپ قاراڭغۇ گۇمراھلىقىغا مەھكۇم قىلىنىپ كەلگەنلىكى دەل ئاشۇ بىزنىڭ «بىلىملىك»، ئەنئەنىۋى «ئالىم - ئۆلىما»لىرىمىزنىڭ قوۋمنىڭ مەسئۇلىيىتى دېگەنىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي، خالىغانچە پەتىۋالارنى توقۇپ چىقىرىپ، كىشىلەر ئېڭىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، قوۋمنى تەتۈر يۆنىلىشكە داۋاملىق

باشلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

بىر قوۋمنىڭ مۇتەپەككۇر زىيالىيلىرى بۇ مەسىلىدە قوۋمنىڭ تەقدىر ـ ئىستىقبالىغا بېرىپ تاقىلىدىغان، يېتەكچى رول ئويناىدىغانلىق ۋەزىنى چوڭقۇر چۈشىنىشى كېرەك. بىز ھازىرغىچە بولغان دۇنيانىڭ سياسىي ھەرىكەتلىرى تارىخىدىن بىلىمىزكى، سياسي داھىلار،دانا يولباشچىلار ھەرىكەتنىڭ يۆنىلىشى مەسىلىسىدە ئۆز نۇقتىئىنەزەرلىرىگە ئاساسلانغاندا مۇرەسسەگە قىلچە ئورۇن قالدۇرمىغان، بۇنى پۈتكۈل سياسىي ھەرىكەتنىڭ تەقدىرى بىلەن زىچ باغلىغاندى. شۇڭا، يۆنىلىشتىكى كۆرەش مۇرەسسەسىز كۆرەشكە ئايلانغاندى. نەتىجە شۇنداق بولغانكى، خەلقنىڭ ئىرادىسى ۋە دەۋرنىڭ تەلىپىگە مۇناسىپ ئىنكاس قايتۇرالمغان يۆنىلىش ئاخىرى بىر تارىخىي دەۋرنىڭ غالىبىيەتچىلىكىنى ناماياں قىلىش بىلەن تۈگەللەنگەندى. مىسالەن: ئەينى تارىخي دەۋردىكى روسىيە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى ئىچىدىكى لېنىنىنىڭ بولشېۋىكلار گۇرۇھى بىلەن پلىخانوفنىڭ مەنشېۋىكلار گۇرۇھى ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش ئەنە شۇنداق كۆرەش ئىدى. جۈڭگو ئىنقىلابىدىكى ماۋزېدۇڭنىڭ جۈڭگو ئىنقىلابىنى غەلبىگە ئېرىشتۈرگەن سياسىي يۆنىلىشىمۇ، ئامېرىكا تارىخىدىكى جەنۇب ـ شىمال ئۇرۇشى دەۋرىدىكى لىنكولننىڭ سياسي يۆنىلىشىمۇ شۇنداق غالىب يۆنىلىش بولغانىدى. ھەتتا ھېتلېردەك بىر مۇستەبىت فاشىستنىڭ 1933 ـ يىلى گېرمانىيىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىشمۇ، ئەينى يىللاردىكى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى گېرمانىيە مەغلۇبىيىتىدىن كېيىن قايتا قوزغالغان گېرمانىيە خەلقىدىكى كۈچلۈك مىللەتچىلىك كەيپىياتىنى ھېتلېرنىڭ ئۆزىنۇقتىئىنەزەرلىرىنىڭ ئاساسي ئۇچۇن ئۇستىلىق بىلەن خىزمەت قىلدۇرغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

دېمەك، بىز تەپەككۇر يۈرگۈزگىنىمىزدە ئىنچىكە بولۇشىمىز، مەسئۇلىيەت دېگەن سۆزنى داۋامەن ئەستە ساقلىشىمىز، ئۆز نۇقتىئىنەزەرلىرىمىزنىڭ توغرا جامائەت پىكرىگە توغرا ئىستقباللىق يۆنىلىشتە ئەكس ئېتىش ـ ئەتمەسلىكىگە ئىگە بولۇشىمىز كېرەك. تەپەككۇردا مەسئۇلىيەتچان قوۋملا دۇنيادا كۆپ ئىلگىرىلەپ كەتتى. ئەگەر بىز تەپەككۇردىكى ئەقەللي شەرتلەرنى جىددي تۈيغۇ بىلەن دائىملىق ئادەتكە ئايلاندۇرالساق، قوۋمىمىزنىڭ ئىستقباللىق يۆنىلىش بويلاپ، باشقىلاردەك ئىلگىرىلىمەسلىكى مۇمكىنمۇ؟!

دائىمي ئالامەتلەرگە پىكىر يۈرگۈزۈپ بېقىش كېرەك

ئادەتتە بىر دائىمي ئالامەتنىڭ چېتىلىش دائىرىسى كەڭرى بولىدۇ. ئېيتايلۇق، كىشىلەر ئۆز قوۋمىدىنمۇ، باشقىلاردىنمۇ رەنجىش، ئۇمىدسىزلىك كەيپىياتىدىن خالىي بولالمايدۇ. شۇڭا «نېمە ئۈچۈن؟» دېگەن سوئالنى قويۇپ، «رەنجىش»تىن ئىبارەت بۇ دائىمىي ھادىسىنى ئايرىم تەپەككۇر قىلىپ، ماھىيەتەن ئېنىقلاپ چىقماق بىز ئۈچۈن مۇھىم تېمىلارنىڭ بىرسى. ئەگەر بىر قوۋمنىڭ(شەخسمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) جەمئىيەتتىكى ئورۇن ھالىتى ئۆزگەرمىگەن ھالدا گوياكى مۇقىملاشتۇرۇۋېتىلگەن ۋەنتىدەك باشقىلاردىن پەس ھالەتتە تۇرۇۋېرىدىكەن، رەنجىشنىڭ تۇرلۇك ئالامىتى، نارازىلىق سادالىرى ھەرخىل شەكىلدە ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. تۇپكى ھالەت ئۆزگىرىشى بولمىسا ، بۇ ئاۋازلارنىڭ چىقىش يوللىرىنى ئېتىۋېتىش ھەرگىز مۇمكىن بولمايدۇ. يۇقىرىدا دېيىلگەندەك رەنجىشنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسىنى بەزى كىشىلەر قووۋم روھىيىتىدىكى بۇزۇلۇشتىن ئىزدەيدۇ. يەنە بەزى كىشىلەر بولسا مەسىلىگە ئىجتىمائىي نۇقتىدىن قاراپ، رەنجىش، ئۇمىدسىزلىك ئىجتىمائىي تەتۇرلۈكتىن كېلىپ چىقىدۇ، شۇڭا رەنجىشنى ئىپادىلەش مۇھىم دەپ قارايدۇ. بۇنى ئايرىم مەسىلە سۈپىتىدە تەپەككۇر قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئىجتىمائىي تەتۇرلۇك زامانىمىزدىكى بىر قىسىم داۋىق چىقارغان خەلقلەرنىڭ تارىخىدىمۇ يۈز بەرگەن. مىسالەن: روسىيىنىڭ 11 ـ ئەسىردىكى مىللي قەھرىمانى ئالىكساندىر نېۋىسكىيمۇ ئۆزىنىڭ رۇس قوۋمىدىن رەنجىپ «كۆزۈم كۆرمىسۇن» دەپ يىراق چەت دېگىز بويىغا كېتىپ، بىلىق تۇتۇپ تىرىكچىلىك قىلىش بىلەن كۈن ئۆتكۈزگەنىدى. كېيىن گېرمانلار رۇس كېنەزلىكلىرىگە بېسىپ كىرىپ ، چوڭ مىللي ئاپەت پەيدا قىلغاندا رۇس خەلقى ۋەكىل ئەۋەتىپ نېۋىسكىيدىن كەچۈرۈم سورىغان. ئۇنىڭ گېرمانلارغا قارشى ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشىنى قايتا ـ قايتا تەلەپ قىلىشقانىدى. ئەمما رۇسلار كېيىن تەجرىبىلەرنى يەكۈنلىدى. بۈگۈنكى رۇسلار قاتتىق مىللىي خاراكتېرلىك مىللەت. دېمەك، رەنجىش، ئۇمىدسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان تەتۇرلۇكلەر ئومۇمەن ھەممىلا خەلقتە بولغان دائىمي تەبىئي ھادىسە. پەرق شۇكى، ئۇلار ساۋاقلارنى ۋاقتىدا يەكۈنلىدى. تەجرىبە توپلاشنى بىلدى. ئۆزلىرىنى ئۆزگەرتتى، پىشتى. بىز تەپەككۇرنى شۇنداق قىلىشىمىز، شۇنداق ئويلىنىشىمىز، پايدىلىق ئۆزگىرىشكە يۈزلىنىشىمىز زۆرۈر. مىللي قوۋمىمىزنىڭ ئاڭىدىكى گىرانت تاشتەك قاتمالللىقىدىن، كونسېرۋاتىپلىقىدىن، قاشاڭ ئاتتەك ئارقىغا داجىپ تۇرۇۋېلىشىدىن رەنجىپ، بىغەرەز دەپ ئۇمىدسىزلىنىپ ئۆزىمىزنىمۇ تەڭلا تاشلىۋەتسەك، ئاخىرقى

ھېسابتا ئۇلار بىلەن ئوخشاشلا يەنە بىزمۇ، بىزنىڭ ئەۋلادلىرىمىزمۇ زىيان تارتماي قالمايدۇ. ھەرقانداق قىۋىم ئەزاسىنىڭ ئومۇمىي قىۋىم كېلىشمەسلىكىدىن خالىي قېلىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا رەنجىشتىن ئىبارەت بۇ ئالامەت ئۇستىدىكى تەپەككۇر ماھىيىتىتە پۈتكۈل قىۋىم ئەزالىرى ئەستايىدىل مۇئامىلىدە بولۇشقا تېگىشلىك بولغان،قىۋىمنىڭ تەقدىرىگە بېرىپ تاقىلىدىغان مەسىلىدۇر.

ئۆزگىرىشچان ۋەزىيەت توغرىسىدا تەپەككۇر كۆچىمىزنى سىناپ كۆرەيلى

بىز دۇنيا ، ۋەزىيەت توغرىسىدا تەرەققىي قىلغان سىياسىي مىللەتلەردەك تەپەككۇر يۈرگۈزۈشنى ئىمكانىيىتىمىز يار بەرگەن دائىرىدە ئەمدى باشلىدۇق. دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ قانداق ئۆزگىرىشى مۇشۇ دۇنيادا ياشاۋاتقان ھەممە ئادەم ، ھەممە قىۋىمنىڭ، مەيلى ئۇ كۆچلۈك ھۆكۈمران ئاتالغان بولسۇن ۋە ياكى كۆچسىز ، بۆلۈنگەن ـ پۈچقاقلاردا ياشاۋاتقانلار بولسۇن ئاخىرقى ھېسابتا ئۆز تەقدىرى بىلەن زىچ باغلانغان. شۇڭا بىر قىسىم سەزگۈر سىياسىي مېڭىگە ئىگە كىشىلا ئەمەس، ئومۇمەن ھەممىلا ئادەم دېگۈدەك بۇ ھەقتە تەپەككۇر قىلىشقا باشلىدى. نۆۋەتتە بۇ ھەقتىكى قىزىق تەپەككۇر نۇقتىلىرى قايسى؟

1. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلىشىپ «سوغۇقچىلىق ئۇرۇشى»باشلانغاندىن تارتىپ باشلانغان،ھازىرمۇ تۇرلۇك شەكىلدە بەسلىشىپ داۋاملىشىۋاتقان ھەربىي ھازىرلىقلار مۇسابىقىسى پەسىيىش ئورنىغا نېمە ئۈچۈن بارغانچە ئۆرلەۋاتىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن خەلقئارا جەمئىيەتلەرنىڭ بۇنىڭغا قارىتا چەك قويۇش ئىقتىدارى يوق. ھەتتا ئاشۇ مۇئەييەن دۆلەتلەر خەلقلىرىمۇ چەك قويۇشنى مۇۋاپىق تاپمايدۇ؟

2. مۇسابىقە ئاخىرقى ھېسابتا قارشىلاشقۇچى چوڭ ئىستراتېگىيىلىك ھەرقايسى كۆچلەر ئارىسىدا كۆچ تەڭپۇڭلۇقىنى شەكىللەندۈرۈپ، دۇنياۋى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئالامدۇ ياكى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا پارتلىشىغا ئېلىپ بارامدۇ؟

3. ھازىر دۇنيادا جۇڭگودىن باشقا يەنە بىر نەچچە كىچىك سوتسىيالىستىك دۆلەت مەۋجۇد. ئىلگىرىكى سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى باشچىلىقىدىكى دۇنيا سوتسىيالىزم چوڭ لاگىرى ئەمدى مەۋجۇد ئەمەس. شۇڭا ئەمدى ئىلگىرى پەرەز قىلىنىدىغان سوتسىيالىزم بىلەن كاپىتالىزمدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ لاگىرنىڭ بىر ـ بىرىنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان دۇنياۋى كۆلەملىك ئۇرۇشنىڭ بولۇش مۇمكىنچىلىكى يوق. ئەمدىكى دۇنيادا بولسا، پەقەت دۇنيانىڭ چوڭ بىر قىسمىدا رايون خاراكتېرلىك چوڭ ئۇرۇشنىڭلا بولۇش ئېھتىماللىقى بار دېگەن قاراش توغرا ئىستقباللىق قاراشمۇ؟

4. غەرب بىلەن شەرقنىڭ (ئاساسەن جۇڭگونىڭ) مۇناسىۋىتى. بۇ ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىيات ئىستقبالى نېمە بىلەن بەلگۈلىنىدۇ. ئۇرۇش بىلەنمۇ ياكى تىنچ يول بىلەنمۇ؟ تەپەككۇر قىلىپ ئىشەنچلىك بىر ھۆكۈمگە كېلەلەمسىز؟

5. روسىيە بىلەن جۇڭگونىڭ ھازىرقى نسبەتەن يېقىن مۇناسىۋىتى (ئىشەنچ دەرىجىسى زادى قانچىلىك) ئەگەر، ناۋادا دۇنيا ۋەزىيىتىنى ئۇرۇش تۇمانلىرى قاپلىسا، روسىيە بىلەن جۇڭگو شەرق سېپىنى تۇزۇشى مۇمكىنمۇ؟

6. روسىيە جۇڭگونىڭ قۇدرەت تېپىشىنى چىن دىلىدىن خالامدۇ ياكى بۇ ئۇزۇن چېگرىداش چوڭ قوشنىسىدىن كۆڭلىدە قاتتىق خاتىرجەمسىزلىنەمدۇ؟ تارىخي ئاساستا تەھلىل قىلىپ، بۇ ھەقتە ئىشەنچلىك ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويالامسىز؟

7. روسىيە بىلەن غەرب مۇناسىۋىتىنىڭ ئاخىرقى ئىستقبالى، غەرب بىلەن ئىجتىمائىي تۇزۇمدىكى ئوخشاشلىق، شەرقي ياۋروپا، جەنۇبي ياۋروپادىكى تەسىر كۈچىدىن ئايرىلىپ قېلىش، غەرب بىلەن ئىلگىرىكىدەك بېۋاستە تىركىشىش ئىقتىدارىدىن ئايرىلىپ قېلىش ۋە باشقا سەۋەبلەرگە بىنائەن روسىيە ئاخىرقى ھېسابتا غەربكە ئېغىپ كېتەرمۇ ياكى بىتەرەپ تۇرۇۋېلىش، كۆزىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنارمۇ؟

8. ئىران، چاۋشيەن يېرىم ئارىلى. بۇلار نۆۋەتتىكى جىددىي خەلقئارا نۇقتىلاردۇر. ئىران بىلەن چاۋشيەن غەربكە قاتتىق پوزىتسىيە تۇتسا، تاماممەن يېتىم ئورۇنغا چۈشۈپ قالامدۇ ـ قانداق؟ روسىيە بىلەن جۇڭگو نېمە ئۈچۈن ئۇلارنىڭ يادرو پىلانىنى قوللىمىدى؟ روسىيە بىلەن جۇڭگونىڭ ئىرانىنى چەكلەشكە دائىر 15دۆلەت كېلىشىمىگە قاتنىششى نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟

9. جۇڭگو يەنە خېلى بىر مەزگىل تىنچ تەرەققىي قىلىش پۇرسىتىگە موھتاج. شۇڭا ئۇ ئامال بار تىنچلىقپەرۋەر تاشقى سىياسەت يۈرگۈزۈپ، چوڭ ئۇرۇش خەۋپىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشىدۇ. ئەمما چاۋشيەن يېرىم ئارىلى بىلەن تەيۋەن مەسىلىلىرى جۇڭگوغا نسبەتەن ئالاھىدە سەزگۈر مەسىلىلەردۇر. ئەگەر مۇشۇ ئىككى رايوندا جىددىي ۋەزىيەت يۈز بېرىدىغان بولسا، جۇڭگونىڭ قانداق پوزىتسىيىدە بولۇشى ئۇرۇش ياكى تىنچلىق مەسىلىسىدە ھەل قىلغۇچى، بەلگۈلىگۈچى ئەھمىيەتكە ئىگە مەسىلە بولامدۇ ـ قانداق؟

10. ياپونىيە دۇنياۋى ئىقتىسادىي ئىككىنچى چوڭ دۆلەت. نۆۋەتتە ئۇ ھەربىي چوڭ دۆلەتكە ئايلىنىش ھارپىسىدا تۇرۇۋاتىدۇ. يىللىق ھەربىي خراجىتى

ئامېرىكىدىن قالسىلا دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. تارىخي سەۋەبلەرگە بىنائەن بۇھال ئۇنىڭ شەرقتىكى قوشنىلىرىنى ئەندىشىگە سالماي قويمايدۇ. ئۇ نۆۋەتتە غەرب سېپىگە مەنسۇپ دۆلەت. ئەگەر زور جەددىي ۋەزىيەت دۇنيانى قاپلىسا ئۇنىڭ مەقستى ۋە نىشانى قايسى نۇقتىلار بولار؟

11. ھىندىستان ۋە ئومۇمەن جەنۇبىي، شەرقىي ئاسىيا ئەللىرى ئاخىرقى ھېسابتا غەرب سېپىگە مەنسۇپمۇ - قانداق؟ ئامېرىكا، ياپونىيە، ھىندىستان ھەربىي ئىتتىپاقىنىڭ مەقستى نېمە؟ تىغ ئۇچى نەگە قارىتىلغان؟

12. دۇنيانىڭ تەقدىرىنى قايسى ئېقىم، قايسى قىممەت قارىشى ئاخىرقى ھېسابتا بەلگىلەيدۇ ئىگىدارىغا ئىگە؟

ئۇرۇشنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا كىشىلەر ئىلگىرى ئېنىق قىلىپ: تاجاۋۇزچىل ئۇرۇش ۋە ھەققانىي ئۇرۇش دەپ ئايرىپ كەلگەنىدى. لېكىن ئەمدى بۇ مۇرەككەپ زامانغا كەلگەندە بۇنداق ئايرىش كۆپلىگەن مەسىلىگە جاۋاب بېرەلمەيدىغان بوپقالدى. ئۇنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كونكرېتلىققا ئىگە قىلىشقا،يېڭى مەزمۇنلار بىلەن شەرھىلەشكە نوغرا كېلىدۇ.

بەزىلەر ئۇرۇش سىياسىينىڭ مەلۇم شەكلىدە داۋاملىشىشى دەيدۇ. يەنە بەزىلەر ئۇرۇش ئۇزۇن مۇددەتلىك تىنچلىققا ئېپكېلىدۇ، دەپ قارايدۇ. يەنە بىر قىسىم كىشى بولسا ئۇرۇش ساپالىقلارنىڭ ساپاسىزلارنى شاللاش ۋاستىسى دەيدۇ. ۋە يەنە بەزىلەر بولسا، قانداقلىكى بولمىسۇن ئۇرۇش بىر ئاپەت دەيدۇ.

ئەمما شۇنداق ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇكى، خەلقئارا ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى كىشىلەر ئىرادىسىگە بېقىنمىغان ھالدا ئۆزىنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە داۋاملىشىۋېرىدۇ. ئۇنى ھەرقانداق كۈچمۇ ئۆز ئالدىغا توسۇپ قالالمايدۇ.

تارىخي ساۋاقلارغا ئاساسەن خەلقئارا مەسىلىلەردىن شۇنداق نەتىجىگە كېلىش مۇمكىن: ھەرقانداق خەلقئارا ئىتتىپاق ھەل قىلغۇچ ۋاقىتتا ئىشەنچلىك بولۇۋەرمەيدۇ. پەقەت مۇئەييەن مەقسەت ـ مەنپەئەت ئورتاقلىقلا شۇ ئەل، قوۋملارنى ئورتاق ھەرىكەت بىرلىكىگە ئىگە قىلىپ تۇرىدۇ. ھەربىر ئەل ۋەزىيەتكە ئاساسەن ئۆزىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەقسىتىنى چېقىش قىلىپ ياكى ئىتتىپاق ئىچىدە پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ ياكى تېزلا ئۆز ئالدىغا شەرتنامىنى بىكار قىلىۋېتىدۇ ۋەياكى سۈكۈتتە تۇرۇۋېلىپ ئىككى يولۇاسنىڭ ئۇرۇشىنى چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرگەچ پۇرسەت كۈتىدۇ. ھەرقانداق ئەل ۋە شەخسلەر ئەڭ مۇۋاپىق ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرمەك تولىمۇ مۇھىم دەپ قارايدۇ.

يەكۈن

بىز مۇشۇ دۇنيادا ياشاۋاتقانىكەنمىز، تۇرلۇك ـ تۈمەن ئۆزگىرىش، ھادىسە، كېلىشمەسلىك، ئاپەت ئىلكىدە بولىمىز. تەسىردىن خالي بولالمايمىز. قېچىپمۇ قۇتۇلالمايمىز. دۇنيا ئەزەلدىن شۇنداق ئۆزئارا تەسىرلىشىش نەتىجىسىدە ئىلگىرىلەپ، قەدەممۇقەدەم قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ بۈگۈنگە يەتكەن. مەدەنىيەتلەر جۇغلانمىلىرى ئىنسانلارنىڭ ئورتاق بايلىقى. ئۇ، ئىنسانلارنىڭ تارىختىن بۇيانقى بارلىق پائالىيىتى نەتىجىسىدە تەرەققي قىلىپ توپلانغان.

شەرق بىلەن غەربنىڭ قىممەت قارىشىغا ئوبېيكتىپ، ئادىل باھا بېرىشنى ئۆگىنۈپلىشىمىز كېرەك. ئەگەر بىز ھېسسىيات ۋە بىرتەرەپلىمە ھېسداشلىقنىڭ چەمبىرىكىدىن ھالقىپ چىقىپ كېتەلمىسەك، بىز دۇچ كەلگەن ھەرقانداق شەيئىگە توغرا، ھەققانىي باھا بېرەلمەيمىز. ئاخىرى ئەركىنلىكىنىڭمۇ داغدام يولىغا چىقالمايمىز. ئادەم ۋۇجۇدى ياخشى بىلەن ياماننىڭ جۇغلانمىسى. بارلىق شەيئى ئەنە شۇنداق قارىمۇقارشى تەرەپلەرنىڭ بىرلىكىدىن تۇزۇلگەن. بىز شەيئى ـ ھادىسىلەر ئۇستىدە توغرا، ئىستىقباللىق يەكۈنگە ئېرىشىشنى خالايدىكەنمىز ، ئۇنداقتا مۇستەقىل بولغان مۇستەھكەم ئۇچ پۈتلۇق تەپەككۇر ئۇسۇلىدىن چەتنەسلىكىمىز زۆرۈر. مۇشۇ ئاساستا بىز تۇرلۇك ـ تۈمەن مەدەنىيەت ــ تەسىرلەرنىڭ «شاكىلىنى تاشلۇۋېتىپ، مېغىزىنى قوبۇل قىلىش» مەقسىتىگە يېتەلەيمىز. تەپەككۇردا يەتمەك بولغان مەقسەتمۇ شۇ.

2006 ـ يىل خېنى ــ غۇلجا

ئاپتور: غۇلجا شەھەر باھار كوچا 3 ـ يان كوچا 60 ـ قورۇدا، شەھەر پۇقراسى(M1)

ماقالىنى بېكىتكۈچى: ئىمىن ئەھمەدي (تەكلىپلىك)

تەپەككۇر مېۋىلىرى

تەپەككۇر تامچىلىرى

▲ ئۆزۈڭ بۇ دۇنيادا مەڭگۈلۈك ياشىمايدىغان تۇرساڭ، باشقىلارنى قانداقمۇ «مەڭگۈ» سۆيەلەيسەن؟

▲ ئەر ـ ئايالنىڭ بىر ـ بىرىنىڭ كەمچىلىك ـ يېتەرسىزلىكىنى قوبۇل قىلالماسلىقى، پەرزەنتىنىڭ رېئاللىقتىكى «تىرىك يېتىم»لىك سەرگۈزەشتىسىنى قوبۇل قىلىشقا زورلايدۇ.

▲ بىر ئادەم مۇكەممەل بىر رومان.

▲ باشلىقتىن نېمانچە قورقىسىز، باشلىقنىمۇ قورقتىدىغان ئايالى بار.

▲ خىزمەتنىڭ ئېھتىياجى بىلەن بۇگۈن سەن ئۇنىڭغا يالۋۇرساڭ، تۇرمۇشنىڭ ئېھتىياجى بىلەن ئەتە ئۇ ساڭا يالۋۇرىدۇ. مانا بۇ، هايات قانۇنىيىتى.

▲ پەقەت ئۆلۈملا بۇ دۇنيادا هېچ نەرسىنىڭ مەڭگۈلۈك ئەمەسلىكىنى هېس قىلدۇرىدۇ.

▲ سەن هەۋەس قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ سەن هەۋەس قىلمايدىغان كەمچىلكىلىرى بار.

▲ تەبىئەت ـ سۈكۈت ئىچىدىكى سىر ۋە ئۈيقۇدىكى ساهىبجامال.

▲ هاياتقا ئاتىلارنىڭ كۆزى، ئانىلارنىڭ يۈرىكى بىلەن قارا.

▲ سەن بىر ئادەم. لېكىن خىلمۇ خىل ئىدىيە ئىچىدىكى نەچچە ئادەم.

هايات يولىدىكى پاراكلار

▲ نادانلىق ئائىلىدىن باشلىنىپ جەمئىيەتتە يىلتىز تارتىدۇ.

▲ ئىبرەتكە ئايلىنىپ قالماي دېسەڭ ئىبرەت ئال.

▲ باشقىلار جىم يۈرۈپ بارلىق ئىشنى پۈختا قىلىۋاپتۇ، بىز داۋراڭ سېلىپ يۈرۈپ قۇرۇق قول قاپتىمىز.

▲ موهتاجلىقتىكى ئىككى كىشىنى پەقەت ئۇنتۇمايسەن: بىرسى، ئالدىڭغا كىرگەن كىشىنى، بىرسى، ئالدىغا كىرگەن كىشىنى.

▲ يېڭىلگىنىڭگە تەن بەرمەي دېسەڭ، يېڭىلىپ تۇرۇپ يېڭىشنى ئۇگەن.

▲ قەهرىتان قىش كېچىسى ئۆزىنىڭ سۈرلۈك ۋە هەيۋەتلىك سۈكۈناتى بىلەن جەمجىتلىق ۋە سوغۇققانلىقنىڭ غەلىبە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ تۇرىدۇ.

▲ هايات گويا بىر گۈزەل سىمفونىيىگە ئوخشايدۇ: باشقىلارغا چېلىپ بەرسەڭ ئۇلار زوق ئېلىپ تېخمۇ

تەپەككۇر كۆزى

گۈزەللەشتۈربدۇ، ئۆزۈڭلا ئائىلىسائك بىزارلىق ھېس قىلىسەن، ئورتاقلاشسائك دائىلىق ناخشىغا ئايلىنىدۇ.

▲ تۇرمۇش ھەرگىز بىر رامكا ئەمەس قېلىپتا قۇيۇپ چىققىلى. ياشاش يولۇڭنى ئۆزۈڭ تاللاپ مائك. باشقىلار مائخان يولدا مېڭىۋەرسەك فورمۇلاغا ئوخشاپ قالسەن.

ــ شەمشقەمەر ئەبەيدۇللام

ئاپتور: موڭغۇلكۈرە ناھىيە «ئارمان»تاللا بازىرىنىك پرىكازچىكى

يىراق ۋە يېقىن

▲ دېڭىزنىك ھەمىشە تىنچ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدىغان كېمىچى ھەرگىز دېڭىزچى بولالمايدۇ.

▲ داۋرىڭى تولا ئىشنىك ئايىغى چىقمايدۇ.

▲ بۇ دۇنيا ھەربىر ئادەمگە پۇرسەت يارىتىپ بەرگەن، ئەمما ۋاقىتنى بەلگىلەپ بەرمىگەن.

▲ ئەخلاق ــ روھنىك غۇنچىسى.

▲ تۆھپە ئۇنتۇلمايدۇ، ئۇنتۇلدىغنى ئەجىر ـ مېھنەت.

▲ كېرەككە كېلىدىغان ئادەم ئىشىدىن، بىكارچى ـ سۆلەتۋاز گېپىدىن بىلىنىدۇ.

تەپەككۇر قىرغاقلىرى

▲ ھۇرۇن ئادەم ــ ھوسۇلسىز ئېتىز.

▲ قانۇننىڭ قۇدرىتى ــ ئادالەتنىڭ غەلبىسى

▲ تارىخ ــ تۇنۇگۈننىڭ شاھىتى، بۈگۈننىڭ ئەينىكى، ئەتىنىڭ كۆلەڭگۈسى.

▲ پۇشايمان ــ ئەقىلسىز باشنىڭ ئاچچىق نىداسى.

▲ ساختىپەزلىك ــ رەزىللىكنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى.

▲ ئەھمىيەتلىك ئىش بىلەن ئۆتكەن ۋاقىت ــ تەڭدىشى يوق بەخت.

▲ باشقىلارغا تاينىپ غەلبە قىلغان ئىشنىڭ قىممىتى، ئۆزىگە تاينىپ ۋۇجۇدقا چىقارغان ئىشنىڭ مىننىتى بولمايدۇ.

▲ ئادەم ــ ئادەم بىلەن ئەپ ئۆتەلسە ئادەم، بولمىسا ماتەم.

▲ تارىخ ھەقىقىي يېزىلغان بولسا، گۇمانلىدىغان ئادەم چىقمىغان بولاتتى.

▲ تەدبىرى كۆپنىڭ ھېيلىسى كۆپ.

▲ باشقىلارغا ھەسەت قىلغۇچە، ئۆزۈڭگە دىققەت قىل.

ــ ئابدۇكېرىم ئەبەيدۇللا

ئاپتور: كۇچا ناھىيە 5ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئەللىمى

ئەقىلىيدىن دۇردانىلار

▲ قاراكۇچ ئىشلىتىش ــ ھايۋاننىڭ تەبىئىتى، ئەقىلگە تاينىش ــ ئىنساننىڭ پەزىلىتى.

▲ باشقىلارنىڭ ئىزىدىن ئەگەشكەن ئىزسىز قالار، سۆزىگە ئەگەشكەن پىكىرسىز.

▲ قورقۇش ــ يېرىم ئۆلۈش.

▲ سەھرالىقلار ئىشچان، تىرىشچان كېلىدۇ، شەھەرلىكلەر گەپدان، ئېھتىياتچان.

▲ ئادەم ئارمان بىلەن ياشايدۇ، پۇشايمان بىلەن ئۆلىدۇ.

▲ دادا بولسائك ئۇچنى قىلما: بالائىنىائك ئالدىدا ئادەم تىللىما، يالغان سۆزلىمە،غەيۋەت قىلما.

▲ دىلىڭنى چائقىغان، پىكرىڭنى قىسىلغان، ئەقلىڭنى يەتمىگەن، روھىڭنى قورۇنغان چاغلاردا «شىنجائك مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىغا مۇراجىئەت قىلىك.

▲ پۇرسەتنى قىزلارنى كۆزەتكەندەك كۆزەت، مەھبۇبتەك چىك قۇچاقلا.

▲ نادان كىشىنى باشقۇرماق ئاسان، ئۆزگەرتمەك تەس.

▲ دېھقانىنىڭ كۆڭلى، كادىرنىڭ بېلى تۇز.

▲ گراممماتىكا ــ سۆز ـ جۈملىلەرنىڭ قېلىپى، ئىستىلىستىكا ــ بېزىكى، لوگىكا ــ مېغزى.

▲ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى ــ دېھقانىنى بازارغا يېتەكلەش، ماشىنىپ بىلەن يۆلەش، ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەش، پەن ـ تېخنىكىغا باشلاش، ئەسكى ئادەتنى تاشلاش.

▲ ئاتا يا ئاپىسىنى ئاغرىغاندا «مەن باقمەن» دەپ تالاشقانىنى كۆرمىدىم. ئۆلۈپ قالسا، مىراس تالاشقانىنى كۆپ كۆردۈم.

▲ ئايالىڭدىن كۆرگىچە ئۆزۈڭدىن كۆر؛ كېلىنىڭدىن كۆرگىچە ئوغلۇڭدىن كۆر.

▲ قانۇن دۆلەتنىڭ تۈۋرۈكى، ئەخلاق بايرىقى.

▲ ئاتا بالىنىڭ ئىرادىسىنى چىڭىتىدىغان پوتا، مۇئەللىم بالىنىڭ يۈقىرى ئۆرلىشىگە شوتا بولالىسا، بالىنىڭ چىقىدىغان ئورنى مۇنبەر بولىدۇ.

▲ بالائىنىڭ ۋاپادارلىقىنى بىرى موھتاجلىقتا، يەنە بىرى ئاغرىپ ياتقاندا سىنا.

▲ تارىخ قەھرىمانلارنىڭ قېنى، ئاجىزلارنىڭ كۆز يېشى بىلەن يېزىلغان خاتىرە.

▲ بازار ئايلانسائك مەنپەئەت بار، مازار ئايلانسائك ئىبرەت.

▲ ئىجتىمائىيىتىمىزدىكى «يۈز مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن؟»گە جاۋاب ئىزدىسىڭ «شىنجائك مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنى ئوقۇڭ.

ــ ياقۇپ ھەمدۇللا

ئاپتور: موري قازاق ئاپتونوم ناھىيە ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ پېنسىيىدىكى مۇئەللىمى

* * *

▲ بىرىنچى قېتىم كۆردۈڭ، ھەيران قالدىڭ؛ ئىككىنچى قېتىم كۆردۈڭ، ئويلاندىڭ؛ ئۈچىنچى قېتىم كۆردۈڭ، ھەل قىلىش يولىنى ئىزدىدىڭ. مانا بۇ سەندىكى ئويغىنىشتۇر.

ــ شىرمۇھەممەت تۇردى

ئاپتور: شنجاڭ ساقچى ئوفىتسېرلار ئالىي تېخنىكومى 7 ـ چوڭ ئەترەت 20 ـ تارماق ئەترەت (قانۇن فاكۇلتېتى)نىڭ ئوقۇغۇچىسى

ئۇيۇق سادالىرى

▲ ئەتراپىڭدا ئەقىللىق ئادەملەر كۆپەيگەنسېرى مەنسۇي يولۇڭ كېڭەيگەن بىلەن، ياشاش يولۇڭ شۇنچە تارىيىدۇ.

▲ تالانت ـ ئىقتىدارنى پۇرسەت ئىسپاتلايدۇ.

▲ يوشۇرغان نەرسىنىڭ ھەممىسى سىر ئەمەس؛ پەقەت يوشۇرۇشنى بىلگەن ھەم يوشۇرالىغان نەرسە سىردۇر.

▲ مەغلۇبىيەتتىن كېيىن قايتا باش كۆتۈرگەن (ئىشنى قايتىدىن باشلىغان) ئادەم ـ ئۇچى قۇرۇپ، تۇۋىدىن كۆكلىگەن كۆچەتكە ئوخشايدۇ.

▲ سوئال ـ جۇرئەت.

▲ خاتالىق (سەپسەتە)سايىگە ئوخشايدۇكى، بىز ھەقىقەتكە كەينىمىزنى قىلغان ۋاقتىمىزدىلا (ئۇ) ئالدىمىزدا پەيدا بولىدۇ.

▲ ھېسسىيات ـ يوشۇرغاندا ئۆرلەيدىغان، ئاشكارىلىغاندا تۆۋەنلەيدىغان تېرمومېتىر.

▲ يۇرەكنىڭ نېمىلىكىنى، بىرگە، قارشى چىقالىغاندا، يەنە بىرگە، تەسلىم بولغاندا بىلەلەيسەن.

▲ سېنى ماختايدىغانلار كۆپەيسە،ئەتراپىڭغا دىققەت قىل؛ تىللايدىغانلار كۆپەيسە، ئۆزۈڭگە دىققەت قىل.

▲ ھەقىقەتنى سەپسەتە باش كۆتۈرگەن جايدىن ئىزدىسەڭ، ئەڭ ساپ چىقىدۇ.

▲ سەن باشقىلارنىڭ ئىشەنچىسگە ئېرىشىشتىن بۇرۇن ئىشەنچىسىدىن قېلىشنى ئويلا، شۇندىلا ئۆزۈڭنى يوشۇرۇن تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلەيسەن.

▲ باشقىلار بىلەن كۆپ پاراڭلىشىش ـ بىر بولسا بىلمەكنى ئاشۇرىدۇ، يەنە بىر بولسا نادانلىقىڭنى چاندۇرىدۇ.

▲ نامىڭنى ھەممە ئادەم بىلسۇن دەپ كەتكەندە سەن بىر بولسا ئەڭ ياخشى ئادەمگە، يەنە بىر بولسا ئەڭ ئوسال ئادەمگە ئايلىنىپ قالغان بولسەن.

▲ بىراۋنىڭ شەخسىيىتىنى سۇرۇشتۇرگىنىڭ ـ ئۇنىڭ ئاجىزلىقىنى سۇرۇشتۇرگىنىڭ.

▲ ھۆرمەتنىڭ يوقلىشى ـ ئىسمىڭنىڭ بۇزۇپ ئاتلىشى بىلەن باشلىنىدۇ.

▲ سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنى چۈشەنگەن ۋاقتىڭدا نىكاھقا، چۈشەنمىگەن ۋاقتىڭدا ئازابقا ئايلىنىدۇ.

▲ ئايالنىڭ بىر كۈلكىسى مىڭ ئەرگە تېتىسا،ئەرنىڭ بىر قەھر ـ غەزىپى پۈتكۈل بىر ئەلگە تېتىيدۇ.

▲ ئاياللارنىڭ دەرد تۆككىنى(يىغلىغىنى)يەڭگىللىكى بولسا، ئەرلەرنىڭ دەرد تۆككىنى ـ يېڭىلگىنى.

ـ مەھمۇتجان ئابدۇۋۇلى داۋۇد ئۇيغۇرزادە

ئاپتور: ئاقتو ناھىيە بارىن يېزا قىزىلئۆستەڭ كەنت لەڭگەر مەھەللىسىدە ، دېھقان

* * *

▲ ھەسەت، ئۇ ۋاقتى كەلگەندە ھەرقانداق ئېسىل ئادەمنىمۇ تېزلا شەخسىيەتچىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان.

ـ بەھرىنسا ئادىل دىلدىكار

ئاپتور: ئۈرۈمچى«يىدا»شىركىتى«يىدا»كىتابخانىسىنىڭ خادىمى

▲ رىقابەتچىنىڭ دۈشمىنىم دەپ تونۇدۇڭمۇ، يېڭىلگىنىڭ شۇ.

ـ قاسىمجان ئەمەت

ئاپتور: ئاقتو ناھىيە بارىن يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمى

▲ ۋەدە ـ قەرز، ۋاقتى كەلگەندە تۆلەيسەن.

▲ بىر ياخشى ئىش ـ ئەڭ ياخشى تەشۋىقات.

ـ ئابلەتجان شۇكۇر(خۇش چاقچاق)

ئاپتور: كۆچا ناھىيە دۆڭقوتان بازىرى لەڭگەر كەنتىدە، دېھقان

▲ چۈشەنگەن ئادەمگىلا سېنىڭدىن ئېھتىيات قىلىدۇ.

▲ تىكەن قايەردە؟ مېنىڭچە، يەنىلا ئۆزۈڭ تىكىكەن كۆچەتلەر ئارىسىدا.

▲ ئۆلۈمگە يېقىنلار غەلىبىگىمۇ يېقىندۇر.

▲ تاتلىق نەرسىلەرنىڭ ئىچىگە كىرىۋالىدىغىنى كۆپىنچە نەشتەرلىك ھەرە بولىدۇ.

▲ كۆچى يەتمىگەنلەر گەپ قىلىدۇ، كۆچى يەتكەنلەر ئىش.

ـ غوپۇرجان ياقۇپ(سەگەك)

ئاپتور: يېڭىشەھەر ناھىيە يېڭىئېرىق يېزا قۇملۇق كەنت مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمى

تەنھا پىكىرلەر

▲ كۆتمىگەن يەردىن چىقىشنىڭ ئۆزى بىر غەلىبە.

▲ دۇنيا ـ «تاللاش بازىرى»ئەمەس، بەلكى «شاللاش بازىرى»دۇر.

▲ ھېسسىياتتىن چۇقان چىقىدۇ، ئەقىلدىن پىكىر.

▲ يوقالماسلىق ئۈچۈن تىرىشىش، ئۇنتۇلماسلىق ئۈچۈن يارىتىش كېرەك.

▲ قەھرىمانلىقتىن شۆھرەت، نامەردلىكتىن لەنەت تۇغۇلىدۇ.

سوغۇق تۇيغۇلار

▲ چىدىماسلىق قىلىش ئۈچۈن باھانە كېرەك، شۆھرەت تېپىش ئۈچۈن جەريان.

▲ تىرىشىپ مەغلۇب بولساڭ ئۇ بىر سىناق، تىرىشمايلا يېقىلساڭ ئۇ ھالاكەت.

▲ تەۋەككۈلچىلىك قىلىش ئۈچۈن جۇرئەت كېرەك بولغىنىدەك، ۋاز كېچىش ئۈچۈنمۇ چىدام ۋە رەھىمسىزلىك

كېرەك.

▲ رەقىبىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىيالمىغان كىشىنىڭ ئۇلۇغۋار قەسەملىرى پەقەت شوئارلا، خالاس.

▲ تارىختىن تەسەللى ئىزدىگەن ئادەمگە تارىخ كۆتۈرۈپ قويۇپقۇسىز يۈك ئارتىپ قويىدۇ.

زامان تەقەززا پىكىرلەر

▲ ئېتىقاد بىلەن نەپس ئۈچ جايدا ئەڭ قاتتىق تىركىشىدۇ: 1. قىز ـ ئاياللار ئالدىدا؛ 2. بايلىق ئالدىدا؛ 3. ھوقۇق ـ مەنسەپ ئالدىدا.

▲ بىر مىللەت ئۈچۈن ئىقتىساد بىلەن مەدەنىيەت گويا كىشىنىڭ يىلىك بىلەن قان، سىياسىي بولسا قول ـ پۇت، سەنئەت بولسا ئۇنىڭ مىجەزىدۇر.

▲ ئىقتىساد بىلەن تېخنىكا زىچ بىرلەشكەن مىللەت تەرەققىياتقا ئالدىنى قىلغان مىللەتتۇر؛ سەنئەت بىلەن نامراتلىق ھۆكۈم سۈرگەن مىللەت بولسا، قۇل بولۇشقا تەييار تۇرغان، ھالاكەتكە قەدەم قويغان، باشقىلار ئۈچۈن ئىبرەت ئەينىكى بولۇشقا باشلىغان مىللەتتۇر. بۇنىڭ مىسالى سىگانلاردۇر.

▲ ئۆزۈڭنى تونۇ! بىراق زىيادە ياۋاشلىشىپ كەتمە؛ ئۆزۈڭگە ئىشەن! بىراق زىيادە ھاكاۋۇرلىشىپ كەتمە.

▲ نىشانى نائېنىقلارنىڭ تۇنۇگۈنى پۈشايمان ئىچىدە، بۈگۈنى تۇمان ئىچىدە، ئەتىسى بولسا تۇگمەس خىيال ئىچىدە ئۆتىدۇ.

▲ تارىخ ھەر بىر قەدەمدە ئىزدەنگۈچىگە مەدەت، چېكىنگەنگە لەنەت، ئويلانغانغا ئىبرەت سوۋغا قىلىپ تۇرىدۇ.

خاتىرەم قۇرلىرىدىن

▲ دوستۇڭنىڭ نەسىھىتىدىن ھەقسىزتنى بىلەلمەي يۈرسەڭ، دۈشمىنىڭنىڭ قىلىچى ساڭا ئاخىر ھەممىنى ھېس قىلدۇرىدۇ.

▲ مەن نېمە ئۈچۈن غەلىبە قىلدىم؟ چۈنكى مەن كىتابنى ئۇستاز، روھ تۈرىشلىرىغا تەدبىر بەلگۈلىگۈچى، ھېسسىياتىمنى ۋەزىر، تەپەككۇرۇمنى ھۆكۈمران، تېنىمنى ئەسكەر قىلىپ رىقابەتكە قاتناشتىم ئەمەسمۇ؟!...

▲ ساڭا قىزىقمەنۇ بىراق سەن ماڭا قىزىقمايسەن، ئەنە شۇنداق بولغاچقىلا «غەيرەت» دېگەن بۇ بالا تۇغۇلغان.

▲ ئەقىل ــ قىلىچنىڭ بىسى، ھېسسىيات ــ سېپى، ئېتىقاد ــ ئاشۇ قىلىچنى باشقۇرغۇچى قولدۇر.

▲ ئەقىلگە ئىشارە قىلساڭ مېڭەڭ ئېچىلىدۇ، ھېسسىياتقا ئىشارە قىلساڭ كۆڭلۈڭ.

▲ ئۇرۇمچى ــ ئويغانغانلارنى ئۇخلاتمايدىغان، ئۇخلاۋاتقانلارنى ئويغاتمايدىغان شەھەردۇر.

ــ لوتپۇللا ئەركىن

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى شىمالىي مەكتەپ رايونى تىل ئىنستىتوتى

تەپەككۇر مېۋىلىرى

▲ تاياق ئادەمنى بىر بولسا تۈزىدۇ، بىر بولسا بۈزىدۇ.

▲ «ئەگەر» دەپ ئىش باشلىغۇچىلار ئۆزىگە ئىشەنچ قىلالمايدىغانلاردۇر، «جەزمەن» دەپ ئىش باشلىغۇچىلار ئۆزىگە ئىشەنچ قىلالايدىغان كىشىلەردۇر.

▲ تەبىئىي يارىتىلمىغان ھەرقانداق نەرسىدە ساختىلىق مەۋجۇد.

▲ رىقابەت مەنپەئەتنى، مۇھەببەت كۆڭۈلنى ئاساسىي شەرت قىلىدۇ.

▲ ياشاش ئۈچۈن ھەم شاش ھەم تاش بولۇش كېرەك.

▲ قىزلار يۈرۈش ـ تۇرۇشىدىن، ئوغۇللار گەپ ـ سۆزىدىن بىلىنىدۇ.

▲ تىلنى بىلمەي سىرنى، سىرنى بىلمەي ئۆزنى بىلگىلى بولماس.

▲ بىر ئىشنى باشلىماقتىن، ئاخىرلاشتۇرماق تەس.

▲ ياخشى نەرسە بازاردا تۇرمايدۇ.

▲ ئادەمنى بىرى مېھىر ـ مۇھەببەت، يەنە بىرى غەزەپ ـ نەپرەت ئىتتىك ئۆزگەرتىدۇ.

▲ مۇنداق ئىككى خىل ئادەم تېز ھۆرمەت تاپىدۇ: بىرى، ئەل سۆيگەن ئادەم، يەنە بىرى پەن سۆيگەن ئادەم.

▲ بىر مىللەتنىڭ تارىخىنى شۇ مىللەتنىڭ مائارىپى يازىدۇ.

▲ ئەمگەك ــ مەۋجۇدلۇقنىڭ ئاتىسى، ئەقىل ــ ئانىسىدۇر.

▲ تارىخ ئوقۇمىغان ئادەم ئاتا دۈشمىننى ئۇقماس.

▲ چۈشەنمىسەڭ ئىشەنمە.

▲ رونىاق تاپاي دېسەڭ ئىشنى ئەڭ ئاۋۋال سەھەر تۇرۇشتىن باشلا.

▲ ئادەمنى بىرى ئىشەنگەن دوست، يەنە بىرى پۇل ئىتتىك ئازدۇرىدۇ.

▲ باشقىلارنىڭ كۆزى چۈشكەن نەرسە ئادەمگە بىر بولسا كۆپلەپ دوست، بىر بولسا كۆپلەپ دۈشمەن تاپىدۇ.

▲ ئىلگىرى «پالۋان»لار ئۇستىخانلىق ئادەملەردىن چىققان بولسا، ھازىر پۇلى ۋە بىلىمى بار ئادەملەردىن چىقىۋاتىدۇ.

▲ باشقىلارنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشەي دېسەڭ، بىرى، گېپىنى بۆلمە، يەنە بىرى، كۆزىگە كىرىۋالما.

▲ ئەگەشكەننىڭ ئەركى يوق.

▲ ئەركەك دېگەن «ئېگىلمەس» دېگەنلىكتۇر.

▲ خىرىس ــ بىر ئىشقا كىرىش دېمەكتۇر.

▲ سىر ــ قۇلۇپ، ئەقىل ــ ئاچقۇچتۇر.

▲ قىزلار ئىقتىدارلىق ئوغۇللارنى، ئوغۇللار ئېپەتلىك قىزلارنى ياخشى كۆرىدۇ.

▲ قىز ـ ئايالنىڭ كۆڭلىنى بىلمەكچى بولساڭ قولىنى تۇتۇپ باق.

▲ سەنتۈرۈلۈپ كەتمەي دېسەڭ غادىيۋالما.

ــ ئابدۇغەنى توختى

ئاپتور: يوپۇغا ناھىيە بايئاۋات يېزا گۈلباغ كەنتىدە

* * *

▲ بىرى، ئەڭ خۇشھال بولغان چېغىدا، يەنە بىرى، ئەڭ ئازابلانغىنىدا ئېسىگە كەلگەن دوستۇڭ ھەقىقىي سىرداش دوستۇڭدۇر.

ــ مەددىنە مەۋلان ئىلى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتوتى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كاتېباتلىق 2004 ـ يىللىق 2 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ سەممىي ـ راستچىل ئادەمنىڭ ئۆزى پەيلاسوپ.

▲ چىن يۈرەكتىن ئېيتىلغان راست سۆزنىڭ ئۆزى ھەقىقەت.

▲ بىر كىشىنىڭ ناچار ئادەملىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆز قېرىندىشىنى پەس كۆرۈشى يېتىپ ئاشىدۇ.

ئەپسۇس، ئاپتور مەزكۇر ئەقلىيلىرىگە ئىسىم ـ فامىلىسى ۋە ئادرېسىنى قالدۇرمىغان.

تەپەككۇر ئۇنچىلىرى

▲ دوست ـ دۇشمەنلىك كىچىككىنە مەنپەئەت ئۈستىدە، ئۇنىڭدىن ۋاز كېچەلىگەن كىشىنىڭ شۇ ۋاقىتتا دوستى بار.

▲ قەيسەرلىك ئىنسان تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى باسقۇچى، مۇشۇ باسقۇچتىن ئۆتكەندىن كېيىن ئادەم چېكىنىشكە باشلايدۇ.

▲ يالغۇزلۇقتىن قورقما، تەپەككۇرۇڭنى ئويغىتىدۇ؛ دوستلىرىڭنى كۆپ قىلمۇالما، ۋاقتىڭنى ئالىدۇ.

▲ باشقىلار ئويلىمىغانىنى ئويلاپ باق، دېمىگەننى دەپ باق، سېنىڭمۇ يېڭىلىق يارىتىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئېھتىماللىقىڭ زور.

ــ ئىسرائىل توختى

ئاپتور: نەنجىڭ تەبىئىي پەنلەر ئۇنىۋېرسىتېتى خىمىيە سانائىتى ئىنستىتوتىنىڭ 2007 ـ يىللىق ماگىستىر ئاسپىرانتى

دېھقانىنىڭ دەيدىغانلىرى

▲ قۇربىم يەتسە پۈتكۈل قىزلارنى يىغىپ گۈلمېھرى تۇرسۇنىنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنىڭ 2007 ـ يىل 1 ـ سانىغا بېسىلغان «‹گۆھەر›زادى كىمگە تەئەللۇق؟» دېگەن بەدىئىي مۇلاھىزىسىنى بىر ئوقۇپ بەرسەم.

▲ مېنىڭ ئانام ئىككى: بىرى، مېنى تۇغۇپ بېجىرىم چوڭ قىلدى؛ يەنە بىرى، جاھاندارچىلىق قىلىشنى ئۆگىتىپ يولۇمنى ئوڭ قىلدى؛ ئۇ بولسىمۇ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلى.

ــ ئابدۇۋەلى ئابدۇغەنى خاتىب

ئاپتور: كېرىيە ناھىيە لەڭگەر بوزىەر دېھقانچىلىق مەيدانى باشتېرىم كەنتىدە، دېھقان

* * *

▲ كىشى ئۆزى قىلىچە قىزىقمايدىغان ئىشنى قىلىشقا زورلانسا، بىر بولسا قاتتىق قېينىلىپ، يەنە بىر بولسا ساختىپەزلىك بىلەن پۈتتۈرىدۇ.

ــ شەرىپە سەمەت

ئاپتور: مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىلى 2003 ـ يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

ئاقىل تەپەككۇرلىرى

▲ ئالىم ـ پەيلاسوپلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولالمىغانلار «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنىڭ «تەپەككۇر كۆزى» سەھىپىسىنى ئوقۇسا كۆپايە.

▲ تاماكا ــ سەن بىلىپ تۇرۇپ ماڭىدىغان بارسا ـ كەلمەس يول.

▲ قولۇڭدىكى نانىنى چىڭ تۇتۇپ يېيەلمىسەڭ، تىلەپ يېيىشكە مەجبۇر بولىسەن.

▲ سىزنى سۆيگەنلەرنى سىز سۆيمەيسىز، سىز سۆيگەنلەر سىزنى سۆيمەيدۇ. مانا بۇ ئۆتنە ئالەم.

ــ تۇردىمۇھەممەت نىيازباقى ئاقىل

ئاپتور: قاراقاش ناھىيە زاۋا يېزا 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات مۇئەللىمى

* * *

▲ ھايات ــ ئىلگىرى كاللامدا سوئال دۆۋىسى، ھازىر كاللامدا ۋاقىت جېنى.

ــ مەلىكەم ياقۇپ

ئاپتور: ئاراتۇرك ناھىيە توخۇلۇ يېزا بېدىلىك كەنتىدە، دېھقان

▲ ئەمگەك بىلەن يەر كۆكىرىدۇ، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلى بىلەن كۆڭۈل.

ــ ئۆمەرجان ئابلا(تەنھا)

ئاپتور: پەيزاۋات ناھىيە 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ 3 ـ يىللىق 4 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تىلىمىز ئەمەس، دىلىمىز پىشقان مېۋىلەر

▲ تۇل ئايال ــ شورلىق، تەنھا ئەر ــ مېۋىسىز باغ.

▲ بەختگى قېرىسا ئىت بولىدۇ، جىگدە قېرىسا چىت.

▲ شەھەردە كۆپىيىپ كەتكەن نەرسە نەغمە ـ ناۋا، مۇزىكا؛ يېزا ـ قىشلاقلاردا بولسا شوئار بىلەن لوزۇنكا.

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ژۇرناللارنىڭ سەرخىلى.

ئۇنداق چاقنىغان ھېكمەتلەر ئوت يۈرەك ئاپتورلار ھەيكىلى.

ـ تۇردى ئالاۋۇش

ئاپتور: كۆچا ناھىيە خانىقىتام يېزا چىمەن كەنتىدە، دېھقان

* * *

▲ يۇرتۇازلىق ـ بۆلگۈنچىلىكنىڭ ئاساسى.

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى جەمئىيەتنىڭ ھەقىقىي كۆرۈنۈشىدۇر.

▲ ھاياتىڭنىڭ ھەقىقىي مەنىسى ـ قانداق قىممەت يارىتالىغانلىقىڭدا.

ـ تۇرسۇنئاي نەبى

ئاپتور: قورغاس ناھىيە چىڭسخوزا بازار 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئەللىمەسى

▲ ئەسكى چاپاننىڭ ئىچىدىكى ئادەمگە سەل قارىماڭ. ئەجەبا سىز ئەسكى غىلاپنىڭ ئىچىدىن ئۆتكۈر پىچاقنىڭ چىقىدىغانلىقىغا ئىشەنمەمسىز؟

▲ كىشى كۆرمىدى دەپ يامانلىق قىلمۇڭ، كۆز بىلەن قۇلاق بىكارغا يارىلىپ قالمىغان.

ـ رەھىمجان نەئىم

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى چەت ئەللەر تىللىرى ئىنستىتۇتى ئىنگلىز تىلى 2004 ـ يىللىق 2 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئاياللارنىڭ ئائىلىگە كۆڭۈل بۆلمەسلىكى نورمالسىزلىق، ئەرلەرنىڭ سىياسىيغا كۆڭۈل بۆلمەسلىكى ئاپەت.

ـ جۇمە گايىت

ئاپتور: بۇگۇر ناھىيە يېڭسار يېزا سايىمەھەللە كەنتىدە، دېھقان

▲ يېمەكلىكنى قالايمىقان ئىستېمال قىلساڭ ئاشقازانىڭنى، ھەدەنىيەتنى قارىغۇلارچە قوبۇل قىلساڭ ئۆزۈڭنى بۇزىسەن.

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنى ھەر قېتىم كۆرسەم ماڭا بىر قېتىم ئەقىل قوشۇلىدۇ.

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنىڭ يېڭى بىر سانىنى ئوقۇسام، ئۆزۈمدىن چوڭ بىر كەمچىلىك تۇگەيدۇ.

ـ ئالىمجان مۇھەممەت

ئاپتور: يوپۇغا ناھىيە 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2 ـ يىللىق 5 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

ھېكمەت ئۇچقۇنلىرى

▲ يىپى ئۈزۈن لەگلەكنى باشقۇرۇش قىيىن.

▲ تۆھپىسى يوق كىشىلەرنىڭ باشقىلارنى تەنقىدلەش ھوقۇقى يوق.

▲ كۆپنى كۆرگىنى كۆز، بالا تاپقىنى سۆز.

▲ ئىشنى مەنىلىك قىلغىنى ئەقىل، سۆزنى مەنىلىك قىلغىنى نەقىل.

▲ يۈك توشۇپ تاپقىنى ھالال، گەپ توشۇپ تاپقىنى دەللال.

▲ ئەڭ چوڭ قۇلدار ـ پۇل.

▲ تاجاۋۇزنىڭ مەقسىتى ـ مەنپەئەت، قوغدىنىشنىڭ مەقسىتى ھەقىقەت.

ـ ئەيسا ھاجىم مۇختار

ئاپتور: قەشقەر شەھەر 16 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2 ـ يىللىق 1 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

* * *

▲ ئۈمىد ـ قىشتا چىققان قۇياش، پۈتۈن ئىسسىقتا ياغقان يامغۇر.

ـ مېھرىبان تۇردى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قانۇن ئىنستىتۇتى 2006 ـ يىللىق 6 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

رويالقا چىققان ئىزتىراپلىق خىياللار

▲ سالام ـ بىراۋغا ھۆرمەت، ئۆزۈڭگە ئىززەت.

▲ گەپ توشۇغۇچى ـ يوشۇرۇن بومبا ئورۇنلاشتۇرۇۋاتقان دۇشمەن.

▲ ھەقىقەت ـ سەت چىرايلىق، سەپسەتە ـ چىرايلىق سەت.

▲ مۇھەببەتتە ۋىسالغا يېتىش ـ ئوت ئىچىدىن تىرىك چىقىش.

▲ كۆز بىلەن بىراۋنى كۆرسەن، ئەقىل بىلەن ئۆزۈڭنى تونۇيسەن.

▲ كۆزنىڭ روشەنلىكى يۈرەككە تۇتاشقانلىقىدا.

▲ ئىمتىھان نەزەرىيىۋى بىلىمىڭ بىلەن، جەمئىيەت ئەمەلىيىتىڭ بىلەن تاللايدۇ، شاللايدۇ.

▲ ھەي ئوغۇل، ئىسمىنى توۋلىغۇچە دىككىدە قارىغان ئەمەس، ۋىللىدە قىزارغان قىزغا ئۆزۈڭنى ئاتاپ قوي.

▲ تەرەققىيات ـ ھەم گۈل ھەم كۈل.

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنىڭ «تەپەككۇر كۆزى»سەھىپىسى ـ ھەر بىر تەپەككۇر ئىگىسىنىڭ تەپەككۇر پىچىقىنى بىلەيدىغان بىلەيتاش.

▲ سەھرادىكى بايلارنىڭ ئۆيىدە قوي، شەھەردىكى بايلارنىڭ ئۆيىدە زىيادە، قاتار چاي، ئولتۇرۇش، توي كۆپ.

▲ چىراي كۆيدۈرگەن بىلەن، كۆڭۈل سۆيدۈرىدۇ.

▲ بۆھتان ـ «يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەش».

▲ ھېسسىيات ـ ئادەمنىڭ ئەڭ يامان «شەيتان»ى.

▲ ئەقىل ـ ئادەمنىڭ گۈزەل كېلەچىكى.

▲ كۆيۈمچان ئانا قىزىغا مېھىر ـ مۇھەببەتتىن، ھەسسۇلىيەتچان ئاتا ئوغلىغا قەدىر ـ قىممەتتىن دەرس بېرىدۇ.

▲ ھۇرۇننىڭ بەختى پەقەت ئارزۇ ـ ھەۋەسىتىلا ئىبارەت، خالاس.

▲ ئىككىلىنىش ـ دۇشمەننى قورالاندۇرۇش.

▲ ئىزدىنىش ــ جەننەتنىڭ ئاچقۇچىنى تېپىش.
▲ جۇپ ياشاش هايات پەيزىنى سۈرۈش ئەمەس، هاياتلىق زەنجىرىنى ئۈلاشتىن ئىبارەت.
▲ دۇشمەنلەر بىر رېلستا ئۆزئارا قارىمۇ قارشى كېلىۋاتقان ئىككى پويىزغا، دوستلار كەك تاشيولدا بىر-بىرى بىلەن ياندىشىپ كېتىۋاتقان ماشىنىلارغا ئوخشايدۇ.
▲ بىر كۆرۈپ كۆيگەننى بىر ئۆمۈر ئۇنتۇغلى بولمايدۇ.
▲ ئادەم بىلەن هايۋاننىڭ هەر ئىككىلىسىدە يات جىنسقا ئىنتىلىش بولىدۇ، ئادەم پەقەت ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش بىلەن هايۋاندىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.
▲ تەمە قىلىش سېنى باشقىلارغا تەۋە قىلىپ قويىدۇ.
▲ سېنىڭ دىققىتىڭنى ئۆزىگە تارتقان نەرسە ، يا سەن تۇنجى قېتىم كۆرگەن، ياكى سەن ئۇزۇندىن بېرى كۆزىتىپ كېلىۋاتقان نەرسىدۇر.
▲ تەرەققىيات ــ بىرىنى يوقتىپ بىرىگە ئېرىشىش دېمەكتۇر.
▲ مۇھەببەتنىڭ تاتلىقى هېسسىيات، ئاچچىقى مەسئۇلىيەت.
▲ كۆڭۈل چەكسىز بولسىمۇ، بىردىن ئارتۇق ئادەمنى سىغدۇرالمايدۇ.
▲ تەپەككۇر ــ كۆزى ئېچىلغان بوۋاق.
▲ سۆيگىنىڭنىڭ لېۋىگە قونغىچە، يۈرىكىگە ئۇۋا سال.
▲ شەرمەندە ئىككى قېتىم ئۆلىدۇ، لېكىن بىر قېتىم دەپنە قىلىنىدۇ.

ــ سەلەيجان روزى

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى كومپيۈتېر فاكۇلتېتى 2004-يىللىق 1-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

* * *

▲ ئۇدۇلدىن قارىسا ئادەم پۈتۈن كۆرۈنمىدۇ، ياندىن قارىسا يېرىم.

ــ هېۋىزۇللا

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پېشقەدەم كادىرلار باشقارمىسىنىڭ پېنسىيونېرى

▲ «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى»ئارقىلىق پۇل-مۇئامىلىنى چۈشەنسەك، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلى ئارقىلىق ئۆزىمىزنى چۈشىنىدىكەنمىز.

ــ ئىمىنتوختى هېيىت

ئاپتور: لوپ ناهىيە 1-ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2-يىللىق 1-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنىڭ «تەپەككۇر كۆزى» سەھىپىسى بۇگۈنكى دەۋرىمىزدىكى «قۇتادغۇبىلىك»دۇر.
▲ ئاجراشقان ئاتا-ئانىلار ــ ئۆز پەرزەنتىنىڭ كېيىنكى ئىستىقبالىنى دوغا تىككەن قىمارۋازلاردۇر

ــ گۈلباهار ئابدۇرەشىد

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى 2004-يىللىق 1-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا ئەقىلىيە يېزىپ ئەۋەتكۈچىلەر تەپەككۇر دۇنياسىنىڭ سىرىنى ئېچىۋاتقانلاردۇر.
▲ نادانلىق چۈشەنمەسلىكتىن كېلىپ چىقىدۇ.

ــ تەنها

ئەپسۇس، ئاپتور مەزكۇر ئەقلىيلىرىگە ئىسىم-فامىلىسى ۋە ئادرېسىنى يېزىشنى ئۇنتۇغان.

▲ غەمدىن قۇتۇلغانلار ئۆلگەنلەردۇر، شۇڭا هاياتلا بولىدىكەنمىز غەمدىن قۇتۇلالمايمىز.
▲ دوستۇم، رەقىبىڭ بىلەن يېقىنلىشىشنى ئويلامسەن؟ ئۇنداقتا، رەقىبىڭنىڭ سېنىڭدىنمۇ كۈچلۈك رەقىبكە يولۇقۇشنى كۈتۈپ تۇر.

ئەپسۇس، ئاپتور مەزكۇر ئەقلىيلىرىگە ئىسىم-فامىلىسى ۋە ئادرېسىنى يېزىشنى ئۇنتۇغان.

▲ ياشلىقتىكى زېرىكىش هۇرۇنلۇقتىن،
قېرىلىقتىكى زېرىكىش ماغدۇرسىزلىقتىن.
▲ قەسەمنى بىر بولسا باشقىلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشمەكچى بولغانلار، يەنە بىر بولسا باشقىلارنىڭ ئىشەنچىسىدىن قېلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلار كۆپ قىلىدۇ.

ــ نۇرمۇھەممەت مەجىت

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىياتى 2004-يىللىق 9-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ باشقىلار سېنى ماختىغاندا ئېغىزىغا ئەمەس، كۆزىگە باق.

ــ مەلىكەم ئۆمەر

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى 2005-يىللىق 1-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئادەمگە 20 ياشنىڭ تۆپسىدە كىرگەن ئەقىل جاسارەت، ئىشەنچ، 30 ياشنىڭ تۆپسىدە كىرگەن ئەقىل تەشۋىش، 40 ياشنىڭ تۆپسىدە كىرگەن ئەقىل پۇشايمان ئەكېلىدۇ.
▲ ئاياللار تۇنجى نىكاهىدا مەغلۇب بولسا ئۆز كەسپىدە نەتىجە قازىنىش ئارقىلىق ئۆز دەردىگە تەسەللى تېپىشنى ئويلايدۇ.

ــ جۇرئەت ئاۋۇت

ئاپتور: ئاۋات ناهىيە تامتوغراق يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمى

▲ ساددا ئەر يالغانچى خوتۇننىڭ سومكىسى.
▲ دۇنيانىڭ تەقدىرىنى ئىقتىساد بەلگىلەيدۇ.
▲ زېمىن ــ ئېچىل داستىخان.

ــ سەۋرىددىن ھەنىپىددىن

ئاپتور: قاراماي شەھەر جەرەنبۇلاق رايونى نېفىت بۇرغىلاش 1 ـ شىركەت 30586 ـ ئەترەتنىڭ ئىشچىسى

▲ ئالىمنىڭ گېپى توك جەمئىيەت ــ زالىمنىڭ ئىشى ئوك، گېپى چوك جەمئىيەتتۇر.

ــ مەتقاسىم ئوسمان

ئاپتور: نىيا ناھىيە ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ خادىمى

مەن ئويلاپ قالدىم

▲ كۆچمەن چارۋىچىلىق تۇرمۇشى ــ ئىلىم ـ بىلىمنىڭ قەبرىگاھى.

▲ نۆۋەتتىكى ئىقتىدار مۇنداق ئۈچ نەرسىنى شەرت قىلىدۇ. 1. بىلىم، 2. ئىقتىساد، 3. مۇناسىۋەت.

ــ ئابدۇزاھىر ئابدۇۋاھىد

ئاپتور: قىرغىز، شىنجاڭ ئىسلام دىنى ئىنستىتۇتى 2005 ـ يىللىق 1 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

* * *

▲ بىرسىنى چۈشىنەي دېسەڭ، ئاۋۋال ئۇنى چۈشىنىدىغانلار بىلەن دوست بول.

▲ ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدىغان ئىشلارغا يولۇققاندا، ۋاز كېچىشنى بىلمەك.

ــ مېھراي ئەركىنجان

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئۇچۇر قۇرۇلۇشى فاكۇلتېتى 2004 ـ يىللىق 3 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ خۇشھال بولغاندا دوستلار بىزنى تونۇيدۇ، قىينچىلىققا ئۇچرىغاندا بىز دوستلارنى تونۇيمىز.

ــ قەلبىنۇر سېيتنىياز (چاقماق)

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى 2006 ـ يىللىق 3 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۇر تەرەققىياتى

▲ سەمىمىيلىك ــ بىر ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى خاتالىقنى تونۇش دەرىجىسى.

▲ ھەرقانچە ئالدىراش بولساڭمۇ، ھەر كۈنى ئەتىگەن «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىدىن بىر جۈملە ئوقۇپ قوي، ئوقۇيالمساڭ ئوقۇتۇپ ئاڭلا. تەپەككۇرۇڭ ئويغىنىدۇ، ئەقلىڭ ئېچىلىدۇ، قولۇڭ ئىختىيارسىز بىلىم ئىشكىنى چېكىدۇ.

▲ بايلىق ياراتمىغان بىلىم قۇراشتۇرۇلمىغان زاپچاسلارغا ئوخشايدۇ. زاپچاسلار قۇراشتۇرۇلمىسا تۆمۈر ـ تەسەكتىن پەرقى قالمايدۇ.

▲ ئۇلۇغۋار گەپلەرمۇ ئەمەلىيەتتىن يىراقلاپ كەتسە، سەپسەتىگە ئوخشاپ قالىدۇ.

▲ باشقىلار سېنى قانچە تەتقىق قىلغانسېرى، چۈشەنگەنسېرى، سەن باشقىلارنىڭ نەزەردە شۇنچە ئاجىزلاشقان ھېسابلىنىسەن. ئەكسىچە، ئۆز ـ ئۆزۈڭنى تەتقىق قىلغانسېرى، چۈشەنگەنسېرى شۇنچە قۇدرەت تاپسەن.

▲ بالىلىرىڭغا كىچىك چېغىدىلا ناخشا ئېيتتىش، ئۇسسۇل ئويناشنى ئۆگەتسەڭ، چوك بولغاندا ناخشا ئېيتىدىغان، ئۇسسۇل ئويناپدىغان جايلارغا بارمايسەن؟

ــ مۇھەممەتجان ئابدۇغەنى

ئاپتور: كېرىيە ناھىيە خەلق قورالىق بۆلۈمىدە ئوفىتسېر

روھ ئايدىڭى

▲ ئۇمىدسىزلىك ــ ئۇمىدنىڭ ياردىدار قىياپىتى.

▲ ئىشەنچ ــ مەڭگۈلۈك سۇبھى.

▲ شېئىر ــ روھ ئۆزلۈكى.

▲ روھ ــ ئەركىن قۇش.

▲ تەكلىماكان ــ ئۇيغۇر تارىخى ئۆتمۈشىنىڭ يىلتىزى ساقلانغان قەلئە.

▲ ئاداۋەت ــ نادامەت.

ــ ئابلەت مۇھەممەت كۆيزار

ئاپتور: يەكەن ناھىيە ئالمەت يېزا سۆگەتلىك كەنت پاشالىق ھويلا مەھەللىسىدە، دېھقان

تۇرمۇش ھاسىلاتلىرى

▲ سىر بېرىش ــ شاش ئاتنىڭ نوقتىلىنىشى.

▲ تەكرارلانغان يول ــ دۇشمەنگە ئاشكارىلانغان ئاجىزلىق.

▲ سۆيگۈ ـ مۇھەببەت ــ نىكاھنىڭ يىلتىزى، پەرزەنت ــ مېۋىسى.

▲ سېنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدىغان ئادەم بىر بولسا دوستۇڭ، بىر بولسا دۇشمىنىڭدۇر.

▲ شوقلۇق ــ قىزلارنى شەرم ـ ھايادىن، ئوغۇللارنى ئەرلىك جاسارەتتىن يىراقلاشتۇرىدۇ.

▲ ئايال ــ ھېسسىياتنىڭ باھار پەسلى، ئەر ــ ھېسسىياتنىڭ كۈز پەسلى.

ــ مۇھەممەتئىمىن يۈسۈپ

ئاپتور: قاغىلىق ناھىيە زۇڭلاڭ يېزا كەڭساي باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمى

قارىچۇقتىكى ھىجرانلار

▲ سەۋر قىلىش ــ ۋاقتىنى يوشۇرۇش.

▲ هايا كۆزده، ريا سۆزده بولمدۇ.
▲ دانالار سورۇنمدا سۆھبەت تولا، نادانلار سورۇنمدا تۆھمەت.
▲ ئۆمۈرلۈك سۆيگۈ-مۇھەببەت ــ هەم تۇنجى هەم ئاخىرقى مۇھەببەتتۇر.
▲ هېسسىيات ــ ئەقىل كەسكۈسى.
▲ هۆرمەت ــ ئەخلاق چاچقۇسى.
▲ تەپەككۇر ــ سىرنى ئاچقۇچى.
▲ خائىن ئۆز تۇركۈمىنى سېتىشتىن بۇرۇن ئۆزىنى سېتىۋېتىدۇ.
▲ ئۆزىگە سوت ئاچقانلىق ــ تەقدىرگە تەبىر بەرگەنلىكتۇر.
▲ سۆزدىن تېنىش چىدىماسلىق، پاكىتتىن تېنىش قورقۇنچاقنىڭ ئىشى.
▲ كۆتۈش ــ ۋاقىتنىڭ ئەڭ ئاستا ئۆتىدىغان مەزگىلى.
ــ تۇرسۇنجان قاسىم

ئاپتور: ئاقتو ناھىيە بارىن يېزا قىزىلئۆستەڭ كەنت قارىياغاچ مەھەللىسىدە، دېھقان

تەپەككۇرۇمغا تېز سىزما

▲ سۈكۈت ئايالالارغا سۇر بېغىشلايدۇ.
▲ قىزىقىش ــ روھىي دۇنيانىڭ يول خېتى.
▲ ياشلىقىمدا غەيرەت-شىجائەت، قىرانلىقىمدا ماھارەت، ياشانغاندا ساۋاق-ئىبرەتنى تاپمىساق بۇ ھاياتتا ياشىدىم دېمە.
▲ پۇلنىڭ بايانى: ماڭا باش قويساق خوجايىنمەن،مېنى ۋاستە دېسەك خوجايىنسەن.
▲ نەقىل نەقىنىڭ كۆزى، ئەقىل ھەقنىڭ نۇرى.
▲ ھەۋەس ھەسەتكە ياكى قايىللىققا سۆرەيدۇ.
▲ هايا ــ ئىنسانلىق تاج.
▲ تۇرمۇشتا ئەسقاتمىدىغىنى كۈچ ئەمەس، پەم.
▲ روھىيەتكە قىلىنغان تاجاۋۇزلۇق زېمىنغا قىلىنغان تاجاۋۇزلۇقتىن ئەجەللىك بولىدۇ.
ــ ئابلەت روزى

ئاپتور: پەيزاۋات ناھىيە خۇشئاۋات يېزا يۆگمەچلىك كەنتىدە، دېھقان

* * *

▲ هوقۇق بىلەن قىزىلىق ئوخشاش مەنتىقە، ئىككىلىسى ۋىجدان ئارقىلىق هۆرلۈككە ئېرىشىدۇ، نومۇسسىزلىق بىلەن ئۆزىنى يوقىتىدۇ.
▲ ئەرلەرنىڭ ئاچچىقى كۆزىدىن، ئاياللارنىڭ ئاچچىقى سۆزىدىن.
ــ تۇرسۇن ھەسەن

ئاپتور: مەكىت ناھىيە قۇرما يېزا تېرىمەھەللە كەنتىدە،دېھقان

ئويغاق خىياللار

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىغا ئاپىرىن ئېيتماي تۇرالمايمىز، چۈنكى ئۇنى ئوقۇپ نۇرغۇن قىز يامان يولدىن قايتتى.
▲ مۇھەببەت كەمبەغەلنىڭ يۈرىكىدە، ئاشىقنىڭ دىلىدا، دەردمەننىڭ ناخشىسىدا، ساختىپەزنىڭ تىلىدا بولىدۇ.
▲ كۆرگەنلا ئادەمگە ھالىڭنى ئېيتىۋەرمە، ئۇ ئېغىزىدا ساڭا ھېسداشلىق قىلغان بىلەن كۆڭلىدە سېنى مەسخىرە قىلىدۇ.
ــ خانزۆھرە مەمتىمىن

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئۇچۇرقۇرۇلۇشى فاكۇلتېتى 2004-يىللىق 1-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

* * *

▲ چىن ئادەملەرنىڭ قەلبىدە ئادەملەر مەنسەپدار - پۇقرا، باي - كەمبەغەل دەپ ئايرىلماي پەقەت ياخشى ۋە ناچار ئادەم دەپلا ئايرىلىدۇ.
▲ بىز ھاراق ئىچكەندە راست گەپ قىلىمىز. يامانى، ئاڭلىغۇچىلارمۇ مەست بولغاچقا نۇتۇق تەسىرىنى كۆرسەتمەيدۇ.
ساق چاغدا ياغلىما گەپنى تولا قىلىمىز. لېكىن ئاڭلىغۇچىلار ساق بولغاچقا نۇتۇقنىڭ تەسىرى بولمايدۇ.
ــ ئىلى توختى (ئەينەك)

ئاپتور: باي ناھىيە 3-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئەللىمى

تەپەككۇر چەشمىلىرى

▲ كۆز يېشى ــ پۇشايمانىنىڭ ساڭا تۇتقان بىر قەدەھ شارابىدۇر.
▲ سەممىيەت ــ هۆرمەتنىڭ تۇۋرۇكى.
▲ رىقابەت ــ دەۋرىمىز ياشلىرىغا تاشلانغان كىملىك سوئالى.
▲ ئېرىشكىنىڭدىن مەھرۇم بولغىنىڭ كۆپ بولغاندىلا، سەندە قەدىر-قىممەت ئېڭى يۈكسىلىدۇ.
ــ نۇرئەھمەتجان ئىسمائىل

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى ئۇيغۇرتىل-ئەدەبىياتى2004-يىللىق 1-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

* * *

▲ مەندىكى ئەڭ ئېغىر كېسەل ــ روھىي بېسىم.
سەندىكى ئەڭ ئېغىر كېسەل ــ ئۆزۈڭنى ماختاش.
ئۇلاردىكى ئەڭ ئېغىر كېسەل ــ ئۆزىنى بىلمەسلىك.
▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلىنى ۋاراقلىغىنىڭىز ــ بۇگۈنكى ئاگاھلاندۇرۇشتىن خەۋەردار بولغىنىڭىز.
ــ دىلنۇر دىلشاد

ئاپتور: تاجىك، شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى تەييارلىق 2007 ـ يىللىق 4 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئاتا ـ ئاناڭنىڭ قاپارغان قوللىرىنى ئېسىڭگە ئالالمساڭ، سەن بۇزۇپ ـ چېچىۋاتقان پۇلغا قارا...!

ـ خەيرنسا مەھمۇت

ئاپتور: شىنجاڭ ئەدلىيە ساقچى ئوفىتسېرلىرى مەكتىپى 2006 ـ يىللىق 6 ـ ئەترەت ئوقۇغۇچىسى

▲ ئىنسان تەپەككۇردىن ئايرىلغان كۈنى تىرىك مۇردىغا، ئەقىلدىن ئايرىلغان كۈنى ھايۋانغا ئوخشايدۇ.

ـ ئابدۇللا ناسىر

ئاپتور: توقسۇ ناھىيە ئۆگەن يېزا ئورلۇق كەنتىدە، دېھقان

▲ دۇنيادىكى ئەڭ ئېغىر ئازاب، ئۆزىڭ ئەڭ ياخشى كۆرگەن نەرسىدىن ۋاز كەچكەندىكى ئازاب بولسا كېرەك.

ـ ئاتىكەم ھېكىم

ئاپتور: قەشقەر شەھەر 16 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3 ـ يىللىق 1 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ نادانلار بولغاچقىلا ئاقىللار قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرالايدۇ.

ـ تاھىر مۇھەممەت(مەشئەلى)

ئاپتور: غۇلجا شەھەر «پەرىشتە»ئېچىتقۇ چەكلىك پاي شىركىتىنىڭ خادىمى

▲ خۇشھاللىق بىلەن خاپىلىق سايىگە ئوخشايدۇ.

▲ غەيۋەتخورلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشىدىكى ئەڭ چوڭ ئامىل ـ بىكارچىلىق.

ـ پەرھات رېشىت(گۇلخان)

ئاپتور: قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ 3 ـ يىللىق 7 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئەر ـ ئايال ئوتتۇرىسىدا چۈشىنىش، ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا ئىشىنىش، ئاكا ـ ئۇكا ئوتتۇرىسىدا پەخىرلىنىش بولسىلا، بۇ ئائىلە چوقۇم روناق تاپىدۇ.

▲ ئۆزىمىزنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇرمىساق، خاتالىقىمىزنى تونۇپ يەتكەن ۋاقتىمىزدا بۇ خاتالىقلارنىڭ ئاللىقاچان پەرزەنتىمىزدە ئايان بولغانلىقىنى كۆرۈپ يېتىمىز.

▲ بالىلار قەلبى ئاق قەغەز بولماستىن بەلكى چالا پۈتۈلگەن پۈتۈك، ئوقۇتقۇچىلار پەقەت شۇنى تولۇقلاپ يازغۇچىدۇر.

▲ ئۆزىنى بىلگەن دەردتە قالماس، جاھاننى بىلگەن يەككە.

ـ ئابدۇغەنى ئابدۇۋاھىد

ئاپتور: قەشقەر شەھەر تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 1 ـ يىللىق 1 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ زالىملارنىڭ قامچىسى بىرگە ئالمىغا، بىرگە نادانغا ئەڭ ئاۋۋال تېگىدۇ.

ـ مۇھەممەتجان قۇربان

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى 2006 ـ يىللىق 9 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

نەسىھەت پېچەتلاشلار

▲ بۇرۇن ئوقۇغۇچىلار كىتابقا تەلمۇرىدىغان، ھازىر كىتاب ئوقۇغۇچىلارغا تەلمۇرمەكتە.

▲ بىراۋنىڭ مۇھەببىتىنى سىنىماقچى بولساڭ، ئۇنىڭ نەپرىتىنى سىنا.

▲ يازغۇچى ـ شائىرلار مېۋىلىك دەرەخ، مۇھەررىر باغۋەن، ئەسەر ئۇنىڭدا چۈشكەن مېۋە. كىشىلەر كۆپ ھالدا پىشقان تەييار مېۋىنى كۆرىدۇ، ئەمما دەرەخكە قىسمەن كىشىلا دىققەت قىلىدۇ، باغۋەننى ئويلايدىغانلار بولسا يوق دېيەرلىك.

ـ ئادىلجان قادىر

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى كومپيۇتېر فاكۇلتېتى 2004 ـ يىللىق 1 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۇر مېۋىلىرى

▲ ئادەمنىڭ ئالدىدا پۇرسەت، كەينىدە پۇشايمان.

▲ ئاقىل سۆزنىنى ئالدانغاندا، بۇلاق سۈيىنى چاڭقىغاندا بىلىپ قالسەن!

▲ ئادەمنىڭ تىلىكىدىن يول، بىلىكىدىن پۇل، يۈرىكىدىن ئوت چىقىپ تۇرىدۇ.

▲ ئادەمنى ئادەملەر گەپتىن چاتاق چىقارسا مازاقتا، پۇلدىن چاتاق چىقارسا تاياقتا زورلايدۇ.

▲ ئايال ئۆينىڭ چىرىغى، ئەر تۈۋرۈكى، بالا ئىشكى.

ـ باباچېۋگ داداچ

ئاپتور: تاجىك، ئاقتو ناھىيە تار تاجىك مىللىي يېزا قوزا كەنتىدە، دېھقان

تەپەككۇر تامچىلىرى

▲ بىراۋنىڭ يالۇۇرۇشىغا دىققەت قىلىپ قوي. يالۇۇرۇشقا ئېتىبارسىز قاراش،ئاجىزلارغىمۇ سېنى ۋەيران قىلىۋېتەلەيدىغان بومبا سۈڭغا قىلىدۇ.

▲ قولۇڭدىكى پۇرسەتنى چىڭ تۇت، چۈنكى ئايرىلىش مۇقەررەرلىك.

▲ ئايرىلىش ئالدىدا ھەممە كۆز يېشى قىلىشتى. بىراق ئايرىلىشنىڭ يېڭى باشلىنىش ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئويلاپ باقمىدى.

▲ پۈتكۈل ئىنسانىيەت زېمىن ئالدىدا يۈكۈنگەندىلا، دۇنيا ئاجايىپ گۈزەللىك بىلەن تولىدۇ.

ـ ھەمتىمن تۇرسۇن

ئاپتور: شىنجاڭ مالىيە ـ ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتى تەييارلىق 2007 ـ يىللىق 7 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

* * *

▲ نادانلار ئادالەتنى بىلمىگەچكە ، دانالار دائىم خورلۇق ئىچىدە قالىدۇ.

▲ قارىنى ئاق دېيىشكە ھەددىم ئەمەس، ياراتقۇچىدىن قورقىمەن . ھەر ئىشنىڭ ئىنسانىيلىق ئاساسىدا بولغىنى ياخشى.

— ئابدۇرەشىد ئابلىمىت

ئاپتور: شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك كەسىپلىرى تېخنىكا ئىنستىتۇتىدا

قوشۇلغان ھېسلار

▲ «ئامال قانچە!» دېيىش بىر بولسا ئىرادىسىزلارنىڭ، بىر بولسا ئىلاجىسىزلارنىڭ گېپى.

▲ تۇرمۇش — ئىرادەڭنىڭ رەقىبى.

▲ يۇرەكلىك بولساڭلا ئاجىز ھېسابلانمايسەن.

▲ تەدبىرلىك بول! قەدىرلىك بولىسەن.

▲ ئېتىبارىڭنىڭ بولمىغانلىقى، ئىقتىدارىڭنىڭ بولمىغانلىقىدىن.

▲ سىرىڭ كۆپ بولسا، غېمىڭ كۆپ بولىدۇ.

— مەۋلان ئابلىمىت، مېھراي روزىمۇھەممەت

ئاپتورلار: نىلقا ناھىيە «تاڭبالى»سودا-سانائەت بازىرىدا

تەپەككۇر مېۋىلىرى

▲ تارىخنى پەقەت ھەقىقەت ئىگىسىلا يېزىشقا لايىقتۇر.

▲ «كۆزى يامان»دىن قورق، «سۆزى يامان»دىن قورقما.

▲ گۇمان — يۇرەكتىكى تۇمان.

▲ چىرايلىق ئايال بىر بولسا «جادۇگەر»، بىر بولسا پەرىشتە.

— ئابلىمىت ئىبراھىم (قىيان)

ئاپتور: يېڭىشەھەر ناھىيە ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپىنىڭ پېنسىيىدىكى ئاشپىزى

* * *

▲ دەرد-ئەلەملەر ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان بەختنى بىلگىلى بولمىغىنىدەك، بەخت-سائادەت ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ھالاكەتنىمۇ سېزىۋالغىلى بولمايدۇ.

— ئابدۇمىجىت

ئاپتور: جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى مەلۇم قىسمىدا جەڭچى(M1)

تەھرىراتىمىزنىڭ ئالاھىدە ئۇقتۇرۇشى

ئاپتورلار تەھرىراتىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەندە تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشى كېرەك:

1. ئاپتورلار كونۋېرتقا ۋە ئەسەرگە ئىسىم-فامىلىسى، كەسپى، ئادرېسىنى ئۇيغۇر، خەنزۇ يېزىقلىرىدا ئېنىق ۋە تەپسىلىي يېزىشى، ئالاقىلىشىشقا قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن تېلېفون ۋە يانفونى بارلار ئەسكەرتىپ قويۇشى كېرەك.

2. ئەسەرلەر ئۆلچەملىك ماقالە ياكى ئىش قەغىزىگە قۇرئارىلىقى كەڭ، ئىملا قائىدىسىگە ئۇيغۇن يېزىلىشى كېرەك. بەتنىڭ ئاستى-ئۈستىدىن مۇۋاپىق ئاق تاشلانمىغان، ئالدى-ئارقىسىغا يېزىلغان، ئىملاسى سەت، قۇرئارىلىقى زىچ، سۆز-جۈملىلەر گراماتىكا قائىدىسىگە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ. كومپيۇتېردا باستۇرۇپ ئەۋەتىش شەرت ئەمەس.

3. ئەسەرلەردە ئېلىنغان ستاتىلارنىڭ ئاپتورلىرى، بېسىلغان كىتاب، گېزىت-ژۇرناللارنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى، نەشر قىلغان نەشرىياتلار ئېنىق، توغرا، ئەينەن ئەسكەرتىلىشى كېرەك. مەزكۇر تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.

4. تەرجىمە قىلىنغان ياكى نەشرگە تەييارلانغان ئەسەرلەرنى ئەۋەتكەندە مەزكۇر ئەسەرلەرنىڭ ئەسلىي نۇسخىسى ياكى كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى ئەۋەتىش بىلەن بىرگە، نەشر قىلغان گېزىت-ژۇرنال، نەشرىياتلارنىڭ نەشر قىلغان ۋاقتى، نەشر خاتىرىسىنى قوشۇپ قويۇشى كېرەك. بۇ تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.

5. يېزا-قىشلاقلاردىكى ئاپتورلار، بولۇپمۇ دېھقان ئاپتورلار ئۆز ئادرېسلىرىنى يازغاندا، ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق كەنتلەرنى ئانچىنچى كەنت، مۇنچىنچى كەنت دەپ سان-رەقەم بىلەن ئالماي، شۇيەرلىك ھۆكۈمەت ئورناتقان يەر-جاي ناملىرى تاختىسىدا يېزىلغىنى بويىچە ئەسلىي ئاتىلىشى بىلەن ئۆز ئەسەرلىرىگە توغرا يېزىشى كېرەك.

6. ئاپتورلار ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ ژۇرنالغا بېرىلگەن ياكى بېرىلمىگەنلىكىنى ژۇرنالدىن كۆرۈۋالسا بولىدۇ، تېلېفون بېرىپ سۇرۇشتۇرۇش ھاجەت ئەمەس. زۆرۈر تاپسا تەھرىراتىمىز ئاپتورلار بىلەن ئۆزى ئالاقىلىشىدۇ.

7. ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى ژۇرنىلىمىزغىلا تەۋە، رۇخسىتىمىزسىز تورغا چىقىرىشقا، توپلام تۈزۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ، خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ قانۇن بويىچە جاۋابكارلىقى سۇرۇشتۇرۇلىدۇ. ھەردەرىجىلىك رادىئو ئىستانسىلىرى ژۇرنىلىمىزدىكى ئەسەرلەرنى ئاڭلاتقاندا ژۇرنىلىمىزدىن ئېلىنغانلىقىنى ئەسكەرتىشى كېرەك.

8. ژۇرنىلىمىزغا ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەردىن ئۆزگەرتىش ۋە تولۇقلاشقا تېگىشلىك دەپ قارالغانلىرىدىن باشقىلىرى بىردەك قايتۇرۇلمايدۇ. شۇڭا ئاپتورلار ئەسەر ئەۋەتكەندە ئۆزىدە بىر نۇسخا ساقلاپ قېلىشى كېرەك.

9. پوچتىدىن قەلەم ھەققى سېلىشتا قۇلايلىق بولۇشى ئۈچۈن ئاپتورلار تەھرىراتىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەندە كىملىكىنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى ئۆز يازمىسىغا چاپلاپ ئەۋەتىشى كېرەك.

— «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

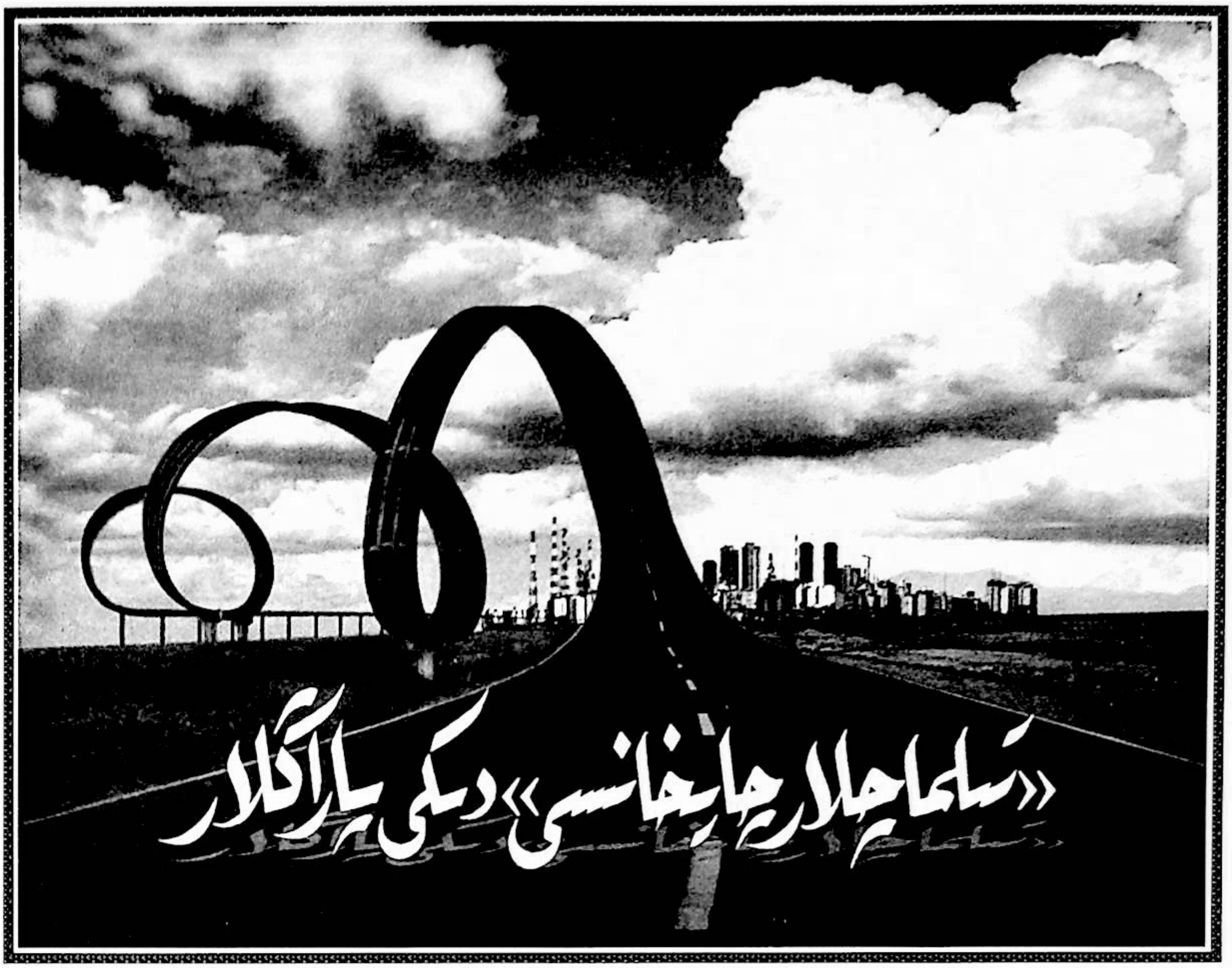

مەنۋى مەدەنىيەتنىڭ ئىلغارلىق ئۆلچىمى

ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىنىڭ رەئىس جۇمھۇرى J.W بۇشنىڭ قايسىبىر نۆۋەتتىدا مۇنداق بىر ئابزاس بار: «ئىنسانىيەتنىڭ تۇمەنمىڭ يىللىق تارىخىدا ئەڭ قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغىنى كىشىلەرنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرى ئەمەس، سانسىزلىغان ئالىم - ئۆلىمانىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىمۇ ئەمەس، سىياسىيونلارنىڭ دەبدەبىلىك نۇتۇقلىرى تېخىمۇ ئەمەس، بەلكى ھۆكۈمرانلارنى قايىل قىلىپ بويسۇندۇرۇش ۋە تىزگىنلەشنىڭ رېئاللىققا ئايلانغانلىقى، ھۆكۈمرانلارنى قەپەسگە سولاش چۈشىنىڭ ئەمەلگە ئاشقانلىقى. چۈنكى، پەقەت ئۇلارنى بويسۇندۇرۇپ، تىزگىنلىگەندىلا ئۇلار ئاندىن باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلمايدىغان بولىدۇ. مانا مەن ھازىر دەل قەپەستە تۇرۇپ سۆزلەۋاتىمەن».

بۇشنىڭ بۇ بىر ئابزاس سۆزى تولىمۇ ئېسىل گەپ ئىكەن. مەن بۇنىڭغا ئاساسلىنىپ تۇرۇپ، مەنۋى مەدەنىيەتنىڭ ئىلغار ياكى قالاقلىقنى دەڭسەيدىغان مۇنداق بىر ئۆلچەمنى تۇرغۇزۇپ چىقىشقا بولامدىكىن دەپ قالدىم:

ئومۇمدىن ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىنى بويسۇندۇرۇپ، ئۇنى قەپەسكە سولىيالايدىغان مەدەنىيەتنىڭ ھەممىسى ئىلغار ۋە يېڭى مەدەنىيەتتۇر؛ ئەكسىچە، ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىنى بويسۇندۇرۇپ، ئۇنى قەپەسگە سولىيالىغان مەدەنىيەتنىڭ ھەممىسى ھەم قالاق، ھەم چىرىك مەدەنىيەتتۇر.

بۇ ئۆلچەم بىزنىڭ ھازىرغىچە بولغان ئىنسانىيەت مەنۋى مەدەنىيىتىنى خۇلاسىلەپ، تاسقاپ، ئۇ ھەقىقەتەن ھۆكۈم چىقىرىشىمىزغا، شۇنداقلا ئىنسانىيەتنىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىنى ئومۇملاشتۇرۇشىمىزغا پايدىلىق. دۇرۇس، بۇنداق ئۆلچەمنى دېمەك ئاسان بولغىنى بىلەن، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلماق بەسىي مۇشكۇل. بۇ، ئىشلەپچىقىرىش ھالقىلىرىدا مەلۇم ئۆلچەمنى تۇرغۇزۇۋېلىپ، ئاندىن شۇنىڭغا ئاساسەن مەشغۇلاتقا كىرىشىپ كەتكەنگە ئوخشىمايدۇ. ھالبۇكى، بۇنداق ئۆلچەمنىڭ بولۇشى بىزنىڭ پىكىر يوللىرىمىزنى ئېچىشىمىزغا پايدىلىق. بولۇپمۇ بىزنىڭ تۇرلۇك - تۇمەن مەنۋى مەدەنىيەت ھادىسىسىگە ھۆكۈم قىلىپ، شۇلارنىڭ ئىچىدىن ئۆزىمىزگە لايىقلىرىنى تاللىۋېلىشىمىزدا بىزنى ئالدىنقى شەرت ۋە ئومۇمىي تەلەپلىك رولنى ئويناىدۇ. مەدەنىيەت ئۇستىدىكى ھۆكۈم، ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا قىممەت ئۇستىدىكى ھۆكۈمدۇر. يەنە كېلىپ

تەرجىمە كۆزنىكى

مەدەنىيەت قارىشى بىر-بىرىگە ئوخشىمىغان سۇبييېكتلارنىڭ مەدەنىيەت ئۇستىدىكى ھۆكۈمىمۇ پەرقلىق بولىدۇ. ئەلمىساقتىن تارتىپ تاھازىرغىچە، مەدەنىيەتكە بولغان ھۆكۈمىمىزدە قارىمۇقارشىلىق ئىزچىل مەۋجۇد بوپكەلدى؛ نېمىنى تاللاپ، نېمىنى شاللاش مەسلىسىدە ھەدېسلا ئاق بىلەن قارىنى ئاستىن-ئۇستۈن قىلىۋەتتۇق. شۇڭلاشقا، مەدەنىيەتكە ھۆكۈم قىلىشتا ئەركىنلىك، دېموكراتىيە، ئادىللىق، كىشىلىك ھوقۇق دېگەندەك ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق قىممەت ئېڭىغا ياتىدىغان تەرەپلەرنى كۆپرەك نەزەرگە ئېلىشىمىز كېرەك. بۇ نۇقتىلارنى جايىدا نەزەرگە ئالالىساق يۇقىرىقىدەك ئاستىن-ئۇستۈنلۈكمۇ، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى ئەگىرى-توقايلىقلارمۇ ئازىيىپ بارىدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان كۆڭزىنغا قارشى تۇرۇش بىلەن كۆڭزىنغا ۋارىسلىق قىلىش ئوتتۇرىسىدا تالاش-تارتىش ناھايىتى كەسكىن بوپكەلدى. لېكىن ھەركىم ئۆز گېپىنى يورغىلاتتىكى، ھېچكىم ھېچكىمنى قايىل قىلالمىدى. مېنىڭچە، بۇنىڭدىكى تۈپكى سەۋەب، تالاش-تارتىش قىلىنغان ئاشۇ مەسىلىنىڭ نېگىزىنى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىگە ئورتاق قىممەت ئېڭى بىلەن بىرمۇ-بىر سىلىشتۇرۇپ چىقمىغانلىقىمىزدا. مەسىلەن ئۆزىمىزدىن سوراپ باقايلى: جۇڭگو ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ يادروسى ۋە ماھىيىتى نېمە؟ ئۇنىڭ يادروسى ۋە ماھىيىتىدە ھۆكۈمرانىنى قەپەسكە سولاش مەيىللىقى بارمۇ-يوق؟ ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلارنى تىزگىنلەشتىن ئىبارەت ئىنسانىيەت تارىخىدىكى بۇ چوڭ مەسىلىدە جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى سىستېمىلىق نەتىجىلەرنى قازىنالىدىمۇ-يوق؟ ياكى بولمىسا، جۇڭگو ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ھۆكۈمرانلارنى بويسۇندۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ۋاقىتلىق مۇۋەپپەقىيىتىگە زادى قانچىلىك كۆچ قوشالىدى؟ ئۇنىڭدا زادى قانچىلىك رول ئويناپالىدى؟ قانچىلىك ئۇنۇم قازاندى؟ بۇ مەسىلىلەرنى «مىللەتپەرۋەرلىك»نۇقتىسىدىن ئەمەس، «قاينىاق ھېسسىيات» نۇقتىسىدىنمۇ ئەمەس، بەلكى يۇقىرىدا دېيىلگەن ئۆلچەم نۇقتىسىدىن تۇرۇپ ئانالىز قىلغانلا بولساق، ئورتاق تونۇشقا كەلمەك ئاسان ئىدى. شۇنداق بولغان بولسا، بىر قېتىملىق تارىخىي ئۇيغىنىش ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى سىلكىنىشنى ئىشقا ئاشۇرغان، شۇنداقلا ئەل ئېڭى ۋە مىللەت روھىنى يەنە بىر قېتىم ئازاد قىلغان بولارئىدۇق.

ئۇندىن باشقا، سىياسىي نەزەرىيە ساھەسىدە «يۇقىرى ماۋاش بىلەن پاكلىققا كاپالەتلىك قىلىش تەلىماتى»، «يېڭىياچە ئىمتىياز تەلىماتى»، «دېموكراتىيە كەمتۇكلۇكى تەلىماتى»، «ئەركىنلىكنىڭ زىينى تەلىماتى»، «سەرخىللار جاھان سوراش تەلىماتى»، «مەركەزلەشتۇرۇپ بىر قېلىپقا سېلىش تەلىماتى» قاتارلىقلار؛ ئىقتىسادىي نەزەرىيە ساھەسىدە «ئومۇمنىڭ مۇلكىنى ئىگىسىز قالدۇرۇش نەزەرىيىسى»، «دۆلەت مۇلكى بىلەن زاۋۇت باشلىقىنى بېقىش نەزەرىيىسى»، «دۆلەت مۇلكى خارابلىقىنى ئەقىلگە سىغدۇرۇش نەزەرىيىسى»قاتارلىقلار؛ مەدەنىيەت نەزەرىيىسى ساھەسىدە: «جۇڭگو مەدەنىيىتى دۇنيانى قۇتقۇزىدۇ نەزەرىيىسى»، «غەرب مەدەنىيىتى چۈشكۈنلەشتى نەزەرىيىسى»، «جۇڭگو مەركەز نەزەرىيىسى»، «قالاق مەدەنىيەتتىن ئىلغارلىق تەمە قىلىش نەزەرىيىسى»قاتارلىقلار ئارقا-ئارقىدىن مەيدانغا چىقىپ، بازار تېپىۋاتىدۇ. مۇبادا ئۆزىمىزگە «بۇ تەلىمات ۋە نەزەرىيىلەرنىڭ بازار تېپىشى ھەقىقى بويسۇندۇرغانلىقىمىزمۇ ياكى بولۇشىغا قويۇۋەتكەنلىكىمىزمۇ؟»دېگەن سوئالنى قويۇپ، ئىنچىكە تەھلىل قىلىپ باقمىغان بولساقلا، ئۇنداق تەلىمات ۋە نەزەرىيىلەرنىڭ ئەپت-بەشىرىسى «مانامەن»دەپلا پوسكىمىدۇ.

ئۇندىن باشقا، يېقىندىن بۇيان خان-پادىشاھلار توغرىسىدىكى تېلېۋىزىيە فىلىملىرى «باشلامچى تەشۋىقات ۋاستىلىرى»نى تۇشمۇ تۇشتىن ئېگىلەپ، ھەدەپ بازار تاپقىلى تۇردى. ھەتتا چەت ئەللەرگىمۇ يامراپ، كۇرمىكلىغان كىشىنىڭ روھىغا سىڭىپ كىرمەكتە. بۇ فىلىملەرنىڭ خوجايىنلىرىدىن: «بۇنى بازارغا سېلىشتىن مەقسەت نېمە؟» دەپ سوراپ باقمىغان بولساق، ئۇلاردىن بەزىلىرى ناھايىتى يۇكسەك ئالىجانابلىق تۇيغۇسى بىلەن: «چەت ئەللىكلەرنىڭ ۋاشىنگتون، ناپالېئونغا ئوخشاش بۇيۇك ئىمپېراتورلىرى بار ئىكەن، بىزمۇ جۇڭگودا ئۆتكەن ئاشۇنداق شاھلىرىمىزنىڭ ئوبرازىنى ياراتتۇق...»دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ خان-پادىشاھلارغا بولغان ھەۋەس تۇيغۇسى بىلەن ئىشلەپ چىققان ئۇ نەرسىلىرىدە ئىلگىرى سۈرمەكچى بولغىنى خان-پادىشاھلارغا، ھوقۇق-ئىمتىيازغا، خۇنخور زومىگەرلەرگە، زوراۋان لۈكچەكلەرگە، ھېيلە-نەيرەڭگە، پۇلغا ۋە جاھانكەزدى زاھىدلارغا چوقۇنۇپ، قۇللۇقنى سىڭدۈرۈشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. بىلىپ-بىلمەي ھەمدۇ-سانا ئوقۇۇاتقىنى رەزىللىك، ياۋۇزلۇق، پەسكەشلىك ۋە سەلبىيەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ئۇنداقتا، ئاشۇنداق نەرسىلەرنى كۆككە كۆتۈرگۈچىلەر زادى نېمە قىلماقچىدۇ؟

مەدەنىيەت، شۇبھىسىزكى تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ؛ ئەدەبىي ئەسەرلەردە تېخىمۇ شۇنداق بولۇشى كېرەك. ئەمما مەسىلە شۇ يەردىكى، سىز بازارغا سالماقچى بولغان «مەدەنىيەت مەھسۇلاتى»ڭىز، ئىنسانىيەتكە ئورتاق قىممەت ئېڭىنى سىڭدۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار نىشاننى دۇرۇس ئىپادىلىدىمۇ ياكى ئاشۇ قىممەت ئېڭىنى خۇنۇكلەشتۇرۇپ يوقاتتىڭىزمۇ؟ بۇ، «باش تېمىنى ئالدىن بېكىتۋېلىپ شۇ بويىچە قەلەم تەۋرىتىدىغان»ئىش ئەمەس، بەلكى «يازغۇچىنىڭ تومۇرىدا ئېقىۋاتقىنى قانمۇ ياكى سۇمۇ؟»دېگەن سوئالغا جاۋاب بېرىدىغان مەسىلىدۇر. شۇڭا، مەنىۋى مەھسۇلات يارىتىپ، مەدەنىيەت تارقاتقۇچىلار ئالدى بىلەن ئۆزىدىن: «ياراتقان ئەسىرىمنىڭ ئىلغارلىقى زادى نەدە؟»دەپ سوراپ بېقىشى كېرەك.

سۇ جۇڭجېي قەلەمدىكى بۇ فېلىيەتون «فېلىيەتونلار ئايلىق ژۇرنىلى»نىڭ 2007-يىلى ئىيۇل (ئالدىنقى يېرىم ئايلىق)سانىغا بېسىلغان. **ئابدۇلھەكىم ئوسمان ھەقىيار** تەرجىمىسى. تەرجىمان: گۇما ناھىيە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ ساقچى ئوفىتسېرى (M2)

جۇڭگو مائارىپىنى زادى كىم «قەستلەۋاتىدۇ؟»

جۇڭگو ــ ئەزەلدىن مائارىپقا ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن دۆلەت؛ ھازىرمۇ شۇنداق، كەلگۈسىدە تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىشتىن بۇيان دۆلەتنىڭ تالاي كارخانىسى بارا ـ بارا «يىگىلەپ» بېرىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن دۆلەت ئىلكىدىكى كەسىپلەردىن بولمىش مائارىپ كۇنسايىن جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. داۋالىنىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلىرى راۋۇرۇس كاپالەتلەندۈرۈلمىگەنلىكى سەۋەبلىك دېھقانلار بىلەن مائاشلىقلار ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋاتقان بۇگۈنكى كۇندە، ھۆكۈمەت مائارىپقا مىليونلاپ، مىلياردلاپ مەبلەغ سېلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە مائارىپ ساھەسى مائارىپ خىراجىتىنىڭ زور بىر قىسمىنى «پارچە ـ پۇرات ھەقلەر»، «ئوقۇش پۇلى» دېگەندەك ناملار بىلەن، ئاشۇ مائارىپتىن بەھرىلەنگۈچىلەرگە يۈكلەپ قويۇۋاتىدۇ. قىسقىسى، جۇڭگودا ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىشتىن بۇيان مائارىپتەك قەدىر ـ قىممىتى ئۆسكەن ساھە بارمۇ؟ ئەلۋەتتە يوق! ھالبۇكى، ھازىر ئومۇمىي ئېھتىياجنى بىر ياققا قايرىپ قويۇۋېتىپ، ھە دېسىلا دوكتور ئاسپىرانتلىقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالىي ئوقۇش تارىخى مائارىپىغا بېشىمىزچىلاپ كىرىپلا كېتىۋاتىمىز؛ بۇنى پۈتكۈل ئاۋام ـ پۇقرانىڭ ئاممىۋى ھەرىكىتىگە ئايلىنىپ كەتتى دېسەكمۇ ئارتۇق كەتمەس. مىسالەن، ئائىلىلەر نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتساق، سانسىزلىغان ئاتا ـ ئانا بۇرنىدا يەر تىرەپ مىڭبىر جاپادا تاپقان تۆت تەڭگە پۇلىنىڭ ھەممىسىنى بالىلىرىنىڭ ئوقۇشىغا خىراجەت قىلىۋاتىدۇ؛ ئوقۇشتىكى بالىلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئىسسىق ئۆيلىرى ۋە خىزمەتلىرىنى تاشلاپ ياقا يۇرتلاردا سەرسان بولۇپ يۈرۈۋاتىدۇ؛ بەزى نامرات ئاتا ـ ئانىلار ئەسلىي ـ ۋەسلىنى دو تىكىشكە، ھەتتا قان سېتىشقا مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ.

ئىقتىسادشۇناسلىقتا تەنەرخ، پايدا دېگەنلەر تەتقىق قىلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. خوش، ئۇنداق بولسا ئۆزىمىزدىن سوراپ باقايلى: پاتمانلاپ خىراجەت كېتىۋاتقان جۇڭگو مائارىپىنىڭ ھاسلاتى زادى قانچىلىك بولۇۋاتىدۇ؟ جۇڭگو مائارىپىنىڭ تۆھپىسى، مېنىڭچە، كىشىلەرنىڭ«سالاھىيىتىنى يېڭىلاش»تىلا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىۋاتقان بولسا كېرەك. سالاھىيەتكىلا ئېسىۋېلىش ــ جۇڭگونىڭ تۈزۈملىرىدىكى قالاقلىق ۋە قاتمالللىقنىڭ مەھسۇلى؛ مائارىپنى كىشىلەرنىڭ سالاھىيىتىنى يېڭىلاشقىلا يۈزلەندۈرۈپ قويۇشنىڭ ئۆزىمۇ بىر مىللەتنىڭ رېئاللىقىدىكى تراگېدىيە! ھالبۇكى، بۇ تراگېدىيە ئەلمىساقتىن بېرى جۇڭگو مائارىپىدىن ئىبارەت بۇ كەڭرى سەھنىنى بوشاتماي كەلدى. تېخىمۇ پاجىئەلىك يېرى شۇكى، بۇ تراگېدىيە جۇڭگونىڭ 21 ـ ئەسىردىكى مائارىپ سەھنىسىدىمۇ ئىزچىل ئوينىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئۆزى تراگېدىيىلا ئەمەس، بەلكىمۇ ئېچىنىشلىق تراگېدىيىدۇر، خالاس.

مائارىپنىڭ تۈپكى نىشانى ــ كىشىلەرنى ئىلمىي تەربىيىلەپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش. خوش، ئۇنداق بولسا جۇڭگو مائارىپى بۇ نىشانغا يېتەلىدىمۇ؟ ياق! چۈنكى جۇڭگو ئوقۇغۇچىلىرى ئۇستىدىكى تەكشۈرۈشلەر «ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارى ئاجىز ئىكەن، تەپەككۇردا ئاسانلا ئېزىپ كېتىدىكەن، تەتقىقات ئۇسۇلى ناباب ئىكەن، ئۆگىنىشكە ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتمايدىكەن» دېگەن يەكۈنلەر بىلەن نەتىجىلەنمەكتە. دېمەك، شۇ سەۋەبتىن بىز ئىلىم تەتقىقاتلىرىغا پۇل، زېھىن ۋە ۋاقىت جەھەتتىن تولىمۇ كۆپ ۋە ئېغىر بەدەل تۆلەۋاتقان بولساقمۇ، ئەجرىمىزگە تۇشلۇق نەتىجىگە ئېرىشەلمەيۋاتىمىز. بەزىلەرنىڭ ھېسابلاپ كۆرۈشىچە، 2000 ـ يىلدىن 2002 ـ يىلغىچە بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو پەن ـ تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتى، نەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، فۇدەن ئۇنىۋېرسىتېتى، جېجىياڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئەڭ داڭلىق ئالتە ئۇنىۋېرسىتېتنىكىلەر «تەبىئەت»، «ئىلىم ـ پەن» ژۇرناللىرىدا 26 پارچە ئىلىم تەتقىقاتى ماقالىسى ئېلان قىپتۇ؛ ئەمما ئاشۇ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ماقالىلەر ئىچىدە خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدىكىلەرنىڭ ئېلان قىلغىنى ئالتە پەرسەنتتىن، كامبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىدىكىلەرنىڭ ئېلان قىلغىنى 15 پەرسەنتتىن، توكيو ئۇنىۋېرسىتېتىدىكىلەرنىڭ ئېلان قىلغىنى 20 پەرسەنتتىن ئىگىلەيدىكەن. جۇڭگودىكى يۇقىرىقى ئالتە ئۇنىۋېرسىتېت، ئەقەللىيسى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى جەھەتتىمۇ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئىككى ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. دېمەك، بىر خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئىلىم ـ پەن نەتىجىسى جۇڭگودىكى 200 ئۇنىۋېرسىتېتنىكىگە بىلەن باراۋەر كېلىدۇ، دېگەن گەپ. خوش، دۇنيادىكى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئىلىم ساھەسى بىلەن جۇڭگو ئىلىم ساھەسىنىڭ تۇپ پەرقى مانا مۇشۇ يەردە!

نۆۋەتتە، جۇڭگودىكى ئوقۇغۇچىلار تەتقىقات ئىقتىدارى جەھەتتىلا ئەمەس، ھەتتا خىزمەت ئىقتىدارى جەھەتتىمۇ كىشىلەرنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويۇۋاتىدۇ. مەسىلەن، Mckinseyمەسلىھەتچىلىك شىركىتىنىڭ 2005 ـ يىللىق تەتقىقات دوكلاتىدا مۇنداق دېيىلىدۇ: «كارخانىلاردىكى ئوتتۇرا قاتلام باشقۇرغۇچىلارنىڭ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئىقتىدارى نۇقتىسىدىن ئالغاندا، ھىندىستانلىق ئوقۇغۇچىلار جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلاردىن ياخشى ئىكەن(دىققەت: بۇ يەردە دېيىلۋاتقان پەرقنى بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ مائارىپ سىلىنمىسى نىسبىتىدە كۆرۈلۈۋاتقان پەرقتىن ئىبارەت ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈش نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلىش مۇمكىن؛ جۇملىدىن ھىندىستانىدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇغۇچىلاردىن ئېلىنىدىغان ئوقۇش پۇلى 46 يىلدىن بېرى ئۆستۈرۈلمىگەن بولغاچقا، ئالغان ئىش ھەققىگە تاينىپ تۇرمۇشنى قامداشقا ئامالسىز قېلىۋاتقان نۇرغۇن پروفېسسور خىزمەت ۋەزىپىسىنى ئاتقۇرغاندىن باشقا، ئاخشىمى ـ ئەتىسى سىرتلارغا چىقىپ ئىشلەيدۇ).»

جۇڭگو مائارىپى بازار ئېھتىياجىغا لايىقلىشالمىغانلىقى سەۋەبلىك، ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن تالاي ئوقۇغۇچى جۇڭگودىكى ئېغىر ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ سەۋەبكارى بوپقېلىۋاتىدۇ. جۇملىدىن، جۇڭگودا 2006 ـ يىلى خىزمەت تاپالمىغان ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 2005 ـ يىلدىكىدىن 25 پەرسەنت ئېشىپ كەتتى. بۇ خىل ئىجتىمائىي بېسىمنىڭ

سەۋەبىنى كارخانىلارنىڭ ئادەم كۆچىگە تويۇنۇپ قالغانلىقىدىن ئىبارەت تۇپكى ئامىلدىن باشقا، مۇھىمى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىگىلىك تىكلەش ئاكتىپچانلىقى كۈچلۈك بولماسلىق، ئىقتىدارى ئاجىز بولۇشتەك ئامىللاردىن كۆرۈشكىمۇ بولىدۇ، ئەلۋەتتە.

خوش، مائارىپقا ھۆكۈمەتنىمۇ، پۈقرالارنىمۇ جان-جەھلى بىلەن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، يەنە نېمىشقا مائارىپتا ۋاي دېگۈدەك نەتىجىگە ئېرىشەلمەيمىز؟ ھەتتا ئىشلىرىمىزنىڭ نەتىجىسى كۈتكىنىمىزنىڭ ئەكسى بولۇپ چىقىدۇ؟

ئەمدى مەن نېچىشچە سورالغان سوئالغا نېچىشچە جاۋاب بېرەي: جۇڭگو مائارىپىنى زادى كىم قەستلەۋاتىدۇ؟ كىم بولاتتى، ئۆزىمىز قەستلەۋاتىمىز؛ مۇددىئايىمىز دۇرۇس بولسىمۇ لېكىن خاتا نۇقتىئىنەزەر ۋە ئۇسۇل-چارىلىرىمىز ۋەجىدىن ئاخىرى بېرىپ مائارىپنى قەستكە ئۆچرىتىۋاتىمىز!

بۇ يەردە دېيىلۈاتقان خاتا نۇقتىنەزەر، ھۆكۈمەت فۇنكسىيىسىگە بولغان چۈشىنىشىمىزدىكى خاتالىقنى كۆرسىتىدۇ، ئەلۋەتتە. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ سابىق رەئىس جۇمھۇرى رېگان: «ھۆكۈمىتىمىزنىڭ بولغانلىقى مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئامالىنى تاپقانلىقىمىز ئەمەس، چۈنكى ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزى بىر مەسىلىدۇر» دەپ توغرا ئېيتقان. دېمەكچىدەك، تەرەققىي تاپقان ئەللەردىكى مائارىپ سۇبېيكتى ئاساسەن دېگۈدەك پۈقراۋى مەكتەپلەر بىلەن خۇسۇسىي مەكتەپلەردىن تەشكىل تاپقان. ھالبۇكى، جۇڭگودا بولسا ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەردىن تارتىپ تاكى ئۇنىۋېرسىتېتلارغىچە ھەممىنى ھۆكۈمەت باشقۇرىدۇ. قىسقىسى، بىللارنى ھۆكۈمەت ئوقۇتىدۇ. مەكتەپلەرنى قوشۇۋېتىش، ئايرىۋېتىش، مەكتەپتىكى مەمۇرىي رەھبەرلەرنى ۋەزىپىگە تەينىلەش، ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش، كەسىپلەرنى تەسىس قىلىش، ئوقۇتۇش پىلانىنى تۈزۈشتىن تارتىپ ھەتتا ئىمتىھان ئېلىشقىچە بولغان ھەممىنى دۆلەت ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى مائارىپ ئورگانلىرى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ. دېمەك، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ يېڭىلىق يارىتالمايۋاتقانلىقى ۋە ئىجادكار مۇتەخەسسىسلەرنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇپ چىقالمايۋاتقانلىقىنى پەقەت مائارىپنى دۆلەت باشقۇرۇپ، بىر تۇتاش ئىدارە قىلىشتىن ئىبارەت مونوپوللۇقتىن كۆرۈشكە بولىدۇ.

يۇقىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتۈلگەن «ئۇسۇلدىكى خاتالىق»، ئۆگىنىش ئۇسۇلىغا بولغان چۈشىنىشىمىزدىكى خاتالىقنى كۆرسىتىدۇ، ئەلۋەتتە. جۇڭگودىكى ئىلىم-پەن — «ئىمپورتنىي مال»، ئاشۇ ئىلىم-پەن ئاساسىغا قۇرۇلغان زامانىۋى مائارىپىمىزمۇ ھەم شۇنداق. ئىلىم-پەن ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتىگە بولغان تونۇشىمىزدا كەمتۈكلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن، مائارىپچىلىرىمىز، بولۇپمۇ مائارىپنى باشقۇرغۇچىلىرىمىزنىڭ ئۆزى زامانىۋى مائارىپ يادروسىنىڭ كىشىلەرنىڭ ئەقلىنى ئۆستۈرۈپ، ئۇلارغا ئىلمىي ئۇسۇل-چارىلەرنى ئۆگىتىپ، ئۇلارنىڭ قابىلىيىتىنى كامال تاپقۇزۇشتا ئىكەنلىكىنى چىن ھەنسىدىن چۈشىنىپ كېتەلمەيۋاتىدۇ. خۇددى نەن خۇەيجىن ئەپەندى ئېيتقاندەك: «ھازىر مائارىپ ئىلىم ساتىدىغان سورۇنغا ئايلىنىپ قالدى». قىسقىسى، ئەلمىساقتىن تارتىپلا جۇڭگودا مائارىپچىلاردىن تارتىپ ئوقۇغۇچىلارغىچە، مەكتەپلەردىن تارتىپ ئائىلىلەرگىچە ھەممىگە «مەكتەپ — بىلىم يەتكۈزىدىغان ئىدراكىي قۇرۇلمىدۇر» دەيدىغان ئاڭ چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن.

بۇ خىل «بىلىم يەتكۈزىدىغان ئىدراكىي قۇرۇلما»دا تەقلىدىي تەپەككۇر يېتىلدۈرۈش ئۇسۇلى تەرغىب قىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭدىكى ئانالىزدا ئىلگىرى يولۇقتۇرۇلغان شۇ خىل ھەسسىلەر ئەنداز قىلىنىپ، ھەسىلە قىلىپلاشقان ئىدىيە ۋە ئودۇملاشقان ئۇسۇل بويىچە يورۇلىدۇ. يەنە كېلىپ تەقلىدىي تەپەككۇر ئۇسۇلىدا كۆپ خىل ئانالىز شەكلى چەتكە قېقىلىدۇ؛ نەتىجىگىلا ئەھمىيەت بېرىلىپ، جەريانغا سەل قارىلىدۇ. ھالبۇكى، قىلىپلاشقان تەپەككۇر ئۇسۇلى پۈت-قولىمىزنى چۇشەپ، بىزنى تۈيۇق يولغا باشلاپ قويىدۇ. چۈنكى، بۇنداق تەپەككۇر ئۇسۇلىدا تەجرىبە ئاساس قىلىنىدىغانلىقى، يەنە كېلىپ قىلىپلاشقان ئاشۇ ئۇسۇلنىڭ «يىمىرىلمەس» كۈچىگە شەكسىز ئىشىنىدىغانلىقىمىز ئۈچۈن، ئاشۇ قىلىپقا ئۆزىمىزنى بەند قىلۋېتىمىز-دە، بۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ ئوبدانراق ئۇسۇل-چارىلەر ئۈستىدە ئىزدىنىشكە ئىنتىلمەيمىز.

بۇ خىل «بىلىم يەتكۈزىدىغان ئىدراكىي قۇرۇلما»دا، ئەمەلىي مائارىپنىڭ مۇھىملىقىغا سەل قارىلىدۇ. ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىدە بالىلارغا مۇشتەك چېغىدىن باشلاپلا روزىغار باشقۇرۇش ئېڭى سىڭدۈرۈلۈپ، مەبلەغ سېلىشنىڭ ئۇسۇل-ماھارەتلىرى ئۆگىتىلىدۇ. چەت ئەللەر مەكتەپلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك بالىلار باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپتىكى چېغىدىن باشلاپلا تەتىللەردە كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تىجارەت ئەمەلىيىتىگە قاتناشتۇرۇلىدۇ(بالىلار بۇ جەريانىدا ئىشلەپ پۇل تاپالايدۇ، كانادادا بۇنداق بالىلارغا بېرىلىدىغان ئىش ھەققىنىڭ 60 پىرسەنتىنى ھۆكۈمەت چىقىرىدىكەن). شۇنداقلا، بالىلارنىڭ بۇنداق پائالىيەتلەرگە قاتناشقان-قاتناشمىغانلىقى، ئۇلارنى يۇقىرى مەكتەپلەرگە قوبۇللاش ۋە ئىشقا ئېلىشتا مۇھىم ئاساس قىلىنىدۇ. ھالبۇكى، جۇڭگو مائارىپىدا بولسا، بالىلار ئاساسەن دېگۈدەك سىنىپقا بەند. نۆۋەتتە، كارخانا باشقۇرۇش كەسپى خەلقئارادىكى ئالىي مائارىپنىڭ ئاساسىي ئېقىمىغا ئايلاندى. مەسالەن، خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا «باشقۇرۇش ئىلمى» دەرسلىكى «كارخانا باشقۇرۇش ئىلمى»غا ئۆزگەرتىلدى. ئەمما جۇڭگودا بولسا كارخانا باشقۇرۇش ئىلمى پەقەت ئىشتىن قالغانلارلا ئۆگىنىدىغان پەن سۈپىتىدە تۇرۇپتۇ.

قىسقىسى، ئىدىيە ۋە ئۇسۇلدا بۇرۇلۇش ھاسىل قىلالمىغاندا، غايە چېچەكلىرىمىز خوخا-تىكەنلەرگە ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. «جۇڭگو مائارىپىنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن قارىغاندا، ئۇ بىزنى گۈمراھلىقتىن قۇتۇلدۇرالمايلا قالماستىن، بەلكى ئەلنى مۇنقەرز قىلىۋېتىدۇ!» 21-ئەسىردىكى جۇڭگولۇقلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، خۇشى ئەپەندىنىڭ 20-ئەسىرنىڭ بېشىدا ئوتتۇرىغا قويغان بۇ ھەسرەتلىك بايانى ھېلىھەم قۇلاق سالمىسا بولمايدىغان ئاگاھلاندۇرۇش بولسا كېرەك.

دېڭ دۇڭخۇڭ ئىمزاسىدىكى بۇ فېلىيەتون «شاڭخەي ئاكسىيە گېزىتى»دىن «سەرخىل فېلىيەتونلار» ژۇرنىلىنىڭ 2007-يىل 5-سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان. ئەكبەر ئىلياس تەرجىمىسى. تەرجىمان: شاڭخەي تۇڭجى ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى(M2)

جۇڭگولۇقلاردىكى «تۇزۇم مەستانىلىقى» كېسىلى

بۇگۈنكى جۇڭگودا ئۆزىنى خېلى ئوقۇمۇشلۇق سانايدىغان بىرەرسى بىلەن جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ كەلگۈسى، ئۇ ئۆزى تەۋە تەشكىل ۋە ياكى كۈندىلىك تۇرمۇش ھەققىدە ئازراقلا پاراڭلىشىپ باقسىڭىز، ئۇ «تۇزۇم مەسلىسى» دېگەن گەپنى تىلغا ئالمايدۇ.

چۈنكى، نۇرغۇن كىشى ھازىر ئومۇمىيۈزلۈك ساقلىنىۋاتقان چىرىكلىكنى تۇزۇمدىن كۆرىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە، كونا تۇزۇلمىنىڭ ئىللەتلىرى ھەممىلا ئادەمنى نائىلاج چىرىكلىشىشكە ئېلىپ بارغانمىش؛ مەنسەپدارلار نۆۋەتتىكى تۇزۇم شارائىتىدا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىشكە ئىلاجى بولمىغاچقا، ھازىرقىدەك بولۇمسىزلىشىپ كەتكەنمىش؛ زىيالىيلارمۇ ھازىرقى تۇزۇمدە مۇستەقىل پىكىرگە دېگەندەك ئىلھام بېرىلمەيدىغانلىقى ئۈچۈن، جامائەتچىلىكتىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقانمىش؛ ئەدلىيە سىستېمىسىدىكى ناشايان ئىشلارمۇ، دەل ئەدلىيە مۇستەقىللىقى تۇزۇم جەھەتتە كاپالەتكە ئىگە بولالمىغانلىقى سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىۋاتقانمىش؛ ھەتتا بەزى بانكا خادىملىرىنىڭ ناچار پوزىتسىيىسىمۇ تۇزۇمنىڭ كاساپىتىدىنمىش؛ دۆلەت كارخانىلىرى خادىملىرىنىڭ خىزمەت پوزىتسىيىسىنى ياخشىلىيالمايۋاتقانلىقمۇ ...

ئۇلارنىڭ دېگەنلىرى خاتا ئەمەس. لېكىن ئۇ ئاخىرى بېرىپ، بىر تۇرلۇك ئاجايىپ مودا سەپسەتىگە ئايلىنىپ قېلىۋاتىدۇ، خالاس. بۇگۈنكى جۇڭگودا ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ كۆپىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، يۇقىرى قاتلامدىكى تەدبىركارلاردىن تارتىپ ئەڭ تۆۋەن قاتلامدىكى دېھقانلارغىچە ھەممە خەقنىڭ كاللىسىنى ھەجبۇرىي يېڭىلىمسا بولمايدىغانلىقىنى ھەممىمىز بىلىمىز. شۇڭىنسى، پۈتكۈل جەمئىيەتنى ئىسكەنجىسىگە ئالغان ئۇچقان چىقىقان لايغەزەللىك بېرىپ يەنە بىر تۇرلۇك قارىغۇلارچە ئۆمىدۋارلىقنى ئاپىرىدە قىلىۋاتىدۇ. جۇملىدىن ھەممىلا ئادەم ھەم كونكرېت ھەم ئابستراكت شەكىلنى ئالغان «تۇزۇم»دە ئۆزگىرىش بولغاندىن كېيىن ئىشلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ياخشى تەرەپكە قاراپ يۈزلىنىدۇ، دەپ ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىۋاتىدۇ. بىرەر شىركەت، بىرەر گېزىت ياكى بىرەر ئۇنىۋېرسىتېت، ھەتتا بىرەر رەھبەر ۋە ياكى بىرەر خادىم جۇڭگو جەمئىيىتىنى مۇنداقلا كۆزىتىپ چىقىقان ھامان «تۇزۇم قۇرۇلۇشى» ھەققىدە گەپ سېتىشقا ئامراق. لېكىن ھېچقايسىسى شەخسنىڭ ھەرىكىتىنى تىلغا ئېلىپ بېقىشنى خالىمايدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ پوزىتسىيىسى ناھايىتى ئېنىق: شەخسنىڭ ھەرىكىتى دېگەن يوقنىڭ ئورنىدىكى ئىش تۇرسا، ئۇنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولسۇن؟! پەقەت بىر پۈتۈن تۇزۇمدە ئۆزگىرىش ياسىغاندىلا ئاندىن تارازنىڭ توختىغۇدەك ئىش قىلغىلى بولىدۇ ـ دە!

ئىشقىلىپ، كىشىلەر ماددىي مۇۋەپپەقىيەت ۋە تۇزۇمگىلا مەستانە بوپكېتىپ، شەخسنىڭ ئىجادچانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، جۇڭگو جەمئىيىتى لايغەزەللىك پاتقىقىغا پېتىپ قېلىۋاتىدۇ. مىسالەن ئالايلى، جۇڭگو كارخانىلىرىدا مۇنداق بىر پەسىخكا ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇد: بىرەر شىركەت كاتتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغان بولسا، كىشىلەر ئاشۇ شىركەتنىڭ قابىل خوجايىنىدىن «سىز زادى قانداق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنالىدىڭىز؟» دەپ سوراشنىڭ ئورنىغا، ئۇنىڭغا ئادەتلىنىپ كەتكەن گۇمانىي نەزەرى بىلەن «شۇنچىلا كاتتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغىنىڭىزغا قارىغاندا، شىركىتىڭىزدە تۇزۇم تەلىپىگە ماس كەلمەيدىغان بەزىبىر يېتەرسىزلىكلەر بارمۇ ـ قانداق؟» دېگەن مەنىدە قارىشىدۇ.

ئومۇمەن ئالغاندا، بۇگۈنكى جۇڭگولۇقلار جەمئىيەتنى «تېخنىكا، يەرشارىلىشىش، ئەنئەنىۋى جەمئىيەت ۋە كومپارتىيە تەشكىلىنىڭ ئىسلاھات قانۇنىيەتلىرى قاتارلىقلارنىڭ رولى ياراتقان توسقۇنسىز كۈچلەرنىڭ ئورتاق ھاسىلاتى» دەپ قارىشىدۇ. بۇ خىل تەھلىلدە ئادەمنىڭ تىلغا ئېلىنمىغىنىغا قارىغاندا، ئېھتىمال «ئادەم، پەقەت بىر خىل مۇھىتنىڭ ھەرقانداق ئەتمىشنى پاسسىپ قوبۇل قىلىشقا تۆرەلگەن تۇغۇندىسى بولغىنى ئۈچۈن، ھازىرقى تەرەققىيات شەكلىنى يېڭىلاپ، تارىخنىڭ ئىلگىرىلەش يۆنىلىشىنى ئىجادىي يېڭىلاشقا ئامالسىز» دەپ قارالسا كېرەك. بۇگۈنكى جۇڭگودىكى ئىدىيۇى كونسېرۋاتىپلىق ۋە بۇرۇقتۇرملىقنىڭ سەۋەبى نۇرغۇن. بولۇپمۇ بىزدەك ئىلىم سەرخىللىرى ئۆزىمىزدىكى قۇدرەتكە بولغان ئىتىقادتىن تېيىپ كەتتۇق؛ فرانسۇز پەيلاسوپ بېرگسونىنىڭ بۇنىڭدىن بىر ئەسىر ئىلگىرى ئېيتقان مۇنۇ گەپلىرىنى ئەستىن چىقىرىپ قويدۇق: «جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى مەلۇم تارىخىي باسقۇچتىكى ئىدىيۇى ئامىلنىڭ تەبىئىي مەھسۇلى، دەپ قارىساق، بۇ ئېھتىمال ئۇچىغا چىققان سەپسەتە بولسا كېرەك؛ چۈنكى تەرەققىيات جەمئىيەتنىڭ دادىل تەجرىبىلىرى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. شۇڭا جەمئىيەت ئۆزىگە چوقۇم ئىشىنىشى، ياكى مەلۇم كۈچنىڭ ئۆزىنى زىلزىلىگە سېلىشىغا ئىمكان بېرىشى كېرەك. بۇ خىل زىلزىلە ھامان بىرەر شەخسنىڭ ئىشتىراكى بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ، ئەلۋەتتە».

زىيادە «تۇزۇم مەستانىلىقى» ــ ئۆزىمىزدىكى لايغەزەللىكنى پەردازلاش مۇددىئاسىدا ئاغزىمىزدىن چۈشۈرمەيدىغان كونا مۇقامدىن باشقا نەرسە ئەمەس. قىسقىسى، بۇگۈنكى جۇڭگو جەمئىيىتى تارىخ دولقۇنلىرىغا يەم بوپكېتىشتىن ئىلگىرى، ئازراق بولسىمۇ بۇزغۇن چىقىرالىشىغا ئىشەنگەن، ھەقىقىي مەنىدىكى بىر تۇركۈم سەرخىللارنىڭ ئۆزىنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى ئۆزگەرتىشگە دادىل ئاتلىنىپ، جەمئىيەت ئۈچۈن يېڭىچە ئىدىيە ۋە ھەرىكەت ئەندىزىسى يارىتىپ بېرىشىگە موھتاج.

شۇ جىيۇەن ئىمزاسىدىكى بۇ فېلىيەتون «ياشلار ئۇچۇن پايدىلىنىش» ژۇرنىلىدىن «فېلىيەتونلار ئايلىق ژۇرنىلى»نىڭ 2007 ـ يىل ئاۋغۇست (كېيىنكى يېرىم ئايلىق) سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان. رابىگۇل ۋەلى تەرجىمىسى. تەرجىمان: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ماگىستىر ئاسپىرانتى(M2)

بۇ سەھىپىدىكى تەرجىمە ئەسەرلەرنى سېلىشتۇرۇپ بېكىتكۈچى: ئىمىن ئەھمەدي(تەكلىپلىك)

ئەجدادلىرىمىزدا مۇكەممەل ئەخلاقى ژۆرە پەزىلەتكى «ۋاپادارلىق بىرلەندۇ» لار

ئىلغارجان مەتتۇرسۇن ئىسلام (ئۇيغۇشقاق)

ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ئۆزى ئەسرلەر مابەينىدە ياشاپ كەلگەن جۇغراپىيىلىك ماكانى، تەبىئىي شارائىتى، تارىخ- كەچمىشلىرى، ئېتىقاد قىلغان دىنى، ئۆرپ- ئادەت، قائىدە- يوسۇنلىرى، مەدەنىيەت تىندۇرمىلىرى ئاساسىدا شەكىللەنگەن ھەم شۇ مىللەت كىشىلىرىنىڭ مەنتۇيىتىنى بېيىتىپ، ھەربىتىنى تەرتىپكە سېلىپ تۇرغۇچى پەرھىز، ئەخلاق -مىزان، ئۇدۇم- پرىنسىپلىرى بولىدۇ. بۇنداق ئۇدۇم- پرىنسىپلار ئۆز نۆۋىتىدە شۇ مىللەت كىشىلىرىنى يامانلىقتىن چەكلەپ ياخشىلىققا دەۋەتلەشتە، بولۇپمۇ ياشلىرى ۋە ئۆسمۇرلىرىدە ساغلام ھاياتلىق قارىشى تۇرغۇزۇشتا سەل قارىغىلى بولمايدىغان تولىمۇ ئەھمىيەتلىك روللارنى ئارتقۇرۇپ كەلگەن. تارىم، تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدىكى بوستانلىقلارنى ماكان تۇتۇپ ياشاپ كەلگەن خەلقىمىزدىمۇ ئەخلاق ھەم پاكىزلىق جۇملىسىگە ياتىدىغان بۇنداق ئۇدۇم- ئادەتلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئەجدادلىرىمىز مۇشۇ ئۇدۇملارغا تايىنىپ كۈندىلىك تۇرمۇشىنى ئۆز يولىدا كۆڭۈللۈك، رەتلىك راۋانلاشتۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا تەبىئەتنى ھۆرمەت قىلىپ ۋە ئۇنىڭ بىلەن تەبىئىي بىر گەۋدىلىشىپ، دەل - دەرەخ، گۈل- گىياھلارنى، ئۇچار- قانات، جان- جانىۋارلارنى ئاسراپ ھەم قوغداپ، ئۆزلىرىنىڭ ھالال مېھنىتىگە تايىنىپ مېڭىبر مۇشەققەتتە ياشارتقان ئاشۇ بوستانلىقلارنىڭ سۇ - تۇپرىقىنىڭ پاكىزلىقىنى ساقلاپ، ئۆزىگە خاس مۇھىت مەدەنىيىتى ياراتقان ۋە بۇ ئارقىلىق پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ

مۇھىت ئاسراش ئەنئەنىسى ئۇچۇن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقانىدى. ئۇلار سۇ، تۇپراق، دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھ، باغۋاران، كۆل ـ ئېقىنلارنى ئۆزلىرىنىڭ ھاياتى، بارلىقى بىلەن باغلاپ چۈشەنگەنىدى ھەمدە ئۇنى قەدىرلەپ ـ ئاسراشنى ئەڭ ئەقەللىي ئۇدۇم ـ ئادەتلىرىگە تەبئىي سىڭدۈرۈۋەتكەنىدى. گەرچە ئاشۇ ئۇدۇم ـ ئادەت، پەرھىز ـ يوسۇنلارنىڭ نۇرغۇنى زامانلارنىڭ ئۆتۈشى، تۇرمۇش ئۇسۇلىمىزنىڭ ئۆزگىرىشى، ئىدىيە ـ قاراشلىرىمىزنىڭ تولا ئالمىشىشى نەتىجىسىدە بارا ـ بارا ئۇنتۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بەزىلىرى يەنە باشقىچە شەكىلدە ساقلانغان، راۋاجلانغانىدى. بولۇپمۇ بۇ قاراش ـ ئادەتلەر مەلۇم نەزەرىيۋى قېلىپ يېكى ئەندىزە سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئەڭ ئادەتتىكى قائىدە ـ يوسۇن سۆزلىرى، پەرھىز بۇيرۇملىرى شەكلىدە ھاياتىمىزغا سىڭىپ كەتكەنىدى. «يامان بولىدۇ» شەكلىدە ساقلىنىپ قالغان بەزىبىر ھاياتلىق قاراشلىرىمىز ئەنە شۇنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ قاراشلار كېيىنچە «كونىلىق» قاتاردا يەكلەشكە، چەتكە قېقىلىشقا ئۇچرىغان، سەل قارالغان بولدى. ئەمما ئىنچىكە قارىساق، ئاشۇ «كونا» گەپلەر ئىچىدىن بىز بۇگۈنگىمۇ، ھەتتا ئەتىمىزگىمۇ كېرەكلىك نۇرغۇن ھەقىقەتلەرنى «يېڭى» قاراشنى تېپىپ چىقالايمىز.

«ئادەمدە بىلىملا بولۇپ ئادەمگە خاس ئەخلاق بولمىسا، ئۇ گۆياكى ئەقىللىق ھايۋاندۇر. بۇنداق ئەقىللىق ھايۋانلارنىڭ قولىدىن ھەر قانداق ۋەھشىيلىك ھەم نومۇسسىزلىقنىڭ ھەممىسى كېلىدۇ» دەيدۇ ئاقىللىرىمىز. دېمەككى، ئىنسان ئۇچۇن بىلىم بەك مۇھىم، ئادەمىيلىك ئەخلاق تېخىمۇ مۇھىم. بۇ ئىككىسى قوشۇلسىغۇ «ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز» قويغاندەك بولىدۇ. ئۇشبۇ ھېكمەت يەنە «ئالىم بولماقتىن ئادەم بولماق قىيىن» دېگەن ماقال بىلەن پاراللېل مەنالىنىدۇ. كىچىكمىدە، چوڭلار بىزنىڭ بېرەر بولمىغۇر گەپ ـ سۆز يېكى قىلىق ـ ھەرىكەتلىرىمىزنى كۆرۈپ قالسا، «ئۇنداق قىلماڭ (دېمەڭ)، يامان بولىدۇ، بالام»، «بۇنى قىلسا، ئۇنداق بوپقالىدۇ»، «ئۇنى قىلسا بۇنداق بوپقالىدۇ» دېگەندەك ئاللىقانداق سۆز قوشۇلغان ئىبارىلەر بىلەن بىزنى ئاشۇ بولمىغۇر ئىشلاردىن چەكلەپ تۇراتتى. بۇنداق گەپلەرنى بىزگە ئۆزىمىزنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى ۋە جەمەتىمىزدىكى ياشتا چوڭ كىشىلەر تۇرماق، بىز تونۇمايدىغان ئاپئاق ساقال خىزىر سۈپەت بوۋايلارمۇ، مۇكچىيىپ ھاسىغا چۈشكەن تەۋەررۈك مومايلارمۇ ھەمىشە ئەسكەرتىپ تۇراتتى. بىز بۇنداق تەنبىھلىك سۆز ـ ئىبارىلەرنى ماڭدامدا بىر ئاڭلاۋېرىپ، ئۆزىمىزچە نېمىدىنىدۇر ئەيمىنىپ قالاتتۇق ـ تە، چوڭلار توسىدىغان ئاشۇ بولمىغۇر قىلىق ـ ھەرىكەتلەرنىڭ قېشىغا ئىككىنچىلەپ يولىمايتتۇق.

ھازىر ئويلاپ باقسام، ئاشۇ تەنبىھ ـ نەسىھەتلەردىن پەقەت «نان ياكى تۇزغا دەسسىسە كۆزى تۇتۇلۇپ قالىدۇ»، «سۇغا تۈكۈرسە ياكى مىشقىرسا، ئېغىز ـ بۇرنىغا قوقاق چىقىدۇ»، «سۇغا تەرەت قىلسا قوڭغا ھوننىاق [1]چىقىدۇ»، «ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرگە كۈل ياكى سۇپۇرۇندى تۆكسە، تويى بىلەن ئۆلۈمى بىللە بوپقالىدۇ»، «يېڭى كۆكلىگەن بولجا[2]نى كەسسە، ياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كېتىدۇ»، «قۇشلارنىڭ تۇخۇمىنى چېقىۋەتسە، يۈزىگە سەپكۈن چۈشۈپ قالىدۇ»، «قارلىغاچنى تۇتسا، قولى تىترەيدىغان بوپقالىدۇ»، «ھۆپۈپنى ئويىنىسا قولى پۇراپ قالىدۇ»، «كەسلەنچۈكنى ئۆلتۈرسە، چىشى سارغىيىپ كېتىدۇ»، «ئۆمۈچۈكنى ئۆلتۈرسە ئۆيدىن بەرىكەت قاچىدۇ»، «ئاش ـ نانىنى كۆيدۈرسە، ۋاي دېھقان! ۋاي دېھقان! دەپ نالە قىلىپ، كۆيدۈرگۈچنى 70 پۈشتىغىچە قارغايدۇ»..... دېگەندەك ناھايىتى ئاز بىر قىسىملا يادىمدا قاپتۇ.

يەنە مۇنداق بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ: توققۇز ـ ئون ياش چاغلىرىم ئىدى. بىر ئاخشىمى ئۆيىمىزگە بىر قۇمچاق [3]كىرىۋاپتۇ. بۇنى كۆرۈپ بىز بالىلار قورقىنىمىزدىن بىر بۇلۇڭغا تىقىلىۋېلىشتۇق. رەھمەتلىك دادام پالتۇك [4] تىكى سۈپۈرگىنى قولىغا ئېلىپ پىش ـ پىشلاپ يۈرۈپ ھويلىغا چىقارغاندىن كېيىن لاخشىگىر بىلەن پۈتىدىن ئاستا قىسىپ كۆتۈرگەن پېتى ئۆينىڭ ئالدىدىكى ئۆستەڭ بويىغا ئېپچىقتى ـ دە، خۇددى بىر ئەزىز مېھمانىنى ئۇزىتىۋاتقاندەك سىلىق ئاھاڭدا: «ئىككى يېرىم كۈندىن كېيىن كېلىڭ ـ ھە» دەپ ئاۋايلاپقىنە قويۇۋەتتى. شۇ چاغدا مەنمۇ دادامنىڭ كەينىدىن چىققانىدىم. مەن ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن نارازى بولۇپ: «ئۇ سەت نەرسىنى ئۆلتۈرۈۋەتسىڭىز ياكى بولمىسا ئەمدى ھەرگىز كەلمە دەپ يىراقلارغا چۆرۈۋەتسىڭىز بولمامدۇ؟ يەنە تېخى، ‹ئىككى يېرىم كۈندىن كېيىن كېلىڭ ـ ھە› دەيسىزغۇ؟» دېسەم، ئۇ كۈلۈپ قويۇپ: «ھەر قانداق جاندارنى ئۆلتۈرسە قىساسى كېلىدۇ، بالام. يەنە كېلىپ قۇمچاق دېگەن ئادەمگە قىلچە زەرەر يەتكۈزمەيدىغان بىر جانۋار. ئۇ، ئادەملەرنى چاقىدىغان پاشا، كۈمۈتا، چۈننىلەرنى تۇتۇپ يەيدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەن ۋە «ئىككى يېرىم كۈندىن كېيىن كېلىڭ ـ ھە» دەپ قويۇۋېتىشىنىڭ سەۋەبى ئۇستىدىمۇ توختىلىپ: «بۇ، ئۇلۇغلىرىمىزدىن[5] قالغان ئۇدۇم. قۇمچاق كۈن تىكلەنگەندە ھەرىكەت قىلالمايۋاتقان ئۇۋىسىغا كىرىپ ئۇخلاپ قالغاچقا يېرىم كۈننى توشقۇزۇپ بولالمايۋاتقان ئۆيگە كىرىۋالمايمىش» دەپ چۈشەندۈرۈپ قويغانىدى.

شۇنداق، تېخى ئون نەچچە يىل ئىلگىرىلا يۇقىرىقىدەك گەپلەر تۇرمۇشىمىزدا ناھايىتى كۆپ دېيىلەتتى، ھەمىشە تەكىتلىنىپ تۇراتتى. ئۇ كەملەردە يېزا- قىشلاق، كەنت- مەھەللىلەردىكى ھەممىلا ئادەم ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى ئېقىۋاتقان سۇدىن خالىغان چېغىدا چىلەكلىرىگە ئۇسۇپ، لاي بولسا سۇزۇلدۇرۇپ خاتىرجەم ئىچەلەيتتى. «يامان بولىدۇ»لارنىڭ تەسىر كۈچىدىن ئەيمىنىپ ھېچكىم ئېرىق- ئۆستەڭلەرگە تۈكۈرۈپ، مىشقىرمايتتى. كۈل، يۇندى، ئەخلەت- چاۋارلارنى، مەيىنەت- نىجاسەتلەرنى تۆكمەيتتى. ئېرىق- ئۆستەڭ، كۆللەرنى خۇددى مۇقەددەس تاۋاپگاھدەك ئۇلۇغ بىلەتتى. ئۇچار- قانات، جان- جانىۋارلارنى ھەر خىل نەپس- ئېھتىياجى ئۈچۈن خالىغانچە ئۆلتۈرەيتتى. بىر ئوبدان ئايىنۇاتقان دەل- دەرەخ، باغۋارانلارنى تۇرلۈك يەرلىك سىياسەتنى باھانە، ئاللىقانداق پايدا- مەنپەئەتلەرنى مەقسەت قىلىپ كەلسە- كەلمەس كەسمەيتتى، ۋەيران قىلمايتتى. (يەنى كېسىشكە قولى بارمايتتى). ئۆز ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن كەسسىمۇ، ئورنىغا دەرھال كۆچەت قويۇپ ياشارتىش ــ چۆلنى چۆرىدەپ ئولتۇراقلاشقان بۇ خەلقنىڭ ئېڭىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا سىڭىپ كەتكەن ئەقەللىي تەبىئىي مەجبۇرىيەت، پەزىلەت ئىدى. چوڭلار كىچىكلەرگە، مەيلى ئۇ كىمنىڭ بالىسى، كىمنىڭ پۇشتى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يۇقىرىقىدەك ھەرخىل «يامان بولىدۇ»غا باغلاپ تەنبىھ- تەربىيەتلەر قىلىپ تۇراتتى.

بىراق، كېيىنچە بۇنداق گەپلەر بارا- بارا دېيىلمەس، تەكىتلەنمەس، ھەتتا ئاڭلانماس بوپقالدى. خۇددى «تەبىئەت بىزنى ياراتقان ئانىمىز» دەپ ئېتىراپ قىلغان تۇرۇقلۇق، نەچچە ئون يىل ھۆكۈم سۈرگەن «تەبىئەتنى بويسۇندۇرايلى!»دىن ئىبارەت تەتۇر سەنەمگە ئۇسسۇل ئويناپ، ئاشۇ تەبىئەتكە، يەنى بىزنى سېخىيلىق بىلەن بېقىپ كېلىۋاتقان ئانىمىزغا قارشى كۈرەش قىلغىنىمىزغا، نەچچە يىللاپ كوللېكتىپ دەرەخ كەسكىنىمىزگە ئوخشاش، ئەجدادلىرىمىز تەرىپىدىن ئاللىقاچان ئىسپاتلىنىپ بىزگىچە داۋاملىشىپ كەلگەن، ياش ئەۋلادلارنى ئادەمىيلىك قېلىپىغا كىرگۈزۈپ تەربىيىلەپ چىقىشتا ئەھمىيتى زور بولغان يۇقىرىقىدەك بىر قاتار «يامان بولىدۇ» لىرىمىز ۋە يەنە باشقا تۇرلۇك ئۇدۇم- ئادەتلىمىز «كونىلىق»، « ئىلمىي ئاساسى يوق خۇراپىيلىق» دېگەندەك قالپاق- بوھتانلار بىلەن چەتكە قېقىلىپ بولۇشچە تىللاندى. تۇرلۇك چىرايلىق نام، ھەتتا كۆكەرتىش نامىنى قويۇۋېلىپ دەل- دەرەخلەرنى قىرغىن قىلىشتەك بۇنداق تەتۇرلۈك بەزى جايلاردا ھېلىھەم داۋام قىلماقتا. مۇشۇ تۇپراقلا ماس كېلىدىغان نۇرغۇن ئۆزگىچە ئېسىل مېۋە- چىۋە، كۆچەت- دەرەخ سورتلىرىمىز ۋەيران قىلىنماقتا.

بۇ يەردە ئۆزۈم يېقىندا ئۇچراتقان مۇنداق بىر ئىشنى قىستۇرۇپ ئۆتكۈم كەلدى: ئىيۇلنىڭ ئاخىرقى كۈنى، خوتەن شەھىرىنىڭ «گۈلباغ» كوچىسىدا كېتىۋاتسام، بىر توپ ئادەم يول بويىدىكى بىر جايغا ئولىشىۋاپتۇ. مەنمۇ: نېمە ئىش بولغاندۇ، دەپ قىزىقىپ ئۇ يەرگە باردىم. ئەسلىدە ئۇلار شاپتۇل تالىشىۋاتقانىكەن. باققال ئايال بىر ئوغلى بىلەن ئالدىغا ئىكى سېۋەتنى قويۇۋېلىپ داق يەردىلا ئولتۇراتتى. ئالدىدىكى يوغان سېۋەتنىڭ بىرىدە، قارىسا پۈۋلىمەيلا ئېغزىغا كوم سالغۇدەك شۇنداق خىل ھەم چىرايلىق شاپتۇللار خۇددى بويۇن قىسقاندەك تىزىلىپ تۇراتتى. ھالبۇكى، مۇنۇ 20- 30دەك ئادەمنىڭ تالىشىۋاتقىنى ئايالنىڭ يەنە بىر سېۋىتىدىكى ئۇستىنى توپا باسقان، سەل كىچىكرەك كەلگەن «كۆك شاپتۇل» ئىدى. ئايال ھېلىقى كۆركەم شاپتۇلنىڭ كىلوسىنى ئۈچ كويدىن، مۇنۇ بىكۆرۈم كۆك شاپتۇلنى بولسا توققۇز كويدىن سېتىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇلار «ئەلا سورتلۇق كۆركەم شاپتۇل»غا قارىمۇ قويماي، ھەممىسى ھېلىقى كۆك شاپتۇلغا دۈم چۈشۈشكەنىدى. پىقىرمۇ باشقىلاردىن تالىشىپ يۈرۈپ، يېيىلمىگىلى نەچچە يىل بوپقالغان بۇ ئۆزىمىزنىڭ يەرلىك شاپتۇللىدىن ئۈچ تالغا ئېغىز تېگىشكە مۇۋاپىق بولدۇم. راست گەپنى دىسەم، ماڭا تەگكىنىمۇ شۇ ئىدى. ئۈچ تال شاپتۇلنىڭ تىلنى يارغۇدەك لەززىتىدىن ھۇزۇرلىنىۋېتىپ، ئاشۇ شاپتۇلنى نەچچە يىل بۇرۇنقى «ھويلا- ئارامنى ئۆزگەرتىش» دولقۇنىدا كاللىسى قىزىپ كەتكەن، «دوپپىسىنى ئەكەل دېسە بېشىنى ئەكېلىدىغان» ئۆپكىسى يوق قەغەز قانات بەزى يەرلىك غوجاملارنىڭ سوغۇق قولىدىن ساقلاپ قالغان باغۋەن قېرىنداشىمغا غايىۋانە تەھسىن ئېيتتىم. توۋا دەيمەن، بىزنىڭ ئاشۇ يەرلىك مېۋىلىك دەرەخلىرىمىز زادى نېمە گۇناھ قىلغان، كىملەرنىڭ قايىرىگە تاقاشقان بولغىيتتى؟! مۇنداق تەبىئەتنىڭ ئەسلي تەبىئىتىگە خىلاپ قالايمقان كېسىش مۇھىتنى بۇزۇشتىن باشقا نېمە ئېپكەلدى؟ «ئاسىيا كىندىكى» گېزىتىنىڭ 1998- يىل ئەتىيازدىكى مەلۇم سانىدا: «گۇما ناھىيىسىدە ئادەملەر قۇشقاچ بولۇپ قۇرت تۇتتى» ناملىق بىر قىسقا خەۋەر بېرىلگەن. شۇ چاغدا مەن بۇ خەۋەرنىڭ ماۋزۇسىدىلا بىزلەرگە قارىتىلغان ئېغىر بىر قارا يۇمۇرنىڭ يېتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغانىدىم. راست دېگەندەكلا، يانىدۇرقى يىلىلا «ئىنەكنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ بېشىغمۇ كەلدى». خوتەن قۇرتلاپ كەتتى، مىغ- مىغ يامراپ، دەل- دەرەخلەرنى سويغان پىيازدەك ئاقلىۋەتكەن گەزلىمە قۇرت ئىسىملىك لەنىتى ــ ۋابا ئاپەت خوتەننى بېسىۋالدى. دەسلەپتە قوللىرىمىز پۈراپ،

گاللىرىمىز ئاغرىپ ھەتتا غىزالىنىۋاتقان داستىخانلىرىمىزدىمۇ قۇرتلار لۆمۈلدىشىپ مېڭىپ يۈرگەندەك كۆرۈنۈپ كېتىپ، ھەپتە ـ ئايلارغىچە تۇزۇك تاماق يېيەلمەي يۈردۇق. ھەممىمىز ئىش ـ خىزمەتنىمۇ تاشلاپ ئېتىز ـ ئېرىق ئارىلاپ نەجىس بالادەك مەغلۇلاپ كەتكەن قۇرتلارنى بىرمۇ ـ بىر تېرىشكە مەجبۇر بولدۇق. قازان بېشىدا ئەنسىز پىرقىراپ يۈرۈپ تاماق ئەتتۇق. ئاش ـ قازانلىرىمىزدىن قۇرت تېرىپ، تاماق يېيەلمەي ھۆ بولۇپ يۈردۇق. ھېلىمۇ خوتەندە توختىماي توپا ياغدۇ، بوران چىقىدۇ. ئەل سۆيگەن شۆھرەتلىك يازغۇچىمىز نۇرمۇھەممەت توختىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، توپا دەستىدىن «خوتەندە چىشلار غۇچۇرلايدۇ».

توغرا، ئەجدادلىرىمىز تەكتلىگەن ئۇدۇم ـ ئادەتلەرگە پەرۋا قىلماستىن تەبىئەتكە خالىغانچە يولسىز مۇئامىلە قىلغاندىن كېيىن، «يامان بولدۇ»لاردا دېيىلگەندەك شۇ ھامانلا بىر يېرىمىزگە ھونناق، پوقاق ئۆسۈپ چىقمايدىكەن، بەلكى ئاستا ـ ئاستا، تۇيدۇرماي بىزدىن قىساس ئالىدىكەن. شەھەر ـ بازارلىرىمىزدىكى، يېزىلىرىمىزدىكى، ھەتتا مۇھتى بىر قەدەر ساپ سانىلىدىغان كەنت ـ مەھەللىلىرىمىزدىكى ھەربىي گازارمىسىنىڭ ياتاقلىرىدەك ئوخشاش ھەيۋەتتە سەپراس سېلىۋېتىلگەن ئولتۇراقلىرىمىزنىڭ ئالدىدا باغرىغا تاشلانغان كۆل، سۇپۇرۇندى، يۇندى، ھەررەڭ ـ سەررەڭ يالتىراق پارچىلىرى، پاتمانلاپ چىرىندى ـ ئەخلەتلەر، مەڭگۈ چىرىمەس سۇلياۋ بوتۇلكىلار ھەتتا گەندە ـ تېزەكلەرگە تولۇپ پۇراپ ئاقىدىغان ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرىمىزگە نەزەرىمىزنى ئاغدۇرساق ۋە ئاندىن ئەتراپىمىزدىكى ئادەملەرنىڭ رەڭگىروي، يۇرۇش ـ تۇرۇشلىرىنى كۆزىتىپ باقساق، ھېچكىمنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىغا ياكى باشقا ئەزالىرىغا ساقايماس جاراھەت چىقىپ قالغانلىقىنى كۆرمەيمىز ياكى بۇنداق ئالامەتلەرنى سەزمەيمىز. تېبابەتچىلىرىمىزدە قايسى خىل مېۋىنى قايسى ئاي، قايسى پەسلىدە يېسە سالامەتلىككە پايدىسى بولىدىغانلىقىنى، ئەگەر ئۇ ئۆزى تەبىئىي پىشىپ يېتىلىدىغان پەسىل ـ ئايلاردىن ئىلگىرى ياكى كېيىن ئىستېمال قىلىنسا، بەدەنگە ئوزۇق بولمايلا قالماستىن بەلكى ئادەمنى تۇرلۇك ئۇششاق كېسەلگە گىرىپتار قىلىدىغانلىقىنى تەكتلىنىدۇ. تەمى تامغاقتا قالغۇدەك تاتلىق، شەربەتلىرى ساقىپ تۇرىدىغان، ئوخشاش تۇپراق، ئوخشاش سۇ، ئوخشاش كىلىمات ۋە ئوخشاش پەرۋىش بىلەنمۇ ھەرگىز ھەممىسى تەڭ پىشىپ قالمايلا، بىرىنى يەپ تۇگىتىشىمىزگە يەنە بىرى ئۇلگۈرۈپ پىشىپ بېرىدىغان شۇنداق ئېسىل ئۆرۈك ـ شاپتۇل، ئالما ـ نەشپۈتلىرىمىز ۋە باشقا سەرخىل مېۋىلىك دەرەخلىرىمىز كېسىپ تاشلىنىپ، مانا ئەمدىلىكتە تەبىئەتنىڭ تۆت پەسلى بىلەن قىلچە ئالاقىسى يوق ھالدا پەيدا بولۇۋېرىدىغان، زاۋۇتتا ياسالغاندەك پارقىراپلا تۇرىدىغان، دېيارىمىزنىڭ تەبىئىي ئېكولوگىيىسى، كىشىلىرىمىزنىڭ ئوزۇقلىنىش ئادىتى، بەدەن ئېھتىياجىغا ماس كەلمەيدىغان يېمەش ـ مېۋىلەرنى پەسىل ئايرىمايلا يەۋاتىمىز. قارىماققا، ھەممىمىز بەردەم ـ ساغلامدەك كۆرۈنىمىز. كۆل بىلەن سۇپۇرۇندى، ھەتتا بەزىلىرى نەسلى قۇرۇپ كېتىش گەندىلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تۆكۈۋېرىمىزۇ، بىرەر كىمنى شۇ سەۋەبلىك ئۆزىنىڭ تويى بولۇۋاتقاندا ئۇشتۇمتوت ئۆلۈپ كېتىپتۇ دەپمۇ ئاڭلىمايمىز. ئۆزلىرىگە ئاتا قىلىنغان خاس ئىقتىدارلىرىغا تايىنىپ ھەرخىل قۇرت ـ قوڭغۇز ۋە زىيانداش ھاشارەتنى تۇتۇپ يېيىش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ھاياتلىق ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا بىز ئىنسانلارنىڭ تېرىپ ئۆستۈرگەن ھوسۇللىرىمىزنى مول پېتى يېغۇۋېلىپ تولۇق مەنپەئەتلىنىشىمىز ئۈچۈن كۆرۈنمەس يوسۇندا يارەم قىلىپ كېلىۋاتقان ئۇچار ـ قانات، جان ـ جانۋارلىرىمىزنىڭ سانى بارغانسىرى ئازلاپ، ھەتتا بەزىلىرى نەسلى قۇرۇپ كېتىش گىردابىغا بېرىپ قالغان، ۋە ھەتتا بەزىدە بىز قۇشقاچ بولۇپ قۇرت تۇتىدىغان بىچارە ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان بولساقمۇ، لېكىن ئاشۇ ئۇچار ـ قانات، جان ـ جانۋارلارنى ئۇۋلىغانلىقى ـ ئۆلتۈرگەنلىكى سەۋەبلىك بىرەرىنىڭ قولىنىڭ تىتىرەپ ياكى پۇراپ قالغىنىنى، چىشى سارغىيىپ، يۇزىنى سەپكۈن بېسىپ كەتكىنىنى كۆرگەندەك قىلمايمىز. Restaurantسۆزى ئىنگلىز تىلىدىكى «ئېشىپ قالماق»، «بىكار ۋاقىت» مەنىلىرىدىكى restسۆزى بىلەن «ھەد»، «پۇراق»، «كەيپىيات» مەنىلىرىدىكى auraسۆزىگە سۆز ياسىغۇچى قۇشۇمچە intنىڭ قوشۇلىشىدىن ياسالغانلىقىدىن. بۇنىڭغا بىزچە ئۇدۇللۇق تەبىر بەرسەك «ھەممە نەرسە ئېشىپ ـ ئېشىپ، ئەتراپقا ھەد ـ پۇراقلىرىنى تارقىتىپ تۇرىدىغان جاي» دېگەندەك مەنالار چىقىدىكەن. بۇ تەبىرگە كۆرە بەزىلەر ئۇنى ئوبرازلاشتۇرۇپ «ئىسراپخانا» دەپمۇ ئاتىۋاپتۇ. شەھەرلەردىن تارتىپ چەت يېزا ـ قىشلاقلارغىچە كەڭ يامرىغان ئاشۇ «رېستوران»لاردىكى ۋە بىزدىكى ھەرخىل ئولتۇرۇش، توي ـ مەرىكە، زىياپەتتىكى، بىر قىسىم ئالىي مەكتەپلىرىمىزدىكى بۇزۇپ ـ چېچىلىۋاتقان نازۇ ـ نېئىمەت، ئاش ـ ئوزۇقلارغا قاراپ ھەر قانداق بىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ يۈرىكى پىژ ـ پىژ ئېچىشىپ كېتىۋاتسىمۇ، لېكىن ياتقان يېرىدىن ئەتىسى ئىككى كۆزى كۆرمەس ھالدا قوپقان بىرمۇ ئىسراپخورنى كۆرگەندەك قىلمىدۇق ياكى ئاڭلىغاندەكمۇ قىلمىدۇق. ئەكسىچە، تەشۋىقات ۋاستىلىرىمىز ئادەملىرىمىزنىڭ بارغانسېرى ئۇزلىشىپ، كۆزلىرىنىڭ روشەنلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى داڭلاپ تۇرۇپتۇ. بىزمۇ ھەم كىشىلەرنىڭ چىراي ـ تۇرقىنىڭ

چىرايلىقلىشىپ، ياغلاپ قويغانـدەك پـارقىراپ كېتىۋاتقىنىـى كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز. بۇلارغا قاراپ، ئاشۇ «يامان بولـدۇ»لار بىزگە ۋەھىمە سېلىپ بىكـاردىن بىكـار قورقىتىپتـۇ، پـۈت-قولىمىزنى چۈشەپتۇ، بىزنى كونىلىق بىلەن باغلاپ ئاۋارە قىپتـۇ دەيلىمۇ؟ ئۇنى «كونىلىق»، «خۇراپىيلىق» قاتارىـدا ئىنكـار قىلايلىمۇ؟

ھېچ ئىش بولمىغاندەك تۇرغىنى بىـر تاشـقى كۆرۈنـۈش، خالاس. بىز «يامان بولىدۇ» دېگەن ئىشنى قىلغان دەقىقىنىـڭ ئۆزىدىلا بۇ جازا يېتىپ كەلمەيتـۇ، بەلكـى ئاسـتا-ئاسـتا، تۈيدۈرماي، ئىشقىلىپ شۇ ياكى باشقا شەكىلدىكى يوللار بىـلەن تارتقۇلۇقىمىزنى تارتقۇزۇپتۇ. مانا، قارىسىڭىز كېسـەلدىن تـولا نېمە يوق. كۆز، قۇلاق، ئېغىز، بۇرۇن، گال-كاناي، ئـۆپكە، يۈرەك، جىگەر، بۆرەك، پۇت-قول، چات ئاربلىرىغا چۈشكەن سان-ساناقسىز كېسەللىك بىزگە «يامـان بولغـان» بولمـاي نېمە؟ بىز بۇلارنى قىلما دېگەننى قىلغانلىقنىڭ جازاسى دېـمەي تۇرالايمىزمۇ؟ «يامان بولـدۇ»لار ئۆرگىلىـپ-چۆرگىلىـپ يۈرۈپ تەبىئەتكىمۇ، ئىنسانغىمۇ ماس، قۇلاي، دۇرۇس بولغـان تەڭپـۇڭ ھايـاتلىق كارتىنـسىنى ئـشارە قىلغـان، شـۇنى قوغلاشقانىكەن. ھەربىر سەل قاراش، ھەنستىمەسـلىك، چەكتـىن ئېشىش مانا بـىزگە ئوڭـايلىقچە ئالـدىنى ئېلىـپ بولغىلـى بولمايدىغان ۋابا، كېسەللىكنى «سۈيغا» قىپتۇ. ئاشۇ «يامـان بولىدۇ»لار ھەقىقەتەنمۇ يامـان ئەمەس گەپـلەر ئىكەنتـۇق. ئەقىللىق ئەجدادلىرىمىز مەسلىنى زاھىرەن كۆزى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئەقىل كۆزى بىلەن كۆرۈشكە ئادەتلەنگەن، ھادىـسىدىن كۆرە ماھىيەتكە بەكرەك ئەھمىيەت بەرگەنىكەن. شـۇڭا بىـزگە ئاشۇنداق ئالتۇنغا بەرگۈسىز ئۆگۈت-نەسىھەتلەرنى، تەنبىھ-تەربىيەتلەرنى ئۇدۇم قىلىپ قالدۇرغانىكەن. ئۇلار بىز قاتارلىـق ئەۋلادلىرىنى سۈر-ئەيمەندۇرۇش كۈچى قوشۇلغان ئاشـۇنداق ھەرخىل «خۇراپىيلىـق» ئـارقىلىق كىچىكمىـزدىن باشـلاپلا جەمئىيەتتىكى تۈرلۈك ناچار ئىللەتتىن ۋە بولمىغۇر قىلىقلاردىـن چەكلەپ ھەم چەتنىتىپ چوڭ قىلغان ھەمدە مۇشـۇنىڭ بىـلەن مىللەتنىڭ كەلگۈسى، ئۆزلىرىنىـڭ ئىـز باسـارلىرى بولمـىش بىزلەرنى پاكلىق-پاكىزلىقنى قەدىرلەيدىغان، ئىسراپخورلۇق ۋە بەتقىلىقلارنى ياماق كۆرىدىغان، ئەتراپتىكى مۇھىتـنى، جـان-جانىۋارلارنى ئاسراپ ئانا تەبىئەت بىلەن بىر گەۋدىلىشىپ مەڭگۈ ئىناق ياشـىيالايدىغان ئـاق كۆڭـۈل، سـەممىي، ئەدەب-ئەخلاقلىق، رەھمدىل، ئېتقادلىق-ھالالچى ئىنسانلاردىن قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىش ئۈچۈن ئاسـاس سـالغان، شـۇنى ئۈمـىد قىلغانىكەن. ئۇلار بالىلارغا ئەقىلـگە توشـقان چـوڭ ياشـلىق كىشىلەرگە گەپ قىلغان تەلەپپۇز بىلەن چوڭ-چوڭ ئۇقـۇم-قائىدىلەرنى سۆزلەپ تەربىيە بەرسە، ئەقلىي تەپەككۇر جەھەتتىن تېخى تولۇق يېتىلىپ بولالمىغان بالىلارنىڭ دەماللىقا چۈشـىنىپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى، شۇڭا بۇنداق تەربىيىنىڭ قىلـچە ئۈنۈمـى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇلارنى پەقەت يۇقىرىقىغا ئوخشاش ھەرخىـل «ياماں بولىدۇ» بىلەن بولمىغۇر سۆز-ھەربىكەتلەردىن چەكلەپ ھەم ئەيمەندۈرۈپ كۆندۈرگەندە، بالىلار چوڭ بولـۇپ مەلـۇم ياشقا يەتكەندە بولسىمۇ: «ھە، ئاتا-ئانىلىرىمىزنىڭ مۇنـداق دېگىنى ئەسـلىدە مۇنـداق دېگـىنى ئىكەنـدە!» دەپ بـۇ «خۇراپىيلىق»لارنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى ئۇزلىكسىدىن چۈشـىنىپ يېتەلەيدىغانلىقىنى بىلگەن، ئويلىغانىكەن. ئەمما ئۇلار بىزنىـڭ شۇنداق بىر زامـانلار كېلىـپ ھەرقانـداق ئۇلـۇغ ئـۇدۇم-ئـادەتلەردىنمۇ ئەيمەنمەيـدىغان دەرىجـىدە بەتتۈاشلىـشىپ كېتىشىمىزنى ئويلاپمۇ باقمىغان بولسا كېرەك.

مۇلاھىزىمىزنى خۇلاسلىساق شۇنداق يەكۈنگە كېلىمىزكـى، ئەجدادلىرىمىز ھەرگىزمۇ قۇرۇق گەپ ساتقان ۋە ئـۆز يـۈرەك پارىلىرى بولمىش بىزلەرگە قۇرۇق گەپلەرنى ئۇدۇم قالـدۇرغان ئەمەس. ئۇلارنـى «ساۋاتـسىز»، «خۇراپـي»، «قـالاق» دېيىشكە بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. بىز ئاشـۇ ئەسـكى چاپـان، كونا-قاتتىق ئۆتۈك، چاتىگا ساقال مۆتىۋەرلىرىمىزنى ھازىرقـى زامان ئاتالغۇسى بويىچە پاراسەتلىك تەبىئەتـشۇناس، ئۆتكـۈر جەمئىيەتشۇناس، پىشقان پەيلاسوپ، يېتىلـگەن ئاسـترولوگ-ئاسـترونوم ۋە تەجرىبىلـك مۇھـت ئاسـرىغۇچى مۇتەخەسسـىلەردىن ئىـكەن، دېـسەكمۇ ھەرگـز ئـارتۇق كەتمەيدىغاندەك قىلىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان پۈتكۈل دۇنيا مىقياسـىدا ئومۇمىيۈزلـۈك تەكىتلىنىۋاتقـان «ئېكولوگىيىلىـك مۇھىتنى قوغداش» شوئارى ئەمەلىيەتـتە بىزنىـڭ دانىـشمەن ئەجدادلىرىمىز ئۇزاق ئەسىرلىك ھايات كەچمىشلىرى داۋامـىدا تەھقىقلەپ، سىناقتىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىـن بـىزگە مەنىـۋى مىراس سـۈپىتىدە قالـدۇرۇپ كەتـكەن ئاشـۇ بىـر قاتـار ئۇدۇمىمىزنىڭ زامانىمىزدىكى باشقىچە ۋاريانتى ئەمەسمۇ؟!

ـ ئابلىز خوجامنىياز فوتوسى

يېرلىك شېۋىلەرگە ئىزاھات

[1] «ساقايماس يارا» دېگەن مەنىدە.
[2] كۆچەت، نوتا، جىرىم.
[3] خوتەنده پاقا-قۇمچاق دېيىلىدۇ.
[4] پالتۇك-پەگا.
[5] «ئاتا-بوۋا، ئەجدادلار»دىن دېمەكچى.

ئاپتور: نىيا ناھىيە سىياسىي كېڭەشىنىڭ خادىمى (M3)، (M1)

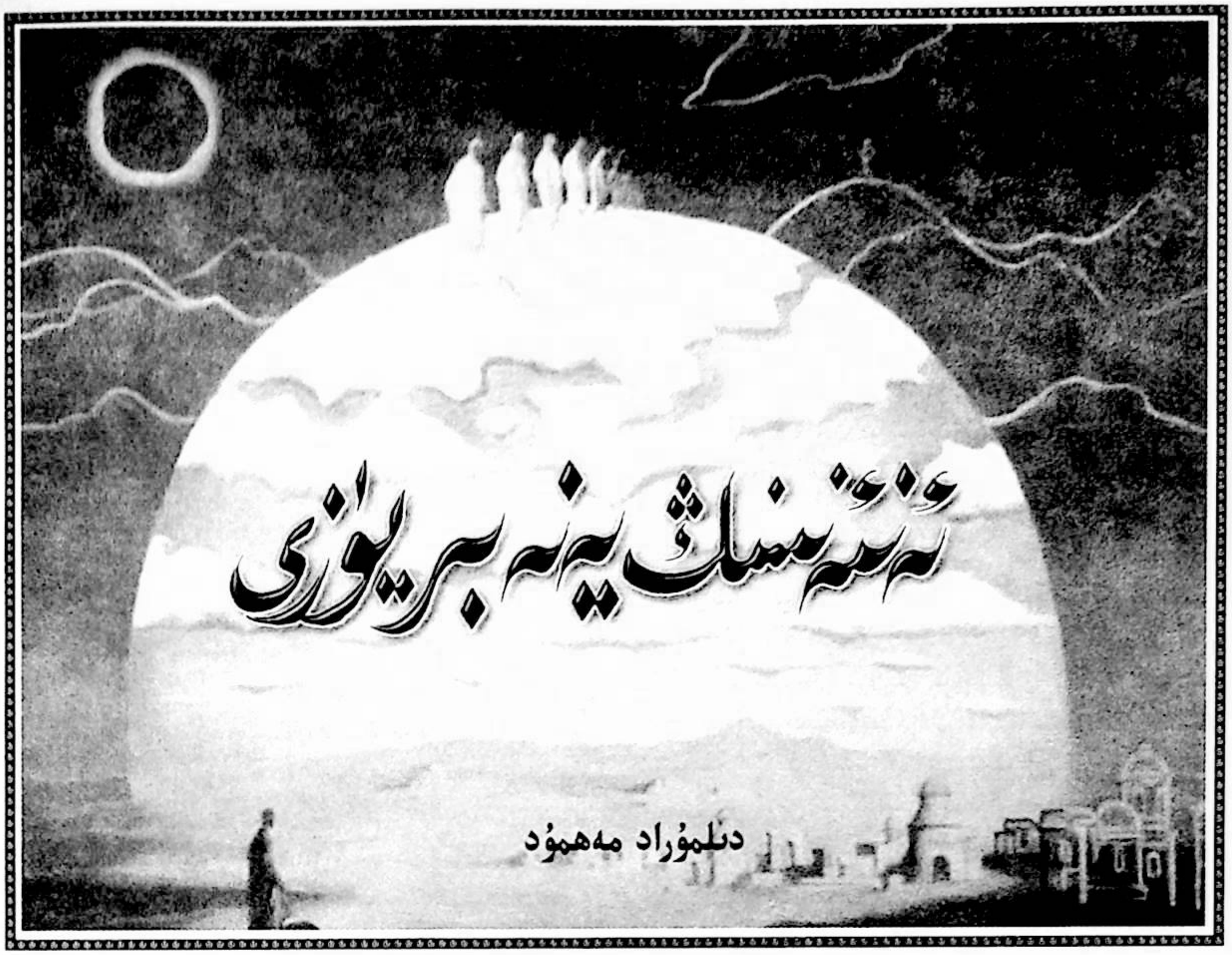

ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى

دىلمۇراد مەھمۇد

«سەندەك قىزنىڭ مەكتەپتە ئوقۇشىنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بار؟ بۇ خۇددى تۈكۈرۈك قاچىسىنى سۈرتۈپ پارقىراتقاندەكلا ئىش. سەن ئۇ مەكتەپلەردە ھېچبىر قىممىتى بار نەرسە ئۆگىنەلمەيسەن. ساڭا ھەم ماڭا ئوخشاش ئاياللار ھاياتىدا بىرلا خىل ماھارەتكە ئېھتىياجلىق. بۇنى ئۇلار ساڭا مەكتەپتە ئۆگەتمەيدۇ... ئۇ بولسىمۇ بەرداشلىق بېرىش...»

— خالىد ھۈسسەينىي [1] : «مىڭ پارلاق قۇياش»

يۇقىرىقى ئۈزۈندە ئافغانىستانلىق بىر ئايالنىڭ ئوقۇش ئارزۇسىدا بولۇۋاتقان قىزىغا بەرگەن جاۋابى. ئۇ ئېرى تەرىپىدىن قىزى بىلەن قوشۇپ تاشلىۋېتىلگەن. بۇ ئايال ئوقۇمىغان ھەم ئوقۇشنى يامان كۆرىدۇ، مائارىپنى، ئۆزىنى ۋە قىزىنى كەمسىتىدۇ، پەس كۆرىدۇ. بىچارىلەرچە خاتا چۈشىنىدۇ. گەرچە بۇ بىر روماندىن ئېلىنغان پارچە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتكىنى رېئاللىقتىكى ئافغانىستانلىق نۇرغۇن ئايالنىڭ ئەنئەنىگە ئايلانغان دۇنيا قارىشىنىڭ بىر قىسمىدۇر. بۇ خىل روھىيەت نەدىن كەلگەن؟ روشەنكى، «بىر جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى ئۆز ئەزالىرىنىڭ ئىجتىمائىي خاراكتېرىنى قېلىپلايدۇ. شۇڭا بۇ كىشىلەر ئۆزلىرى مەجبۇرلانغان ئىشلارنى قىلىش ئارزۇسىدىلا بولىدۇ»[2]. شۇڭا، ئاياللار ئومۇمىيۈزلۈك چەتكە قېقىلغان جەمئىيەتتە ئەھۋالنىڭ يۇقىرىقىدەك بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان ئىجتىمائىي قۇرۇلما چوڭ بىر ئۇقۇمدۇر. «ئۇ مۇئەييەن گەۋدە ۋە توپلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى، مەلۇم ئىجتىمائىي سىستېمىغا تەۋە كىشىلەرنىڭ نىسبەتەن تۇراقلىق بولغان يۈرۈش - تۇرۇش شەكىللىرىنى ياكى پائالىيەت قۇرۇلمىسىنى بەلگىلەيدىغان تۈزۈملەشكەن قېلىپ ۋە تونۇش رامكىسىنى كۆرسىتىدۇ»[3]. شۇنى جەزملەشتۈرۈشكە بولىدۇكى، بۇ قېلىپ ياكى رامكا ئەنئەنە بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. ھەتتا شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئەنئەنە بۇ قۇرۇلمىنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر قىسمىدۇر. مىسالەن، يۇقىرىقى ئافغانىستانلىق ئايالنىڭ ئۆيدىن قوغلىنىشىدىكى يۈزەكى سەۋەب، ئۇنىڭ غەلىتە بىر كېسەلدىن ساقىيالماي «جىن تەگدى» دېگەن ئاتاققا قالغانلىقى ئىدى. بۇ ئىش ئۇنىڭ ئېسىلزادە ئېرىنىڭ ھۆرمىتى ۋە ئابرويىغا داغ كەلتۈرگەنلىك دەپ قارالغانىدى. تۈپ نېگىزىدىن ئالغاندا، بۇ ئالدى بىلەن شۇ ئەلدىكى ئاياللارنىڭ ئەنئەنىۋى ئورنىنىڭ ئىنتايىن تۆۋەنلىكىدىن بولغان. خۇراپاتلىق ئىككىنچى

تەرەققىيات ۋە ئەنئەنە

مەسلىدۇر. ناۋادا شۇ ئايال ئەمەس، ئۇنىڭ ئېرى شۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغان بولسا، ئەھۋال ھەرگىز ئۇنداق بولمايتتى. دېمەك، ئافغانستاننىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسىدىكى ياكى ئەنئەنىسىدىكى ئەنە شۇنداق بىر ناتوغرا قاراش ئۆز پۇقرالىرىنى يۇقىرىقىدەك پاجىئەگە دۇچار قىلغان ھەم دەل شۇ پۇقرالار يەنە شۇ خىل قۇرۇلمىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشى ۋە مۇستەھكەملىنىشىگە رايىشلىق بىلدىن ئاساس يارىتىپ بېرىپ كەلگەن.

تارىخقا نەزەر سالىدىغان بولساق، بۇنىڭغا ئوخشاش مىساللاردىن نۇرغۇنىنى بايقايمىز. كونا جۇڭگودىكى پۈت بوغۇش ئەنئەنىسى قارىماققا پەقەت ئاياللارغا قىلىنغان بىر زۇلۇمدەك قىلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇمۇ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدىكى بىر چاتاقتىن دېرەك بېرەتتى. بۇ قۇرۇلما ئاستىدا، ھەتتا ئاياللارنىڭ ئۆزىمۇ ئەنە شۇ كىچىك پۈتىدىن پەخىرلىنىدىغان خاراكتېرنى يېتىلدۇرگەن. دەرۋەقە، ئاياللارنىڭ كەمستىلىشى ئۇزاق ئۆتمۈشتىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان دۇنياۋى ئەنئەنە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىغىچە سىڭىپ كەتكەن پىكىر ھادىسىسىدۇر. ئەرلەر ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئاياللار ئۆزىنى ئۆزى كەمستىدىغان جەمئىيەتلەر ھازىرمۇ خېلى كۆپ. جۇملىدىن، جۇڭگونىڭ ئىسلاھاتتىن بۇيانقى تەرەققىيات مۇساپىسىدە ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدىكى ئۆزگىرىش كىشىنى يەنىلا ئۇمىدسىزلەندۈرىدۇ. مىسالەن، 2004-يىلى دۆلەت پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىنىڭ بىلدۈرۈشچە، شۇ يىلى جۇڭگودا تۇغۇلغان قىز ۋە ئوغۇل بوۋاقلارنىڭ نىسبىتى 100:117 بولغان، يەنى 100 قىز بوۋاققا 117 ئوغۇل بوۋاق توغرا كەلگەن. ھالبۇكى، خەلقئارادىكى نورمال نىسبەت 100:103-107 دۇر. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مۆلچەرلىشىچە، 2050-يىلغا بارغاندا 25 مىليون ئەر «بويتاق» قالىدىكەن[4]. دەرۋەقە، ھازىرمۇ جۇڭگولۇق نۇرغۇن ئاتا-ئانا ئوغۇل بىلەن قىزنى، ئوغلىنىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن قىزىنىڭ پەرزەنتلىرىنى تەڭ ئورۇندا كۆرمەيدۇ. نەۋرىلەرمۇ ئاتا تەرەپ بوۋا-مومىلىرى بىلەن ئانا تەرەپ بوۋا-مومىلىرىنى باراۋەر ھېس قىلالمايدۇ. يېزىلاردا تۇنجى پەرزەنت قىز بولسا، يەنە بىرپەرزەنتلىك بولۇشقا يول قويۇلىدۇ. دېمەككى، بۇيەردە ھېلىھەم قىز پەرزەنتلەرنى پەس-تۆۋەن كۆرۈش خاھىشى يوقالغىنى يوق. بۇ خىل ئەنئەنىنىڭ يىلتىزى يىراق تارىخقا چېتىلغان. مېڭزىنىڭ قارىشىچە، ئەجدادلارغا بولغان ئۆچ تۇرلۇك ساداقەتسىزلىك ئىچىدە ئەڭ يامىنى ئەۋلادنى ئۆزۈپ قويۇش بولۇپ، جەمەت پەقەت ئوغۇل ئارقىلىقلا ئۇزۇلمەي داۋاملىشاتتى. ئەۋلادسىز ئۆلۈپ كەتكەنلەر (ئوغۇل پەرزەنتسىز) ئۇلارغا خىزمەت قىلىدىغانلار بولمىغانلىقى تۈپەيلىدىن «ئاچ ئەرۋاھ» قا ئايلىنىپ، شۇملۇققا سەۋەب بولىدۇ، دەپ قارىلاتتى. شۇڭا قىز پەرزەنتلەرنىڭ ، قىسقىسى ئاياللارنىڭ كەمستىلىشىدە مۇشۇ ئىدىيە ئاساسلىق رول ئوينىغان كەلگەن. دەرۋەقە، جۇڭگولۇقلارنىڭ ئاياللارغا تۇتقان ئەنئەنىۋى پوزىتسىيىسى ھىندىستانىدىكى ۋە بەزى ئىسلام ئەللىرىدىكى ھالەتلەرگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. سانائەت ئىنقىلابىغىچە، ھەتتا 20-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە نۇرغۇن خرىستىئان غەرب دۆلەتلىرىدىكى ئاياللارمۇ ئەنئەنىۋى كەمستىشلەردىن قۇتۇلالمايلا كەلگەنىدى. لېكىن بۇ ھازىر ئاساسەن تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ مەسىلىسى بوپقالدى.

جۇڭگو تارىخىدىكى ئەنئەنىۋى كېچىۋ(مەنسەپدارلىق) ئىمتىھان تۈزۈمى ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدىكى غەيرىيلىكتىن دېرەك بېرىدىغان يەنە بىر ئەگرى ئەنئەنە. چۈنكى بۇ ئىمتىھاننىڭ تۈپ مەقسىتى مەنسەپدار يېتىشتۇرۇش، مەنسەپدار تاللاش بولغان. شۇڭا بۇ خىل تۈزۈم ئاستىدىكى زىيالىيلارنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشتىكى بىردىنبىر مەقسىتىمۇ مەنسەپدار بولۇش ئىدى. شۇ سەۋەبلىك بىلىم ئالغاندا مەنسەپ ۋە مال-دۇنياغا ئېرىشكىلى بولىدۇ دەيدىغان ئىدىيە كىشىلەرنىڭ روھىيىتىگە تولىمۇ چوڭقۇر سىڭىپ، ئورناپ كەتكەن. بۇنىڭ نەتىجىسىدە بىلىملىك كىشىلەر مەنسەپدار بولغان ھامان ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىي كېلىش مەنبەسى بولغان ئاۋام پۇقرا بىلەن قارىمۇ قارشى ھالەتكە ئۆتەتتى. ئۇلار مەنسەپ تۈتۈشنى پۇقرالارغا خىزمەت قىلىش ئەمەس، بەلكى ئۇلارنى باشقۇرۇش، بويسۇندۇرۇشنىڭ ۋاستىسى دەپ بىلەتتى. پۇقرالارمۇ مەنسەپدارلارغا ياخشى كۆرۈنۈش، خۇشامەت قىلىش ھەم ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش، پەيتى كەلسە ئۇلار بىلەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قۇرۇۋېلىشنى نورمال جاھاندارچىلىق دەپ قارايتتى. ئۇشبۇ ئىمتىھاننىڭ مەركىزىي مەزمۇنى بولغان كۆڭۈزى ئىدىيىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسىنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمىدۇر. ھالبۇكى، بۇ ئىدىيە كۆككە كۆتۈرگەن پادىشاھلار، مەنسەپدارلارغا سادىق بولۇش تەلىماتى جۇڭگو پۇقرالىرىدا دېموكراتىك ئىدىيىلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە توسالغۇ بولغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە «كۆڭۈزى نەزەرىيىسى بىر يارىدەمگە بىر يارىدەم قايتۇرۇشنى، يەنى مەن ساڭا بىر ئىش قىلىپ بەرسەم، سەنمۇ (ئەخلاقىي نۇقتىدىن، قانۇنىي جەھەتتىن ئەمەس) ماڭا بىر ئىش قىلىپ بېرىشىڭ كېرەك، دەيدىغان پرىنسىپنى قاتتىق تەكىتلەيتتى. ھالبۇكى، بۇ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتىكى مەنپەئەتپەرەسلىكنىڭ كېڭىيىشىگە، چىرىكلىكنىڭ باش كۆتۈرۈشىگە ئىدىيىۋى ئاساس ھازىرلاپ بەردى. بۇ خىل پرىنسىپ ئاستىدا، بىر ھۆكۈمەت مەنسەپدارى بىر كىشىگە شۇ كىشى قانۇنىي جەھەتتە ئېرىشىشكە ھەقلىق مۇلازىمەتنى يەتكۈزگەن تەقدىردىمۇ، ئۇ بۇ ئىشنى شۇ كىشىگە قىلىنغان ئالاھىدە ياردەم دەپ بىلىشى ھەم بۇنىڭ ئۈچۈن ھالاۋەتكە ئېرىشىشنى ئويلىشى مۇمكىن. ناۋادا ئىككىنچى تەرەپ ئارىسىدا مەلۇم «مۇناسىۋەت» شەكىللەنسە، بۇ مەنسەپدار تېخى ھېچكىم ئېرىشىش ھوقۇقى بولمىغان ياردەمنى

شۇ كىشىگە بېرىشى مۇمكىن»[5]. دېمەك، بۇ خىل«مۇناسىۋەت» ئەنئەنىگە ئايلانغان جەمئىيەتتە ساغلام ھەم ساپ ئىنساني مۇناسىۋەتتىن ئۇمىد كۈتۈش ئىنتايىن تەس.

«ئەنئەنە بۇرۇنقىلاردىن قالغان ماددىي ئوبيېكتلار، ھەرخىل شەيئى ھەققىدىكى ئىشەنچىلەر، مەلۇم شەخسلەر، ۋەقەلەر، پائالىيەتلەر ۋە تەشكىلاتلار ھەققىدىكى ئوبرازلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» [6]. ئېدۋارد شىلس ئۆتمۈشتىن مىراس قالغان كلاسسىك كىتابلاردىن تارتىپ رەسىملەر، ھەيكەللەر ھەم قۇرۇلۇشلارنىمۇ ئەنئەنە قاتارىغا تىزىدۇ. دەرۋەقە، شۇ ماددىي ئوبيېكتلار ھەققىدىكى ئومۇميۈزلۈك ئېقىمغا ئايلانغان قاراشلارمۇ ئەنئەنىدۇر. تارىختىكى مەلۇم سىياسىي شەخس تارقاتقان ۋە كېيىنكىلەرگە قالدۇرالىغان دۇنيا قاراش ياكى ئىدىيىلەرمۇ ئەنئەنىدۇر. دېمەك، ئۇ ھەم پۈتۈنلەي ئۆتمۈشكە تايانغان، ھەم بۈگۈنمىزگە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان نەرسە. ئۇ يەنە بۈگۈن ئىچىدىكى ئۆتمۈشتۇر، شۇنداقلا يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن يېڭىلىقلارغا ياكى زامانىۋىلىقلارغا ئوخشاشلا بۈگۈننىڭ ھەم بىر قىسمىدۇر. ھالبۇكى، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بەزى پاسسىپ تەرەپلەر كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىلەرنى زامانىۋىلىق بىلەن قارىمۇقارشى دەپ تونۇشىغا سەۋەب بولدى. دېمىسىمۇ ئۇلار شۇ قاراشقۇ تەرەپلىرى بىلەن زامانىۋىلىقنىڭ دۈشمنى بولۇشقا تامامەن لايىق. ئاتالمىش زامانىۋىلىق 18 ـ ۋە 19 ـ ئەسىرلەردە ياۋروپادا باشلانغان سانائەت ۋە پەن ـ تېخنىكا ئىنقىلابلىرىنىڭ نەتىجىلىرىنى كۆرسىتەتتى. بۇ دەۋردىن ئىلگىرىكى زامانلاردا شەرق بىلەن غەرب تېخنىكا جەھەتتە ئاساسەن باراۋەر ئىدى. بىراق غەربلىكلەر دەل مۇشۇ دەۋردە مەيدانغا كەلتۈرگەن ئالەمشۇمۇل ئىنقىلابلىرى ئارقىلىق ئۆز ئەنئەنىلىرىنىڭ زەي باسقان قاراڭغۇلۇقلىرىدىن قۇتۇلۇپ چىقتى ـ دە، كېيىنكى تەرەققىياتقا كۆچلۈك ئۇل سالدى. بۇ ھەقىقەتەن ئالغاندا غەربنىڭ سانائەت ئىنقىلابىنى يەنە ئەنئەنە ئىنقىلابى دەپ ئاتاشقىمۇ بولىدۇ. بۇ جەريانداغا ئۇلار يېڭى دۇنيا قاراشلارغا، يېڭى تۈرمۇش شەكىللىرىگە، يېڭى يۇرۇش ـ تۇرۇشلارغا ئىگە بولدى. لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ ئاسانلا قولغا كەلگەن ئەمەس. 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا غەربتە يەنە زامانىۋىلىققا پۈتۈنلەي قارشى بولغان ئەنئەنىنى قوغداش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەنىدى. بۇنىڭ تەشەببۇسچىلىرى زامانىۋىلىقنى ئەنئەنىۋى ھاياتنىڭ، مىللىي كىملىكنىڭ قاتىلى، دەپ قارىدى. لېكىن ئىسلاھاتچىلارنىڭ نەزەردە تۇرغۇن ئەنئەنە قالاقلىق ۋە نادانلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. دېمەك، ھەر مەسلىنىڭ ئىككى تەرىپى بولغىنىدەك، ئەنئەنىنىڭمۇ ھەم مەلھەمى ھەم زەھىرى بار. ئۆز ئەنئەنىسىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلغان قەۋىم ئۆزىدىنمۇ ئايرىلىپ قالىدۇ. ئەنئەنىلەر بىر خەلقنىڭ جان تومۇرىغا تۇتاش ھادىسە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ ئۆز ئىگىسىگە كىملىك تۇيغۇسى ۋە ياشاش مەناسى ئاتا قىلىدۇ. بىراق ئۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان پاسسىپ تەرەپلىرى بىلەن كىشىلەرنىڭ نورمال ھاياتلىق ھوقۇق ـ ئىقتىدارىنى چەكلەش، بوغۇش رولىنى ئويناپىدىغان بولسا، ئۇنىڭ بولغىنىدىن بولمىغىنى ياخشى. مىسالەن، بىر مىللەت خۇراپاتلىق، يۇرتۇزلۇق، پېتىشماسلىق، ئىچىشۇزلۇق، سۆلەتۇزلۇق، ھۇرۇنلۇق ۋە شۇلارغا ئوخشاش بىر ھالەتنى ئەنئەنە قىلغان دەپ قارىلىپ قالغان بولسا، شۇنداق مىللەتنىڭ ھالىغا ۋاي ۋە بۇلاردىن ئىككىلەنمەيلا ۋاز كەچمەي ئامال يوق. جۇملىدىن يۇقىرىقى ئىللەتلەرنىڭ بەزىلىرى ئۇيغۇرلاردىكى يامان ئەنئەنىلەر سۈپىتىدە تەنقىد قىلىنىپ كېلىۋاتقانلىقى بىر پاكىت. تەيۋەن جەمئىيىتىنىڭ قاراڭغۇ تەرەپلىرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن سۆككەنلىكى ئۇچۇن تۇرمىدە ئون يىلغا يېقىن يېتىپ چىققان بەي يىڭ ئەپەندى جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەجدادلاردىن مىراس قالغان قورقۇنچلۇق ئەنئەنىۋى خاراكتېرلىرى سۈپىتىدە مەينەتچىلىك، رەتسىزلىك، شاۋقۇن ـ سۈرەننى خالاش، ئىناقسىزلىق، خاتالىقنى ئۆلسمۇ ئېتىراپ قىلماسلىق، ئىچى تارلىق، ئەجدادلارغا، ھوقۇقدارلارغا ۋە ئۇستازلارغا مەزلۇملارچە چوقۇنۇش ۋە بويسۇنۇش قاتارلىقلارنى تىلغا ئالىدۇ[7]. مەلۇم ئەنئەنە، مەيلى ياخشى بولسۇن ياكى ناچار بولسۇن، بىر خەلق ھاياتىنىڭ ئاكتىپ بىر قىسمىغا ئايلانغان ھامان، ئۇنى ئىنكار قىلىش تولىمۇ تەسكە توختايدۇ، ھەتتا بەزىدە زور پاجىئە يۈز بەرگەندەك تۇيغۇ بېرىپ قويىدۇ. چۇنكى ئۇ ياخشى ياكى يامان بولسۇن بەزى ھاللاردا گويا شۇ خەلقنىڭ ئەقىدىسى، ئىشەنچىسى، ئىپتىخارىغا، ھەتتا مىللىي بەلگىسىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. مىسالەن، سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى يىمىرىلگەندىن كېيىن ستالىننى ئەيىبلەش يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ بىر پارلاق ئىجابىي شەخستىن تۇيۇقسىزلا بىر سەلبىي ۋە رەزىل شەخسكە ئايلىنىپ قالدى. روشەنكى، ستالىنزمغا ئىشەنچ باغلاپ كەلگەن سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىكى تالاي خەلق بۇنى پەقەت قوبۇل قىلالمىدى. «ئەجەبا، سىلەر مېنىڭ پۈتكۈل ھاياتىمنى ئىنكار قىلماقچىمۇ؟» دەيدۇ بىر رۇس مومايي مۇخبىرغا خۇرسىنغان ھەم ئاغرىنغان ھالدا. بىر ساختا ھەققانىيەتچى شەخس ستالىننى ئىنكار قىلىش بۇنچىۋالا تەسىر قوزغىغان يەردە، سوقرات، لى بەي، چىڭگىزخان، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، پۇشكىن، لىنكولىن ياكى نەۋائىيدەك سىيمالارنى ئىنكار قىلىشنىڭ نەقەدەر ئېغىر ئاقىۋەت پەيدا قىلىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس ئەمەس. ھالبۇكى، ستالىنغا ئوخشاش رەزىل شەخسلەردىن پەخىرلىنىش ئەنئەنىسىدە ياشاۋاتقان خەلقلەرگە رەھىم قىلىپ ئولتۇرماي، ئۇلارنىڭ شۇ نىقابلىق مەبۇدلىرىنى چوقۇم ۋاقتىدا پاچاقلاپ تاشلاش زۆرۈر. چۇنكى، بۇلار شۇ خەلقلەرگىلا ئەمەس، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى ھاياتىغا ۋەيرانچىلىق ئېپكېلىدۇ.

ئەنئەنىلەر يەنە يۇكسەك دەرىجىدە ھېسسىي خاھىشقا ئىگە بولىدۇ، يەنى كىشىلەر مەلۇم بىر ئەنئەنىگە ئەگىشىشتە

ئەقلىيلىكتىن كۆرە ھېسسىياتقا بەكرەك تايىنىدۇ. ئۇ پەقەت ئەنئەنە بولغانلىقى ھەمدە كۆپچىلىك قوبۇل قىلغانلىقى ئۈچۈنلا قوبۇل قىلىدۇ. ئىنسانلارنىڭ بەزى قاراش، ئادەتلەرگە ئاسانلا كۆنۈپ كېتىشى ئەنئەنىلەرنىڭ مەۋجۇد بولۇشىدىكى بىرئاساس بولسا كېرەك. تەتقىقاتچىلار مۇنداق بىر تەجرىبە ئىشلىگەن: بىر قەپەسكە بەش مايمۇننى قامىۋەتتى، قەپەس ئىچىدىكى پەشتاقتا بىر ساپاق بانانىنى ئېسىپ قويغان. لېكىن مايمۇنلاردىن قايسىبىرى پەشتاقتا يامىشىپ بانانىنى ئالماقچى بولغاندا شۇ ھامان ھەممە مايمۇنغا سوغۇق سۇ سېپىلگەن. بۇ ئەھۋال قايتا-قايتا داۋاملاشقان. شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن ئۆتمەي ھېچقايسى مايمۇن بانانغا ئېسىلمايدىغان بولغان. كېيىن، ئاردىدىن بىر مايمۇن چىقىرىۋېلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى بىر مايمۇن كىرگۈزۈلگەن. بۇ مايمۇن قەپەسكە كىرگەن ھامان ھېلىقى بانانىنى ئالماقچى بولغان، ئەمما باشقا تۆت مايمۇن دەرھال قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئۇنى توسۇۋالغان. كېيىن، دەسلەپكى مايمۇنلاردىن يەنە بىرى چىقىرىۋېلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يەنە بىر يېڭى مايمۇن كىرگۈزۈلگەن. بۇ مايمۇنمۇ كىرىپلا پەشتاقتا يۈگۈرگەن. بىراق، قالغان ئۈچ مايمۇنغا قوشۇلۇپ، ئىككىنچى قېتىم كىرگەن ھېلىقى مايمۇنمۇ ئۇنى قاتتىق توسقان. دېمەك، ئۇ بانانغا تەگمەسلىكنىڭ سەۋەبىنى بىلمىسىمۇ، باشقىلارغا قوشۇلۇپ بۇ ئىشقا ئاڭسىز ھالدا قارشى تۇردى دېگەن گەپ. ئەمەلىيەتتە بىرىنچى يېڭى مايمۇن كىرگەندىلا مايمۇنلارغا سۇ سېپىلمەيدىغان بولغانىدى. لېكىن ئەسلىدىكى ئۇچىنچى، تۆتىنچى ۋە بەشىنچى مايمۇننىڭ ئورنىغا يېڭى مايمۇنلار ئالماشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىنمۇ، يەنى قەپەستە ئەسلىدىكى سوغۇق سۇ سېپىلگەن مايمۇنلاردىن بىرىمۇ قالمىغان بولسىمۇ، ھېچقايسى مايمۇن پەشتاقتا يېقىنلاشقا جۈرئەت قىلالمىغان. بۇ ھادىسە ئەنئەنىنىڭ بىر تۈپكى خاراكتېرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرەلەيدۇ. بۇ خاراكتېر كىشىلەرنى قارىغۇلارچە ئېقىمغا ئەگىشىدىغان، قاششاق، ئىندىۋىدۇئاللىقى، ئىجادچانلىقى كەمچىل قىلىپ قويالايدۇ. بۇنىڭغا بىرمۇنچە مىسال كەلتۈرۈشمىز مۇمكىن. ئۇيغۇرلاردىكى پىرىخونلۇق، داخانلىق ئەسلىدىكى ئۇچىنچى، تۆتىنچى ۋە بەشىنچى مايمۇننىڭ ئورنىغا يېڭى مايمۇنلار ئالماشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىنمۇ، يەنى قەپەستە ئەسلىدىكى سوغۇق سۇ سېپىلگەن مايمۇنلاردىن بىرىمۇ قالمىغان ھېلىقى بانانىنى ئالماقچى بولغان، ئەمما باشقا تۆت مايمۇن دەرھال قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئۇنى توسۇۋالغان. كېيىن، دەسلەپكى مايمۇنلاردىن يەنە بىرى چىقىرىۋېلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يەنە بىر يېڭى مايمۇن كىرگۈزۈلگەن. بۇ مايمۇنمۇ كىرىپلا پەشتاقتا يۈگۈرگەن. بىراق، قالغان ئۈچ مايمۇنغا قوشۇلۇپ، ئىككىنچى قېتىم كىرگەن ھېلىقى مايمۇنمۇ ئۇنى قاتتىق توسقان. دېمەك، ئۇ بانانغا تەگمەسلىكنىڭ سەۋەبىنى بىلمىسىمۇ، باشقىلارغا قوشۇلۇپ بۇ ئىشقا ئاڭسىز ھالدا قارشى تۇردى دېگەن گەپ. ئەمەلىيەتتە بىرىنچى يېڭى مايمۇن كىرگەندىلا مايمۇنلارغا سۇ سېپىلمەيدىغان بولغانىدى. لېكىن

ئېدۋارد شلىسنىڭ قارىشىچە: «مەلۇم بىر ئىشەنچ ياكى پائالىيەت شەكلىنىڭ ئەنئەنە بولۇپ ھېسابلىنىشى ئۈچۈن ئۇ ئاز دېگەندە ئۈچ ئەۋلاد جەريانىدا ئىككى قېتىم مەراس قالغان بولۇشى كېرەك»[9]. بىر ئەۋلاد جەريانىدا ياكى بىر ئەۋلادنىڭ مەلۇم ياش بۆلىكىدە داۋاملاشقان بىرەكلىك پەقەت مودا بولۇشى مۇمكىن. لېكىن مودىنىڭ يەنە ئەنئەنىگە ئۆزگىرىش ئېھتىمالىمۇ بولىدۇ. تارىختا ئەنئەنىلەرنىڭ يېڭىلىنىشىدا دىنىي ئېتىقادلارنىڭ ئالمىشىشى ئەڭ زور رول ئويناپ كەلگەن. مىسالەن، ئۇيغۇرلار شامانىزمدىن مانى دىنىغا، ئۇنىڭدىن كېيىن بۇددىزمغا، ئاخىرىدا ئىسلامغا ئۆتۈش جەريانىدا ئارقا-ئارقىدىن ئەنئەنىلەرنىڭ يېڭىلىنىشى ھادىسىسىنى باشتىن كەچۈرگەن. ئەنئەنىلەرنىڭ يېڭىلىنىشىدا يەنە تۈرمۇش شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشىمۇ مۇھىم رول ئويناپىدۇ. مىسالەن، يايلاق تۈرمۇشى، يېزا تۈرمۇشى ھەم شەھەر تۈرمۇشى قوللايدىغان ئەنئەنىلەرنىڭ تامامەن بىرەك بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ھالبۇكى، بىر مىللەتنىڭ تارىخى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن ھەم شۇ مىللەتنىڭ روھىيتىگە تىنىپ كەتكەن ئەنئەنىلەر ئەڭ مۇقىم بولىدۇ. بۇلارنىڭ ئۆزگىرىشى ئۈچۈن روھىيەتكە ئەڭ كۈچلۈك ھەم چوڭقۇر تەسىر قىلىدىغان ئىدېئولوگىيە كۈرىشى لازىم بولىدۇ. مىسالەن، ئابدۇقادىر داموللام، مۇسابايلار، مەمتىلى ئەپەندى، مەقسۇد مۇھتىي، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي قاتارلىق مەرىپەت باشلامچىلىرى يېڭىچە مائارىپ جەدىتىزم ئارقىلىق ئەنئەنىۋى مەدرىسە مائارىپىغا جەڭ ئېلان قىلغان. بۇ يېڭىچە مائارىپنى كېڭەيتىش ئىشى شۇ چاغدىكى بىر بۆيۈك ئىنقىلاب ئىدى. لېكىن شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىينىڭ «باشقىلار كۆكتە ئۈچۈپ، سۇدا ئۈزۈپ كەتتى يىراق، مەن مىسالى يالاڭ ئاياغ دەسسەپ تىكەن ماڭارىمەن» دېگەن مىسرالىرىدىنلا كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇ ھەرگىز ئاسانغا توختىمىغان. بۇ يەردىكى «تىكەن» ئەلۋەتتە ھەم شۇ چاغدىكى دىنىي مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ھەم ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەتنىڭ «تىكەنى»ئىدى. ھالبۇكى، ئۆز يۇرت كاتتىلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلمەسلىك بۇ يەردىكى ئەڭ زور پاجىئەدۇر. دەرۋەقە، مىللەتنىڭ بۇيان مىللەتنىڭ تەلىم-تەربىيە ھاياتىغا چوڭقۇر ئورنىشىپ كەتكەن مەدرىسە مائارىپ ئەنئەنىسى تەبىئىيكى يېڭى مائارىپقا ئاسان يول بەرمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ مەدرىسە مائارىپى ئىسلامنىڭ گۈللەنگەن دەۋرىدىكى ئىلغار ھەم ئېسىل مائارىپ بولماستىن، بەلكى كېيىنكى دەۋرلەردە ئۈستۈنلىكنى ئىگىلىگەن بېكىنمىچىلىك ۋە مۇتەئەسسىپلىكنىڭ قارا كۆلەڭگىسى ئاستىدا قالغان مائارىپ ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ ئورنىغا زامانىغا لايىق يېڭى مائارىپ دەسسىمەسە، خەلقنىڭ كەلگۈسىدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولمايتتى.

بۇ يەرگە كەلگەندە يۇقىرىقى تارىخقا مۇناسىۋەتلىك ئىسلامدىكى بىر قىسىم ئەنئەنە ھەققىدە ئازراق توختىلىش زۆرۈر. ئىسلامدىكى ئەسلىيەتچىلىك ياكى ئەنئەنچىلىك يېڭىلىقچا، ئىسلاھاتچا پۈتۈنلەي قارشى بىر ئېقىم بولۇپ، ئىسلامنىڭ پۈتكۈل تارىخىدا مەۋجۇد بوپكەلگەن ھەم كېيىنكى دەۋرلەردە بارغانسېرى كۈچىيىشكە باشلىغان. بۇ ئېقىمدىكىلەر ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەستۇر، شۇڭا شەرئىەتنى ئۆزگەرتىشنىڭ قىلچە ئورنى يوق، دەپ قارايتتى. شۇنداق ئىكەن ئەنئەنىۋى ئېقىمغا ئەگەشكەن مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئىجتىمائىي ئىسلاھات ھەققىدە ئويلىنىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. «ئىنسان تەبىئىتىنى ئۆزگەرمەي كەلدى دېسەكمۇ، لېكىن ئىنسانىيەت جەمئىيتىدە ئۆزگىرىش بوپكەلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن قانۇنلارمۇ ئۆزگەرتىلىشى كېرەك. شۇڭا مۇسۇلمانلارنىڭ مۇشۇ قارىشى ئۇلارنى تېخنىكا ئىلغارلىقلىرى ئېپكەلگەن يېڭى مەسىلىلەرگە نىسبەتەن قارىغۇ قىلىپ قويدى» دەيدۇ پروفېسسور ۋىللىيام مونتگومېرىي ۋات[10]. دېمەك، ئىسلامدا يۇقىرىقىدەك قاراشنىڭ كېڭىيىشى ۋە چوڭقۇرلىشىشى جەريانىدا ياخشىراق جەمئىيەت شەكلىگە قاراپ تەرەققي قىلىش ئىمكانىيىتىگە بولغان ئىشەنچ يوقىلىشقا قاراپ يۈزلەنگەن. شۇ سەۋەبتىن مۇسۇلمانلار خرىستىئانلار ۋە يەھۇدىيلارغا قارىغاندا بۇ دۇنيادىن ئۇ دۇنيانى كۆپرەك ئويلايدىغان بولغان. نەتىجىدە بۇ دۇنيانى ئۆزگەرتىش ۋە ياخشىلاش ئىشى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئۇنچىۋالا مۇھىم ئىش ئەمەس دەپ قارىلىپ قالدى. شۇنى ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇكى، بۇگۈنمۇ يەنە خېلى كۆپ قىسىم مۇسۇلمان شۇ يوسۇندا ياشماقتا. ئۇ پەقەت تالىبانلارغا ئوخشاش بىر قىسىم كىشىلەردىلا كۆرۈلمەيدۇ. بەلكى خېلىلا ئومۇميۈزلۈك ھادىسە، بۇ ئەقىدە ئۇلاردا بەكرەك كۈچلۈك ئىپادىلەنگەن، خالاس. ئەنئەنىۋى ئىسلامدا بۇ دۇنيا يەنە ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، بۇنىڭ بىرى «دار ئەل ئىسلام» (ئىسلام دائىرىسى)، يەنە بىرى «دار ئەل ھەرب»(ئۇرۇش دائىرىسى) ئىدى. شۇڭا مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئىسلام دىنى شەرئىتى ئاستىدا ياشاۋاتقان ئەللەردىن باشقىلار بىۋاستە ھالدا ئۇرۇشنىڭ ئوبېيكتى بوپقالغان. «جىھاد قىلىش»مۇ پەقەت «ئۇرۇش دائىرىسى»نى «ئىسلام دائىرىسى»گە ئايلاندۇرۇش دەپ چۈشىنىلگەن. ئىسلام ئۆلىماسى مەۋدۇدي بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «جىھاد دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى پۈتكۈل كۈچى بىلەن تىرىشىش، ئىجتىھات قىلىشتۇر. ئاللاھ يولىدا جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ياكى مال-دۇنياسىنى سەرپ قىلغانلار شۇ بەسسىزكى جىھاد قىلغان بولىدۇ. ھالبۇكى، شەرئىەتنىڭ تىلىدا بۇ سۆز ئاساسەن ئىسلامنىڭ دۈشمىنى سۈپىتىدە زۇلۇم سالغۇچىلارغا قارشى پەقەت ئاللاھنىڭ نامى بىلەن ئۇرۇش قوزغاشقا ئىشلىتىلمەكتە »[11] . مانا بۇ «جىھاد»نىڭ ئىككى تۈرلۈك ئىستېمال مەنىسىدۇر. لېكىن كېيىن ئۇنىڭ دەسلەپكى مەنىسى ئۇنتۇلۇشقا يۈزلىنىپ، شەرئىەت تىلىدىكى مەنىسى ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتكەن ۋە بارغانسېرى كۈچەيگەن، شۇنداقلا ئىسلام ئەللىرىنىڭ تاشقى سىياسەت ئەنئەنىسى بىلەن بىرىكىپ

كەتكەن. تارىختىن بۇيان ئىسلام ئەللىرى يات ئەللەرگە نسبەتەن باشتىن ئاخىر مۇشۇ خىل پوزىتسىينى تۇتۇپ كەلگەچكە، ئۇلارنىڭ غەيرىي مۇسۇلمان ئەللىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە ئىزچىل ھالدا كاشىلا كۆرۈلگەن. مۇشۇ ھادىسىگە زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىسلامدىكى يەنە بىر ئەنئەنە ــ بېكىنمىچىلىك ياكى ئۆزىنى ئۆزى قامداش خاھىشىدۇر. بۇ خاھىش تۇپەيلىدىن مۇسۇلمانلار ئىسلامغا يات بولغان بارلىق مەدەنىيەتنى قوبۇل قىلىشتا پاسسىپ بوپكەلگەن. مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ «ئىلىم يىراق چىندا بولسىمۇ بېرىپ ئۆگىنىڭلار!» دېگەنلىكى مەلۇم بولسىمۇ، مۇسۇلمانلار ھەتتا ئۆز ئىمپېرىيىسى ئىچىدىكى يات خەلقلەردىن بىلىم ئېلىشنىمۇ قوبۇل كۆرمىگەن. بۇنىڭ سەۋەبى ھەققىدە پروفېسسور ۋىللىيام مونتگومېرىي ۋات مۇنداق مۇلاھىزە قىلىدۇ:«مۇسۇلمانلار بىلىمگە ئېرىشمەكچى بولغاندا ئالدى بىلەن « تىرىكچىلىك ھەققىدىكى بىلىم» نى ئويلاشقان. ھالبۇكى، غەربلىكلەر بىلىم ھەققىدە پىكىر قىلغاندا ئاساسەن « كۇچ-قۇدرەت ھەققىدىكى بىلىم» نى ئويلاشقان. بۇ ئۇلارنى تەبىئەتنى ۋە جەمئىيەتنى كونترول قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغان بىلىملەر ئىدى. دىنىي ۋە ئەخلاقىي قىممەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تىرىكچىلىك ھەققىدىكى بىلىملەر بولسا ئىسلامدىكى ئۆز-ئۆزىنى قامداش ئەنئەنىسى بىلەن بىرەكچىلىككە ئىگە بولغان»[12]. خاملتون گىب ئوتتۇرا ئەسىردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ بىلىم چۇشەنچىسىنى مۇنداق باھالايدۇ: «كونا ئىسلام چۇشەنچىسىدە بىلىم بىلىنمىگەن نەرسىلەرنى قېدىرىش بولماستىن، بەلكى ئاللىبۇرۇن بىلىنگەن نەرسىلەرنى مېخانىك ھالدا توپلاش جەريانى ئىدى. بىلىم ئۆزگىرىش ۋە كېڭىيىش ئىچىدىكى نەرسە ئەمەس، بەلكى «بېرىلگەن»ۋە مەڭگۈلۈك نەرسە دەپ قارىلاتتى»[13] . ئىسلامىيەت ئىلمى دوكتورى فەزلۇر رەھمانمۇ بۇنى قۇۋۋەتلەپ: «ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئىسلامدا بىلىم ئېلىش ئاكتىپ ئىزدىنىش، بىلىنمىگەن نەرسىلەرگە ئىجادىي ھالدا كاللا قاتۇرۇش بولماستىن (خۇددى بۈگۈنكى ئەھۋالدەك)، بەلكى ئاللىبۇرۇن بېكىتىلگەن بىلىملەرنى پاسسىپ ھالدا قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەتئىدى» [14] دەيدۇ. فەزلۇر رەھمان بۇ خىل پاسسىپلىقنىڭ بۈگۈنمۇ مەۋجۇدلۇقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتكەن. دەرۋەقە، ئەنئەنگە ئايلانغان بۇ خىل بىلىم قارىشىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىسلامدىكى بېكىنمىچىلىكىكە خاتىمە بېرىش زۆرۈردۇر. روشەنكى، ئۇيغۇرلار مەڭ يىللىق كونا مۇسۇلمان خەلق بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىسلامدىكى مانا مۇشۇ ئەنئەنىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۈچرىماي قالغان ئەمەس. بۇ خىل ئەنئەنىلەر كىشىلەرنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدىن ئورۇن ئېلىپ كەتكەن ئەھۋالدا، بۇنىڭ يۈيۇش ئۈچۈن ئەلۋەتتە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىيلاردەك زور پىداكارلىق كۆرسەتمەي بولمايدۇ.

مەلۇم بىر ئەنئەنە بەكلا قاتتىق تەكىتلىنىپ كەتسە، مەيلى ئۇ ھەرقانچە ياخشى بولسۇن، ئەكسىچە ياماق نەتىجە پەيدا قىلىدۇ. بۇ ھەم نورمالسىز ھالەتتىن دېرەك بېرىدۇ. ھەددىدىن ئارتۇق تەكىتلىنىش جەريانىدا ئۇنىڭ ئىجابىي ياكى مۇتىدىل خاراكتېرى ئۆزگىرىپ باشقا تەرەپلەرنىڭ سۇسلاشتۇرۇۋېتىدىغان رادىكال نەرسىگە ئايلىنىدۇ. مىسالەن، ئۇيغۇرلارنىڭ ناخشا-ئۇسسۇل ئەنئەنىسى ھەددىدىن زىيادە تەكىتلەنگىنى سەۋەبىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى «ناخشا-ئۇسسۇل ماكانى» دەپ ئاتالدى. كىشىلەرمۇ پەرزەنتلىرىنىڭ بۇ ساھەدە يېتىلىپ چىقىشىنى كۆپرەك ئارزۇلايدىغان بولدى. نەتىجىدە، بۇ بىنورمال ھالدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ زور ئالاھىدىلىكى ھەم مىللىي بەلگىسى بوپقالدى. كىشىلەرمۇ بۇنىڭدىن ئالاھىدە پەخىرلىنىدىغان ھالەت شەكىللەندى. نەۋائىي ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋردىكى ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغۇچى تۈركىي مىللەتلەر شائىرلىققا قاتتىق ئىشتىياق باغلىغان بولۇپ، ئىككى ئادەمنىڭ بىرى دېگۈدەك شېئىر-قوشاق توقۇيدىغان ۋەزىيەت بارلىققا كەلگەنىدى. ھازىرغىچە داۋامى ئۆزۈلمىگەن بۇ خىل زىيادە ھېرىسمەنلىك بۇ زېمىندىكى تەبىئەت ئىلمىلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى سۇسلاشتۇرۇپ كەلدى. ئۇيغۇرلاردىكى توي-تۆكۈنلەرگە كەلسەك، بۇ ھەقتە ئالاھىدە توختىلىش زۆرۈر. ئۇيغۇرلارنىڭ مەرىكە-مۇراسىملىرى ھازىر تېخىمۇ كۆپىيىشكە ۋە زورىيىشقا قاراپ يۈزلەنگەنلىكى مەلۇم. مىسالەن، يېقىندا بەزى كىشىلەر كىچىك قىزلارغا بېغىشلانغان «گۈل توي»دەيدىغان، خەتنە تويغا باراۋەر يەنە بىر توينى پەيدا قىلدى. ئەسلىي ئاددىي ئۆتكۈزۈلۈپ كەلگەن خەتنە توي ۋە بۆشۈك تويلار قىز-يىگىت تويىدەك ھەشەمەتلىك تۇسكە كىرىشكە باشلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ ئىككى تويىنىڭمۇ مەسلىھەت چايلىرى بارلىققا كەلدى. بۇلاردىن باشقا ئۇيغۇرلاردا خىلمۇخىل چوڭ-كىچىك چاي ۋە يىغىلىشلارنىڭ كۆپىيىشى، روشەنكى، كىشىلەرنىڭ بۇ خىل مۇراسىملارنى ھەددىدىن زىيادە مۇھىم دەپ بىلىۋاتقانلىقىنى دەللىلەيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى بىر نەچچە. ئەڭ ئالدى بىلەن يۇقىرىقى «ئىسلاھاتلار» نىڭ ئارقىسىدا بىر كۆڭۈلسىز سەۋەب، يەنى ئىقتىسادىي مەنپەئەت مۇناسىۋىتى يوشۇرۇنغان. چۈنكى باشقىلارنىڭ مەرىكىسىگە سۇۋغا قىلىنغان پۇل پەقەت شۇنداق مەرىكە ئارقىلىقلا قايتىپ كېلەلەيدۇ. شۇڭا «سۇۋغات»نى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن شۇنداق سورۇندىن بىرنى ھازىرلىماي ئامال يوق. نەتىجىدە، بۇ سورۇنلارغا مۇناسىۋەتلىك «ئادەمگەرچىلىكلەر» ئۈچۈن يەنە نۇرغۇن ۋاقىت قۇربان بولۇشى كېرەك. روشەنكى، بۇ بىر ناچار ئايلانما جەريان. ناۋادا يەنە ئىككى-ئۈچ ئەۋلادتىن كېيىن يۇقىرىقىدەك يېڭىلىقلار ئۇيغۇرلارنىڭ رەسمىي ئەنئەنىسىگە ئايلىنىپ قالغۇدەك بولسا، بۇ بىرلا رېئاللىقتىن، يەنى چېكىنىشتىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇيغۇرلاردا توي ۋە چايلارنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى كۆپ ھەم ھەشەمەتلىك بولۇشىدا ئەنئەنگە تۇتىشىدىغان يەنە بىر

سەۋەب بار. «توي ـ تۆكۈن» دېگەن سۆزنىڭ ئېتىمولوگىيىسىدىن قارىغاندا بۇ توقلۇق، قانائەت، ئېشىپ ـ تېشىش، جۇملىدىن ھەشەمەتچىلىكتىن دېرەك بېرىدۇ. دېمەك، ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن توي ـ تۆكۈننى چوڭ كۆرۈپ ھەم تاپقان ـ تەرگىننى ئوتتۇرىغا تۆكۈپ، ئەڭ زور كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈپ كەلگەن. شۇڭا شاھانە ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ ئەل ـ جامائەتكە 40 كېچە كۈندۈز توي بېرىشى چۆچەكلەردە ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان موتىپقا ئايلانغان. بۇ مۇراسىملاردا بار نەرسە ئوتتۇرىغا تۆكۈلىدۇ، ھەممە تويىدۇ، بايدىن تارتىپ يوقسۇلغىچە خۇشھاللىقتىن تەڭ بەھرىمەن بولالايدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا بۇ ھەشەمەتلىك توي ـ تۆكۈنلەر مەلۇم جەھەتتە ياخشى ئىجتىمائىي رول ئويناپ كەلگەن. بۇگۈنمۇ ئۇيغۇر يېزىلىرىدا بىرەر توي بولسا پۈتكۈل مەھەللە ئەھلىنىڭ بىرى قالماي قاتنىشىپ، توي بەزمىسىدىن ئورتاق ھۇزۇر ئالالايدۇ. دېمەك، توي ـ تۆكۈننىڭ ئەسلىي مەنىسى خۇشھاللىقتىن، تائاملاردىن تەڭ بەھرىمەن بولۇپ، تۇرمۇشنىڭ گۈزەل چاغلىرىدىن بىرلىكتە قانائەت تېپىش ئىدى. لېكىن شەھەرلىشىش دولقۇنى ئىچىدە بۇ مۇراسىملارنىڭ تەبىئىتىدە مەلۇم ئۆزگىرىشلەر بولدى. يەنى، يۇقىرىقى تەركىبلەرنىڭ ئورنىنى بەسلىشىش، ئابروي قوغلىشىش، ئۆزىنى كۆرسىتىش ئىگىلەشكە باشلىدى. بۇ يەردە يۇقىرىقى ھادىسىنىڭ يەنە بىر مۇھىم سەۋەبى ئاشكارىلىنىدۇ. ئادەتتە غورىگىل تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان كىشىلەر ھەشەمەتچىلىك قىلسا، بۇنىڭدىكى مەقسەت پەقەت شۇ غورىگىللىكىنى يوشۇرۇشتۇر. دەرۋەقە، «ئىنسان ئۆزىنى چۈشۈرىدىغان، كەمسىندۇرىدىغان، ئاجىز، قىممىتى يوق، رەزىل، نومۇسسىز ھېس قىلدۇرىدىغان ھەرقانداق بىلىم (ئۇچۇر)دىن قورقۇش خاھىشىدا بولىدۇ ھەمدە ھەرخىل ۋاستىنى قوللىنىپ ئۆزىنى ۋە ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئوبرازىنى قوغداشقا تىرىشىدۇ»[15]. دېمەك، بىر مەرىكىدە ئۇچ قېتىم كىيىم ئالماشتۇرۇشقىچە بېرىپ يەتكەن ھەشەمەتچىلىكلەرنىڭ ئارقىسىدا رېئاللىقنى بىلىش ھەم ئېتىراپ قىلىشتىن قورقۇش خاھىشى بار. ئۇ دەل كەمبەغەللىكتۇر ياكى باشقىلارغا قارىغاندا كەمبەغەل سانىلىپ قېلىشتۇر. كەمبەغەللىك دەرۋەقە پەخىرلىنىشكە تېگىشلىك ئىش ئەمەس، لېكىن ئۇ پەردازلانسا تېخىمۇ سەتلىشىپ كېتىدىغان نەرسە. بەزى كىشىلەر ھەشەمەتچىلىكنى ھۆرمەت ۋە ئېتىراپنىڭ مۇھىم بىر ۋاستىسى دەپ بىلىۋالغان. كەمبەغەللىك ئۇلارنىڭ غۇرۇرىنى سۇندۇرىدۇ، ئۇلارنى كەمسىندۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئۇنىڭدىن قورقىدۇ ھەم ئۇنى ئېتىراپ قىلىشتىن قاچىدۇ. لېكىن شۇنى ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇكى، بىر جەمئىيەتتە ھۆرمەت ۋە ئىناۋەت مەنىۋى بايلىق بىلەن ئەمەس ماددىي بايلىق بىلەن ئوڭ تاناسىپ بولسا، ئۇ ھالدا بۇ جەمئىيەت كېسەل جەمئىيەتتۇر، ئۇنىڭ كەلگۈسى قاراڭغۇدۇر.

ئۇيغۇرلارنىڭ ھاراق سورۇنى نىسبەتەن يېقىنقى دەۋردە مەيدانغا كەلگەن يەنە بىر ئاينىغان ئەنئەنە. بۇنىڭ ئەنئەنە دېيىشىمىزدىكى ئاساسلىق سەۋەب شۇكى، ئۇ ئاللىبۇرۇن نەچچە ئەۋلاد داۋاملىشىپ بولدى ھەمدە ئادەتتىن تاشقىرى غەيرىي يوسۇندا تەكتىلەنگەن ھالدا خۇددى كونا ئەنئەنىلەرگە ئوخشاش ئۇيغۇرلارنىڭ بىر مىللىي ھەم ھەجۇيي ئالاھىدىلىكىگە ئايلاندى. ھەرقانداق بىر يات مىللەت كىشىسى ئۇيغۇرلار بىلەن ئارىلاشقان دەسلەپكى نەچچە كۈندىلا بۇنى ھېس قىلالايدۇ. بىر مۇسۇلمان خەلقتە قانداق بولۇپ بۇنداق ئادەت شۇنچە كەڭ كۆلەمدە شەكىللىنىلگەن؟ ئەلۋەتتە تاشقى سەۋەب، 20 ـ ئەسىردىن تارتىپ ئىسلام ئەنئەنىلىرىنىڭ خىلمۇ خىل سەۋەب تۈپەيلىدىن ئاجىزلىشىشى ۋە باشقا خەلقلەر تەسىرلىرىنىڭ كۈچىيىشىدۇر. ئىچكىي سەۋەب، كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ زىيالىيلارنىڭ بۇ خىل سورۇننى يات مىللەتلەردىن كەلگەن ئىلغارلىقلار قاتاردا قوبۇل قىلغانلىقى ھەم ئۇنى ئادەتتىن تاشقىرى ئىجابىي يوسۇندا چۈشەنگەنلىكىدۇر . مۇشۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئەسلىدىكى مەشرەپ تەرىقىسىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەرخىل يىغىلىش ھاراقسىز ئۆتمەيدىغان بولدى. ھەتتا ھازىرنىڭ قارىسىنى سۇندۇرۇشتىن ئىبارەت دىنىي تۈس ئالغان ئەنئەنىگىمۇ ھاراق ئارىلىشىشقا باشلىدى. بىر ئىش يادىمىدىن چىقمايدۇ. خېلى يىللار ئالدىدا ئۇيغۇر تىلى ئۆگىنىۋاتقان بىر چەت ئەللىك ئوقۇغۇچى بار ئىدى. بىر كۈنى ئۇنى تاۋى يوق ھالدا كۆردۇم. ئەسلىي ئۇ يېڭىلا بىر تويدىن قايتىپ كەپتىكەن. سورۇندا ساقىي ئۇنى زورلاپ جىق ئىچكۈزۈۋېتىپتۇ. ھال سورىغىنىمغا جاۋابەن ئۇ: «ھەي ي... ئۇيغۇر بولماق نېمىدېگەن تەس!؟» دېگىنىچە ئاچچىق كۈلۈپ كەتكەنىدى. بۇ گەپتىن شۇنداق بىر مەنا چىقىدۇكى، ئۇنىڭ نەزىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئەڭ كۆچلۈك ھاراقلارنى ئىچىدۇ، ئىچەلەيدۇ، لېكىن راھەتلىنىپ تۇرۇپ ئىچمەيدۇ. چۈنكى ئاچچىق ھاراقنى ئىچمەك ئەلۋەتتە بەك تەس. ۋەھالەنكى، بۇ خۇددى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر بەلگىسى ياكى شەرتىگە ئايلانغان. «ئۇيغۇر بولماق» بىلەن «ھاراقنى چىلاشقۇدەك ئىچمەك» بىر ـ بىرىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ.

قىسقىسى، كىشىلەر دائىم ئۇ مىللەت ئۇنداق، بۇ مىللەت مۇنداق دەپ باھالىشىدۇ. مەيلى بۇ باھا قانچىلىك دەرىجىدە توغرا ياكى خاتا بولسۇن، بۇ باھانىڭ كۆپىنچە ھالدا ئەنئەنە بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى بىر پاكىت. گرېكلەرنى پەلسەپە، يەھۇدىيلارنى يۇكسەك سودا ئېڭى، فرانسۇزلارنى ئەدەبىيات، ئۇيغۇرلارنى مېھماندوستلۇق، ئافرىقا خەلقىنى نامراتلىق ۋە قالاقلىق بىلەن باغلاش قاتارلىقلار شۇنىڭ جۇملىسىدىندۇر. روشەنكى، بىر خەلق ئوبرازىنىڭ قانداق بولۇشى، ئۇنىڭ ئەنئەنىلىرىنىڭ سۈپىتىگە باغلىق. بۇ سۈپەتنى ساقلاش ۋە ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئەنئەنىلەرنىڭ پارلاق

قىسىملىرىنى چىڭ ساقلاش ھەم ئۇلارنى كېيىنكىلەرگە ساق پېتى ئۆتكۈزۈپ بېرىش بىلەن بىرگە ئۇلارنىڭ خۇنۇك، قالاق تەرەپلىرىنى ۋاقتىدا بايقاش ۋە ئۇنىڭغا ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىش ئىنتايىن زۆرۈردۇر. بۇ ئىش ئەمەلگە ئاشقاندىلا ئەنئەنىلەر ئاندىن ئۆز ئىگىسىنىڭ مەۋجۇدلۇقى ئۈچۈن مەزمۇت تۈۋرۈك بولالايدۇ ھەم ئۆز ئىگىسىگە يورۇق يۈز بەخش ئېتەلەيدۇ. ھالبۇكى، بۇ بىر قانچە كىشىنىڭ تىرىشچانلىقى، ئەمەل قىلىشى بىلەنلا ئىشقا ئاشىدىغان جەريان ئەمەس. چۈنكى ئەنئەنىلەر كوللېكتىپنىڭ، يەنى ھەربىر شەخسنىڭ ئورتاق ئىگىدارچىلىقىدىكى نەرسىدۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەسىلىنىڭ مۇرەككەپ يېرى شۇكى، «ئەنئەنىنىڭ يېتەكلىشى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ خاراكتېر قۇرۇلمىسى ئاساسەن جەمئىيەتكە ماسلىشىشچان كېلىدۇ. نەتىجىدە، شۇڭا مۇتلەق كۆپ قىسىم كىشىنىڭ خاراكتېرى ئىجتىمائىي سىستېما بىلەن بىردەكلىككە ئىگە بولىدۇ. ھالبۇكى، بۇ ھەرگىزمۇ جەمئىيەتكە ماسلاشقان كىشىلەرنىڭ بەختلىك ئىكەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئۇلار ئەگەشكەن ئىجتىمائىي ئەنئەنىلەر ئېھتىمال ئېچىنارلىق ھەمدە تەشۋىشكە، خورلۇققا ۋە كېسەلگە تولغان بولۇشى مۇمكىن. گەرچە ئىنسانىيەت ئەزەلدىن مۇتلەق تۇرغۇن ھالەتكە پېتىپ باقمىغان بولسىمۇ، لېكىن خۇددى مەلۇم بىر ماددىنىڭ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلىگەندە ئۇنىڭ تەركىبىدىكى ئاتوملارنىڭ ھەرىكىتىمۇ ئاستىلاپ كېتىدىغىنىغا ئوخشاش، ئايرىم شەخسلەرنىڭ ئۆزگىرىشى ئاستىلىغان چاغدا جەمئىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىمۇ ئىنتايىن ئاستىلاپ كېتىدۇ»[16]. دېمەك، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ تېز-ئاستىلىقى شۇ جەمئىيەتتىكى ئايرىم شەخسلەرنىڭ ئاكتىپچانلىق دەرىجىسى ۋە شۇ خىل ئاكتىپچانلىققا ئىگە شەخسلەرنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە باغلىقتۇر. روشەنكى، تېخىمۇ كۆپ شەخس ئۆز ئىجتىمائىي ئەنئەنىلىرىنىڭ مەزلۇم قۇلى ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئويغاق خوجايىنى ھەم ئەقىللىق ئىگىسى بولالىغاندىلا، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا زور تۆھپە قوشالايدۇ.

2007-يىل ئۆكتەبىر، ئەنگلىيە ـ نيۇكاسل

ستاتا مەنبەلىرى

[1]خالىد ھۈسسەينىي 1965-يىلى ئافغانىستاننىڭ كابۇل شەھىرىدە تۇغۇلغان. كېيىن ئامېرىكىغا كۆچۈپ بارغان. ئۇنىڭ تۇنجى رومانى «لەگلەك ئۇچۇرغۇچى» «خەلقئارالىق بازىرى ئەڭ ئىتتىك كىتابلار» قاتارىغا كىرگەن بولۇپ، 34 دۆلەتتە نەشر قىلىنغان ھەم كىنو قىلىپمۇ ئىشلەنگەن. 2006-يىلى ئۇ ب د ت دا تۇرۇشلۇق مۇساپىرلار ئاگېنتلىقىغا ئامېرىكىنىڭ دوستلۇق ئەلچىسى قىلىپ كۆرسىتىلگەن. «مىڭ پارلاق قۇياش» ئۇنىڭ ئافغانىستان ئاياللىرىغا بېغىشلانغان رومانىدۇر.

[2] ئېرىچ فروم : «ئېرىشىش ياكى بولۇش؟» ، جوناسان كېيىپ چەكلىك شىركىتى نەشرىياتى نەشرى، لوندون 1992-يىل، 133-بەت.

[3] نېئىل ج. سمېلسېر: «ئىجتىمائىي قۇرۇلما» ، «جەمئىيەتشۇناسلىق ھەققىدە ئوقۇشلۇق»(نېئىل ج. سمېلسېر تەھرىرلىگەن)، SAGEنەشرىياتى نەشرى، لوندون 1988 -يىل، 103-بەت

[4] http://www.sina.com.cn 2004-يىل 11-نويابىر سائەت 11:13، جۇڭگو مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى: «شەرقتىكى زامان ۋە ماكان»

[5] پېتېر. ر. مۇدىي :«جۇڭگو ۋە ياپونىيىدە ئەنئەنە ۋە زامانىۋىلىق» ، خەلقئارا تومسون نەشرىياتى نەشرى، 1995-يىل، 77-بەت.

[6] ئېدۋارد شىلس:«ئەنئەنە» ، چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشرى، 1981-يىل، 12-بەت.

[7] بەي ياڭ : «ئەبگا جۇڭگولۇقلار» ، خۇنەن ئەدەبىيات-سەنئەت نەشرىياتى نەشرى، 1986-يىل، 9-،21- بەتلەر.

[8] يۇقىرىقى كىتاب، 92-بەت .

[9] ئېدۋارد شىلس:«ئەنئەنە» ، 15-بەت.

[10] ۋىلليام مونتگومېرىي ۋات: «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى ۋە زامانىۋىلىق» ، ئېدىنبۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1988-يىل، 5-بەت

[11] ئەبۇلئەئلا مەۋدۇدىي: «ئىسلامنى چۈشىنىش ھەققىدە» ، لاھۇر، 1960-يىل،150-بەت.

[12] ۋىلليام مونتگومېرىي ۋات: «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى ۋە زامانىۋىلىق» ، 13-بەت.

[13] خامىلتون گىب : «ئىسلامدىكى زامانىۋى يۈزلىنىشلەر» ، چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشرى، 1947-يىل،64-بەت.

[14] فەزلۇر رەھمان: «ئىسلام ۋە زامانىۋىلىق: زىيالىلار ئەنئەنىسىنىڭ ئىسلاھ بولۇشى» ، چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشرى، 1982-يىل، 38-بەت.

[15] ئابراھام ماسلوۋ: «ئىنسان پسىخىكىسى ھەققىدە» ، جون ۋىللېي سونس نەشرىياتى نەشرى، 1999-يىل ،77-بەت

[16] داۋېد رىئېسمان، ناسان گلاز ئر رېئۇئېل دېننېي : «غېرىب كىشىلەر توپى- ئامېرىكىلىقلارنىڭ خاراكتېر ئۆزگىرىشى ھەققىدە تەتقىقات» ، يالې ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشرى، 2001-يىل، 12-بەت.

ئاپتور: ئۇيغۇر فولكلورى بويىچە ماگىستىر، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ لېكتورى. ھازىر ئەنگلىيە نيۇكاسل ئۇنىۋېرسىتېتىدا زىيارەتچى ئالىم سۈپىتىدە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتىدۇ. (M1)،(M3)

مەھمۇت ئىلياس ئىدىقۇتلۇق

سىز ئانا تىلىڭىزنى پىششىق بىلەمسىز؟ كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا ئۇيغۇر ئانا تىلىمىزنىڭ ۋەزنى پاساھىتىنى ھېس قىلامسىز؟ سېلىشتۇرمىغىچە ئانا تىلىمىزنىڭ ساپا، سالمىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ.

ئانا تىلىمىز 11- ئەسىر خاقانىيە دەۋرىدە، ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقەرىينىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا ئەرەب تىلى بىلەن بەيگىگە چۈشۈپ، بۇ ئىككى تىل خۇددى ئىككى تۇلپارغا ئوخشاش تەڭ چېپىپ بارغان. 13- ئەسىر موڭغۇل ئىستىلاسى مەزگىللىرىدە، ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىنىڭ بىر باسقۇچى بولغان چاغاتاي تىلى چىڭگىزخان ھايات ۋاقتىدىلا ئەمەس، كېيىنكى چاغاتاي دەۋرى ۋە تېمۇرىيلەر دەۋرىدىمۇ ئوتتۇرا ئاسىيادا ھۆكۈمەت تىلى بولۇپ خىزمەت قىلغان.

كېيىنكى كۈنلەردە ئۇيغۇر ئانا تىلىمىز ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلغان ھالدا تەرەققىي قىلىپ ئۆزىنىڭ ئىپادە كۈچىنى ئۆزلۈكسىز ئاشۇرۇپ كەلدى.

1950- يىللاردا، سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى «شەرق ھەقىقىتى»، «يېڭى ھايات» ژۇرنال نەشرىياتلىرىدا نەشر قىلىنغان رۇس تىلىدىن تەرجىمە قىلىنغان رومانلارنى ئوقۇيتتۇق. بىر كۈنى خىزمەتدىشىم بىلەن رۇس يازغۇچىسى، شائىرى م.يۇ.لېرمونتوف (1814- 1841)نىڭ «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» دېگەن رومانى ئۈستىدە سۆزلىشىپ قالدۇق.

«روماندا ئىنسان قەلبىدىكى نازۇك ھېسسىياتلار نەقەدەر چوڭقۇر ئىپادىلەنگەن- ھە! ھەقىقەتەن گۈزەل ئەسەر ئىكەن بۇ» دېدىم مەن. «ھەقىقەتەن شۇنداق،- دېدى سۆھبەتدىشىم،- سىزنى تەسىرلەندۈرگىنى يەنە بىر جەھەتتىن ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىپادىلەش كۈچى. ئەگەر تەرجىمان ئۇيغۇر تىلىدىن رۇس تىلىدىكى ھەربىر سۆز، ھەربىر جۈملە ئۇچۇن دەلمۇ دەل مۇناسىپ كېلىدىغان ئىبارىلەرنى تاپالمىغان بولسا، ئەسەر بۇنچىلىك پاساھەتلىك چىقمىغان بولاتتى».

مەن ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىغان مەكتەپتە ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارغا خەنزۇ تىلىدىن دەرس بېرىدىغان (خوتەندە چوڭ بولغان) بىر ئالاھىدە دەرىجىلىك خەنزۇ ئوقۇتقۇچى بار ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە ئۇ ماڭا مۇنداق دەيدۇ: «مەن ھازىر ھەر كۈنى كەچتە ئۆيدە ئۇيغۇرچە تەرجىمە قىلىنغان تېلېۋىزىيە تېياتىرى (سۇ بويىدا)نى كۆرۈۋاتىمەن؛ مەن ئۇنى خەنزۇتىلىدىمۇ كۆپ قېتىم كۆرگەن، ئۇيغۇر تىلىدىكىسى تېخىمۇ ھۇزۇرلۇق ئىكەن؛ تىلى بەك ياخشى چىقىپتۇ».

يۇقىرىدا بىز ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالىم- ئەدىبلىرىمىزنىڭ قولىدىكى كۈچىنى كۆردۇق. ئاددىي كىشىلىرىمىزنىڭ ئېغىز تىلىدا ئۇنىڭ ئىپادە كۈچى قانچىلىك؟ تۆۋەندە بىر قانچە مىسالنى كۆرۈپ ئۆتەيلى:

ئۇ كۈنى ئايالىم بىلەن ئىككىمىز دوختۇرخانىغا كۆرۈنۈپ چىققاندا ۋاقىت چۈشكە تاقاپ قالغانىدى. تاماق يەپ كېتەيلى دەپ بىر ئاشخانىغا كىردۇق. «كەلسىلا ھاجىكا، بوسۇغىدىن ئالدىرىماي ئۆتسىلە، ھاجى خېنىمنى مەن يۆلىۋالاي» دېدى قاملاشقان مۇلازىم يىگىت. بۇ يەردە ھاجىكامۇ، ھاجى خېنىممۇ يوق ئىدى. بۇ سۆزلەردىن كۆڭلىمىز خۇش بوپقالدى. (ئۇ، بېشىمزدىكى دوپپا، ياغلىق، ئۇستىمىزدىكى يالاڭ پەلتولارغا دىققەت قىلغان بولسا كېرەك.) مەن بۇ يىگىتنىڭ «ھاجى ئانام» دېمىگىنىگە ئالاھىدە دىققەت قىلدىم. «مانتا بارمۇ؟» دېدىم مەن بىزگە چاي قۇيۇۋاتقان مۇلازىم يىگىتكە. ئۇ: «مانتا چىقىدۇ» دېدى- دە، ئىشنى تۈگىتىپ كېتىپ قالدى. بۇ بىر ئېغىز سۆزدىن مەن بۇ ئاشخانىدا ئەسلىدە مانتا سېتىلىدىغانلىقىنى، لېكىن ھازىر تەييار ئەمەسلىكىنى چۈشەندىم. بىر- ئىككى پىيالىدىن چاي ئىچىپ بولغاندىن كېيىن: «مانتا قاچان چىقىدۇ؟» دېدىم مەن يەنە يېنىمدىن ئالدىراش كېتىۋاتقان ھېلىقى يىگىتكە. «پىشقاندا چىقىدۇ،- دېدى يىگىت كۈلۈمسىرەپ،- ئاشخانىمىزنىڭ خولۇپ ئېشىمۇ تەملىك، بىر چىنىدىن ئاچىقايمۇ؟» سىز بۇ سۆزنى قانداق چۈشەندىڭىز؟ مەن بۇنىڭدىن «مانتىنىڭ قاچان چىقىدىغانلىقىغا بىر نېمە دېيەلمەيمەن، چوقۇم مانتا يېمەكچى بولۇشسىلا ساقلاپ تۇرۇشسىلا. ئالدىرايدىغان ئىش بولسا، كۆڭۈللىرى ھەقاچان قورۇما غىزالارنى تارتمايدۇ، يەڭگىل خولۇپ ئاش ئىچىشسىلە» دېگەندەك مۇرەككەپ بىر ئىچكى مەزمۇنلارنى چۈشەندىم. ئورنۇمدىن تۇرۇپ قازان بېشىغا قارىسام، ئۇستاملار ئالدىراپ جىلتە ئېچىپ، قىيما تەييارلاۋېتىپتۇ. بىر قاچىدىن خولۇپ ئاش ئىچىپ رازى بولۇپ يېنىپ چىقتۇق.

شەھەردە تۇرغان بالىلار گەپكە ئۇستا دەپ ئويلاۋاتامسىز؟ يېزىلىقلارنىڭ قانداق دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقايلى:

يىگىت چاغلىرىمدا تۇرپان ئاستانە يېزىسىغا «چېنىقىش»قا ئەۋەتىلگەنىدىم. تۇرپاندا يانتاق تولا. كۆزگە يېقىن يانتاقلارغا شېكەر چۈشىدۇ. يانتاق شېكىرىنى تېۋىپلار دورىلىققا يىغىۋالىدۇ. ئۇ چاغلاردا تەبىئىي ئاپەت يىللىرى بولۇپ، ھەممە يەردە يېمەك- ئىچمەك قىس، ئاشلىق قاتتىق نورما بىلەن بېرىلەتتى. بىر كۈنى كەچتە ئەترەت ئاشخانىسىدا ئەزالارغا يىغىن ئېچىلدى. ناھىيىدىن كەلگەن كادىر «ئۆتمۈش قاراڭغۇ جەمئىيەتتىكى جاپا- مۇشەققەتلەرنى ئەسلەپ، ھازىرقى بەختلىك تۇرمۇشنىڭ تەمىنى تېتىش؛ ئاشلىقنى قەدىرلەپ، قانائەتچان بولۇش؛ تىرىشىپ ئىشلەپ مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش» توغرىسىدا ئۇزۇن سۆزلەپ چوڭ ۋەزىيەتنىڭ ياخشىلىقىنى ئۇقتۇردى. يىغىن تۈگىگەندە قوشنام ئىمىنئاخۇن ئاكا بىلەن ئۆيگە قايىتتۇق. قاراڭغۇ يولدا قارشى تەرەپتىن باسىت سۇغاقچى[1] كەتمەن كۆتۈرۈپ بىزگە قاراپ كېلىۋاتاتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئىمىنئاخۇن، بۈگۈن يىغىندا نېمە گەپلەر بولۇندى؟- دېدى باسىت سۇغاقچى كەتمىنىنى يەرگە قويۇپ، ئالدىمىزدا توختاپ.

— گەپ جىق، ساڭا دېسەم، باسىت. كادىرنىڭ دېگەنلىرى قوناق نېنىڭلارغا شېكەر چۈشۈرۈپ يەڭلار دېگەن گەپلەرکەن ھەممىسى،- دېدىدە ئىمىنئاخۇن ئاكا ۋە توختىماي كېتىپ قالدى.

مەن تۇرغان ئەترەتتە ھوشۇر ئاخۇن دېگەن ئادەمنىڭ ئوغلى ئوغرىلىق ئىشقا چېتىلىپ قېلىپ، ئۇنى ناھىيىلىك ساقچىخانىدىن ئېپكەتتى. بىر كۈنى باسىت سۇغاقچى بىلەن كېتىۋېتىپ ھوشۇر ئاخۇنغا ئۇچراپ قالدۇق. باسىت سۇغاقچى ھوشۇر ئاخۇنغا كۆڭۈل ئېيتىپ: «بالىنى سولاقتا دەيدىلا، بۇ ئەپەندىم،- دېدى ئۇ مېنى كۆرسىتىپ،- چىرايلىق قىلىپ بىر ئىلتىماس يېزىپ، گۈڭشېنىڭ تامغىسىنى باستۇرۇپ ناھىيىگە بالىنى تىلەپ بارسىلا، قويۇپ بەرمەسمۇ؟» «ھەي باسىت، ئۇنداق ئاسان ئىش ئەمەس؟ تىلىگەنگە بېرىدىغان ئىش بولسا، تۇرمىدە ئادەم

قالامدۇ؟» دەپ جاۋاب بەردى هوشۇر ئاخۇن.

1980 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرى مائارىپچىلاردىن تەشكىللەنگەن بىر گۇرۇپپا ئادەم دالا ئاپتوموبىلىغا ئولتۇرۇپ يوپۇغىدىن چىقىپ مەكىت تەرەپكە كېتىپ باراتتۇق. شوپۇر ئادىشىپ قالدىمۇ قانداق، ئىككى تەرىپى قومۇشلۇق شورتاڭ يولغا كىرىپ قالدۇق. ئىككىلىنىپ تۇرغىنىمىزدا يىراقتىن مال بېقىۋاتقان بىر قويچى بالا كۆرۈندى. بىز ئۇنىڭغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن، ماشىنىدىن بېشىمىزنى چىقىرىپ توۋلىدۇق:

ــ هەي بالا، بۇ يول بىلەن نەگە بارىدۇ؟

ــ تېرىمغا، ـ دېدى پادىچى بالا تايىقىغا تايىنىپ تۇرۇپ.

ــ ئۇنىڭدىن ئۆتۈپچۇ؟

ــ جىمى يەرگە بارىدۇ.

نېمىدېگەن ئىخچام سۆز بۇ؟! بۇ سۆز بىلەن پادىچى بالا بىزگە، تېرىمدىن ئۆتكەندىن كېيىن چوڭ يولغا چىقىسىلەر، ئاندىن يەكەنگە بارامسىلەر، خوتەنگىمۇ، ئۇرۇمچىگە بارامسىلەر، غۇلجىغىمۇ، نەگە بارساڭلار بولىۋېرىدۇ، دېگەن مەنىلەرنى ئۇقتۇرغانىدى.

يۇقىرىدا شەھەرلىك مۇلازىم يىگىت، يېزىلىق ياشانغان دېھقان، چەت ـ ياقا جايدا چوڭ بولغان پادىچى بالىلارنىڭ ئانا تىلىمىزدا ئۆز پىكرىنى قانداق ئۇقتۇرغانلىقىنى كۆردۇق. هازىر ئۇيغۇر تىلى يېڭى ـ يېڭى ئاتالغۇلارنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن لۇغەت تەركىبى بېيىپ، ئۇنىڭ ئىپادە كۈچى بارغانچە ئاشماقتا. كىملىك، تىزگىنەك، ئۇنئالغۇ، سىنئالغۇ، كىرئالغۇ، بۇستارتقۇ، قامچاپۇرچاق، كۆكمۇچ، قىزىلمۇچ، غولپىياز، كۈدە، كەرەپشە قاتارلىقلار تىلىمىزغا ئۆزلىشىپ بولدى. ئەدىب ـ قەلەمكەشلىرىمىزمۇ بۇ ئىشتا بوش كەلمىدى. مەن پروفېسسور ئابدۇقادىر جالالىددىن ئەپەندىنىڭ «ئۆزىنى ئىزدەش بوسۇغىسىدا» دېگەن كىتابىدىن بارارگاھ، ئىلىمگەر، ئۇقتۇرما تاختا (ئېلان، كۆرسەتمە تاختا[2])، راھەت كىيىم (休闲服)، هايالدىما (توختاش، كۈتۈش، ساقلاش بېكىتى)، قارار (ئېلېكترون مېڭىلىك كۇنۇپكا تاختىلىرىدىكى确认 كۇنۇپكىسىنىڭ نامى)، ئىچكۇ (ئىچىملىك)، ئۆز ئىگىمەنلىك، ئۇنتەخسە، سىنتەخسە، ئۇنتاسما، سىنتاسما، تۇغۇم مۇراسىمى (تۇغۇلغان كۈن ئولتۇرۇشى)، هاۋادان (پورتۇچكا)، كېچىم (体验بىۋاستە هېس قىلغان، سەزگەن، ئالدىدىن ئۆتكۈزگەن تەجرىبە)، داۋراڭ (ئېلان) قاتارلىق سۆزلەرنى ئوقۇدۇم. كارخانچىلىرىمىز لەۋ سۇرۇق، يۈز چاپلىمىسى، زەپىران دەملىمىسى، چايلىق، سۈۋەرەكخور، راھەت ئۇيقۇ پۈركۈمىسى قاتارلىق سۆزلەرنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىدىن سانغۇن، مەشقاۋۇل، سۈركاۋۇل، ساھىب شۇغۇل، خان سانىيە، تۈتۈنبېگى...لەرنى ئاڭلاۋاتىمىز.

ئۇيغۇرتىلىنى قېزىش، بېيىتىش، ئىشلىتىش ئۇستىلىرىغا ۋەكىل قىلىپ پىشقەدەملەردىن هاجى ئىمىن تۇرسۇن، توختى باقى ئارتىشى، مۇساجان ئەزىزىي ئەپەندىلەر ۋە ماھىنۇر هاجى ياقۇپ ئانات خانىمنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

ئاۋام خەلق هەقىقىي تىل ئۇستىلىرىدۇر. يۇرتۇم تۇرپان ئاستانىدا هەر جۈمە كۈنى چوڭ بازار بولىدۇ. بازار كۈنى بىر يايمىچى بۇرادىرىمنىڭ يېنىدا تۇراتتىم. بىرچوكان كېلىپ: «بولدۇرغۇ بارمۇ؟» دەپ سورىدى. يايمىچى زاۋۇت خېمىر تۇرۇچى ئېلىپ بەردى. «كۆپتۈرگۈ بارمۇ؟» دېدى چوكان يەنە. تىجارەتچى ئۇنىڭغا بىر نېمىنى ئېلىپ بەردى. چوكان كەتكەندىن كېيىن بۇرادىرىمدىن: «كۆپتۈرگۈ دېگەن نېمە؟» دەپ سورىدىم. «بولكىغا سالىدىغان خۇرۇچ» دېدى ئۇ. هازىر تۇرپاندا هەممە ئۆيلەردە دېگۈدەك شامالدۇرغۇچ بار ئىكەن. ئۇلار ئۇنى «شامالچى»، شىجىيىجىڭ 洗洁精نى «قازان سوۋۇن»، ساپما كەشنى «شىقلاق» دەيدىكەن. ئەينى چاغلاردا بۇ ماقالىنى يېزىش ئويۇم بولغان بولسا، يەنە نۇرغۇن ئەپلىك سۆزنى يېزىۋالاركەنمەن.

ئاددىي كىشىلىرىمىزنىڭ ئانا تىلىمىزنى ئاددىي قىلىپ دەل جايىدا ئەپلىك سۆزلىگەنلىرىنى ئاڭلىسام بەكمۇ سۆيۈنۈپ كېتىمەن. بۇ مېنىڭ بىر خىل كۆڭۈل خۇشلۇقۇم. لېكىن دەل مۇشۇ ئانا تىلىمىز تۈپەيلىدىن مەندە پات ـ پاتلا كۆڭۈل غەشلىكى پەيدا بوپقالىدۇ.

مەلۇم ئىشتا ماڭا ياردەم قىلماقچى بولغان ئوقۇغۇچۇمغا ئۆيدە ئولتۇرۇپ تېلېفون بەردىم. تېلېفون ئۇلىنىپ قارشى تەرەپتىن سۆز كەلدى:

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مۇئەللىممۇ؟ ياخشىمۇ سىز؟ (تىچلىقمۇ دېسە ئەڭ مۇۋاپىق ئىدى).

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، نەدىسەن؟

ــ دا بازادا.

ــ تۈنۈگۈن تېلېفون بېرىپ ئالالمىدىمغۇ؟

ــ ۋاي مۇئەللىم، تۈنۈگۈن تېلېفونۇم تىڭجى (停机[3] ئىدى).

ــ نېمە دېدىڭ؟

ــ تېلېفونۇم چىيەنفى (欠费[4]) بوپقاپتىكەن. بۇگۈن ئاچتۇرۇۋەتتىم.

بۇنداق سۆزلەيدىغانلار دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. يېقىندا تېلېفون تىجارەت ئورنىغا بېرىپ ئۆي تېلېفون پۇلىنى تۆلەپ

بولغاندىن كېيىن مۇلازىم قىزغا:

ــ ئىككى قېتىم بولدى، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون پۇلى بەك كۆپ چىقىۋاتىدۇ، شۇنى تەكشۈرۈپ بېرەلەرسىزمۇ؟ ـ دېدىم.

ــ بۇ ئىشتا سىلى ئېرىنمەي داشمىنغا بارسىلا، ـ دېدى قىز، ـ تەپسىلي ئەھۋاللار بۇ جىزى(开机)دا شىيەنشى(显示)بولمايدۇ[5].

گۆش دۇكىنىدىن يېرىم قوينىڭ گۆشىنى سېتىۋالدىم. قاسساپ ئۇستام: «تىلى (开机)قىلىپ بېرەيمۇ؟» دېدى. «ئوبدان شىلىپ بەرسىلە» دېدىم مەن. قوغۇنچىدىن قوغۇن ئېلىپ: «خالتىغا سېلىپ بېرىڭ» دېسەم، قوغۇنچى: «دەيزە (袋子) تۇگەپ كەتكەن» دېدى. كۆكتات ساتىدىغانلاردىن خالتىنى دەيزە دېمەيدىغان بىرنىمۇ ئۇچراتمىدىم.

دېسەم گەپ تولا. باشقىسىنى قويۇپ تۇرۇپ «دا بازا» دېگەن سۆزنى ئالايلى. ئۇرۇمچىدىكى بۇ خەلقئارا چوڭ بازار قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ سالغۇچىلار بۇ بازارنىڭ مىللىي ئەنئەنە نامايان بولىدىغان بازار بولۇشىنى ئۈمىد قىلىپ، ئۇنىڭ نامى ئۇچۇن ئىككىلەنمەستىن ھەۋەس بىلەن «بازار» دېگەن سۆزنى ئىشلەتكەن. ئەگەر خەنزۇچىدا Qong(چوڭ) دېگەن تاۋۇش بولغان بولسىدى[5]، بۇ بازارنىڭ خەنزۇچىدىمۇ تولۇق ئۇيغۇرچە تەلەپپۇز بىلەن «چوڭ بازار» دەپ ئاتىلىپ قېلىش مۇمكىنچىلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىشىمىزغا بولىدۇ. «چوڭ بازار»دىن ئىبارەت بۇ چىرايلىق ئىسىم نېمە ئۈچۇن بىزنىڭ ئېغىزىمىزدا «دا بازا» دېيىلىدۇ. بۇ، تىلىمىزنىڭ ئانا تىلىمىزغا كەلمىگەنلىكىدىنمۇ ياكى بىر بوغۇملۇق «چوڭ» تاۋۇشى ئوخشاشلا بىر بوغۇملۇق «大»تاۋۇشىدىن «ئۇزۇن» بولغانلىقىدىنمۇ؟

سودا ـ تىجارەت، مۇلازىمەت ئېلانلىرىغا ئانچە قىزىقمىسامۇ، ئۇلارنى ھەرھالدا ئاڭلاپ، كۆرۈپ قويىمەن. ئېلاننىڭ ئاخىردا دېيىلىدىغان: «ئادرېسى خوتەن ۋىلايەتلىك مالىيە ـ سودا مەكتىپىنىڭ يېنىدا»، «ئادرېسى شىنجاڭ تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قىيىاش ئۇدۇلىدا» دېگەندەك سۆزلەرنى ئاڭلىسام شۇ ھامان دىققىتىم چېچىلىپ كېتىدۇ. بەزىدە «ئادرېسى بەخت يولى 15 ـ نومۇر» دېگەندەك ئېلانلارمۇ ئۇچرايدۇ.

بىز ئەمدى «ئادرېس» دېگەن سۆز ئۇستىدە توختىلىپ كۆرەيلى:

«ئادرېسى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىنىڭ يېنىدا» دېگەن سۆز بىلەن «ئورنى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىنىڭ يېنىدا» دېگەن سۆزنىڭ ھېچقانداق پەرقى يوق. ئۇنداقتا، بىزدە ساپ ئۇيغۇرچە «ئورنى» دېگەن سۆز تۇرۇقلۇق ئالدىنقى جۈملىدە نېمە ئۈچۈن «ئادرېسى» دېگەن سۆزنى ئىشلىتىمىز؟ بۈمۇ خۇددى مۇھىم ھاجىتىمزدىن چىقىدىغان ئورۇننى بىلدۈرىدىغان «ھاجەتخانا» دېگەن چىرايلىق سۆزىمىز تۇرسا، مەدەنىي بولماقچى بولۇپ ئۇنى «ئوبۇرنى» دېگەندەك گەپمۇ ـ يا؟ (تېخىمۇ مەدەنىيلەشمەكچى بولغان نازاكەتلىك ئاياللار «ئوبۇرنىيە» دەپمۇ سالىدۇ تېخى).

«ئادرېسى» بىلەن «ئورنى» بىر گەپ بولسا ئۇنداقتا تۆۋەندىكى دىئالوگنى قانداق چۈشىنىمىز؟

موماي ئوغلىدىن سورىدى:

ــ ئالمۇتىدىكى تۇغقانلارنىڭ ئادرېسىنى نەگە قويدۇڭ؟

ــ ئىشكاپقا سېپ قويغان.

ــ يىتتىپ كەتمىگەندۇ؟ قاراپ باق.

بۇ سۆزلەردىن تۇغقانلارنىڭ تۇرغان ئورنىنى ئىشكاپقا سېلىپ قويغان بولىمىزمۇ؟ «ئادرېسى» بىزگە ئومۇملاشقانىكەن، چوقۇم «ئورنى»دىن پەرقلىنىدۇ. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999ـ يىلى نەشر قىلغان «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»(قىسقارتىلمىسى)نىڭ 16ـ بېتىدە «ئادرېس»قا مۇنداق ئىزاھ بېرىلگەن: «ئادرېس: بىرەر كىشى ياكى تەشكىلات تۇرىدىغان جايىنىڭ تەپسىلي نامى، پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئۇستىدىكى شۇ نەرسىنى تاپشۇرۇۋالغۇچىنىڭ تۇرىدىغان جايى يېزىقلىق يېزىق». دېمەك ئادرېس، ئۇ مەلۇم جايىنىڭ نامى ياكى جايىنىڭ نامى يېزىلغان يېزىق. شۇنداق ئىكەن «ئادرېسى شىنجاڭ تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قىيىاش ئۇدۇلىدا»نىڭ مەنىسى: تۇرغان جايىنىڭ نامى (ياكى نامى يېزىلغان يېزىق) تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قىيىاش ئۇدۇلىدا بولۇپ چىقىدۇ. ئەلۋەتتە ئورۇن بىلەن ئورۇننىڭ نامى بىر گەپ ئەمەس. بۇ گويا ئادەم بىلەن ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ بىر گەپ ئەمەس بولغىنىدەك بىر ئىش. ئادەمنىڭ تەن ـ جىسمى بولىدۇ، بۇ تەنگە بېرىلگەن نام ئۇنىڭ ئىسمى بولىدۇ. بۇرۇن بۇ خىل ئېلانلار بەكلا كۆپ ئىدى. تۇنۇگۈن تاپشۇرۇۋالغان نەزىر باغىقىغا قارىسام، باغاقنىڭ تۆۋەنكى بۆلىكىگە: «ئادرېس: XX نىڭ ئۇدۇلىدىكى XX باغاق بېسىش كوچىسىدا بېسىلدى» دەپ يېزىلىپتۇ.

ئېغىز تىلىمىز ۋە مەتبۇئاتلاردا توغرا قوللىنىلمىغان نۇرغۇن سۆزنى ئۇچرىتىمىز. «چوڭ بازارنىڭ مۇنارىغا كۆپ خىل نەققاشلار چۈشۈرۈلگەن» دەپ «نەقىش» بىلەن نەقىش ئۇستىسى ــ «نەققاش»نى پەرقلەندۈرەلمەيدىغان؛ «دەريا سۈيى ئۇلغىيىپ خەتەر يېقىنلىشىۋاتسا، ئۇ بىخىرامان ئويۇنىنى ئويناپ يۈرىدۇ» دەپ يېزىپ، بىغەم، پەرۋاسىز ـ خىرامان ھالەتنى

ئىنكار قىلىۋېتىدىغان ئەھۋاللار ئاز ئەمەس. «ياپونىيە»نى «ياپون» ، «ياپون»لارنى «ياپونلۇقلار» دەيدىغان گەپ نەدىن چىقتى؟ ئەگەر «ياپون» دۆلەت نامى بولسا، ئۇنداقتا «1937 ـ يىلى ياپونلار جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنده...» دېگەن سۆزنى قانداق چۈشىنىمىز؟ دۆلەت ئىسمىنى كۆپلۈك قوشۇمچىسى قوشۇپ ئاتايدىغان قائىده كىمده بار؟

پىچان قوغۇنى توغرىسىدا يېزىلغان بىر ماقالىده، پىچان قوغۇنى باشتىن ئاخىر «پىچان قۇمۇل قوغۇنى» دەپ ئېلىنغان. شۇنداق كېتىۋەرسە پات ئارىدا «پەيزاۋات قۇمۇل قوغۇنى» ، «شېكەركۆل قۇمۇل قوغۇنى»لارمۇ پەيدا بولامدۇ ـ قانداق؟

تىلىمىزنى قېلىپلاشتۇرۇش، ئىملا قائىدىسى مەسىلىلىرىده ھازىر ئۇزلۇكسىز مۇھاكىمه، مۇنازىرىلەر بولۇۋاتىدۇ. تىلشۇناسلىرىمىز ئىجتىهات ۋە ئۇرغۇپ تۇرغان ئەقىل ـ پاراستى بىلەن تەتقىق قىلىپ كۆچلۈك ئاساسلار بىلەن ئۆز تەشەببۇسلىرىنىڭ يوللۇقلىقىنى دەلىللىمەكته. بۇ چوڭ مەسىلىلەر ئالدىدا پېقىر كۆرسىتىپ ئۆتكەن ئۇششاق ئىشلار دىققىتىمىزنى قوزغىيالمايۋاتقاندەك تۇرىدۇ. تىلنى توغرا قوللىنىشتا ئالدى بىلەن تىلنى ئۆزىنىڭ كەسپىي قورالى قىلىدىغان مەتبۇئات، تەشۋىقات ساھەسىدىكى قەلەمكەشلىرىمىزنىڭ ئۈلگە بولمىقى لازىمدۇر. تىرىكچىلىكىده تايىنىدىغان كەسپىي قورالى ـ پىچىقنى جايىدا ئىشلىتەلمەيدىغان قاسساپلارنى نېمه دېگۈلۈك؟

تىلنى توغرا ئىشلەتمەسلىكنى ئەلۋەتته قەستەنلىك دېگىلى بولمايدۇ. لېكىن ئۇنى تىلىمىزغا بولغان ھۆرمەتسىزلىك دېمەسەك بەكلا كۆڭۈلچەكلىك قىلغان بولىمىز. تىلىمىزدا كۆرۈلۈۋاتقان «كېسەللىك»لەرگه قارىتا ھەرگىزمۇ خىرامانلىق قىلىشقا بولمايدۇ. كېسىپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، مىللىي مەۋجۇدلۇقىمىزنىڭ تۈپ ئاساسلىرىدىن بولغان تىلىمىزنى قەدىرلىمەسلىك ئۆزىمىزنى قەدىرلىمىگەنلىك بولىدۇ. ئۆزىنى قەدىرلىمىگەنلەرنىڭ باشقىلار ئالدىدا ئىززەت ـ ھۆرمىتى بولامدۇ؟

كەمىنە ـ مۇئەللىپ تىلچىمۇ ئەمەس، تىلماچمۇ ئەمەس. تىل توغرىسىدا سۆزلەش سالاھىيتى ھازىرلىيالمىغان پېقىرنىڭ ژۇرنالنىڭ بىر مۇنچه بېتىنى ئىگىلەپ بىر نېمىلەرنى دېگەنلىكى ھەرگىزمۇ باشقىلارغا تەلىم بەرگۈسى كېپىقالغانلىقىدىن ئەمەس، پەقەت ئۆزىنىڭ مۇشۇ جەھەتتىكى كۆڭۈل خۇشلۇقى ۋە غەشلىكلىرىنى قېرىنداشلىرىغا دەپ ئېيتىپ، ئىچ ـ قارىنىنى بوشتۇۋېلىشىدۇر. گەپته ئۇزۇن ـ قىسقا چىقىپ كەتكەن جايلىرى بولسا قەدىردانلىرىم كەچۈرگەي.

2007 ـ يىل 12 ـ سېنتەبىر

ئىزاھلار

[1] سۇغاقچى ـ مەخسۇس ئەترەت يەرلىرىنى سۇغۇرىدىغان ئادەم.

[2] تىرناق ئىچىدىكىلىرى يېڭى سۆزلەرنىڭ مەن چۈشەنگەن مەنىلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

[3] توختاپ كەتكەن.

[4] قەرز.

[5] بۇ ماشىنىدا كۆرۈنمەيدۇ.

[6] خەنزۇچىدا 充 chong ، 穷 qiong دېگەن تاۋۇشلار بار، qong تاۋۇشى يوق.

ئاپتور: شىنجاڭ تەجرىبه ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ پېنسىيىدىكى ئالىي دەرىجىلىك فىزىكا ئوقۇتقۇچىسى (M2)

بۇ سان 2007 ـ يىل 1 ـ نويابىردا تىزىشقا يوللاندى، 30 ـ نويابىردا باسمىدىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1)، رىسالەت مۇھەممەت (M2)، نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن (M3)، بېكىتكۈچى: قۇربان مامۇت(ئالىي مۇھەررىر)

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ـ مۇزىي مۇتەخەسسىسى، قەدىمكى قولىيازمىشۇناس، يىپەك يولى قەدىمكى مەدەنىيىتى تەتقىقاتچىسى ئىسراپىل يۈسۈپ ئەپەندى

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 2007 ـ يىل 6 ـ سان
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

主管单位：新疆维吾尔自治区文化厅
主办单位：新疆维吾尔自治区艺术研究所
编辑出版：《新疆文化》杂志编辑部
国际标准刊号：ISSN1008—6498
国内统一刊号：CN65—1073/I
海外发行：中国图书进出口（集团）总公司出口部
代理者地址：中国北京朝阳区工体东路16号
P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Bejing 100020, China
海外发行代号：6498BM
发行范围：国内外发行
地　　址：乌鲁木齐市胜利路193号
邮　　编：830001　电话：（0991）2856942
印　　刷：《新疆日报》印务中心
发　　行：乌鲁木齐市邮局
发　　行：全国各地邮局
出版代号：58—22　开价：5元

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر سەنئەت تەتقىقات ئورنى
تۈزۈپ نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008—6498
مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65—1073/I
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب
ئېمپورت ـ ئېكسپورت (گۇرۇھى)
باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى
چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالەت نومۇرى: 6498BM
مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئادرېس: ئۇرۇمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 193 ـ نومۇرلۇق قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830001 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما مەركىزى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 22 ـ 58　باھاسى: 5 يۈەن

دپهقان بوډاي ره‌سسام: غازی ئه‌همه‌د